

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ТАВРІЙСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ В.І. ВЕРНАДСЬКОГО**

Журнал заснований у 1918 році

**ВЧЕНІ ЗАПИСКИ
ТАВРІЙСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ІМЕНІ В.І. ВЕРНАДСЬКОГО**

Серія: Історичні науки

Том 30 (69) № 4 2019

Видавничий дім
«Гельветика»
2019

Головний редактор:

Попов Вячеслав Жанович – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри філософії та історії Навчально-наукового гуманітарного інституту Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського

Члени редакційної колегії:

Городня Наталія Данилівна – доктор історичних наук, доцент, професор кафедри нової та новітньої історії зарубіжних країн історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка;

Горюнова Євгенія Олександрівна – кандидат історичних наук, доцент кафедри філософії та історії Навчально-наукового гуманітарного інституту Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського;

Космина Віталій Григорович – доктор історичних наук, доцент, професор кафедри філософії та історії Навчально-наукового гуманітарного інституту Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського;

Мальчин Юрій Макарович – доктор історичних наук, професор, професор кафедри філософії та історії Навчально-наукового гуманітарного інституту Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського;

Петренко Ірина Миколаївна – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри педагогіки та суспільних наук Вищого навчального закладу Укоопспілки «Полтавський університет економіки і торгівлі»;

Русначенко Анатолій Миколайович – доктор історичних наук, професор, професор кафедри філософії та історії Навчально-наукового гуманітарного інституту Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського;

Чеканов Всеволод Юрійович (відповідальний секретар) – кандидат історичних наук, доцент кафедри філософії та історії Навчально-наукового гуманітарного інституту Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського;

Чирко Богдан Володимирович – кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри філософії та історії Навчально-наукового гуманітарного інституту Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського.

Чумак Василь Арсенович – кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри філософії та історії Навчально-наукового гуманітарного інституту Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського;

Blagovest Njagulov – доцент, заступник директора Інституту історії Болгарської Академії наук;

Irena Wodzianowska – доктор філософії, асистент кафедри історії та історіографії Східної Європи Інституту історії Люблінського католицького університету Івана Павла II.

**Рекомендовано до друку та поширення через мережу Internet
Вченою радою Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського
(протокол № 4 від 20.12.2019 року)**

Науковий журнал «Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Історичні науки» зареєстровано Міністерством юстиції України (Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого ЗМІ серія КВ № 15712-4183Р від 28.09.2009 року)

Журнал включено до Переліку наукових фахових видань України з історичних наук відповідно до Наказу Міністерства освіти і науки України від 28.12.2017 № 1714 (додаток 7)
Журнал включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus International (Республіка Польща)

Сторінка журналу: www.hist.vernadskyjournals.in.ua

**ISSN 2663-5984 (print)
ISSN 2663-5992 (online)**

© Таврійський національний університет ім. В.І. Вернадського, 2019

ЗМІСТ

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

Артюшенко І.А. ЗАКОНОДАВЧІ ПЕРЕДУМОВИ ПРОНИКНЕННЯ ПОЛІТИЧНОЇ КОРУПЦІЇ В ДІЯЛЬНІСТЬ ВЕРХОВНОЇ РАДИ УКРАЇНИ (1990–2000-І РОКИ)	1
Бенчук В.О. «РОСІЙСЬКА ВЕСНА» У МАРІУПОЛІ (ЛЮТИЙ – ЧЕРВЕНЬ 2014 РОКУ).....	7
Білоконь А.С. ДІЯЛЬНІСТЬ ДЕРЖАВНИХ ОРГАНІВ У БОРОТБІ З ДИТЯЧОЮ БЕЗПРИТУЛЬНІСТЮ ТА БЕЗДОГЛЯДНІСТЮ В УКРАЇНСЬКІЙ СОЦІАЛІСТИЧНІЙ РАДЯНСЬКІЙ РЕСПУБЛІЦІ 1920-Х РОКІВ.....	13
Бортнікова А.В. ДІЯЛЬНІСТЬ ЦЕНТРУ НАДАННЯ АДМІНІСТРАТИВНИХ ПОСЛУГ У ЛУЦЬКУ В УМОВАХ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ.....	20
Бугрій В.С., Жмака В.М. БЮДЖЕТ ЛІВОБЕРЕЖНОГО МІСТА У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ 20-Х РОКІВ ХХ СТОЛІТТЯ (НА ПРИКЛАДІ МІСТА РОМНИ)	27
Куриляк В.В. РЕАКЦІЯ АДВЕНТИСТІВ СЬОМОГО ДНЯ НА ТЕОЛОГІЧНІ ВИКЛИКИ В УКРАЇНІ (1991–2019 РОКИ).....	32
Мануїлова К.В. УКРАЇНСЬКІ ТЕРИТОРІАЛЬНІ ГРОМАДИ (ІХ–ХХІ СТОЛІТЬ): ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ	40
Мокроусов А.І. РОЗВИТОК МУЗЕЙНОЇ ТА ПАМ'ЯТКООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ НА СУМЩИНІ В ПЕРШІЙ ТРЕТИНІ ХХ СТОЛІТТЯ.....	45
Пирожишин Р.В. ПРОСТУПКИ ТА ПОКАРАННЯ ПРАЦІВНИКІВ РАЙОННИХ ТА МІСЬКИХ ВІДДІЛЕНЬ НАРОДНОГО КОМСАРІАТУ ДЕРЖАВНОЇ БЕЗПЕКИ – МІНІСТЕРСТВА ДЕРЖАВНОЇ БЕЗПЕКИ У ТЕРНОПІЛЬСЬКІЙ ОБЛАСТІ У 1944–1948 РОКАХ.....	51
Сарасва О.В. БЛАГОДІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ В РОКИ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ (НА ПРИКЛАДІ МАРІУПОЛЬСЬКОГО ПОВІТУ)	57
Sviatnenko A.V. CHARITY AND CULTURAL-EDUCATIONAL ACTIVITIES OF THE ORTHODOX CHURCH IN THE RIGHT-BANK UKRAINE AT THE END OF THE XVIII – FIRST HALF OF THE XIX CENTURY: HISTORIOGRAPHY.....	63
Секунова Ю.В., Товкун І.І. ПОЛІТИЧНЕ ЛІДЕРСТВО В УКРАЇНІ: ЖІНОЧИЙ АСПЕКТ.....	69
Скиба І.Б. МИТРОПОЛИТ ПОЛКАРП (СІКОРСЬКИЙ) І КОНФЕСІЙНО-ІНСТИТУЦІЙНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО ПРАВОСЛАВ'Я НА ЗАВЕРШАЛЬНОМУ ЕТАПІ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ.....	74
Скубій І.В. МАТЕРІАЛЬНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СПОЖИВАЧІВ ПОХИЛОГО ВІКУ В 1920–1930-ТІ РР. В РАДЯНСЬКІЙ УКРАЇНІ: ВІД ІДЕОЛОГІЇ ДО ПОВСЯКДЕННИХ ПОТРЕБ	82
Соколовська Ю.В., Хаустова О.В. ДОПОМОГА БІДНИМ У ХАРКОВІ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.....	87
Солодка К.Ю. ПРАВОВЕ СТАНОВИЩЕ ДЕРЖАВНИХ СЛУЖБОВЦІВ НАДДНІПРЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ ЗА НОРМАМИ ЗАКОНОДАВСТВА РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ У ХVІІІ–ХІХ СТ.....	93

Федоришин І.Я. ДІЯЛЬНІСТЬ ТОВАРИСТВА «ПЛАСТ» У МІСТІ ТИСМЕНИЦЯ (1923–1930 РР.).....	98
Христова Ю.В., Рец В.В. МЕХАНІЗМ ЗДІЙСНЕННЯ МАСОВИХ РЕПРЕСІЙ В УРСР У ПЕРІОД «ВЕЛИКОГО ТЕРОРУ» 1937–1938 РР. У КОНТЕКСТІ «КУРКУЛЬСЬКОЇ ОПЕРАЦІЇ».....	106
Чайка В.В. КОМПОЗИТОРСЬКА ТВОРЧА ДІЯЛЬНІСТЬ ПРЕДСТАВНИКІВ ПІВНІЧНОАМЕРИКАНСЬКОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ДІАСПОРИ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТ.	111

ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ

Беззубенко А.В. РОЛЬ НЕУРЯДОВИХ ОРГАНІЗАЦІЙ У ФОРМУВАННІ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА У ПОЛЬЩІ (1990-ТІ РОКИ).....	117
Georgieva M.D. HISTORICAL CONDITIONS OF IMPROVEMENT OF THE TRAINING SYSTEM FOR THE AGRARIAN ECONOMY OF BULGARIA	123
Лизень Є.В. ПЕРША ВІЙСЬКОВО-ДИПЛОМАТИЧНА МІСІЯ Г. ВЕЙДА ПІД ЕГІДОЮ АНТАНТИ У СХІДНІЙ ГАЛИЧИНІ (СІЧЕНЬ 1919 РОКУ).....	128
Присяжнюк О.М. ВИТОКИ ТА СТАНОВЛЕННЯ МУЗЕЙНИЦТВА У ФРАНЦІЇ	132
Сенченко А.П. ЗАРОДЖЕННЯ ІДЕЇ ВІЙСЬКОВОЇ ПОВИННОСТІ ЯК ГОЛОВНОЇ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ЧЕСНОТИ В ІТАЛІЇ ДОБИ РЕНЕСАНСУ	137
Сєкунова Ю.В., Ішук І.А. УКРАЇНА ТА ІТАЛІЯ – СУБ'ЄКТИ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА: ХАРАКТЕРНІ ОСОБЛИВОСТІ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН	144
Сєкунова Ю.В., Савицька А.А. МІЖНАРОДНА ПОЛІТИКА УКРАЇНИ З БІЛОРУССІЮ: ІСТОРІЯ ТА ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ	149

ІСТОРІОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО ТА СПЕЦІАЛЬНІ ІСТОРИЧНІ ДИСЦИПЛІНИ

Данилевський В.В. ОСОБЛИВОСТІ СПАДУ ІДЕОЛОГІЧНОГО ПАФОСУ УКРАЇНСЬКОЇ ЖУРНАЛЬНОЇ ПУБЛІЦИСТИКИ В УМОВАХ ЗРОСТАЮЧОГО ПРОЦЕСУ ДЕМОКРАТИЗАЦІЇ СУСПІЛЬСТВА (1985–1991 РОКИ)	154
Семергей Н.В. ТРАНСФОРМАЦІЯ ТРАДИЦІЙНОЇ МЕНТАЛЬНОСТІ УКРАЇНЦІВ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ – ПЕРШІЙ ТРЕТИНІ ХХ СТ.: НОВІТНЯ ІСТОРІОГРАФІЯ.....	161

ІСТОРІЯ УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ

Захарова О.Ю. ВЗАЙМОДЕЙСТВИЕ ИСКУССТВ В СВЕТСКОЙ ЖИЗНИ ОДЕССЫ XIX СТОЛЕТИЯ.....	167
---	-----

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ.....	173
-----------------------------------	-----

CONTENTS

HISTORY OF UKRAINE

Artyushenko I.A.

LEGISLATIVE PREREQUISITES FOR IMPROVEMENT OF POLITICAL CORRUPTION
IN THE ACTIVITIES OF THE VERKHOVNA RADA OF UKRAINE (1990–2000)..... 1

Benchuk V.O.

THE “RUSSIAN SPRING” IN MARIUPOL (FEBRUARY – JUNE 2014)..... 7

Bilokon A.S.

ACTIVITIES OF THE STATE BODIES IN THE PROCESS OF OVERCOMING
THE CHILDREN’S HOMELESSNESS AND NEGLECT IN THE UKRAINIAN
SOVIET SOCIALIST REPUBLIC OF THE 1920’s..... 13

Bortnikova A.V.

ACTIVITY OF THE CENTER OF PROVIDING ADMINISTRATIVE SERVICES
IN LUTSK IN THE DECENTRALIZATION CONDITIONS 20

Buhrii V.S., Zhmaka V.M.

BUDGET LEFT BANK CITY IN THE SECOND HALF OF THE 20-ies
XX CENTURY (FOR EXAMPLE THE CITY OF ROMNY) 27

Kuryliak V.V.

THE SEVENTH-DAY ADVENTIST REACTION TO THEOLOGICAL CHALLENGES
IN UKRAINE (1991–2019)..... 32

Manuilova K.V.

UKRAINIAN TERRITORIAL COMMUNITIES (IX–XXI centuries):
HISTORICAL AND LEGAL ASPECT 40

Mokrousov A.I.

THE DEVELOPMENT OF MUSEUM AND MONUMENTAL ACTIVITY
IN SUMY REGION IN THE FIRST THIRD OF THE XX CENTURY 45

Pyrozhyshyn R.V.

MISDEMEANORS AND PUNISHMENTS OF WORKERS OF REGIONAL
AND CITY DEPARTMENTS OF NKGB-MSS IN THE TERNOPIL REGION IN 1944–1948 51

Saraieva O.V.

CHARITABLE ACTIVITY OF LOCAL AUTHORITIES DURING WORLD WAR I
(CASE STUDY OF MARIUPOL DISTRICT)..... 57

Святненко А.В.

ДОБРОЧИННА ТА КУЛЬТУРНО-ПРОСВІТНЯ ДІЯЛЬНІСТЬ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ
НА ПРАВОБЕРЕЖНІЙ УКРАЇНІ НАПРИКІНЦІ XVIII – У ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ
XIX СТ.: ІСТОРИОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ 63

Siekunova Yu.V., Tovkun I.I.

POLITICAL LEADERSHIP IN UKRAINE: WOMEN’S ASPECT..... 69

Skyba I.B.

METROPOLIT POLYCARP (SIKORSKY) AND CONFSSIONAL-INSTITUTIONAL
TRANSFORMATIONS OF UKRAINIAN ORTHODOX IN THE FINAL STAGE
OF THE SECOND WORLD WAR..... 74

Skubii I.V.

MATERIAL WELFARE OF THE ELDERLY CONSUMERS IN THE 1920–1930S’ SOVIET
UKRAINE: FROM IDEOLOGY AND EVERYDAY NEEDS 82

Sokolovska Yu.V., Khaustova O.V.

ASSISTANCE TO THE POOR IN KHARKOV IN THE SECOND HALF
OF THE 19TH – BEGINNING THE 20TH CENTURY 87

Solodka K.Yu.

LEGAL STATUS OF CIVIL SERVANTS OF THE DNIEPER UKRAINE UNDER
THE LEGISLATION OF THE RUSSIAN EMPIRE IN THE 18TH – 19TH CENTURIES 93

Fedoryshyn I.Ya. ACTIVITY OF “PLAST” ORGANISATION IN TYSMENYTSIA TOWN (1923–1930)	98
Khrystova Yu.V., Rets V.V. THE MECHANISM OF MASS REPRESSION IN THE USSR DURING THE PERIOD OF THE GREAT TERROR OF 1937–1938 IN THE CONTEXT OF THE “KURKUL OPERATION”	106
Chayka V.V. COMPOSER CREATIVE ACTIVITY OF REPRESENTATIVES OF THE NORTH AMERICAN UKRAINIAN DIASPORA IN THE SECOND HALF OF THE XX CENTURY	111

WORLD HISTORY

Bezzubenko A.V. THE ROLE OF NONGOVERNMENTAL ORGANIZATIONS IN THE FORMATION OF CIVIL SOCIETY IN POLAND (1990 ^s).....	117
Георгієва М.Д. ІСТОРИЧНІ УМОВИ ВДОСКОНАЛЕННЯ СИСТЕМИ ПІДГОТОВКИ КАДРІВ ДЛЯ АГРАРНОГО СЕКТОРА ЕКОНОМІКИ БОЛГАРІЇ	123
Lyzen Ye.V. THE FIRST MILITARY-DIPLOMATIC MISSION OF G. WEID UNDER THE AQUASTA IN THE EASTERN GALCHINA (JANUARY 1919).....	128
Prysiazhniuk O.M. THE ORIGINS AND FORMATION OF MUSEUM STUDIES IN FRANCE	132
Senchenko A.P. THE ORIGINS OF THE IDEA OF CONSCRIPTION AS A MAJOR CIVIC VIRTUE IN RENAISSANCE ITALY	137
Siekunova Yu.V., Ischuk I.A. UKRAINE AND ITALY – OBJECTIVES OF INTERNATIONAL LAW: CHARACTERISTIC FEATURES OF INTERNATIONAL RELATIONS	144
Siekunova Yu.V., Savytska A.A. UKRAINE’S INTERNATIONAL POLICY WITH BELARUS: HISTORY AND TRENDS.....	149

HISTORIOGRAPHY, SOURCE STUDIES AND SPECIAL HISTORICAL DISCIPLINES

Danilevsky V.V. PECULIARITIES OF THE IDEOLOGICAL PATHOS DECLINE OF UKRAINIAN MAGAZINE JOURNALISM IN THE CONDITIONS OF THE GAINING SCALE THE PROCESS OF SOCIETY DEMOCRATIZATION (1985–1991).....	154
Semerger N.V. TRADITIONAL MENTALITY TRANSFORMATION OF THE UKRAINIANS IN THE SECOND HALF OF THE XIX – THE FIRST THIRD OF THE XX CENTURY: MODERN HISTORIOGRAPHY	161

HISTORY OF UKRAINIAN CULTURE

Zakharova O.Yu. THE INTERACTION OF ARTS IN THE HIGH SOCIETY LIFE OF ODESSA IN THE XIX CENTURY	167
---	-----

INFORMATION ABOUT THE AUTHORS	173
--	-----

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

УДК 378.311 (477) «199» Г 13
DOI <https://doi.org/10.32838/2663-5984/2019/4.1>

Артюшенко І.А.

Інститут історії України Національної академії наук України

ЗАКОНОДАВЧІ ПЕРЕДУМОВИ ПРОНИКНЕННЯ ПОЛІТИЧНОЇ КОРУПЦІЇ В ДІЯЛЬНІСТЬ ВЕРХОВНОЇ РАДИ УКРАЇНИ (1990–2000-і роки)

У статті проаналізовано проблему історичних особливостей законодавчих передумов проникнення політичної корупції в діяльність Верховної Ради України в 1990–2000-і роки. Констатується, що в Україні склався комплекс чинників, які стали результатом поширення даного явища у представницьких органах влади. Високий рівень корупції негативно сприймався суспільством. Найбільш корумпованими сферами громадян вважали охорону здоров'я, освіту, органи державної влади та місцевого самоврядування, судові послуги. Вирішення проблеми подолання корупції набуло міжнародного значення. Корупція вийшла за межі України і перетворилася на транснаціональне явище. Вітчизняні антикорупційні закони однобічно формували коло суб'єктів корупції. Крім того, у суспільстві формувалося толерантне ставлення до даного явища, зберігалось прагнення його використання як «ефективної рушійної сили» соціальних відносин. Таке ставлення суспільства до корупції спричиняло її поширення практично в усіх сферах. Проаналізовані передусім законодавчі програми, які робили мало-ефективною антикорупційну діяльність, спричинили нерозвинутість інституту відкритого лобізму. Зазначається, що дана проблема лише почасти переосмислена в науковій літературі, головним чином через незавершеність суспільно-політичних і соціально-економічних процесів. Тому досі дослідження даного сегмента діяльності органу державної влади перебуває поки що на початковій стадії.

Ключові слова: корупція, закон, Верховна Рада України, політика, депутати, фінансово-промислові групи, бізнес-інтереси.

Постановка проблеми. Корупція в Україні відрізнялася від закордонних аналогів даного явища передусім масштабністю та характером її проявів, впливом на економічні, соціальні, політичні, правові й інші процеси. Протягом 1990–2000-х рр. корупція характеризувала основні відносини в українському суспільстві. Передусім у ній проявлялася неефективність влади, недосконалість державних інститутів. У суспільстві зберігалися міцними стереотипи толерантності щодо корупції. У масовій свідомості переважала думка, що дане явище не завдає значної шкоди суспільству. Тому корупційні шляхи вирішення повсякденних проблем обиралися значною частиною населення. Багато українців розглядали корупцію як механізм прискорення розв'язання власних проблем. Толерантне ставлення суспільства до корупції пояснювалося тим, що більшість населення не усвідомлювали справжнього її масштабу та наслідків.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

У результаті аналізу джерел та літератури з'ясовано, що дана проблема лише частково розглядалася дослідниками, які вивчали політичну природу корупції. Передусім це роботи Г. Кохан, М. Мельника, Є. Невмержицького, М. Михальченка. Окремі аспекти проблеми висвітлювалися у працях І. Герасименка, Т. Гузинкова, О. Дягілева, Ю. Ганжурова. Але, незважаючи на наявність значної кількості публікацій, стан наукового осмислення і вивчення вказаної проблеми не можна вважати достатнім.

Постановка завдання. Мета статті – показати законодавчі передумови проникнення політичної корупції в діяльність Верховної Ради України; з'ясувати світову практику, а також вітчизняний досвід протидії корупції за діяльності «груп інтересів» у парламенті України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Проникнення політичної корупції в діяльність

Верховної Ради України відбувалося внаслідок дії чинників, що зумовлювалися проблемами законодавства, а точніше, відсутністю правових запобіжників поширення даного явища. Протягом 1990–2000-х рр. в Україні не були ухвалені закони, які б забезпечили представництво політичних інтересів провідних фінансово-політичних груп в органах влади. Почала складатися і розвиватися тіньова (корупційна) модель способів і каналів артикуляції групових і корпоративних інтересів різних соціальних об'єктів у Верховній Раді України. У розвинутих країнах лобістська діяльність традиційно розглядалася важливим інститутом демократії, засобом збалансування інтересів держави і суспільства. Так, Німеччина досягла в цьому питанні успіхів завдяки легалізації «внутрішньої» лобістської діяльності. Кодекс поведінки члена бундестагу зобов'язував депутата, зацікавленого в ухваленні потрібного законодавчого рішення, зробити заяву перед його обговоренням. Крім того, депутати зобов'язувалися декларувати свої доходи від лобістської діяльності [1, с. 3]. Законодавство Великобританії визнавало лобістів парламентськими агентами, а також прописувало спеціальну процедуру залучення лобістів до ухвалення законів. Закон про лобізм дозволяв члену парламенту офіційно виступати представником комерційних інтересів [1, с. 4–5]. У демократичних державах лобізм виступав своєрідною протиположною до бюрократії, змушував владу «бути у формі» та вчасно реагувати на потреби соціальних груп і суспільства загалом. У вітчизняному державотворчому процесі відбувалося багато в чому відтворення радянської практики, коли даний спосіб обстоювання групових інтересів офіційно не визнавався, але фактично існував та здійснювався партійною номенклатурою в підклимний спосіб, використовуючи «телефонне право», відомче протистояння, непотизм тощо. Через те що радянська держава не лише узгоджувала, а й формувала суспільні інтереси, лобістська діяльність розглядалася як суто негативне, не властиве системі явище. За відсутності приватної власності «боротьба за інтереси» протікала за лінією республік та відомств, за одержання додаткових економічних ресурсів. В умовах первісного нагромадження капіталу для представників великого бізнесу дуже важливим завданням залишався захист набутих економічних активів. Вони діяли за звичкою радянських часів, коли особисті зв'язки директорів великих підприємств і представників влади багато чого вирішували, намагаючись заручитися підтримкою «потрібних

людей» у різних ешелонах влади або самим туди потрапити. За відсутності правового регулювання легалізація вузькогрупових вимог відбувалася в тіньовий спосіб. Конституція України прямо не регулювала даного процесу, а лише створювала умови для здійснення такої діяльності. Зокрема, ст. 38 Конституції України закріпила право громадян на участь в управлінні справами держави. Вона не забороняла українським громадянам обстоювати свої інтереси в органах влади. Водночас Конституція гарантувала існування «груп інтересів», закріпивши у ст. 36 право громадян об'єднуватися у громадські організації з метою задоволення політичних, економічних, соціальних, культурних прав та інтересів [2].

Умови діяльності «груп інтересів» у Верховній Раді забезпечувалися і Регламентом та іншими законами, що визначали її діяльність. Закон України «Про комітети Верховної Ради України» зобов'язував парламентські комітети під час підготовки законів вивчати та враховувати у своїй діяльності громадську думку, розглядати листи громадян та вчасно реагувати на них [3].

Неврегульованість лобізму була однією з фундаментальних перепон для успіху в боротьбі з корупцією. Починаючи з 1999 р. до Верховної Ради подавалися законопроекти, спрямовані на узаконення лобістської діяльності, зокрема авторства В. Суміна, І. Шарова, Ю. Сахна, І. Гриніва, В. Коновалука, а також розроблені робочими групами Кабінету Міністрів, Міністерства юстиції, Національного інституту стратегічних досліджень, Інститутом професійного лобіювання та адвокати тощо [4, с. 170–175]. Але жоден із них не був ухвалений. Суспільна свідомість складно сприймала слово «лобіст», вона частіше вживалося як лайливе, з аморально-кримінальним відтінком. У термін вкладався лише «тіньовий» сенс, у чомусь нагадував значення слів «блат», «підкуп», «покупка голосів» у чиїх-небудь корисливих або вузькопартійних інтересів на шкоду іншим інтересам, передусім суспільним [4, с. 161–162].

Лобізм в Україні здебільшого ототожнювався з корупційним впливом. Для порівняння, лобізм у Сполучених Штатах Америки (далі – США) і Європейському Союзі (далі – ЄС) майже не зазнавав впливу корупції. Лобісти працювали відкрито, діяли в рамках законодавства, сплачували податки. Ті депутати, хто відносив себе до сфери лобіювання, зазвичай вдавалися до недозволених методів, зокрема надавали неправомірні вигоди (хабарі), підтримували тіньові зв'язки, кулуарні

змови. Такі депутати здебільшого мали свої меркантильні цілі.

Світова практика бачила яскравий приклад «правильного» лобізму, коли американський конгресмен Джон Маккейн пролобіював у Конгресі США закон, що наклав заборону на закупівлю російських двигунів для запуску супутників, натомість із державного бюджету стали виділяти кошти на розробку двигуна власного виробництва [5, с. 16].

Першим реальним кроком України з упровадження інституту лобізму стало укладання між ЄС і Україною Угоди про асоціацію, ст. 444 якої передбачила, що обидві сторони взяли на себе зобов'язання зі сприяння розбудові лобістської діяльності. Зростало число контор, агентів, осіб, які рекрутувалися бізнесом для обстоювання інтересів. Якщо на початку 1990-х рр. до цієї справи долучалися тисячі самодіяльних груп, то з кінця 1990-х рр. ключову роль стали відігравати представники великого бізнесу та їх групи. Традиційно «групи інтересів» формувалися великими корпораціями, союзом промисловців і підприємців, професійними асоціаціями, банками, фінансово-промисловими групами, громадськими організаціями.

Мета «груп інтересів» полягала в забезпеченні ухвалення чи відхилення Верховною Радою України рішень, законів, які були вигідні чи шкодили бізнесу. Діяли вони неформалізовано, у тіні, зачіпали переважно сфери розподілу і перерозподілу власності, економічних ресурсів, адміністративних важелів впливу тощо. Діяльність «груп інтересів» зумовлювалася тим, що державна влада об'єктивно не могла відразу і в повному обсязі задовольняти всі суспільні інтереси. Повільно відбувалося формування суспільних відносин. Держава нехотя передавала регуляторні функції громадським організаціям. Натомість продовжував зберігатися дорогий із погляду утримання бюрократичний апарат, який був зацікавлений у формалізації та затягуванні з меркантильних інтересів ухвалення рішень.

Корупційну основу мало лобіювання депутатами виділення коштів із державного бюджету для вирішення проблем в округах. В українській політиці досить часто траплялися випадки, коли виборчим округам, від яких були обрані депутати, чи регіонам, які були електоральною базою провладних партій, надавалися надмірні порівняно з іншими територіями бонуси. Щедрі капітальні видатки часто використовувалися політичними силами для фактичної купівлі голосів виборців чи

лояльності місцевої еліти до народних депутатів, з якими пов'язували отримання таких коштів із державного бюджету [6, с. 16].

«Групи інтересів», обстоюючи інтереси великих фінансово-промислових груп, часто дисбалансиували інтереси окремих суспільних груп і регіонів, підміняли і блокували розвиток інститутів народовладдя [7, с. 14]. Факт діяльності «груп інтересів» в органах влади був свідченням неpubлічності, хаотичності у взаєминах влади і суспільства. Лише за таких умов їм вдалося монополізувати вплив на органи влади. Громадяни України здебільшого не розуміли, хто в державі впливає на ухвалення тих чи інших рішень, тому не могли визначити, хто з конкретних політиків чи політичних сил мав нести за них відповідальність. Наявність «груп інтересів» вносила неузгодженість у процес участі громадян в ухваленні важливих державних рішень. Чисельно переважачою групі суспільства, що не мала «зв'язків» у владі, було проблемніше домогтися врахування свого інтересу.

Просування бізнес-інтересів у Верховній Раді України відбувалося шляхом ухвалення законів, норми яких перетворювалися на інструмент досягнення цілей [8, с. 780–783]. В Україні зберігалися складні схеми взаємодії бізнесу і влади. Практично всі представники великого і середнього бізнесу в українських реаліях, незважаючи на законні чи незаконні способи його ведення, змушені були вибудовувати альянси стосунків із владою. Безумовно, це відволікало від вирішення виробничих проблем. Великим бізнесом було вибрано шлях створення політичних партій і фракцій у Верховній Раді.

Деформовані відносини держави і бізнесу змушували бізнес вдаватися до лобіювання рішень, які суперечили державним, а влада, у свою чергу, демонструвала здатність до радикальних кроків стосовно бізнесу. В окремі періоди робилися спроби консолідувати ці стосунки. Президент В. Ющенко запровадив практику проведення зустрічей із представниками великого бізнесу [9, с. 107]. Вона сприяла деякому виходу бізнесу з тіні. Україні в цьому плані вигідним був закордонний досвід. Наприклад, у деяких європейських країнах моделі ставлення держави до бізнесу передбачали участь його представників у парламентських слуханнях, роботі комітетів, комісіях, де обговорювалися важливі соціально-економічні питання. Першою спробою легалізувати бізнес-лобі в Україні стало створення Ради інвесторів при уряді В. Януковича у 2007 р. Проте

даний орган структурно формувався «належним чином», надаючи місце в ньому одним компаніям і закриваючи доступ іншим. Влада в такий спосіб, декларуючи рівноправні стосунки з бізнесом, намагалася відігравати роль керуючого партнера та захищати інтереси наближених регіональних бізнес-груп. За відсутності відповідних правових норм, які б забезпечували прозору участь бізнес-груп, у своєму арсеналі впливу на політичні процеси вони залишали не лише особисту участь законодавчої влади, але й тіньові засоби.

За твердженням Т. Гузенкової, український парламент майже в кожному складі уявлявся зібранням колективних та індивідуальних лобістів, які обстоювали інтереси різних груп, «кланів», партій тощо [10, с. 84]. Ця проблема була зумовлена тим, що наявна палітра ґрунтових інтересів була такою великою, що не могла бути задоволеною регіональним чи політичним представництвом депутатів. Тому багато соціальних, корпоративних потреб отримували супровід посередників (лобістів).

В Україні сформувалося досить широке представництво суб'єктів тиску на парламент. У пострадянському форматі кожна галузь господарства мала свої «групи інтересів» у парламенті: аграрники, промисловці, банкіри тощо. Склалася і діяла дещо деформована система представництва інтересів, коли до даного процесу долучалися посередники – експерти і спеціалісти апарату Верховної Ради, чиновники Кабінету Міністрів чи працівники Адміністрації Президента. Через «групи інтересів» висували законодавчі ініціативи, які потім «проходили» через Верховну Раду. Представництво групових інтересів у Верховній Раді України здійснювалося народними депутатами безпосередньо, коли вони цілеспрямовано вели діяльність з іншими депутатами чи представниками влади в напрямі просування інтересів. Опосередковано депутати обстоювали інтереси шляхом організації широкомасштабних акцій у засобах масової інформації, збору підписів, іншими публічними методами формування громадської думки. Це були свого роду засоби тиску на депутатський корпус. В українських реаліях зі зміною політичного процесу, викликаного перевиборами Президента України чи Верховної Ради, зазвичай проходило деяке переформатування представництв суб'єктів тиску на парламент [11, с. 50–62]. Президент В. Ющенко свого часу зробив спробу запропонувати такий формат стосунків: «Я хочу, друзі, сказати, що уряд не буде заносити гроші в парламент для того, щоб про-

вести будь-яку кандидатуру чи будь-який закон. Рішення будуть прийматися виключно в зоні засідань, а не в кімнаті для відпочинку» [12, с. 5–6].

Приватні інтереси народних депутатів мали дещо прихований, замаскований характер. Вони ніколи не декларували їх відкрито. Ніхто і ніколи з них не схильний був відкрито заявляти, що метою його державної діяльності було прагнення максимізувати власну вигоду у вигляді матеріальних і нематеріальних благ. Більшість депутатів Верховної Ради вирішували питання особистого характеру, а загальнонародні питання залишалися лише у формі декларацій. Це було пов'язано з тим, що в Україні не було створено законодавчого поля, де б діяли правила лобіювання і відповідальності за законотворчу діяльність депутатів. У таких умовах представництво інтересів окремих груп чи осіб здебільшого відображалось у формах «тіньового» лобізму або корупції. Аналіз законотворчості депутатів різних скликань доводить, що практично за кожною законодавчою ініціативою стояли інтереси окремих груп чи осіб. Склалася ситуація, коли лідери партій лише декларативно лобіювали соціальні питання, а всі інші депутати вирішували питання, пов'язані із власними інтересами.

В Україні вплив «груп інтересів» активізувався під час ухвалення Верховною Радою держбюджету. Регіональні лобі традиційно намагалися домогтися виділення додаткових дотацій, субвенцій і трансферів. У 2000-і рр. мали місце випадки «тіньового» створення пільгових податкових умов для окремих областей України у вигляді так званих «спеціальних економічних зон», що призводило до диспропорцій у регіональному розвитку держави.

Яскравим прикладом відверто корупційного закону був ухвалений у 2005 р. Закон України «Про заходи, спрямовані на забезпечення сталого функціонування підприємств паливно-енергетичного комплексу», який передбачив, що підприємства паливно-енергетичного комплексу, якими володіли олігархи, могли не сплачувати власні борги, зокрема і податковий борг державі. Він містив заборону на подання на них до суду за несплачену заборгованість, призупиняв усі ухвалені із цих питань судові рішення, фактично цей закон виводив підприємства з-під дії українського судочинства, виконавчої служби і правової системи загалом [13].

Найчастіше депутати – власники великих промислових підприємств блокували ухвалення тих законів, які були не вигідні їхньому бізнесу. Свого

часу Верховна Рада відхилила Закон «Про акціонерні товариства», відсутність якого стримувала розвиток національного фондового ринку і зростання інвестицій у корпоративний сектор економіки. Закриті акціонерні товариства передбачали відкритість контролю за їхньою діяльністю. Тому депутати були зацікавлені в участі в перерозподілі державної власності. Аналогічна ситуація складалася і із затягуваннями введення податку на нерухомість. У країнах Європи він був однією з головних доходних статей бюджету. Блокуванням депутатом законопроекту зумовлювалося передусім небажанням оприлюднювати свою власність [14]. Типовим прикладом просування інтересів релігійних громад стало внесення народним депутатом Л. Черновецьким – активістом неохаризматичного релігійного об'єднання «Церква Перемоги» – на розгляд парламенту й ухвалення Закону України «Про захист суспільної моралі», який обмежив демонстрацію в телепросторі еротичної продукції [15, с. 107–117].

Антикорупційне законодавство мало репресивний характер. Воно регламентувало однобічний підхід до подолання даного явища, зокрема передбачало покарання лише державних чиновників. Водночас ним не передбачалися заходи, які б усували чинники, що живили і породжували

корупцію [16, с. 60]. Основним принципом національної антикорупційної політики Нідерландів було «стимулювання чесності», що безпосередньо стосувалося культури [17, с. 65]. Антикорупційна система Великобританії характеризувалася наявністю високих стандартів громадянської поведінки, ефективним соціальним контролем за державними службовцями, скасуванням парламентського імунітету депутатів, які вчинили корупційні дії. Основу антикорупційного законодавства становлять Закон про хабарництво в публічних організаціях 1889 р. і закони про попередження корупції 1906 і 1916 рр. [17, с. 64].

Висновки. Ключовою передумою поширення корупції було неефективне законодавство. Варто зазначити, що Україні довелося спочатку створювати вітчизняне антикорупційне законодавство, оскільки не збереглася історична тяглість даного процесу. Відомо, що закони Російської імперії XIX ст., чинні на території України, втратили з деяких причин своє значення. Наприкінці XX ст. Україна також не поспішала освоювати міжнародний досвід антикорупційної діяльності. Невиправдано затягувалася імплементація до вітчизняного законодавства принципів антикорупційної роботи міжнародних організацій, відображених у відповідних документах.

Список літератури:

1. Гричина Н. Лобізм як інститут сучасної демократії : автореф. дис. ... канд. політ. наук: 23.00.02. Київ, 2009. С. 3.
2. Конституція України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр/stru>.
3. Про комітети Верховної Ради України : Закон України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/>.
4. Коваль Н. Необхідність впровадження інституту цивілізованого лобізму в Україні. *Інвестиції: практика та досвід*. 2014. № 19. С. 173.
5. Герасименко І. Як працює лобізм в Україні і на Заході. URL: <https://delo.ua/economyandpoliticsinukraine/institut-lobizmu-jogo-mehanizm-za-kordonom>.
6. Лобізм без корупції? *Вісник проєкту «Громадський моніторинг виділення фондів для округу»*. 2016. № 1. 16 с.
7. Дягілев О. Політико-правовий інститут лобізму в Україні та за кордоном: шляхи законодавчого регулювання. *Державне будівництво та місцеве саморядування*. 2007. Вип. 14. С. 14.
8. Капустян В., Левандовський О. Аспекти боротьби з корупцією та проблеми лобізму в Україні. *Молодий вчений*. 2018. № 4. С. 781.
9. Брехаря С. Бізнес-еліта в сучасній Україні: засоби впливу на політичний процес. *Наукові записки Інституту політехнічних і етнонаціональних досліджень імені І.Ф. Кураса Національної академії наук України*. Вип. 45. 2009. С. 107.
10. Гузенкова Т. Партии и лидеры в Верховной Раде Украины (1998–2000). Москва : Рос. институт стратегических исследований, 2001. С. 84.
11. Ганжуров Ю. Парламентське лобіювання в контексті політичної комунікації. *Політичний менеджмент*. 2005. № 4. С. 51.
12. Сьома сесія Верховної Ради України четвертого скликання: стенограма звіту. Бюлетень № 6, ч. II. Київ : Видання Верховної Ради України, 2005. С. 5–6.
13. Експерти виявили корупційні ризики у більшості законопроектів. Але найбільш корупційно небезпечними є саме чинні закони. URL: www.pravo.org.ua.
14. Мошенець О. Сутність та умови формування ретроорієнтованої економічної поведінки. URL: ukt.socium.org.ua.

15. Кушніренко О., Дячільєв О. Види лобістської діяльності: питання теорії та позитивної практики. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. 2009. Вип. 17. С. 112–117.
16. Костенко Б. Імплементация європейських стандартів запобігання та боротьби з корупцією в національне законодавство : навчально-методичні матеріали. Київ : НАДУ, 2013. С. 60.
17. Шкурпат О. Ефективність антикорупційної політики у сфері земельних відносин. *Науковий вісник Академії муніципального управління*. Серія «Управління». 2013. Вип. 4. С. 371–384.

Artyushenko I.A. LEGISLATIVE PREREQUISITES FOR IMPROVEMENT OF POLITICAL CORRUPTION IN THE ACTIVITIES OF THE VERKHOVNA RADA OF UKRAINE (1990–2000)

The article examines the causes of penetration of corruption in various spheres of society's life. It is stated that in Ukraine there was a complex of factors which became the result of the spread of this phenomenon. The economic, value-mental and social factors that perceived corruption were analyzed. The problem of the historical peculiarities of the legislative preconditions for the penetration of political corruption in the activities of the Verkhovna Rada of Ukraine in 1990–2000. It is stated that in Ukraine there is a complex of factors that have resulted from the spread of this phenomenon in representative bodies of power. High levels of corruption were negatively perceived by society. The most corrupt areas of citizens were health care, education, public authorities and local self-government, and judicial services. Addressing corruption has become internationally important. Corruption went beyond Ukraine and became a transnational phenomenon. Domestic anti-corruption laws unilaterally shaped the circle of corruption entities. In addition, a tolerant attitude to this phenomenon was formed in society, and the desire to use it as an "effective driving force" of social relations remained. This attitude of society to corruption caused its spread in almost all spheres. First of all, the analyzed legislative programs that made anti-corruption activities ineffective led to the underdevelopment of the Open Lobby Institute. It is noted that this problem is only partly rethought in the scientific literature, mainly due to the incompleteness of socio-political and socio-economic processes. Therefore, the study of this segment of activity of the public authority is still at an early stage. In Ukraine, corruption has become one of the most pressing problems, which had a negative impact on the pace of development of the economy of the state, power and society as a whole. According to sociological surveys, the problem of corruption for Ukrainians in its significance was second only to military actions in the East of Ukraine. The number of citizens who believed that the main responsibility for overcoming corruption lies in their own hands and only later on from the efforts of the state. Corruption manifested itself, first of all, in the form of intentional abuses by public officials of state authorities, including in the field of land relations. An attempt has been made to find out the role of the Verkhovna Rada in counteracting and preventing corruption, developing state anti-corruption policy, and creating special anti-corruption bodies. It is confirmed that appropriate legal preconditions for the prevention and counteraction of corruption in the field of land relations were created in Ukraine.

Key words: corruption, law, Verkhovna Rada of Ukraine, politics, deputies, financial-industrial groups, business interests.

Бенчук В.О.

Національний університет «Острозька академія»

«РОСІЙСЬКА ВЕСНА» У МАРІУПОЛІ (ЛЮТИЙ – ЧЕРВЕНЬ 2014 РОКУ)

Стаття присвячена суспільно-політичному протистоянню на Сході України, яке через втручання Російської Федерації переросло у збройний конфлікт. Ці події російські політтехнологи назвали «Російська весна». Вони мало вивчені в науковій літературі. Тому автор намагається на прикладі багатотисячного міста Північного Приазов'я Маріуполя схарактеризувати та проаналізувати події «російської весни» у лютому – червні 2014 року.

Зазначено, що активними учасниками проросійських мітингів були різні маргінальні організації та Комуністична партія України. Організовані ними протести були нечисленними, збирали від кількох сотень до півтори тисячі мітингувальників. Це свідчило про відсутність підтримки місцевого населення проросійських виступів або, очевидно, неготовність за них виступати та боротися. Обов'язковим атрибутом усіх їхніх акцій був державний символ Росії – її прапор.

Значна увага приділена вимогам, які висувують протестувальники. Вони були різні – від повернення експрезидента В. Януковича на свою офіційну посаду до запрошення Збройних сил Російської Федерації в місто та приєднання його до Росії як нового суб'єкта Федерації. Але після окупації Криму російськими військами та провалу політичного проекту «Новоросія» була сформована мета «Російської весни» – утворення «Донецької Народної Республіки» та «Лугонської Народної Республіки».

Ключові слова: «ДНР», Донбас, збройний конфлікт, КПУ, Маріуполь, мітинг, проросійський рух.

Постановка проблеми. 20 лютого 2014 р. Російська Федерація (далі – РФ) розпочала неправомірну окупацію української території – півострова Крим, учинивши неспровоковану агресію проти України. Збройна агресія відбулась в умовах суспільно-політичного протистояння в південно-східних областях між прихильниками та противниками революційних змін у державі. У внутрішньополітичні процеси України втрутилось військово-політичне керівництво РФ, оголосивши утворення квазідержавного формування – «Новоросії», політичного проекту російських політтехнологів. Останні назвали ці події «Російська весна».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вказана тема у працях вітчизняних і закордонних науковців недостатньо вивчена. Її досліджували, зокрема, В. Головка та Л. Якубова, які у співавторстві в колективній монографії дійшли висновку, що виступи з антиукраїнськими лозунгами організували проросійські маргінальні організації, однак вони зійшли нанівець, тому що «суспільні стереотипи та міфи» не знайшли підтвердження в реальності. Але новим поштовхом для активізації проросійського руху став, за визначенням авторів, ««експорт» сепаратизму» РФ, у якому брали участь проросійські агенти впливу, політичні мар-

гінали, а також російські громадяни та працівники спецслужб. Їхньою метою була федералізація України для недопущення європейського вектора розвитку держави [1]. В іншій колективній праці, В. Смоля, С. Кульчицького та Л. Якубовой, наголошується, що із квітня 2014 р. російські громадяни, військовики та представники спецслужб значно збільшують свою присутність та участь у вуличних акціях міст Донбасу, що призвело до збройного конфлікту на материковій Україні [33]. Остання теза поширювалася в інших працях цих дослідників [34; 38; 39].

Проросійський рух на Сході України схарактеризував британський та канадський політолог українського походження Т. Кузьо. Дослідник вважає, що його основу склали місцеві іредентисти, які входили до складу різних проросійських та панславських організацій і проходили вишкіл у російських військових таборах, представники криміналітету, працівники російських спецслужб та «політичні туристи» із РФ [17]. Окремі аспекти рушійних сил «Російської весни» досліджувались у працях Г. Перепелиці [23], М. Віхрова [4], Д. Казанського [14; 15], Б. Буткевича [2; 3], Є. Шибалова [36], І. Лосева [13]. Ці історичні процеси досліджують і представники країни-агресора, наприклад, А. Циганков, який

демонструє «русский взгляд», фальсифікуючи факти та події [35].

Постановка завдання. Мета статті – дослідити й охарактеризувати проросійський рух в українському місті Маріуполі в лютому – червні 2014 р.

Виклад основного матеріалу дослідження. Соціологічне дослідження, проведене Київським міжнародним інститутом соціології у квітні 2014 р., «Думки та погляди жителів південно-східних областей України: квітень 2014» продемонструвало неоднозначну ситуацію на Донбасі щодо подій «Російської весни». На питання «Чи готові Ви вийти на вулицю і підтримати мітинги щодо приєднання Вашого регіону до Росії?» у Донецькій області «Так» відповіли 25,5%, «Ні» – 64,6%, «Важко відповісти» – 8,4%. Щодо питання «Державний устрій України повинен бути <...>?», то 10,6% обрали відповідь «Унітарним – області повинні мати ті права, які мають», «Унітарним, але потрібно провести децентралізацію та розширити права області» – 41,1%, «Федеративний» – 38,4% [16].

23 лютого 2014 р. з ініціативи Маріупольської громадської організації (далі – ГО) «Искренность» (сфера діяльності якої – благодійна допомога дітям-сиротам, багатодітним сім'ям, дітям війни, спонсором якої останні роки був Маріупольський меткомбінат ім. Ілліча) був організований мітинг [22]. На багатьох присутніх були георгіївські стрічки. Спочатку він проходив на Театральній площі, а згодом учасники акції вирушили на площу біля пам'ятника Володимиру Леніну, де зібралися прихильники Майдану. Послідовники Антимайдану – 600 осіб, яких очолювали члени ГО «Искренность», Комуністичної партії України (далі – КПУ) та молодики спортивної зовнішності. Лунали закликали до федералізації України, створення загонів самооборони й озброєння всіх присутніх для [5] «захисту південного сходу України від фашистів» [25, с. 4].

1 березня відбулися відразу два проросійські мітинги – один біля пам'ятника Володимиру Висоцькому, організований членами КПУ, на якому зібралося приблизно 600 осіб, другий – біля міської ради. Лідер маріупольських комуністів В. Дейнес пропонував створити «антифашистський комітет», мета якого – створення громадської ради для контролю міської влади. На ньому поруч із комуністичними прапорами були й російські. Підсумком протесту стало ухвалення резолюції, де вимагали від місцевої влади визначитись щодо «загарбників центральної влади». Інший

мітинг, організатором якого була партія «Гражданская солидарность», був більш численний. До нього приєдналися активісти з мітингу біля пам'ятника В. Висоцькому. На ньому протестувальники на флагшток адміністративної установи вивісили прапори Союзу Радянських Соціалістичних Республік і Росії, зачитали текст резолюції меру міста Ю. Хотлубею [26, с. 3].

Наступного дня була зібрана позачергова сесія міської ради з метою розглянути резолюцію. Біля стін останньої зібралося приблизно 1 тис. проросійських активістів, яких після обіду залишилось не більше 300 [7]. На сесії лідер «Гражданской солидарности» О. Буцко вимагав від місцевої влади не підкорятися новій владі, адже В. Янукович – «єдиний законний Президент України» [32]. В умовах дискусії між різними політичними силами міська рада ухвалила звернення до Верховної Ради України (далі – ВРУ), яке відбиває текст резолюції, а саме:

- відновити чинність Закону України «Про засади державної мовної політики»;
- припинити прояви націоналізму, фашизму та розпалювання міжнаціональної ворожнечі;
- внести зміни до Конституції України щодо децентралізації;
- зробіи дієві кроки для налагодження дружніх і добросусідських відносин із РФ, насамперед в економічній і політичній сферах.

На вулиці проросійські протестувальники виступали із закликами «ввести у Приазов'я миротворчі війська братського народу для захисту південно-східного населення від безчинств коричневої чуми» [26, с. 1–3]. Крім того, ними написано лист до президента РФ В. Путіна, який складався з 5 пунктів. У ньому російського президента просили «відновити законний конституційний лад», а в разі агресії проти російськомовного населення Маріуполя застосувати Збройні сили РФ [24].

Мітинги продовжувалися 3, 5, 8, 15 березня. Останній був найчисленнішим, на нього зібрались майже 1 500 активістів. Організаторами виступили низка громадських організацій та партій, а саме: «Антифашистський комітет», «Народное освободительное движение Украины», «Народ Мариуполя», «Народный комитет Донбасса» та партії «Руський блок України» і КПУ, вони ж були ініціаторами попередніх протестів [11]. Вони вимагали проведення референдуму з метою федералізації України та «курсу на входження у Митний союз і всебічну інтеграцію із братськими народами країн СНД», частина пропонувала увійти до складу РФ, адже там більші, ніж в Україні, зарплати, пенсії та стипендії [27, с. 3].

Для стабілізації ситуації в місті, де відбулося суспільно-політичне протистояння між проросійськими активістами та прихильниками єдиної України, влада скликала круглий стіл. На ньому обговорили ситуацію в місті й обмінялися думками щодо подальших кроків. Представники проросійських сил пропонували різне бачення виходу із ситуації. О. Буцкой висунув ідею звернутися до ВРУ з вимогою тимчасово припинити укладання Угоди про асоціацію з Європейським Союзом (далі – ЄС), поки не проведуть позачергові парламентські вибори та не сформуєть новий Кабінет Міністрів України (далі – КМУ). Лідер комуністів пропонував ввести у склад виконкому міської влади трьох представників громадськості, які будуть мати право вето. Інший їхній представник Д. Кузьменко закликав надати Донецькій області автономію. Ці й інші пропозиції взяли на опрацювання, щоб винести їх 25 березня на сесії міської ради [12, с. 2].

21 березня під стінами міської ради встановлений намет під назвою «Патриоты Мариуполя». У ньому роздавали листівки з написом «Янукович, вернись! Наведи порядок», та запрошували людей на мітинг наступного дня. На акції зібралось понад 1 000 активістів, але вперше без російських прапорів, а з радянською символікою. Однак згодом прапори РФ з'явилися [8]. Протестувальники заявили, що В. Янукович залишається «єдиним законним Президентом України», та записали до нього відеозвернення, де вимагали від нього «виконати клятву, дану українському народові». Текст звернення читав Д. Кузьменко – заступник керівника ГО «ТОР Мариуполь». Однак лунали заклики до написання звернення і до російського президента В. Путіна, проте ця ідея не мала підтримки серед мітингувальників [28, с. 2].

Наметовий табір збільшувався. У ньому організували збір продуктів, польову кухню й агітацію жителів із метою залучення їх до запланованої акції 25 березня. Його метою була не лише підтримка експрезидента, а й проведення референдуму, децентралізації та вимога припинення кримінальних переслідувань активістів за участь у проросійських мітингах [6]. Запланованої дати відбулось «Народне віче», на якому обрали «народного мера» Мариуполя Д. Кузьменка. Такий крок був зумовлений, за словами мітингувальників, співпрацею місцевої влади з «незаконною владою» у Києві, адже, на їхню думку, В. Янукович залишається легітимним президентом [21]. Згідно із заявою Ради громадських організації Мариуполя, яка об'єднала провідні громадські органі-

зації міста, дії проросійських активістів активно підтримувались та контролювались російськими спецслужбами з метою планомірної дестабілізації ситуації в Мариуполі [30, с. 2].

Запланована сесія була перенесена на 28 березня. На ній ухвалено звернення до ВРУ та КМУ, де вкотре раз були віддзеркалені вимоги проросійські вимоги, зокрема – внесення змін до Конституції України щодо децентралізації влади та бюджету, надання російській мові статусу другої державної, ухвалення Закону «Про муніципальну міліцію» тощо [29, с. 1].

Проте мітинги не припинились. 29 березня відбулась чергова акція, на якій було майже тисяча людей. Підтримали їх і працівники двох містотворювальних комбінатів – ім. Ілліча та «Азовсталь», якими володіє група «Метінвест». Як вони стверджували, керівництво підприємств забороняло їм брати участь у таких акціях під загрозою звільнення [10]. Дії проросійських сил призвели до арешту їх керівників на чолі з «народним мером». Це викликало безлад у місті, організований прихильниками останніх. А після проголошення 6 квітня так званої «Донецької Народної Республіки» (далі – «ДНР») у Донецьку в Мариуполі, біля табору «Патриоты Мариуполя» жінки організували мітинг. Основним його гаслом було «Все мужики – на захист Донецька». Одна партія вже була відправлена, але потрібно було підкріплення, тому сформувався ще один виїзд усіх, хто мав бажання. Дехто пропонував вирушити до кордону в район м. Новоазовськ, адже там нібито знаходяться бійці «Правого сектору». Крім того, присутнім давали бюлетені, які пропонувалося заповнити. У них просили відповісти на два такі запитання: «Ви за приєднання Донецької області до Росії на правах нового суб'єкта РФ?», «Ви за статус Донецької області як автономної у складі Української федеративної держави із двома державними мовами (українською і російською)?» [18].

13 квітня місцеві прихильники «ДНР» захопили міську раду й оголосили Мариуполь територією невизнаної республіки. Сформували нову місцеву владу, відібравши з натовпу приблизно 20–30 чоловіків та проголосивши їх депутатами. Останні відразу провели засідання від імені «ДНР», обравши в.о. «народного мера» В. Кукліна [9]. 16 квітня у місті з'явилися перші «зелені чоловічки» у камуфляжній формі, балаклавах та без розпізнавальних знаків. Цього ж дня відбувся штурм в/ч № 3057 НГУ бойовиками, які прикривались проросійськими мітингувальниками. За

інформацією «Інформаційного спротиву», невідомими у військовій формі були з місцевих, які отримали базову військову підготовку в російському таборі та керувались офіцером Головного розвідувального управління Збройних сил РФ. Як згодом прокоментував ці події брат арештованого «народного мера» Маріуполя, місцевих прихильників «ДНР» невідомі люди змусили йти на штурм української військової частини [37].

22 квітня на «сесії» так званої «ДНР» було обговорено питання, яке мало бути в бюлетені на «референдумі». Ухвалено рішення про обговорення лише одного питання – «Чи підтримуєте Ви проголошення суверенної Донецької Народної Республіки з подальшим її входженням у Митний союз?». Однак передбачалось, якщо люди проголосують проти входження, то «ДНР» у такому разі готова укласти меморандум з українською владою про взаємодію. Він мав би складатись із 12–13 пунктів. Головними його умовами були б федералізація України та повна амністія всіх учасників протестних акцій. Для затвердження рішення не вистачало депутатського кворуму, тому через кілька днів обговорили та затвердили питання «Чи підтримуєте Ви акт про державну самостійність Донецької Народної Республіки?» [19].

Місцеві прихильники «ДНР» захопили низку адміністративних установ у місті та готувались до проведення «референдуму». Він відбувся на тлі силового протистояння між українськими військовими та парамілітарними формуваннями «ДНР». Останні дестабілізували ситуацію в місті та влаштували повне беззаконня – погроми, грабунки, стрільбу з автоматичної зброї. Унаслідок організованої ними провокації 9 травня, коли в боротьбі за районне управління міліції постраждали цивільні люди, командування антитерористичної операції вирішило відвести українські

війська з міста [20, с. 203]. Із-за подій 9 травня мешканці Маріуполя масово пішли на так званий «референдум», налякані недавніми подіями. Явка на нього становила 43,45%, з яких 92,91% проголосували за суверенітет «ДНР» [31, с. 2]. Результатом «референдуму» стало «визнання» його учасниками «ДНР», однак її влада в місті проіснувала не довго. 13 червня Маріуполь звільнено від російсько-окупаційних військ [20, с. 204].

Висновки. Отже, проведене дослідження засвідчило складність та неоднозначність подій «Російської весни» у Маріуполі в новітній історії України. Рушійними силами проросійського руху були низка маргінальних громадських організацій і об'єднань, партії проросійського спрямування, особливу активність серед яких проявила КПУ, та українське населення. Однак, як засвідчила кількість мітингувальників, місцеві мешканці особливо не підтримували їхню мету та дії або, очевидно, не готові були за них виступати та боротися.

Мета проросійського руху була неясна – хтось виступав за децентралізацію та надання російській мові статусу другої державної, другі прагнули приєднання до РФ та запрошували російські війська в місто, інші виступали за надання автономії Донецькій області, а дехто – за суверенність «ДНР». Учасники акції, закладаючи власний сенс у свої дії, через обставини стали заручниками ситуації та виступили колаборантами. Проте коли суспільно-політичне протистояння переросло в силове, унаслідок дій російських диверсійних груп у низці донецьких міст, а проєкт російських політтехнологів «Новоросія» не отримав підтримки серед українського населення, була сформована кінцева мета «Російської весни» – утворення квазідержави «ДНР», контрольованої та підпорядкованої військово-політичному керівництву РФ.

Список літератури:

1. 25 років незалежності: нариси історії творення нації та держави / Г. Борзяк (кер. авт. кол.) та ін. ; НАН України ; Ін-т історії України. Київ : Ніка-Центр, 2016. 796 с.
2. Буткевич Б. Атомізований креатив. *Український тиждень*. 2014. № № 17–18. С. 10–12.
3. Буткевич Б. Донбас Передчуття війни. *Український тиждень*. 2014. № 16. С. 6–7.
4. Віхров М. Дикий Схід. Нарис історії та сьогодення Донбасу. Київ : Темора, 2018. 356 с.
5. В Мариуполе Антимайдан пришел к Ленину поговорить со сторонниками Майдана (дополнено фото). URL: <https://www.0629.com.ua/news/481432/v-mariupole-antimajdan-prisel-k-leninu-pogovorit-so-storonnikami-majdana-dopolнено-foto> (дата звернення: 14.11.2019).
6. В Мариуполе возле горсовета митингующие разбили палаточный лагерь (фото). URL: <https://www.0629.com.ua/news/500536/v-mariupole-voze-gorsoveta-mitinguushie-razbili-palatocnyj-lager-foto> (дата звернення: 14.11.2019).
7. В Мариуполе началась внеочередная сессия городского совета. URL: <https://www.0629.com.ua/news/486586/v-mariupole-nacalas-vneocerednaa-sessia-gorodskogo-soveta> (дата звернення: 14.11.2019).

8. В Мариуполе начался митинг в поддержку Виктора Януковича, к которому в итоге записали обращение (обновляется, фото, видео). URL: <https://www.0629.com.ua/news/500220/v-mariupole-nacalsa-miting-v-podderzku-viktora-anukovica-k-kotoromu-v-itoge-zapisali-obrasenie-obnovlaetsa-foto-video> (дата звернення: 14.11.2019).
9. В Мариуполе новым «народным мэром» стал Вячеслав Куклин. URL: <https://112.ua/obshchestvo/v-mariupole-novym-narodnym-merom-stal-vyacheslav-kuklin-48990.html> (дата звернення: 14.11.2019).
10. В Мариуполе стартовал митинг за референдум (фото, дополнено). URL: <https://www.0629.com.ua/news/505124/v-mariupole-startoval-miting-za-referendum-fotodopolneno> (дата звернення: 14.11.2019).
11. Возле горсовета Мариуполя начался митинг за проведение референдума (фото, видео, дополняется). URL: <https://www.0629.com.ua/news/495213/voze-gorsoveta-mariupola-nacalsa-miting-za-provedenie-referenduma-fotovideodopolnaetsa> (дата звернення: 14.11.2019).
12. Ильичевец. Город. 2014. № 29 (10726).
13. Лосев І. Альянс ватників і фраків. *Український тиждень*. 2014. № 35. С. 20–21.
14. Казанський Д. Як КПУ сприяє сепаратизму. *Український тиждень*. 2014. № 40. URL: <https://tyzhden.ua/Politics/120457> (дата звернення: 13.11.2019).
15. Казанський Д. Кто керує донецьким бунтом? *Український тиждень*. 2014. № 21. С. 8–9.
16. Київський міжнародний інститут соціології. Думки та погляди жителів південно-східних областей України: квітень 2014. URL: <http://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=302&page=1> (дата звернення: 17.11.2019).
17. Кузьо Т. Війна Путіна проти України. Революція, націоналізм і криміналітет. Київ, 2018. 560 с.
18. Мариупольские женщины в «лагере патриотов» объявили о мобилизации мужчин (фото). URL: <https://www.0629.com.ua/news/510792/mariupolskie-zensiny-v-lagere-patriotov-obavili-o-mobilizacii-muzcin-foto> (дата звернення: 14.11.2019).
19. Мариупольцы на референдуме решат судьбу Донецкой республики (видео). URL: <https://www.0629.com.ua/news/521031/mariupolcy-na-referendume-resat-sudbu-doneckoj-respubliki-video> (дата звернення: 14.11.2019).
20. Марко С. Хроніка гібридної війни. Київ : Альтерпрес, 2016. 236 с.
21. Народное вече выбрало народным мэром Мариуполя Кузьменко (фото, дополнено). URL: <https://www.0629.com.ua/news/501931/narodnoe-vece-vybralo-narodnym-merom-mariupola-kuzmenko-fotodopolneno> (дата звернення: 14.11.2019).
22. ОО «Искренность» отрицает свою причастность к киевскому антимайдану. URL: <https://www.0629.com.ua/news/745463/oo-iskrennost-otricaet-svou-pricastnost-k-kievskomu-antimajdanu> (дата звернення: 14.11.2019).
23. Перепелица Г. Україна-Росія: війна в умовах співіснування. Київ : Видавничий дім «Стилос», 2017. 880 с.
24. Письмо Путину, с которым ознакомился мэр Мариуполя, отвезут в Таганрог (фото, документ). URL: <https://www.0629.com.ua/news/486742/pismo-putinu-s-kotorym-oznakomilsa-mer-mariupola-otvezut-v-taganrog-foto-dokument> (дата звернення: 14.11.2019).
25. Приазовский рабочий. 2014. № 28 (19802).
26. Приазовский рабочий. 2014. № 32 (19806).
27. Приазовский рабочий. 2014. № 38 (19812).
28. Приазовский рабочий. 2014. № 42 (19816).
29. Приазовский рабочий. 2014. № 47 (19821).
30. Приазовский рабочий. 2014. № 48 (19822).
31. Приазовский рабочий. 2014. № 67 (19841).
32. Сегодняшний митинг: чего ожидать мариупольцам? URL: <http://mariupolnews.com.ua/news/view/segodnyashnij-miting-chego-ozhidat-mariupoltsam> (дата звернення: 14.11.2019).
33. Смолій В., Кульчицький С., Якубова Л. Донбас і Крим в економічному, суспільно-політичному та етнокультурному просторі України: історичний досвід, модерні виклики, перспективи : аналітична доповідь. Київ : Інститут історії України НАН України, 2016. 616 с.
34. Смолій В., Якубова Л. Історичний контекст формування проекту русский мир та практика його реалізації в Криму й на Донбасі : аналітична записка. Київ, 2018. 144 с.
35. Цыганок А. Донбасс: неоконченная война. Гражданская война на Украине (2014–2016): русский взгляд. Москва, 2016. 680 с.
36. Шибалов Є. «ДНР» зсередини. Короткий лікнеп. *Дзеркало тижня*. 2014. № 34. URL: https://dt.ua/internal/dnr-zseredini-korotkiy-liknep_.html (дата звернення: 13.11.2019).
37. Штурмом воинской части в Мариуполе руководит российское ГРУ, – Тымчук. URL: <https://podrobnosti.ua/971346-shturmom-voinskoj-chasti-v-mariupole-rukovodit-rossijskoe-gru-tymchuk.html> (дата звернення: 15.11.2019).

38. Якубова Л., Головка В., Примаченко Я. «Русский мир» на Донбасі та в Криму: історичні витоки, політична технологія, інструмент агресії : аналітична доповідь. Київ : Інститут історії України, 2018. 227 с.
39. Якубова Л. «Русский мир» в Україні: на краю прірви. Київ : ТОВ «Видавництво «Кліо»», 2018. 384 с.

Benchuk V.O. THE “RUSSIAN SPRING” IN MARIUPOL (FEBRUARY – JUNE 2014)

As a result of the revolutionary changes which were generated by the Maidan, a socio-political confrontation has taken place in the southeastern regions of Ukraine, and due to Russian intervention it has grown into an armed conflict. These vents are still not fully investigated, giving rise to a number of myths in the social and scientific spheres. Therefore in the article, the events of the Russian Spring in February – June 2014 are described and analyzed on the example of the North Azov city Mariupol.

As a result, the author came to the conclusion that the events of the “Russian Spring” in Mariupol evidenced the complexity and ambiguity in the recent history of Ukraine. The driving forces of the pro-Russian movement were a number of marginalized associations, pro-Russian parties, particularly active among the CPU and the Ukrainian population. However, as evidenced by the number of their rallies, the locals were not particularly supportive of their goals and actions, or were not ready for them to stand up and fight.

The purpose of the pro-Russian movement was rather unclear – some were in favor of decentralization and Russian language could have been granted a name of second state language in Ukraine, some were thinking of joining the Russian Federation and invited Russian troops to the city. The others argued for granting autonomy to the Donetsk region, and some of them called for DPR sovereignty. Participants of the action, laying their own sense in these actions, became hostages of the situation due to circumstances and acted as collaborators as a result of the actions of the Russian special services. However, when the socio-political confrontation escalated into a force, as a result of the actions of Russian sabotage groups in a number of Donetsk cities, and the project of Russian political technologists “Novorossiya” did not receive support among the Ukrainian population. The ultimate goal of the “Russian spring” was formed – the formation of the quasi-state „DPR”, controlled and subordinate to the military-political leadership of the Russian Federation.

Key words: *armed conflict, Communist Party of Ukraine, “DNR”, Donbas, Mariupol, meeting, pro-russian movement.*

Білоконь А.С.

Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

ДІЯЛЬНІСТЬ ДЕРЖАВНИХ ОРГАНІВ У БОРОТЬБІ З ДИТЯЧОЮ БЕЗПРИТУЛЬНІСТЮ ТА БЕЗДОГЛЯДНІСТЮ В УКРАЇНСЬКІЙ СОЦІАЛІСТИЧНІЙ РАДЯНСЬКІЙ РЕСПУБЛІЦІ 1920-х років

У статті досліджено діяльність Ради захисту дітей, Секції допомоги голодуючим дітям, Центральної комісії допомоги голодуючим, Центральної комісії з боротьби з наслідками голоду, Центральної комісії допомоги дітям, Народного комісаріату соціального забезпечення, Народного комісаріату юстиції в боротьбі з дитячою безпритульністю та бездоглядністю в Україні протягом 1920-х років. Висвітлено ієрархію створення даних організацій, показано їхню внутрішню структуру та механізм їх функціонування в досліджуваній період. Визначено напрями діяльності державних органів у боротьбі з дитячою безпритульністю в Україні протягом 1920-х років, а саме: утримання різних дитячих установ; проведення кампаній (оздоровчої, сільськогосподарської тощо); дотації відділам народної освіти, охорони здоров'я, округам; реевакуація дітей у місця їх колишнього проживання; організація харчування дітей (виділення дітям харчових пайків, налагодження постачання продуктів до дитячих установ і спеціальних крамниць); патронування; надання індивідуальної допомоги тощо. З'ясована роль державних органів у подоланні дитячої безпритульності та бездоглядності у 1920-ті роки. Проаналізовано досвід роботи державних органів із безпритульними та бездоглядними дітьми.

Доведено, що державні органи Української Соціалістичної Радянської Республіки у 1920-і роки мали свої нормативні документи, обов'язки, свій склад, власне спрямування та підпорядковувались різним органам. Однак водночас їх об'єднувала спільна мета – боротьба з дитячою безпритульністю та бездоглядністю. Тогочасна держава докладала багато зусиль для покращення життя неповнолітніх громадян. Діяльність державних органів спрямовувалась на скорочення числа безпритульних та бездоглядних дітей. Їхня робота передбачала покращення матеріального становища наданням індивідуальної допомоги, підтримку здорового клімату серед неповнолітніх тощо.

Ключові слова: державні організації, Рада захисту дітей, Секція допомоги голодуючим дітям, Центральна комісія допомоги голодуючим, Центральна комісія з боротьби з наслідками голоду, Центральна комісія допомоги дітям, Народний комісаріат соціального забезпечення, Народний комісаріат юстиції.

Постановка проблеми. У наш час дитина визнається головною цінністю, на її розвиток, освіту та належне виховання спрямована діяльність держави. Вона зосереджується на розв'язанні соціальних, освітніх і культурних питань дитинства. Великою проблемою сьогодні є боротьба з дитячою безпритульністю та бездоглядністю. Законом України від 26 квітня 2011 р. «Про охорону дитинства» визначена специфічна категорія дітей, що потребують соціально-педагогічного захисту – безпритульні діти, тобто діти, які були покинуті батьками, самі залишили сім'ю або дитячі заклади, де вони виховувалися, і не мають певного місця проживання.

Водночас варто зазначити, що на різних історичних етапах розвитку нашої держави вже поставала проблема боротьби з дитячою безпритульністю та

бездоглядністю. Виходячи із цього, важливим є дослідження і врахування досвіду діяльності державних установ із ліквідації безпритульності серед дітей із метою використання їх позитивних результатів у сучасних умовах, аналізу можливих труднощів у роботі з безпритульними дітьми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тема висвітлена в багатьох працях сучасних українських дослідників: О.І. Анатольєва [1], А.Г. Зінченко [3], І.В. Іщенко [4], А.О. Медвідь [7], Л.В. Олянич [11], О.С. Парашевіна [9], Ю.С. Степанчук [35], Ф.Я. Ступак [36]. Однак дані роботи частково розкривають проблему дослідження, що не дає можливості говорити про специфіку діяльності державних органів загалом.

Постановка завдання. Метою даного дослідження є розкриття діяльності державних органів

у боротьбі з дитячою безпритульністю та бездоглядністю в Українській Соціалістичній Радянській Республіці (далі – УСРР) у 1920-х рр.

Виклад основного матеріалу дослідження. Згідно з постановою Ради народних комісарів УСРР від 29 червня 1920 р., відбулось створення Ради захисту дітей [31]. У даній постанові окреслено правовий статус організації, її склад та повноваження. Рада захисту дітей була утворена для державної опіки й охорони життя і здоров'я дітей в умовах політичної та соціально-економічної нестабільності. Головним обов'язком стало сприяння об'єднанню й узгодженню діяльності народних комісаріатів у справах харчування, охорони здоров'я та соціального виховання молодого покоління.

Рада була підвідомча Раднаркому УСРР, на чолі якого стояв його голова. Склад Ради захисту дітей формувался із представників народних комісаріатів охорони здоров'я, освіти, продовольства, соціального забезпечення та земельних справ, а також із працівників Південного бюро Все-союзної центральної ради професійних спілок (далі – ВЦРПС), делегатів від жіночої та молодіжної робітничих організацій. Тобто комплектація Ради сприяла виробленню комплексного підходу до вирішення проблем захисту дітей.

Згідно з нормативним актом, організація не мала власного штату й окремого бюджету, свої заходи проводила через комісаріати, представники яких входили до її складу. Водночас Раді захисту дітей надавалося право організувати на місцях аналогічні ради та міжвідомчі комісії.

У 1920 р. Радою захисту дітей затверджено «Статут про Губернські Ради захисту дітей», що і зумовило створення місцевих рад [34]. За Статутом було визначено склад органів і окреслено їхні повноваження. На чолі губернської Ради захисту дітей стояв голова губвиконкому. Також до Ради входили завідувачі відділами охорони здоров'я, освіти, продовольства, соціального забезпечення, представники жіночих та молодіжних робітничих організацій, голова Губернської ради профспілок. Центральна та місцеві Ради не мали окремого апарату та бюджету.

Погіршення продовольчого становища в державі у 1921 р. спонукало до створення спеціальних органів для боротьби з голодом. У складі Центральної комісії допомоги населенню місцевостей, що постраждали від неврожаю, при ВУЦВК була створена також і Секція допомоги голодуючим дітям [19]. Її склад формували ті самі народні комісаріати, що і Центральну раду захисту дітей [16, с. 54].

Діяльність Секції регламентувалася Положенням, затвердженим постановою Центральної комісії допомоги голодуючим у 1921 р. [24]. Згідно з постановою, секція зобов'язувалась об'єднувати та координувати заходи різних відомств і громадських організацій, спрямовані на надання допомоги голодуючим дітям.

Згідно з архівними звітними документами, Секція підпорядковувалась двом надвідомчим органам – Центральній комісії допомоги голодуючим та Раді захисту дітей, тому це досить значно стримувало її роботу. У зв'язку із цим постановою Пленуму Центральної комісії допомоги голодуючим від 14 жовтня 1921 р. Секцію було перенесено до Центральної ради захисту дітей [16, с. 54]. Реформована Секція складалася з п'яти осіб (трьох представників Народного комісаріату освіти та двох – Народного комісаріату охорони здоров'я) [15].

4 березня 1922 р. було затверджено «Положення про діяльність Секцій допомоги голодним дітям Центральної та губернських рад захисту дітей». Положення визначало посилення взаємодії цих органів із громадськістю. До участі у своїй роботі вони були зобов'язані залучати професійні організації, кооперативні й господарчі органи, трудові колективи.

До завдань Секції входило здійснення обліку дітей, які потребували допомоги, збирання коштів, організація громадського харчування, допомога органам освіти й охорони здоров'я у створенні дитячих закладів, влаштуванні дітей на патронат, нагляд за станом вихованців інтернатів та патронованими неповнолітніми, загалом за організацією допомоги дітям. Усі заходи повинні були узгоджуватися з комісіями допомоги голодуючим [23].

Восени 1922 р. зазначено послаблення голоду, рішенням Президії ВУЦВК замість Центральної комісії допомоги голодуючим запроваджувалася Центральна комісія з боротьби з наслідками голоду при ВУЦВК [13]. Одним із завдань була допомога бездоглядним дітям (згідно з постановою ВУЦВК від 18 жовтня 1922 р.).

Для подолання безпритульності та бездоглядності потрібний був окремий орган, який би і керував цією роботою. Тому замість ліквідованих рад захисту дітей, адміністративно-командні методи роботи яких не виправдовували себе в умовах нової економічної політики, було створено Центральну комісію допомоги дітям при ВУЦВК. 6 грудня 1922 р. затверджено «Положення про Центральну комісію допо-

моги дітям при ВУЦВК», у якому закріплено її склад і повноваження [25]. Мета створення органу передбачала: залучення громадськості до боротьби з дитячою безпритульністю та бездоглядністю, поліпшення побуту дитячих закладів, покращення громадського дитячого харчування, повернення на батьківщину дітей, евакуйованих під час голоду.

Центральна комісія допомоги дітям підпорядковувалася Президії ВУЦВК. Це зміцнювало її авторитет та сприяло розширенню владних повноважень. Згідно з положенням, Комісія складалася із представників народних комісаріатів охорони здоров'я, освіти, продовольства, юстиції, жіночого відділу, Комітету ради молоді, Південного бюро ВЦРПС, Центрального комітету допомоги голодуючим і Червоного Хреста.

Згідно з вищезгаданим положенням, Центральна комісія допомоги дітям у законодавчому порядку отримала можливість збирати кошти на фінансування запланованих заходів. На місцях її завдання повинні були виконувати уповноважені, виділені губернськими та повітовими виконкомами. Вони мали бути звільнені від усіх інших обов'язків.

Із грудня 1922 р. до липня 1923 р. Центральна комісія допомоги дітям функціонувала в підпорядкуванні Центральної комісії допомоги голодуючим, а із серпня 1923 р. розпочала самостійну діяльність. 10 серпня того ж року ВУЦВК затвердив її нове положення про роботу [18]. Згідно із цим нормативним актом, метою створення комісії визначалася організація громадськості для боротьби з бездоглядністю й безпритульністю, організація громадського харчування та, загалом, надання соціальної допомоги дітям. Збереглися завдання щодо поліпшення побуту дитячих закладів та реєвакуації дітей-біженців.

Відбулися зміни у складі Центральної комісії допомоги дітям, було відокремлено представників комісаріатів продовольства та юстиції, ліквідованої Центральної комісії допомоги голодуючим та жіночого відділу. З того часу Центральну комісію допомоги дітям формували представники комісаріатів охорони здоров'я, освіти, держконтролю, уповноважені від Українського бюро ВЦРПС, ЦКСМУ, ЦК КП(б)У і Червоного Хреста. Уточнено обов'язки Центральної комісії допомоги дітям: встановлення розмірів та видів потреб дітей; з'ясування необхідних форм допомоги; узгодження, координація й нагляд за роботою центральних і місцевих органів, громадськості у справі допомоги дітям (передусім у

боротьбі з дитячою смертністю, безпритульністю та бездоглядністю); накопичення коштів, призначених на охорону дитинства, що надходять від жертвувань, урядових та місцевих асигнувань, зборів та податків, прибутків власних підприємств Центральної комісії допомоги дітям, і розпорядження ними; пошук нових джерел фінансування; сприяння роботі дитячих закладів; надання безпосередньо або через відповідні органи допомоги установам, які піклуються про охорону життя та здоров'я безпритульних і бездоглядних; видання, на підставі чинних законів та постанов, розпоряджень із питань покращення становища дітей [21].

Отже, на відміну від рад захисту дітей, Центральна комісія допомоги дітям отримала більше повноважень, мала фінансову самостійність, її діяльність спрямовувалася на ліквідацію безпритульності та безоглядності завдяки чітко скоординованим діям держави й громадськості.

Партійне керівництво республіки приділяло значну увагу налагодженню роботи Народного комісаріату освіти УСРР. 29 квітня 1920 р. на засіданні ЦК КПУ було вирішено розробити основні норми політики Народного комісаріату освіти в Україні, а 31 травня 1921 р. – у найкоротший термін вирішити питання про кодифікацію положень про його роботу [32–33, с. 109].

У 1922 р. ВУЦВК затвердив Кодекс законів про народну освіту, у якому було визначено структуру й завдання органів освіти [6]. У вступній частині до документа зазначалося, що через Народний комісаріат освіти держава здійснює одне з головних своїх завдань – виховання й освіти молодого покоління, зокрема соціальне виховання дітей до 15 років, а також професійну та спеціально-наукову освіту юнацтва та молоді. До структури Народного комісаріату освіти увійшли Головний комітет соціального виховання і Головний комітет професійної та спеціально-наукової освіти.

12 червня 1920 р., вперше в УСРР декретом Ради народних комісарів «Про відповідальність неповнолітніх» створювалися комісії у справах неповнолітніх [9].

У 1921 р. постановою ВУЦВК «Про заходи боротьби з дитячою бездоглядністю» повноваження комісії у справах неповнолітніх були доповнені обов'язком розглядати та вирішувати справи про бездоглядність, піклуватися про дітей, визнаних бездоглядними (призначати нагляд, влаштовувати до виховних установ), а також притягувати до відповідальності батьків і опікунів, які не виконували належним чином

своїх обов'язків, якщо з їх вини діти залишилися без нагляду [12].

Згідно з постановою ВУЦВК та РНК УСРР від 21 січня 1924 р. «Про порядок догляду за організацією та діяльністю комісій у справах недолітніх», під контроль Народному комісаріатові юстиції УСРР передавалося стеження за функціонуванням комісій [30]. Отже, комісії, залишаючись у підпорядкуванні Народного комісаріату освіти, підлягали також наглядові Народного комісаріату юстиції.

Частково зміни у статусі комісій були відображені в декреті ВУЦВК та РНК від 29 березня 1925 р. «Про доповнення та зміну р. 6, гл. 4, ч. 2, кн. 2 Кодексу законів про народну освіту» [8]. Зокрема, закріплено нагляд Народного комісаріату юстиції за комісіями, але функції комісій, зумовлені визнанням їх судовими органами, розвитку не мали.

15 червня 1920 р. було затверджено «Положення про погодження функцій Наркомздраву й Наркомосвітв справі охорони здоров'я дітей», згідно з яким розмежовано повноваження: виховання дітей належало до компетенції відділу соціального виховання Наркомату освіти УСРР, а піклування про здоров'я молодого покоління покладалося на відділ охорони материнства й дитинства Народного комісаріату охорони здоров'я [22]. На останнього покладалась така завдання, як покращення умов життя дітей у дитячих закладах (зокрема, освітніх та виховних), організація лікарської допомоги вихованцям, а також створення медично-педагогічних установ, призначених для виявлення і виховання неповнолітніх безпритульних, бездоглядних і правопорушників.

Крім того, для співпраці комісаріатів освіти й охорони здоров'я у складі відділу соціального виховання Наркомату освіти УСРР була створена Адміністративно-організаційна секція охорони здоров'я дітей. У травні 1921 р. її було реорганізовано в Адміністративно-організаційний відділ охорони здоров'я дітей [17, с. 1]. Даний відділ зобов'язувався покращити санітарний стан установ соціального виховання, спостерігати за відповідністю навчального процесу, що мав відповідати гігієнічним вимогам і особливостям окремих вікових груп [37].

Ст. 154 Кодексу законів про народну освіту передбачала не лише піклування Наркомату охорони здоров'я УСРР про здоров'я неповнолітніх, а й зобов'язувала брати на себе всю турботу про дітей віком до 4 років [6]. За твердженням Е. Векера, це зумовлювалося тим, що діти вказаного

віку тоді найбільше потребували належних умов для нормального фізичного розвитку [2, с. 15].

Для покращення вищезазначеної роботи 19 листопада 1924 р. ВУЦВК і РНК УСРР ухвалили постанову «Про державну організацію охорони здоров'я дітей і про права та обов'язки лікаря охорони здоров'я дітей», згідно з якою було засновано підвідділ охорони здоров'я дітей у складі відділу охорони материнства й дитинства Наркомату охорони здоров'я УСРР, губернські й окружні інспектури охорони здоров'я дітей [26].

Центральним державним органом, який був не менш важливим, ніж попередні у справі захисту дітей, став Народний комісаріат соціального забезпечення УСРР. По суті, це було перше відомство, що взяло на себе турботу про неповнолітніх. Ще 14 березня 1919 р. при відділі охорони дитинства Наркомату соціального забезпечення УСРР створено міжвідомчий підрозділ – Раду захисту дітей [10]. Рада складалася із представників народних комісаріатів соціального забезпечення, охорони здоров'я, освіти та шляхів сполучення. Новоутворений орган відповідав за організацію співпраці центральних відомств і місцевих рад у справі охорони дитинства, керівництво евакуації дітей із голодуючих місцевостей, створення для їх утримання спеціальних закладів, постачання продовольства та фінансове забезпечення.

З 1925 р. на Народний комісаріат соціального забезпечення УСРР було покладено виконання одного з найважливіших заходів боротьби з безпритульністю, бездоглядністю та правопорушеннями неповнолітніх – керівництво опікою. Раніше ці питання регулювало освітнє відомство. 19 серпня 1925 р. ВУЦВК і РНК УСРР затвердили положення «Про місцеві органи Народного комісаріату соціального забезпечення УСРР». Згідно із цим документом, опіку передано до органів соціального забезпечення [27].

У 1926 р. ухвалено «Кодекс законів про сім'ю, опіку, шлюб і акти громадянського стану УСРР». Тепер керівництво опікою остаточно закріплювалось за відомством соціального забезпечення [5].

У 1920 р. спільною постановою народних комісаріатів праці та соціального забезпечення УСРР і Південного бюро ВЦРПС були створені міжвідомчі комісії з усунення малолітніх із робіт [28]. Комісії складались з інспекторів праці, представників місцевих відділів освіти і соціального забезпечення, об'єднання профспілок та Спілки робітничої молоді України. Згідно з положенням, головним завданням було недопущення, щоб звільненні з підприємств неповнолітні віком до

14 років залишилися без житла, нагляду та засобів для існування. Робота комісій тривала недовго. Того ж року, у зв'язку з початком нового етапу воєнних дій, вони припинили свою роботу.

Водночас було засновано Всеукраїнську комісію з охорони праці підлітків і малолітніх та її губернські секції. Їх діяльність регламентувалася циркуляром НКП 1920 р. [29]. Аналіз цього документа свідчить, що функції новоствореної комісії та її місцевих органів були значно ширшими, ніж повноваження ліквідованих комісій. Вони зобов'язувалися вести облік працюючих підлітків та наглядати за умовами їх роботи.

Істотна роль у боротьбі з безпритульністю була відведена Народному комісаріатові юстиції УСРР. У циркулярі від 7 квітня 1924 р. «Про сприяння органів юстиції справі охорони інтересів дитинства» Наркомат юстиції наказував підвідомчим йому судовим і прокурорським органам звернути особливу увагу на правопорушення в галузі охорони здоров'я і виховання дітей, зокрема на ті, що завдали матеріальної шкоди дитячим закладам.

Такі справи мали розглядатися в терміновому порядку, а під час винесення вироків потрібно було враховувати важкі умови боротьби з дитячою безпритульністю (як обтяжуючу вину обставину) [14].

Висновки. Отже, упродовж 1920-х рр. над розв'язанням проблеми дитячої безпритульності та бездоглядності працювали різні державні органи. Їхня діяльність спрямовувалась на скорочення числа безпритульних та бездоглядних дітей. Їхня діяльність передбачала покращення матеріального становища неповнолітніх, нагляд за позитивним психологічним станом. Ці органи займалися організацією дитячого харчування, наданням індивідуальної допомоги, підтримкою здорового клімату серед неповнолітніх тощо. Проведений аналіз діяльності державних органів із боротьби з дитячою безпритульністю та бездоглядністю, створення умов для соціального забезпечення неповнолітніх у 1920-х рр. сприятиме покращенню роботи в боротьбі з дитячою безпритульністю та бездоглядністю сьогодні.

Список літератури:

1. Анатольєва О.І. Правове регулювання боротьби з безпритульністю, бездоглядністю та правопорушеннями неповнолітніх в УСРР у 20-х рр. ХХ ст. : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Київ, 2003.
2. Веккер Е. Дети и Советское право (Изложение детского права УСРР). Харьков : Изд-во «Труд», 1925. 110 с.
3. Зінченко А.Г. Дитяча безпритульність в Радянській Україні у 20-х – першій половині 30-х рр. ХХ ст. : автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01. Одеса, 2002.
4. Іщенко І.В. Державна політика у сфері боротьби з соціальними аномаліями періоду непу (1921–1928 рр.): досвід, протиріччя, уроки (за матеріалами Півдня України) : автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01. Дніпропетровськ, 2003. 16 с.
5. Кодекс законів про сім'ю, опіку, шлюб і акти громадського стану УСРР, затв. постановою ВУЦВК від 31 травня 1926 р. *Збірник законів і розпоряджень робітничо-селянського уряду УСРР*. 1926. № № 67–69. С. 440.
6. Кодекс законів о народном просвещении, утвержден постановлением ВУЦИК от 25 октября 1922 г. ; введен в действие постановлением ВУЦИК от 22 ноября 1922 г. *Собрание узаконений и постановлений рабоче-крестьянского правительства УССР*. 1922. № 49. Ст. 729.
7. Медвідь А.О. Соціальний захист бездомних осіб і безпритульних дітей : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.05. Одеса, 2015.
8. О дополнении и изменении раздела шестого, главы четвертой, части второй, книги второй Кодекса законов о народном просвещении УССР : постановление ВУЦИК и СНК УССР от 27 марта 1925 г. *Собрание узаконений и постановлений рабоче-крестьянского правительства УССР*. 1925. № 16. Ст. 118.
9. Об ответственности несовершеннолетних : декрет СНК УССР от 12 июня 1920 г. *Собрание узаконений и постановлений рабоче-крестьянского правительства УССР*. 1920. № 5. Ст. 281.
10. Об учреждении Совета защиты детей : декрет СНК Украины от 14 марта 1919 г. *Собрание узаконений и постановлений рабоче-крестьянского правительства УССР*. 1919. № 27. Ст. 290.
11. Олянич Л.В. Створення та діяльність Всеукраїнського товариства «Друзі дітей» (1924–1936 рр.): організаційний статус, структура та функції : автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01. Харків, 2008.
12. О мерах борьбы с детской беспризорностью : постановление СНК УССР от 11 июня 1921 г. *Собрание узаконений и постановлений рабоче-крестьянского правительства УССР*. 1921. № 11. Ст. 293.
13. О реорганизации ЦКПГ : постановление ВУЦИК от 18 октября 1922 г. *Собрание узаконений и постановлений рабоче-крестьянского правительства УССР*. 1922. № 44. Ст. 654.
14. О содействии органов НКЮ делу охраны интересов детства : циркуляр НКЮ УССР от 7 апреля 1924 г. *Детское право*. С. 564.

15. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. Ф. 166. Оп. 2. Спр. 536. Арк. 14–28.
16. Отчет о деятельности Детской секции Ценкомиссии помощи голодающим Поволжья при ВУЦИК. *Бюллетень Центральной комиссии помощи голодающим при ВУЦИК*. 1922. № № 5–6. С. 54–59.
17. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. Ф. 166. Оп. 2. Спр. 536. Арк. 1–7.
18. О Центральной комиссии помощи детям при ВУЦИК, утверждено постановлением ВУЦИК от 10 августа 1923 г. *Собрание узаконений и постановлений рабоче-крестьянского правительства УССР*. 1923. № 30. Ст. 443.
19. О Центральной комиссии помощи населению местностей, пострадавших от неурожая, при ВУЦИК : постановление ВУЦИК от 17 августа 1921 г. *Собрание узаконений и постановлений рабоче-крестьянского правительства УССР*. 1921. № 16. Ст. 455.
20. Парашевіна О.С. Роль системи народної освіти у подоланні дитячої безпритульності у 20-х – першій половині 30-х рр. ХХ ст. в Україні : автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01. Дніпропетровськ, 2004.
21. Положення про народний комісаріат освіти, затверджене декретом РНК УСРР від 6 червня 1919 р. *СУ України*. 1919. Ч. 2. Ст. 89.
22. Положення про походження функцій Наркомздраву й Наркомосвіти у справі охорони здоров'я дітей, затв. постановою НКО та НКОЗ УСРР від 15 червня 1920 р. *33 України*. 1920. № 20. Ст. 400–403.
23. Положення про секції помочи голодуючим дітям Ценрадзіта і Губрадзідів, затв. постановою ЦК Помголод УСРР від 4 березня 1922 р. *Бюлетень офіційних розпоряджень і повідомлень Наркомосвіти*. 1922. № 23. С. 1–2.
24. Положение о секции помощи голодающим детям при комиссии помощи пострадавшим от неурожая при ВУЦИКе, утверждено постановлением ЦК Помголод УССР, 1921 г. *Бюллетень Центральной комиссии по борьбе с последствиями голода и Центральной комиссии помощи детям при ВУЦИКе*. 1921. № 4. С. 19–20.
25. Положение о Центральной комиссии помощи детям при ВУЦИК, утверждено постановлением ВУЦИК от 6 декабря 1922 г. *Собрание узаконений и постановлений рабоче-крестьянского правительства УССР*. 1922. № 53. Ст. 773.
26. Про державну організацію охорони здоров'я дітей і про права та обов'язки лікаря охорони здоров'я дітей : постанова ВУЦВК і РНК УСРР від 19 листопада 1924 р. *Собрание узаконений и постановлений рабоче-крестьянского правительства УССР*. 1924. № 49. С. 296.
27. Про місцеві органи Народного комісаріату соціального забезпечення УСРР : постанова ВУЦВК і РНК УСРР від 19 серпня 1925 р. *33 України*. 1925. № № 64–65. Ст. 369.
28. Про організацію комісій по усуненню малолітніх з робіт : постанова НКП, НКСЗ, Південного бюро ВЦРПС, 1920 р. *33 України*. 1920. № 4. Ст. 61.
29. Про охорону праці малолітніх і підлітків : обіжник НКП УСРР, 1920 р. *33 України*. 1920. № 18. Ст. 343.
30. Про порядок догляду за організацією та діяльністю комісій в справах про недолітніх : постанова ВУЦВК та РНК УСРР від 21 січня 1924 р. *33 України*. 1924. № № 4–5. Ст. 25.
31. Про створення Ради захисту дітей : постанова РНК УСРР від 29 червня 1920 р. *33 України*. 1920. № 18. Ст. 341.
32. Центральний державний архів громадських об'єднань України. Ф. 1. Оп. 6. Спр. 7. Арк. 12.
33. Центральний державний архів громадських об'єднань України. Ф. 1. Оп. 6. Спр. 13. Арк. 109–111.
34. Статут про Губерніяльні ради захисту дітей, затверджений постановою Центральної ради захисту дітей при РНК УСРР 1920 р. *3У України*. 1920. № 21. Ст. 413.
35. Степанчук Ю.С. Діяльність громадських і політичних об'єднань УСРР у контексті соціальної політики більшовицького режиму в 1920-х – на початку 30-х рр. ХХ ст. : автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01. Черкаси, 2006.
36. Ступак Ф.Я. Благодійність та суспільна опіка в Україні (кінець XVIII – початок ХХ ст.) : автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01. Переяслав-Хмельницький, 2010.
37. Циркулярний лист НКО УСРР від 22 лютого 1922 р. *Бюлетень офіційних розпоряджень і повідомлень Наркомосвіти*. 1922. № 24. С. 8–11.

Bilokon A.S. ACTIVITIES OF THE STATE BODIES IN THE PROCESS OF OVERCOMING THE CHILDREN'S HOMELESSNESS AND NEGLECT IN THE UKRAINIAN SOVIET SOCIALIST REPUBLIC OF THE 1920's

The article investigates the activities of the Council of the Children's Protection, the Section of Assistance to Starving Children, the Central Commission of Helping the Starving, the Central Commission of the Combating the Consequences of Hunger, the Central Commission of Children's Aid, the People's Commissariat of Social

Welfare, the People's Commissariat of Justice in the process of overcoming the children's homelessness and neglect in the 1920's.

The hierarchy of creation of these organizations, their internal structure and the mechanism of their functioning during the studied period are shown there too. The directions of activities of the state bodies in the struggle against children's homelessness in Ukraine during the 1920's have been also determined, namely: the maintenance of various children's institutions; conducting campaigns (sanative, agricultural, etc.); giving grants to the departments of public education, of health care, to some districts; re-evacuation of children to their former place of residence; providing food for children (giving food rations to children, setting up the provision supply to children's institutions and special shops); patronage; providing individual assistance, etc. The authors have found out the role of public authorities in the process of overcoming the children's homelessness and neglect in the 1920's and have analyzed the experience of government bodies in the work with homeless and neglected children.

It is proved that the state bodies of the Ukrainian Soviet Socialist Republic (USSR) in the 1920's had their own regulatory documents, duties, their constituent parts, their own direction and they were subordinated to various organizations. However, at the same time, they were united by a common goal – combating the children's homelessness and neglect. The state of that time made a lot of efforts to improve the lives of underage citizens. The activities of government agencies were aimed at reducing the number of homeless and neglected children. Their work was supposed to improve the financial situation, to provide individual assistance and to maintain a healthy atmosphere among the minors, and more.

Key words: *state organizations, Council of Children's Protection, Section of Assistance to Starving Children, Central Commission of Helping Starving, Central Commission of Combating Consequences of Hunger, Central Commission of Children's Aid, People's Commissariat of Social Welfare, People's Commissariat of Justice.*

Бортнікова А.В.

Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки

ДІЯЛЬНІСТЬ ЦЕНТРУ НАДАННЯ АДМІНІСТРАТИВНИХ ПОСЛУГ У ЛУЦЬКУ В УМОВАХ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ

Розглянуто історію утворення департаменту Луцької міської ради – Центру надання адміністративних послуг. Здійснено аналіз завдань і напрямів діяльності Центру в реалізації настанов політико-адміністративної реформи в Україні і децентралізації влади.

Джерельну базу дослідження становлять нормативно-правові акти центральної і місцевої влади із проблем реформування місцевого самоврядування. Постанови, ухвали, розпорядження центральної і Луцької міської ради дають змогу визначити напрями роботи новоствореного департаменту, структуру наданих послуг, їх динаміку і популярність, склад і кількість працівників Центру, їх повноваження, розподіл обов'язків та ін. Публікації місцевих засобів масової інформації доповнюють фактичним матеріалом дослідження обраної проблеми.

Діяльність Центру надання адміністративних послуг у Луцьку, створеного у 2013 році, розглянуто в контексті проведення політики децентралізації в Україні, яка постає однією з форм розвитку демократії, розширення можливостей місцевого самоврядування, зменшення впливу держави на суспільство. Процеси децентралізації в державі є динамічними і значною мірою ексклюзивними в межах окремого регіону України. Міська рада Луцька, її структурні підрозділи, насамперед Центр надання адміністративних послуг, постає локальним центром місцевої демократії, для якого характерний динамізм демократичних перетворень, висування міста на провідні позиції в Україні.

Після подій 2013–2014 років Центр надання адміністративних послуг у Луцьку зайняв провідні позиції в діяльності Луцької міської ради щодо реалізації завдань політики децентралізації: проведенні бюджетної децентралізації, що збільшило надходження до місцевого бюджету; відновленні і розширенні прав місцевого самоврядування; проведенні політики, спрямованої на укрупнення і формування спроможних громад. Центр став утіленням політики децентралізації влади і наближення соціальних послуг до жителів міста й області.

Ключові слова: Луцька міська рада, місцеве самоврядування, адміністративно-територіальна реформа, децентралізація, Центр надання адміністративних послуг.

Постановка проблеми. В Україні триває адміністративно-територіальна реформа, завданням якої є позбавлення центру не притаманних йому функцій, створення умов для ефективного розв'язання місцевих проблем на засадах субсидіарності та демократії. Збагачення палітри соціальних послуг, які держава передає на місця, їх наближення до споживача є одним із важливих завдань політики децентралізації. Децентралізація постає однією з форм розвитку демократії, яка розширює можливості місцевого самоврядування, сприяє активізації населення щодо задоволення власних потреб і захисту інтересів, звужує сферу впливу держави на суспільство. Помітну роль у цих процесах відіграють центри надання адміністративних послуг.

З кінця 80-х рр. минулого століття багато розвинених країн світу, зокрема Велика Британія, Сполучені Штати Америки, Канада, Нідерланди,

Швеція, Фінляндія й інші, запровадили доктрину «служіння», або «надання послуг». Питання надання адміністративних послуг загалом і створення єдиних офісів зокрема поступово опинились у центрі уваги вищих органів державної влади. Ініціативи органів місцевого самоврядування зі створення центрів адміністративних послуг мають високі шанси на державну підтримку. Окрім того, успішна діяльність муніципальних центрів надання адміністративних послуг дозволяє місцевому самоврядуванню обґрунтовано претендувати на отримання до своєї компетенції більшості послуг, які досі в Україні надавалися державними органами виконавчої влади (послуги, пов'язані з паспортною системою, реєстрацією транспортних засобів та ін.).

Процеси децентралізації в Луцькій міській раді й територіальній громаді реалізуються через фінансову децентралізацію, передання із центру на місця

низки управлінських функцій, створення правових та інституційних умов для широкої участі громадськості міста в його управлінні. Ідеться про прозорість і публічність у здійсненні владних повноважень органів міської ради, упровадження практик електронного врядування, урахування місцевих ініціатив громадян, створення громадських рад тощо. Міська рада фактично стає локальним центром місцевої демократії, для якого характерний динамізм демократичних перетворень, висування міста на провідні позиції в Україні щодо демократичного реформування, наближення соціальних послуг до населення. Найбільш виразно означені процеси проявляються в організації роботи Центру надання адміністративних послуг (далі – ЦНАП) у Луцьку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В Україні активізовано увагу дослідників до проблем опанування теоретичного і практично-політичного аспектів децентралізації. Автори колективної монографії «Упровадження децентралізації публічної влади в Україні: національний і міжнародний аспекти» (2015 р.) розглядають національні й міжнародні аспекти запровадження децентралізації публічної влади на засадах забезпечення доступу населення до управлінських послуг. У виданні висвітлено історико-правові аспекти й особливості моделей децентралізації влади, практику її здійснення на місцевому та регіональному рівнях, зокрема у сфері прикордонного співробітництва.

Помітним явищем у сфері наукового осмислення проблем місцевого самоврядування в Україні в умовах децентралізації став вихід двох фундаментальних праць – монографій за редакцією Р. Плюща: «Міське самоврядування в умовах децентралізації влади в Україні» (2016 р.) і «Міське самоврядування в Україні: євроінтеграційний шлях» (2016 р.). Варта уваги монографія С. Романюка «Децентралізація: теорія та практика застосування» (2018 р.). У книзі розглянуто вплив децентралізації на місцевий та регіональний розвиток, а також наявні підходи щодо вимірювання рівня децентралізації.

У низці статей останнього часу вітчизняні автори С. Болдарев і Т. Стешенко, В. Величко, М. Карпа, В. Малиновський, О. Нижник, М. Світліковський, О. Харів, Т. Тарасенко й ін. порушили актуальні питання політики децентралізації в їх теоретичному, політико-правовому, практично-політичному, міжнародному тощо аспектах. Важливим джерелом дослідження проблеми є нормативно-правова база децентралізації, зокрема

рішення Луцької міської ради та їх висвітлення у засобах масової інформації (далі – ЗМІ).

Віддаючи належне аналізу доробку вітчизняних учених у дослідженні проблем децентралізації, зазначимо, що ці процеси є дуже динамічними і значною мірою ексклюзивними в межах кожного регіону. Так, прикладом успішної реалізації завдань децентралізації в масштабах України є діяльність департаменту Луцької міської ради – Центру надання адміністративних послуг, досвід роботи якого потребує всебічного наукового аналізу й систематизації.

Постановка завдання. Метою статті є аналіз діяльності Центру надання адміністративних послуг Луцька в умовах децентралізації влади після революційних подій 2013–2014 рр.

Виклад основного матеріалу дослідження. Луцька міська рада й територіальна громада обласного центру здійснили низку кроків у напрямі демократичного врядування – створення умов для більш широкої участі громадськості у справах міста за одночасного згорання централізованого управління органами міської влади. Так, на хвилі зростання активності громадянського суспільства, спричиненої подіями Революції Гідності, й під тиском громадськості в березні 2014 р. ухвалено рішення про оновлення складу виконкому Луцької міської ради завдяки представникам громадськості, які активно обстоювали на Волині цінності Майдану. На сесії Луцької міської ради ухвалено рішення про збільшення складу виконкому із 13 до 19 осіб. До міськвиконкому ввійшли шість громадських активістів від суспільно-політичних інституцій: «Автомайдан-Україна»; «Центр ефективних технологій»; «Самооборона Майдану»; «Громадський сектор»; Волинський інститут права; обласна організація Української спілки ветеранів Афганістану; депутатська група «Рідне місто», що надало певної динаміки процесам децентралізації в місті [1].

Для організації ефективного контролю з боку громади за діями влади, а також підвищення її відповідальності перед територіальною громадою за витрачання коштів, їх економію і подальше ефективне використання у 2014 р. в місті запроваджено онлайн-версію системи моніторингу енергоспоживання бюджетних установ. Така система дала можливість контролювати й аналізувати ефективність енергоспоживання 217 будівель, що фінансувалися з державного бюджету. Зокрема, у 2014 р. Луцьк став одним із переможців проекту «Муніципальна енергетична реформа в Україні» (далі – МЕР).

У травні 2015 р. в Луцькій міській раді створено тимчасову контрольну комісію з питань перевірки ощадливого витрачання бюджетних коштів. Їй доручено вивчити окремі угоди, що укладались у 2014–2015 рр. поза тендерними процедурами щодо закупівлі товарів, послуг або робіт виконавчими органами та комунальними підприємствами Луцької міської ради [2]. Показовим в означеному контексті стало рішення міського голови М. Романюка, ухвалене в серпні 2015 р., коли керівники виконавчих органів мали проводити так звані допорогові закупівлі з використанням інтернетівського торговельного майданчика <http://smarttender.biz>. Метою новації стало забезпечення прозорості й ефективності витрачання коштів, запобігання корупції завдяки громадському контролю, розширення кола постачальників у результаті проведення електронних торгів. Так, лише на закупівлі офісного паперу міська рада зекономила 8 тис. грн [3].

У червні 2015 р. ухвалено рішення про створення відділу державного архітектурно-будівельного контролю Луцької міської ради. Його створено відповідно до закону України, що стосується децентралізації повноважень у сфері архітектурно-будівельного контролю та вдосконалення містобудівного законодавства. Завдання відділу – забезпечення реалізації державної політики у сфері архітектурно-будівельного контролю, дотримання замовниками, проєктувальниками, підрядниками й експертними організаціями вимог законодавства у сфері містобудівної діяльності, будівельних норм, державних стандартів і правил під час виконання підготовчих та будівельних робіт, збереження та забезпечення порядку в будівельній галузі, захист комфорту та безпеки громадян, прав населення, спрямованих на підвищення якості житлового середовища, соціально-побутового і комунального обслуговування, здійснення контролю за містобудівною діяльністю та будівництвом, організацією будівництва, ремонту та реконструкції житлових будинків і об'єктів соціально-побутового призначення [4].

Улітку 2015 р. рішенням сесії в Луцьку замість відділу муніципальної дружини, у якому працювало 12 посадовців, створено департамент муніципальної поліції Луцької міської ради, який мав у своєму складі 25 штатних одиниць. У його структурі створено відділи протидії стихійній торгівлі, контролю за благоустроєм і санітарним станом міста. Підрозділ фінансується коштом місцевого бюджету [5].

Одним із кроків у напрямі активізації громадської активності та зміцнення зв'язків міської ради

й територіальної громади стало ухвалення радою у травні 2015 р. Програми підтримки ініціатив жителів Луцька на 2015–2017 рр. Головна мета проєкту – посилення впливу громади на якість життя в місті. Серед пріоритетів програми: благоустрій мікрорайонів, вулиць, зон відпочинку; покращення умов проживання людей з обмеженими фізичними можливостями; організація дозвілля; розвиток велоінфраструктури; покращення екологічної ситуації в місті; розбудова, збереження та відновлення історико-культурної спадщини міста. Її бюджет – 1,5 млн грн упродовж трьох років (500 тис. на рік). Фінансування передбачено коштом місцевого бюджету за дольової участі жителів (10%). Це так званий бюджет участі, який є інструментом прямої демократії і за допомогою якого жителі міста залучаються до розподілу частини міського бюджету. Кошторис однієї ініціативи не мав перевищувати 50 тис. Зокрема, у 2017 р. підтримано 12 ініціатив лучан [6]. Оскільки ця ініціатива міської влади отримала широку підтримку громадськості міста, її продовжено й у наступні роки.

У зв'язку з передачею з 1 січня 2016 р. органам місцевого самоврядування повноважень у сфері державної реєстрації речових прав на нерухоме майно та у сфері державної реєстрації юридичних осіб і фізичних осіб-підприємців у міській раді вирішено скоротити відділ державної реєстрації речових справ на нерухоме майно та їх обтяжень, а повноваження щодо державної реєстрації суб'єктів господарської діяльності передано Луцькому центру надання адміністративних послуг [7].

З початку квітня 2016 р., відповідно до логіки децентралізації, документальну фіксацію місця проживання фізичних осіб в Луцьку став здійснювати відділ ведення Реєстру територіальної громади Луцької міської ради. Відділ щомісяця подає інформацію для поповнення Державного реєстру виборців та формує базу даних щодо створення муніципального реєстру. Зокрема, за неповний рік робота відділу принесла міському бюджету понад 154 тис. грн адміністративного збору [8].

Жителі міста Луцька разом з іншими громадянами України активно підтримували процеси децентралізації, свідченням чого є звернення Луцької міської ради в лютому 2016 р. до Президента України й українського парламенту щодо проведення конституційної реформи з децентралізації влади. Зокрема, депутати міської ради висловили занепокоєння щодо механізмів, закладених у проєкті змін до Конституції, які, на їхню думку, «спотворюють ідею децентралізації і розпочина-

ють зворотний відлік усім позитивним процесам, які здійснювались в останній час» [9]. Ішлося про надто широкі права префекта і глави держави в частині обмеження повноважень місцевих громад, зокрема щодо зупинки дії актів органів місцевого самоврядування й ін.

На слушне твердження вітчизняних учених, децентралізація – не просто внесення змін до законів, перерозподіл повноважень між органами державної влади та місцевого самоврядування, це «суспільний проєкт, який має ціннісні виміри» [10, с. 181]. Справді, децентралізація як засіб реалізації принципу субсидіарності, що покладено в основу діяльності інститутів місцевого самоврядування демократичних держав, є ефективним шляхом до покращення якості соціальних послуг, відповідальність за надання яких перекладається з державного на регіональний рівень. Значна частка повноважень передається від державних органів на рівень виконавчих структур територіальних громад із відповідним закріпленням достатніх фінансових ресурсів. Децентралізацію є сенс розглядати як процес оптимізації мережі інституцій соціальної сфери, результатом якого є підвищення ефективності та якості соціальних послуг, що надаються населенню в межах соціальних гарантій держави.

У цьому контексті показовою є діяльність департаменту Луцької міської ради – Центру надання адміністративних послуг у місті Луцьку, що відкрито влітку 2013 р. На початку склад цієї інституції налічував 12 працівників, а у 2019 р. їх стало 70, 40 із яких постійно перебувають на прийомі відвідувачів [11]. У 2013 р. працівники Центру надавали 267 адміністративних послуг, у 2019 р. – уже 422 [11].

Зростання кількості послуг зумовило необхідність структуризації роботи Центру й розподілу функціональних обов'язків його працівників. У структурі ЦНАПу виокремлено дві групи працівників. Першу групу складають адміністратори, які забезпечують реєстрацію юридичних і фізичних осіб-підприємців та виготовлення біометричних документів: українських паспортів у формі ID-картки та паспортів громадянина України для виїзду за кордон. Друга група адміністраторів надає весь спектр послуг відразу. Зокрема, у разі народження в молодій сім'ї дитини батьки мають змогу отримати свідоцтво про народження і зареєструвати дитину на електронну чергу до дошкільного навчального закладу. Сім'ї також надається допомога при народженні дитини, а багатодітній родині оформляється відповідне посвідчення. Тобто лучани мають змогу одним пакетом здати

документи й отримати рішення. Увесь процес відстежується працівником Центру.

Щороку зростає кількість відвідувачів ЦНАПу, зокрема, у 2018 р. їх налічувалось 257 тисяч, а за перше півріччя 2019 р. – 137,5 тисяч. Усього за період роботи до Центру звернулось 1 млн 67 тисяч осіб [11].

Ефективність і зручність роботи Центру стала серед жителів Волині загальноновизнаною. Обсяг і якість послуг цього департаменту щороку покращуються. Так, упродовж січня – березня 2016 р. до ЦНАПу надійшло 48 381 звернень від суб'єктів, а вже упродовж січня – березня 2017 р. до зазначеного Центру звернулось 65 038 осіб. Станом на 1 квітня 2017 р. у ЦНАПі надано 325 послуг 51-го суб'єкта надання послуг, з них 222 послуги виконавчих органів міської ради, 42 – структурних підрозділів облдержадміністрації, 61 – територіальних органів центральних органів виконавчої влади. 311 послуг надається через працівників департаменту ЦНАП (з них: 221 послуга 27-ми виконавчих органів міської ради, 28 послуг 5-ти структурних підрозділів облдержадміністрації, 14 послуг обласного комунального підприємства, 48 15-ти територіальних органів центральних органів виконавчої влади). Тринадцять послуг надавалося представниками територіальних органів центральних органів виконавчої влади (дванадцять – головного управління Держгеокадастру Волинської області, одна – Луцького міського відділу управління ДМС України у Волинській області), одна послуга – представниками виконавчого органу міської ради (відділ реєстрації речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень). 58 послуг соціального спрямування надавалися у приміщеннях департаменту соціальної політики міської ради [12, с. 3].

Зокрема, у Луцькому ЦНАПі можна одружитись за добу. Реєстрація такого швидкого шлюбу коштує 1 160 грн. Таку послугу надають у разі необхідності термінового одруження громадян. За 2017 р. її використовували понад 200 разів [13]. Із запровадженням пілотного проєкту «Шлюб за добу» щорічно зростає кількість такої послуги. У 2018 р. послугою скористалось 400 пар, а за перше півріччя 2019 р. – 100 пар. Для учасників АТО послуга є безкоштовною [11].

Із року в рік кількість послуг Центру збільшується. Так, навесні 2018 р. в жителів міста з'явилась можливість реєстрації домашніх тварин. Реєстрація зобов'язує їхніх власників до щомісячних платежів (2, 4 або 6 грн.), що відображається у квитанції за комунальні платежі. Водночас лучани й надалі можуть реєструвати домашніх улюбленців

на комунальному підприємстві «Ласка» (популярний у місті заклад, що опікується долею безпритульних тварин) й у ветеринарних клініках [14]. 2019 р. в режимі онлайн установою надано 50 послуг, замовлених через електронний кабінет. Цього року започатковано запис у чергу на ту чи іншу послугу через портал електронних сервісів Волині. Упроваджена також послуга видачі посвідчення водія автомобільних засобів пересування. Так, у Центрі започатковано лише обмін такого водійського посвідчення в разі його пошкодження або втрати. Для складання необхідних іспитів громадяни мають звертатися в регіональний сервісний центр. Заплановано послугу з реєстрації лише нового транспортного засобу і послугу в разі зміни власником місця реєстрації або прізвища, імені, по батькові [11].

Серед послуг ЦНАПу є такі, що мають найбільший попит. Так, у 2017 р. 27,8 тис. послуг надано щодо виготовлення закордонного паспорта. Майже 20 тис. послуг – реєстрація бізнесу і дозвільних процедур. Надано довідки про склад сім'ї або зареєстрованих осіб у приватному, приватизованому житловому будинку 8,7 тис. лучанам. Видано 4 134 ID-карток. Також призначено житлові субсидії 2,2 тис. жителям Луцька. 1,9 тис. малозахищених людей Луцька отримали матеріальну допомогу. Одній тисячі осіб зареєстровано декларації про початок будівельних робіт і видано дозволи на їх виконання [15]. У 2019 р. найбільш популярною послугою залишається виготовлення біометричних документів: видано 83 тис. закордонних паспортів та 25 тис. ID-паспортів громадян України. Друге місце належить реєстрації або зняттю з реєстрації місця проживання громадян [11].

У 2018 р. в обласному центрі Волині заплановано створення департаменту держреєстрації при Луцькій міській раді. Департамент реєструватиме речові права на нерухоме майно, юридичних і фізичних осіб-підприємців, а також ведення реєстру територіальної громади міста і місце проживання фізичних осіб. Новостворений департамент об'єднав відділ ведення реєстру територіальної громади та відділ реєстрації речових прав на нерухоме майно, а також отримав повноваження щодо реєстрації фізичних осіб-підприємців і юридичних осіб. Департамент створено з метою надання якісних адміністративних послуг. Із загальної їхньої кількості лише із 25% стягується адміністративний збір. І за таких умов установа заробила у 2018 р. для міської скарбниці 25 млн 416 тис. грн [11].

За такою системою працюють уже в багатьох містах України, зокрема в Києві, Харкові, Івано-

Франківську, Хмельницьку, Тернополі, Житомирі, Запоріжжі, Черкасах та ін. У такий спосіб можна врегулювати черги до ЦНАПу. Проте система надання послуг лучанам залишається незмінною: потрібно обов'язково звертатися до ЦНАПу, здавати туди всі необхідні документи, які й надаватиме департамент держреєстрації [16].

З метою забезпечення високого рівня обслуговування в усіх центрах надання адміністративних послуг Міністерство економічного розвитку і торгівлі України розробило «Єдині вимоги (Стандарт) до якості обслуговування відвідувачів центрів надання адміністративних послуг», де зазначено таке: 1) привітність; 2) компетентність; 3) зовнішній вигляд і стан корпоративного одягу (за умови його запровадження); 4) індивідуальний підхід; 5) коректна поведінка в нестандартних ситуаціях; 6) акуратність і точність під час обслуговування. У своїй діяльності зазначені центри також мають дотримуватися таких принципів: доступності; кваліфікованого обслуговування; зворотного зв'язку; об'єктивності; оперативності; прозорості бізнес-процесів [17, с. 8–11]. Позитивні відгуки громадськості міста засвідчують відповідність діяльності адміністрації Луцького ЦНАПу наведеному Стандарту.

Процеси децентралізації супроводжуються певним рівнем публічності й відкритості влади, оскільки це впливає з головних принципів діяльності органів місцевого самоврядування. Діяльність міської ради в цьому аспекті реалізується в декількох напрямках: прозорості в ухваленні рішень, підконтрольності та підзвітності органів влади територіальній громаді, організації максимальної зручності й доступності для населення послуг виконавчих органів і структур влади. На це, зокрема, спрямовано міську програму «Прозора влада на 2013–2015 рр.», діяльність Центру надання адміністративних послуг, розширення мережі онлайн-послуг. Так, робота з електронними повідомленнями громадян здійснюється в міській раді через офіційний вебсайт у рубриці «Звернення до міської ради» та через активну вебплатформу «Відкрите місто».

У жовтні 2015 р. газета «Луцький замок» опублікувала результати моніторингу рівня публічності органів місцевого самоврядування українських міст, що проводила Громадянська мережа «Опора». Луцьк у категорії міст із задовільним рівнем публічності посів четверте місце з результатом 67%. Перші позиції зайняли міські ради: Івано-Франківська (71%); Вінницька (70%); Києва (69%) та Сум (63%). А лідером рейтингу серед міських голів

став Луцький міський голова М. Романюк (78%). Далі йшли голови міст Івано-Франківська (77%), Києва (77%) та в. о. міського голови Вінниці (65%) [18]. Отже, простежується кореляція між рівнем публічності органів місцевого самоврядування та рейтингом їхніх керівників.

Помітний крок у напрямі розвитку електронної демократії в міській раді зроблено у травні 2016 р. Міський голова М. Романюк видав розпорядження «Про розвиток інформаційних технологій у виконавчих органах міської ради у 2016 р.», де визначено вісім пріоритетних завдань, терміни виконання та відповідальних. Серед них: надання 50 адміністративних послуг через портал адміністративних послуг; формування електронних шаблонів заяв для їх заповнення адміністраторами ЦНАПу в системі електронного документообігу; формування електронних шаблонів постанов та протоколів про адміністративні правопорушення; удосконалення системою керування електронною чергою в ЦНАПі через забезпечення можливості запису через інтернет; створення електронного реєстру територіальної громади міста; підготовка до створення Контактного центру міста; підготовка до створення геоінформаційної системи міста; підготовка до створення комплексної системи управлінням житлово-комунальним господарством міста [19]. Тобто Луцька міська рада діяла відповідно до вимог Європейської хартії міст II (Маніфест нової урбаністики), де сказано, що «наші міста повинні працювати над створенням потужної місцевої електронної демократії. Інформаційно-комунікаційні технології (ІКТ) – це не просто технологічні новинки, вони породжують новий потенціал демократичної мобілізації» [20]. За результатами Всеукраїнського муніципального опитування, проведеного соціологічною групою «Рейтинг» у рамках програми Міжнародного республіканського інституту з муніципального врядування, Луцьк посів четверте місце за рівнем комфортного проживання серед обласних центрів України вслід за Вінницею, Харковом та Львовом [21].

Сьогодні необхідно враховувати, що запровадження децентралізації супроводжується значними ризиками, які потребують виважених кроків щодо її реалізації. Так, Національний інститут стратегічних досліджень при Президенті України в аналітичній записці «Очікувані ризики у процесі децентралізації» накреслив низку застережень, що супроводжуватимуть реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади. Серед них: ризики, пов'язані з необхідністю перегляду меж адміністративно-територіальних

одиниць; послаблення державного контролю органів місцевого самоврядування на регіональному та субрегіональному рівнях за реалізацію повноважень, які будуть передані виконавчим органам місцевих, в умовах слабкості інститутів громадянського суспільства поза межами великих міст; ризики для бюджетної системи країни; ризик зниження якості місцевого управління та легітимності ухвалених рішень; зростання партикулярних тенденцій в областях – тобто легітимізація в суспільній свідомості претензій регіонів на правосуб'єктність щодо тих політичних інтересів, які суперечать загальнонаціональним [22].

Висновки. Отже, діяльність Центру надання адміністративних послуг вписується в загальний контекст діяльності Луцької міської ради щодо реалізації завдань політики децентралізації. Процес реформування місцевого самоврядування на засадах децентралізації в Луцьку після подій 2013–2014 рр. вийшов на якісно новий рівень: проведено бюджетну децентралізацію, що дала змогу суттєво збільшити доходи місцевих бюджетів; поступово відновлено і розширено права місцевого самоврядування; проведено політику, спрямовану на укрупнення і формування спроможних громад.

Луцька міська рада здійснила низку кроків в напрямі децентралізації, які позитивно вплинули на розвиток територіальної громади. Цього досягнуто завдяки отриманню фінансової самостійності, розширенню можливостей для наповнення бюджету, збільшенню його дохідної частини, самостійності щодо вибору напрямів витрати бюджетних коштів. Важливим аспектом децентралізації стало й передання частки функцій центральних органів державної влади на місця, що стимулювало творчу ініціативу, позитивно впливало на економічний розвиток і покращення соціальної інфраструктури міста. У контексті наближення послуг до людей Центр надання адміністративних послуг у Луцьку посідає провідне місце серед департаментів міської ради.

Аналіз діяльності Центру надання адміністративних послуг у Луцьку доводить, що розширення кола послуг та їх збільшення засвідчують правильність дій влади щодо створення при міській раді спеціального департаменту, який став утіленням політики децентралізації влади і наближення соціальних послуг до жителів міста й області. Водночас така практика засвідчує послідовність дій Луцької міської ради у прагненні до реалізації демократичних принципів організації та діяльності самоврядування в місті відповідно до європейських стандартів.

Список літератури:

1. Світліковський М. Вплив громадськості буде більшим. *Луцький замок*. 2014. 27 березня.
2. Про створення тимчасової контрольної комісії з питань ощадливого витрачання бюджетних коштів : рішення Луцької міської ради від 28 травня 2015 р. № 74–85. *Луцький замок*. 2015. 11 червня.
3. Світліковський М. Працювати на розвиток Луцька. *Луцький замок*. 2015. 2 липня.
4. Гарбарчук К. У міській раді – пропрезидентська фракція. *Волинь-нова*. 2015. 1 серпня.
5. Ініціативи мешканців Луцька – інструмент бюджету участі. URL: <http://samoorg.com.ua/blog/2017/12/01/initsiatiivi-meshkantsiv-lutska-instrument-byudzhetu-uchasti/> (дата звернення: 01.02.2018).
6. Світліковський М. Перед ухваленням бюджету затвердили цільові міські програми. *Луцький замок*. 2015. 31 грудня.
7. Харів О. «Прописку» держава віддала громаді. Яка користь? *Луцький замок*. 2016. 10 листопада.
8. Звернення до Президента України П.О. Порошенка, до Верховної Ради України щодо проведення конституційної реформи з децентралізації влади : рішення Луцької міської ради від 24 лютого 2016 р. № 4/5. *Луцький замок*. 2016. 10 березня.
9. Перегуда Є. Децентралізація влади в Україні: символічні смисли та реальні інтереси. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України*. 2015. Вип. 5–6. С. 174–193.
10. Харів О. Григорій Пустовіт: «Ви дійсно найкращі». Шість років тому 2 липня було відкрито Центр надання адміністративних послуг у Луцьку. *Луцький замок*. 2019. 4 липня.
11. Порівняльний моніторинг кількості послуг наданих через Центр надання адміністративних послуг у місті Луцьку протягом перших кварталів 2016 та 2017 рр. URL: <http://www.old.lutskrada.gov.ua/department/department-centr-nadannya-administrativnih-poslug-u-misti-lu> (дата звернення: 06.02.2018).
12. Скільки коштує «шлюб за добу» у Луцькому ЦНАПі. URL: utsk.rayon.in.ua/news/54279-skilki-koshtue-shliub-za-dobu-u-lutskomu (дата звернення: 06.02.2018).
13. Харів О. У ЦНАПі почали реєструвати домашніх тварин. *Луцький замок*. 2018. 22 березня.
14. Найпопулярніші послуги, які у 2017 р. надавав луцький ЦНАП. URL: utsk.rayon.in.ua/news/54204-naipopuliarnishi-poslugi-iaki-u-2017-rotsi (дата звернення: 06.02.2018).
15. У Луцьку з'явиться новий департамент при міськраді. URL: <http://lutsk.rayon.in.ua/news/61290-u-lutsku-z'iaivitsia-novii-departament-pri-miskradi> (дата звернення: 06.02.2018).
16. Єдині вимоги (Стандарт) до якості обслуговування відвідувачів центрів надання адміністративних послуг. *Міністерство економічного розвитку і торгівлі*. Київ, 2017. 38 с. URL: [http://old.decentralization.gov.ua/pics/attachments/YeDIINI_VIMOGII_\(STANDART\).pdf](http://old.decentralization.gov.ua/pics/attachments/YeDIINI_VIMOGII_(STANDART).pdf) (дата звернення: 02.02.2018).
17. Результати моніторингу рівня публічності органів місцевого самоврядування. *Луцький замок*. 2015. 29 жовтня.
18. Про розвиток інформаційних технологій у виконавчих органах міської ради у 2016 р. : розпорядження Луцького міського голови № 241 від 10 травня 2016 р. *Луцький замок*. 2016. 19 травня.
19. Європейська хартія міст II. (Маніфест нової урбаністики) від 29 травня 2008 р. URL: <http://www.slg-coe.org.ua/wp-content/uploads/2015/05/Principle-9.-European-chart.pdf> (дата звернення: 13.04.2018).
20. Луцьк увійшов до п'ятірки найкомфортніших міст України. *Луцький замок*. 2016. 21 квітня.
21. Очікувані ризики у процесі децентралізації: аналітична записка. *Сайт Національного інституту стратегічних досліджень при Президентові України*. URL: <http://www.niss.gov.ua/articles/1021> (дата звернення 05.04.2018).

Bortnikova A.V. ACTIVITY OF THE CENTER OF PROVIDING ADMINISTRATIVE SERVICES IN LUTSK IN THE DECENTRALIZATION CONDITIONS

The history of the department of Lutsk City Council – Center for Providing Administrative Services has been considered. The tasks and directions of the Center's activity in implementing of the guidelines of political and administrative reform in Ukraine and decentralization of power have been analyzed.

The sources of the research are the legal acts of the central and local authorities on the problems of reforming local self-government. The decrees, decisions, orders of the central and Lutsk city authorities make it possible to determine the directions of work of the newly created department, the structure of services rendered, their dynamics and popularity, the composition and number of employees of the Center, their powers, the division of duties, etc. Local media publications complement the factual material of the selected problem study.

The activity of Center for Providing Administrative Services in Lutsk, established in 2013, has been considered in the context of decentralization policy in Ukraine, which is one of the forms of democracy development, empowerment of the local self-government opportunities, narrowing of the state's influence on society. The decentralization processes in the state are dynamic and largely exclusive within the individual region of Ukraine. Lutsk City Council, its structural divisions, first of all, the Center for Providing Administrative Services, becomes a local center of local democracy, characterized by the dynamism of democratic transformations, the promotion of the city to the leading positions in Ukraine.

Following the events of 2013–2014, the Lutsk Center for Providing Administrative Services has taken a leading position in Lutsk City Council's activities on decentralization policy objectives: the budget decentralization implementation, thus increasing local budget revenues; restoration and extension of local self-government rights; pursuing policies aimed at consolidating and building capable communities.

Key words: *Lutsk city council, local self-government, administrative-territorial reform, decentralization, Center for Providing Administrative Services.*

УДК 94: [336.14:352] (477.52) «192»
DOI <https://doi.org/10.32838/2663-5984/2019/4.5>

Бугрій В.С.

Сумський державний педагогічний університет імені А.С.Макаренка

Жмака В.М.

Сумський державний педагогічний університет імені А.С.Макаренка

БЮДЖЕТ ЛІВОБЕРЕЖНОГО МІСТА У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ 20-х років ХХ СТОЛІТТЯ (НА ПРИКЛАДІ МІСТА РОМНИ)

У статті, на прикладі міста Ромни, зроблена спроба простежити за бюджетом Лівобережного міста у другій половині 20-х років ХХ століття, тобто після надання містам права самостійно формувати і витратити власні кошти.

На початку звернено увагу на нормативні документи, зокрема положення «Про міські Ради робітничих, селянських і червоноармійських депутатів» від 28 жовтня 1925 року і 12 жовтня 1927 року, які надавали містам можливість формувати, контролювати і витратити свої фінанси. У процесі дослідження названо статті наповнення міського кошторису, головними серед яких були прибутки від комунального майна та комунальних підприємств. Указані й витратні статті міського бюджету, основні з яких видатки на комунальні підприємства, комунальне господарство, охорону здоров'я, народну освіту й ін. Зазначено, що головні прибуткові і витратні статті бюджету практично були однаковими для всіх міст регіону і повторювалися кожного року, змінювалася лише їхня частка в бюджеті міста. Бюджет намагалися формувати бездефіцитним, хоча не завжди фактичне виконання мало позитивний баланс. У такому разі міська влада змушена була шукати додаткові джерела наповнення міської казни. Траплялися випадки недофінансування деяких статей, хоча прибуткова частина бюджету була навіть перевиконана. Це могло свідчити як про віддання місцевою владою переваг одним статтям бюджету перед іншими, так і про невмілий, неправильний розподіл коштів за витратними статтями.

Загалом, оцінюючи бюджети другої половини 1920-х років, автори дійшли висновку, що у процесі формування міської бюджетної системи позитивних моментів ставало дедалі більше. Бюджет із року в рік зростав як у прибутковій, так і у видатковій частинах, даючи змогу фінансувати і покривати різні міські потреби. Запорукою цього були стабільні економічні показники, а головне, надання містам права самостійно формувати і розпоряджатися власними фінансами.

Ключові слова: місто, Лівобережжя, бюджет, бюджетні права, міський кошторис, прибуткова стаття, видаткова стаття.

Постановка проблеми. Уявлення про фінансові можливості міст, напрями та перспективи розвитку різних сфер міського господарства, міського життя взагалі надають їхні бюджети. Роки непу стали ключовими в питанні становлення міської бюджетної системи, особливо цікавою є друга половина 20-х років ХХ століття. Саме в цей час містам було надано право самостійно формувати і розпоряджатися власними коштами. Зважаючи на це, вивчення міських фінансів саме цього періоду є особливо цікавим і актуальним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Історіографія питання досить обмежена, оскільки дослідники майже не приділяли уваги вивченню міських фінансів. Поодинокі публікації, присвячені розгляду системи міських бюджетів України та характеристикі комунальних фінансів

років непу, з'являються ще в 1920-ті роки (статті Т. Соснового [11] і М. Танатара [12]). Однак надалі увага дослідників до вивчення міських бюджетів відсутня. Стосовно міста Ромни, то не містить інформації про міські бюджети і багатотомна «Історія міст і сіл Української Радянської Соціалістичної Республіки». Зокрема в томі, присвяченому Сумській області [8], ідеться про революційні події в Ромнах, промисловий розвиток міста, культурне будівництво тощо, але немає жодних відомостей щодо міського кошторису. Оминає бюджетні питання й історико-краєзнавчий нарис, присвячений місту Ромни [10]. Як зазначає Д. Чорний, «негативне ставлення до проблеми міських бюджетів, навіть більше—повне ігнорування, збереглося у літературі до 1990-х років» [16, с. 165]. У новітній вітчизняній

історіографії нарешті з'явилися праці, присвячені міським фінансам, зокрема й періоду непу – доробок О. Чеберяко [15], В. Антоненко [1–2] та ін. Проте це лише перші кроки на шляху ґрунтовного вивчення міських бюджетів 1920-х років. Зважаючи на це, дослідження даної тематики виглядає досить перспективним.

Для написання статті джерельною базою слугуватимуть фонди Державних архівів Сумської [3–5] і Чернігівської [6–7] областей, опубліковані стенографічні звіти і постанови засідань вищих органів влади [13–14], а також статистичні матеріали [9].

Постановка завдання. Мета статті – простежити за бюджетом Лівобережного міста у другій половині 20-х років ХХ століття, тобто після надання містам права самостійно формувати і витрачати власні кошти, обравши для дослідження одне з міст Лівобережної України, округовий центр – місто Ромни.

Виклад основного матеріалу дослідження. Говорячи про міські бюджети 20-х років ХХ століття, необхідно зазначити, що міста не завжди мали право самостійно формувати і розпоряджатися власними фінансами. Особливо це стосується першої половини 20-х років. Першим кроком у вирішенні бюджетних прав міськрад стало положення «Про міські селищні Ради робітничих, селянських і червоноармійських депутатів», затверджене 28 жовтня 1925 року другою сесією Всеукраїнського центрального виконавчого комітету (далі – ВУЦВК) ІХ скликання. У розділі, який визначав компетенцію міськрад, зазначено, що міські ради розглядають й ухвалюють міський бюджет, подають його на затвердження у встановленому законом порядку і наглядають за його виконанням [13, с. 72]. Проте остаточне затвердження міського бюджету залишалось у віданні округового чи районного виконавчого комітету. Незважаючи на це, міста отримали перші можливості контролювати і брати участь у формуванні власних коштів.

Найповніші та найширші бюджетні права міськради отримали згідно з новим положенням «Про міські Ради робітничих, селянських і червоноармійських депутатів», затвердженим 12 жовтня 1927 року другою сесією ВУЦВК Х скликання. У розділі, який стосувався фінансової та податкової політики, зазначено, що міські ради отримували право складати, розглядати, затверджувати і виконувати міський бюджет, затверджувати звіти про його виконання. За необхідності міськради могли переміщувати кредити з однієї статті

бюджету до іншої, встановлювати і стягати міські податки, встановлювати на забезпечення міських потреб надвишки до загальнодержавних податків, утворювати місцеві фонди і капітали спеціального призначення, закладати кредитні та позикові установи, регулювати порядок установа, виконання та звітність за міським бюджетом та ін. [14, с. 410–411]. Тобто міста ставали досить незалежними в питанні бюджетів, маючи для цього всі права і можливості.

На 1925/26 бюджетний рік кошторис міста Ромни, як зазначають «Матеріали до опису Роменської округи», як у прибутковій, так і у видатковій частинах дорівнював 412 432 крб, тобто був збалансованим. Зазначена сума була середньою за розміром серед бюджетів округових міст Лівобережжя (під «Лівобережжям» маємо на увазі територію, яка адміністративно-територіально входила до складу Ізюмської, Кременчуцької, Куп'янської, Лубенської, Ніжинської, Полтавської, Прилуцької, Роменської, Сумської, Харківської округ, які впродовж 1920-х років становили природно-економічний регіон України – Лівобережжя). Якщо ж розподілити ці кошти на кількість жителів у місті, то це становитиме 16 крб 66 коп. на одного мешканця, що є одним із найгірших показників серед округових міст регіону. Головну статтю надходжень до бюджету становили прибутки від комунального майна та чиншових статей, які дорівнювали 186 836 крб, або 45,3% надходжень. На другому місці були прибутки від комунальних підприємств – 133 800 крб, або 32,4%. Саме ці дві статті були головним джерелом наповнення міської казни, що становило 77,7%. Вагоме значення, хоча зі значним відставанням, мали «різні надходження», які давали 6,1% коштів до міського бюджету, будучи третім показником надходжень. Неподаткові прибутки, не зібрані за минулий 1924/25 бюджетний рік, які планували отримати в новому 1925/26 році, становили четверту за розміром статтю прибутків, яка дорівнювала 18 550 крб, або 4,5%. Крім того, місто розраховувало на позику в 15 000 крб, або 3,6% (п'яте місце). Місцевих податків і зборів планувалось отримати 13 180 крб, або 3,4% (шосте місце). Наступними були кошти, які залишилися з попереднього бюджету і були перенесені в новий 1925/26 бюджетний рік – 7 545 крб, або 1,8%. Хоча бюджетні недоплати з податків і зборів становили і незначну суму (2 500 крб, або 0,6%), проте вони були важливою, невід'ємною частиною міського кошторису [9, с. 44].

Видаткова частина бюджету дорівнювала сумі надходжень (412 432 крб). Головною витратною статтею були видатки на комунальні підприємства не переведені на господарський розрахунок – 156 653 крб, або 38% видатків. Витрати на комунальне господарство посідали друге місце – 76 584 крб, або 18,6%. Майже таку ж суму – 74 491 крб, або 18% (третє місце) – виділено на охорону здоров'я. Відрахування на народну освіту займали четверту позицію – 53 291 крб, або 12,9%. На п'ятому місці – надзвичайні видатки, на які виділялося 4% коштів. «Інші видатки» поглинали 2,7% міських фінансів і були на шостому місці за розміром витрат. Відрахування за спеціальними коштами і капіталами та відрахування до фонду регулювання в бюджеті Ромен на 1925/26 бюджетний рік становили по 1,4% міського кошторису. Незначні суми – 1 151 крб, або 0,3%, і 799 крб, або 0,2% – виділялись на покриття заборгованості і загальноадміністративні витрати відповідно [9, с. 45]. Загалом, прибуткові і витратні статті бюджету Ромен були схожими зі статтями інших міст регіону, особливо округових центрів.

На 1927/28 бюджетний рік президією Роменської міськради 21 вересня 1927 року були визначені контрольні цифри міського кошторису як за прибутками, так і за видатками, у розмірі 603 984 крб, що на 191 552 крб, або 46,4% більше за бюджет 1925/26 р. В ухвалі також зазначалося, що у прибутковій частині контрольна цифра є максимальна, а у видатковій не зовсім задовольняє потреби міста, тому пропонується всім відділам та інспектурам під час складання своїх кошторисів вкладатися в зазначені контрольні цифри, прагнучи до максимального скорочення адміністративно-господарських витрат. Такі ж самі цифри міського кошторису 24 вересня 1927 року затвердив і пленум міськради [6, арк. 55; 7, арк. 59]. Це означало, що місто мало певні фінансові можливості, але вони не завжди задовольняли міські потреби, що зростали. Однак міська рада сама контролювала і регулювала міський бюджет, у своїх рішеннях вона була незалежною, чого не було в попередні роки. Очевидно, напруженість надходження коштів далася визнаки, що позначилось на виконанні міського кошторису. Бюджет міста Ромни за 1927/28 рік було виконано на 97% (586 109 крб) від зазначеної контрольної цифри [5, арк. 21].

Як свідчать дані зі звіту про виконання бюджету Ромен за 1929/30 бюджетний рік, кошторис міста виконано повністю, навіть наявне перевиконання. На 1929/30 рік було складено бездефі-

цитний бюджет Ромен у розмірі 975 173 крб, як за прибутками, так і за видатками. Фактичне ж виконання за прибутками становило 1 136 466 крб, або на 16,5% більше призначеного. Перевиконання відбулось, зокрема, завдяки відрахуванню від державних податків, які дали на 29,1% більше надходжень; місцевих податків і зборів – на 32,3%; «різних надходжень» – більші на 36,7%; прибутки від різних установ дали на 105,9% більше коштів. Крім того, місто отримало на 49,1% більше допомоги зі спеціальних фондів і капіталів, а також на 95 042 крб, або 158,4% більше взяло позики. Саме останні дві статті і дозволили перевершити виконання міського бюджету, оскільки власних надходжень отримано лише 942 782 крб, що не давало змоги виконати прибуткову частину бюджету. Така ситуація склалась через те, що деякі прибуткові статті не були виконані повністю, а саме: 98,2% від призначеного отримали від комунальних підприємств; на 17,7% недовиконання за прибутками від комунального майна; усього 20% від призначеного надійшло від місцевої промисловості й ін. [3, арк. 1].

Недостатнє надходження коштів, звичайно, утруднювало б виконання видаткової частини бюджету. Однак більші надходження за деякими статтями і взяті містом позики дали можливість збільшити й видатки. Загальна сума витрат із бюджету 1929/30 року сягнула 1 065 236 крб, що на 90 063 крб, або 9,2% більше від призначених. Так, на 58,4% більше коштів виділили на Ради та виконавчі комітети; на 31,7% (307 158 крб проти 233 212 крб) перевищили видатки на комунальні підприємства; на 29,1% більше витрачено на охорону громадського порядку; народна освіта також отримала на 11 121 крб, або 7,6% більше призначеного; 360 826 крб було відраховано до різних фондів, що становило 33,9% видаткової частини бюджету міста. Однак за деякими статтями фінансування відбувалося не в повному обсязі. Наприклад, на охорону здоров'я виділено 96,2% від потреби, комунальне господарство профінансовано на 84,3%, соціальне забезпечення недоотримало 22,9% коштів та ін. [4, арк. 6]. Отже, незважаючи на те, що загальна видаткова сума була збільшена, деякі витратні статті все ж залишалися недофінансованими. Це могло свідчити як про віддання місцевою владою переваги тим чи іншим сферам міського господарства, так і про невмілий, неправильний розподіл коштів за витратними статтями.

Порівнюючи бюджети 1925/26 і 1929/30 років, можна сказати, що головні статті прибутків і

видатків залишалися тими самими, хоча кожного бюджетного року вони могли змінювати свій відсоток у бюджеті міста, що є нормальним явищем у процесі бюджетоутворення. З'являлися й нові статті. Так, за планованим кошторисом на 1925/26 рік у прибутковій частині бюджету міста, відрахування від державних податків і зборів та відрахування від державних прибутків узагалі не зазначені, тоді як у бюджеті 1929/30 року відрахування від державних податків були головною прибутковою статтею, яка становила 28,6% надходжень. Це відбулось через те, що до міського бюджету було передано відрахування від промислового податку, тоді як раніше ці кошти йшли до округової каси.

Хоча кошторис і намагалися скласти бездефіцитним, фактичне виконання не завжди мало позитивний баланс. На це впливали як об'єктивні, так і суб'єктивні чинники, що змушувало міську владу шукати інші джерела наповнення міської касни. Такими джерелами могли бути як нові місцеві податки і збори, так і підвищення ставок на вже існуючі. Крім того, місто розраховувало на допомогу з різних фондів, а також удавалося до запозичень.

Звертає на себе увагу зростання сум бюджетів. Якщо в 1925/26 році бюджет міста за пла-

нованими цифрами дорівнював 412 432 крб, то в 1927/28 році контрольні цифри визначали його суму в 603 984 крб, а фактичне виконання бюджету 1929/30 року дорівнювало 1 136 466 крб (призначалось 975 173 крб), тобто за п'ять років бюджет збільшився майже удвічі.

Висновки. Отже, незважаючи на різні труднощі, які виникали під час складання і виконання міського кошторису у другій половині 20-х років ХХ століття, надання містам права самостійно вирішувати свої фінансові питання значно полегшувало цей процес. Не завжди бюджет виконувався повністю, що впливало на фінансування різних міських програм і розвиток усього міського господарства. У таких ситуаціях міська влада намагалася знайти додаткові джерела фінансування, нерідко вдаючись до запозичень.

Загалом у процесі формування міської бюджетної системи позитивних моментів ставало дедалі більше. Бюджет із року в рік зростав як у прибутковій, так і у видатковій частинах, даючи можливість більше витратити на потреби міста, що засвідчує й приклад Ромен. Цьому сприяли стабільні економічні показники, а головне, надання містам права самостійно формувати і розпоряджатися власними фінансами.

Список літератури:

1. Антоненко В. Міські бюджети УСРР 1920-х рр. : формування нормативно-правової бази. *Гілея*. 2014. Вип. 90. С. 64–68.
2. Антоненко В. Становлення бюджетів губернських і округових міст Української СРР на початку 1920-х рр. *Архіви України*. 2014. Вип. 6 (294). С. 7–19.
3. Державний архів Сумської області. Ф. Р. 4556. Оп. 1. Спр. 115. Арк. 1.
4. Державний архів Сумської області. Ф. Р. 4556. Оп. 1. Спр. 115. Арк. 6.
5. Державний архів Сумської області. Ф. Р. 4556. Оп. 1. Спр. 115. Арк. 21.
6. Державний архів Чернігівської області. Ф. Р. 5318. Оп. 2. Спр. 70. Арк. 55.
7. Державний архів Чернігівської області. Ф. Р. 5318. Оп. 2. Спр. 70. Арк. 59.
8. Історія міст і сіл Української РСР : у 26-ти т. Сумська обл. / ред. кол. : І. Макухін та ін. Київ : Голов. ред. УРЕ АН УРСР, 1973. 694 с.
9. Матеріали до опису округ УСРР. Роменьська округа. Харків : ЦСУ, 1926. VIII. 48 с.
10. Ромни : Історико-краєзнавчий нарис / Г. Гречко та ін. Харків : Прапор, 1968. 131 с.
11. Сосновий Т. Система городского бюджета на Украине. *Хозяйство Украины*. 1926. № 7. С. 56–62.
12. Танатар М. Финансы коммунального хозяйства Украины. *Хозяйство Украины*. 1928. № 3. С. 125–135.
13. УСРР. 2-га сесія Всеукраїнського центрального виконавчого комітету рад робітничих, селянських та червоноармійських депутатів 9-го скликання, 16–23 жовтня 1925 р. Резолюції та постанови. Харків : Видання Оргвідділу ВУЦВКУ, 1925. 83 с.
14. УСРР. 2-га сесія Всеукраїнського центрального виконавчого комітету рад робітничих, селянських та червоноармійських депутатів X скликання. Стенографічний звіт та постанови. Харків : Видання Оргвідділу ВУЦВК, 1927. 474 с.
15. Чеберяко О. Бюджетна система в УСРР 1920-х рр.: організаційно-правові та соціально-економічні основи функціонування. Київ : Нілан Лтд., 2012. 438 с.
16. Чорний Д. По лівий бік Дніпра: проблеми модернізації міст України (кінець ХІХ – початок ХХ ст.). Харків : ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2007. 304 с.

Buhrii V.S., Zhmaka V.M. BUDGET LEFT BANK CITY IN THE SECOND HALF OF THE 20-ies XX CENTURY (FOR EXAMPLE THE CITY OF ROMNY)

In the article, on the example of the city of Romny, an attempt was made to trace the budgets of the Left Bank city in the second half of the 20-ies XX century, that is, after giving cities the right to form and spend their own funds.

At the beginning, the attention is drawn to the normative documents, in particular the provisions “On the city councils of workers, peasants and red army deputies” on October 28, 1925, and on October 12, 1927, which gave cities the opportunity to form, control and spend their finance. In the study called the article filling the urban estimate, the main among which were profits from communal property and communal enterprises. The listed and expenditures of the city budget, the main ones are the costs of communal enterprises, communal facilities, health care, folk education, etc. At the same time, it was noted that the main profit and expense articles of the budget were almost the same for all cities of the region and repeated every year, only their share in the city budget changed. The budget tried to form deficit-free, although not always the actual execution had a positive balance. In this case, the city government was forced to seek additional sources of filling the city treasury. Occurred cases underfinanced some articles, although the lucrative part of the budget was even overdone. This could testify both the provision of local authorities with advantages of the same budget in front of other, unskillful, improper allocation of funds for consumable articles.

In general, assessing budgets of the second half of 1920-ies, the authors concluded that in the process of forming the urban budget system, positive points became increasingly. The budget from year to year grew in both profitable and expenditure parts, allowing to finance and cover various city needs. The pledge of this were stable economic indicators, and most importantly, granting cities the right to form and dispose of their own finances.

Key words: *city, left Bank, budget, budget rights, city estimates, profitable article, expenditure article.*

Куриляк В.В.

Національний університет «Острозька академія»

РЕАКЦІЯ АДВЕНТИСТІВ СЬОМОГО ДНЯ НА ТЕОЛОГІЧНІ ВИКЛИКИ В УКРАЇНІ (1991–2019 РОКИ)

У статті розглянуто низку дискусійних теологічних питань, які виникли серед членів Церкви адвентистів сьомого дня в Україні в період незалежності. Проаналізовано причини їх появи та розвитку, акцентовано увагу на апологетичних діях керівництва адвентистів, яке намагається через теологічні праці дати відповіді на виклики та проблеми, які виникають у процесі діяльності адвентистських громад. Акцентовано увагу на тому, що незначна частина адвентистів сьомого дня в Україні наприкінці 1990-х років є пасивною та незацікавленою у виконанні різних церковних видів служіння, має несистематичну відвідуваність зібрань, не бажає працювати в одному руслі зі світовою організацією. Доведено, що початок 2000-х років у середовищі адвентистів забарвлений резонансними есхатологічними очікуваннями, які ґрунтувалися на неправильних тлумаченнях ідей із книги Об'явлення та Євангелій. Доведено, що серед адвентистів України в окремих місцях розвинулися ідеї, які турбували церковну організацію наприкінці XIX століття. Найпоширенішими є поодинокі випадки підбурення членів адвентистських церков проти віри у Триєдиного Бога чи повної божественності Ісуса Христа. У відповідь на вчення, які суперечать їхнім доктринам, адвентисти випускають значну кількість богословських книг та статей, спростовуючи та показуючи безпідставність цих звинувачень. Як результат виявлено, що проблемні дискусії, навпаки, мотивують адвентистських дослідників, які кристалізують вчення церкви, готуючи відповіді на різноманітні «народні» питання. Однак встановлено, що досі без ґрунтовної однозначної відповіді залишається питання рукопокладення жінок у церкві, оскільки дискусії щодо цього питання досі тривають у різних куточках світу, де поширений адвентизм.

Ключові слова: адвентизм, період незалежності України, теологічні дискусії.

Постановка проблеми. В українському академічному релігієзнавстві недостатньо уваги приділено вивченню проблеми розколів чи неузгоджень, які виникають у середовищі протестантських церков. З одного боку – це можна зрозуміти, оскільки протестантизм на загальному релігійному полотні України становить від 1–3% [1]. З іншого ж боку, дослідження й осмислення релігійних процесів, які відбуваються в українському суспільстві, включаючи й релігійні меншини, є актуальним науковим завданням, оскільки багато цікавих аспектів залишаються досі маловивченими. У контексті зазначеного пропонуємо зосередити дослідницьку увагу на низці теологічних питань, які з'явилися в Церкві адвентистів сьомого дня в Україні в період з 1991 по 2019 рр. Церква адвентистів сьомого дня (далі – АСД) в Україні є частиною однієї монолітної світової організації, яка більш ніж за півтора століття існування зазнала всього декілька розкольніцьких потрясінь (реформізм (Європа, Сполучені Штати Америки), шовківці (країни пострадянського простору), кубівці (Польща, Україна)). Однак ці роз-

кольніцькі рухи суттєво не вплинули на загальний членський фонд адвентистів, оскільки мали локальний характер дії, були нечисленими, здебільшого стосувалися лише європейської частини церкви. Отже, аналіз причин теологічної дискусії в Церкві адвентистів сьомого дня незалежної України допоможе в майбутньому визначити передумови схизм за умови, якщо їх не буде завчасно вирішено. Ґрунтовних досліджень щодо сучасних доктринальних дискусій серед членів Адвентистської церкви незалежної України нині не знаходимо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Частково пласт дискусійних питань, які виникають у середовищі церкви АСД в Україні, було розглянуто в дисертаційній роботі Івана Чернушки «Сучасний стан та основні тенденції розвитку адвентизму в Україні» [2], однак, як зауважив офіційний опонент, доктор філософських наук, професор Юрій Чорноморець у своєму відгуку на дисертацію, автор «лише побіжно згадує про те, що останніми роками кількість прибічників Церкви АСД в Україні зменшилася на кілька тисяч вірних»

[3], глибоко не пояснюючи причини цього. Також маємо докторську дисертацію Романа Сітарчука «Адвентисти сьомого дня на українських землях у період Російської імперії», у якій автор висвітлював дискусійні питання серед адвентистів, зокрема «питання військової служби», однак це дослідження не стосується періоду незалежності, хоча й містить спільні тематичні питання в контексті нашої роботи. Адвентистський історик у своїй праці «Крізь бурі, шторми, лихоліття» [5] досліджує питання розділень у церкві, які виникали в період Радянського Союзу, однак зазначає, що вони були успішно вирішені, крім церкви в Білі Ослави, члени якої були виключені із церкви Адвентистів сьомого дня в Україні у 1991 р. Інакше кажучи, маємо низку праць, які побіжно торкаються дискусійних питань у Церкві АСД, однак ґрунтовного дослідження за період незалежності України нині не маємо.

Постановка завдання. Метою дослідження визначаємо аналіз доктринальних неузгоджень і дискусійних аспектів щодо положень віровчення між членами Церкви адвентистів сьомого дня, які виникли в Україні в 1991–2019 рр.

Виклад основного матеріалу дослідження. У перші роки після розпаду Радянського Союзу протестантські церкви, зокрема й Церква АСД, чисельно зросли завдяки роботі закордонних місіонерів і євангельських програм. Однак після 1995 р. інтерес до духовних питань серед українського населення пішов на спад. Як наслідок, значно менше людей почало приєднуватися до Церкви АСД. Отже, переорієнтація із зовнішньої на внутрішню роботу вмотивувала адвентистів глибше досліджувати основи віровчення й історії церкви, членами якої нещодавно вони стали.

Було помічено, що у значної частини адвентистів спостерігалися пасивність і незацікавленість у виконанні різних внутрішніх видів служіння, відмова від участі в місіонерських заходах, несистематична відвідуваність церковних зібрань, нерегулярність повернення десятини тощо. Цей стан пасивності щодо церковних справ стали називати терміном «Лаодикія». Цей вираз був узятий із послання до церкви в Лаодикії, де описано стан задоволення та пасивності: «ти не холодний, ані гарячий <...>. Бо ти кажеш: Я багатий, і збагатів, і не потребую нічого» (Об'явл. 3:14–22). Звичайно, це не було описом усіх членів церкви, оскільки завжди у громадах були посвячені люди, які щиро ратували за розвиток, розширення та вдосконалення власної церковної структури.

Однак стан пасивності спричинив нездорову активність і теологічний фанатизм в окремих членів. Це почало негативно впливати на Церкву зсередини і заважати їй виконувати покладену на неї місію, а саме: «тож ідіть, і навчіть всі народи, християчи їх в Ім'я Отця, і Сина, і Святого Духа» (Євангеліє від Матвія 28:19). Тому пропонуємо проаналізувати основні дискусійні питання, які на локальних рівнях викликають розбіжності у поглядах на загальноприйнятну доктринальну систему Церкви адвентистів сьомого дня.

Невдоволеність роботою пасторів і керівництва церкви не є чимось новим. Це існувало завжди там, де є керівництво і звичайні члени церкви, але стало більше проявлятися в результаті євангельських програм, оскільки завдяки притоку великої кількості нових членів церкви почалися невеликі сум'яття. На відміну від старожилів, нове покоління адвентистів не звикло сприймати вказівки від керівництва щодо проведення тих чи інших місіонерських програм та заходів, які зазвичай затверджуються на річних нарадах Уніону (складові частини організаційної структури церкви АСД: Генеральна конференція – дивізіон – уніон – конференція – помісна церква). Інколи невдоволення помісних церков було виправданим, оскільки перелік планових євангельських заходів від Генеральної конференції АСД не завжди відповідав специфіці менталітету українського суспільства. Однак реальність здебільшого була інакшою і виявлялася в тому, що члени церкви просто не бажали брати участь у церковних заходах, і часто не через відсутність вільного часу, за станом здоров'я чи з інших вагомих причин, а саме через небажання та відсутність посвяченості.

Очікувалось, що члени церкви впродовж певного часу будуть за можливості знаходити людей, які б зацікавились віровченням адвентистів. І була надія, що саме ці зацікавлені люди будуть приходити на організовані євангельські програми, заходи, однак незначна місіонерська активність членів досі викликає напружені стосунки між ними й активом церкви. Оскільки загальна євангельська діяльність АСД часто зводиться до рознесення запрошень та розклеювання рекламних афіш. Але в теперішній час апатії суспільства до духовних питань, за перенасиченості різного роду рекламою, запрошення й афіші не дають очікуваного результату. Як наслідок – дуже мало сторонніх людей приходять на євангелізаційні заходи, отримавши лише запрошення чи прочитавши повідомлення на афіші. Для об'єктивності варто

зазначити, що іноді кульгає планування програм та заходів, оскільки цим займаються пересічні члени церкви в позаробочий час. Або з різних причин інформація про проведення програми надходить до громад пізніше, не даючи останнім можливості серйозно підготуватися на місцях. Пасивність у церкві нерідко породжує довготривалі суперечки між членами церкви. І коли приходить час Вечері, то конфліктуючі сторони не шукають налагодження стосунків і не готові обмити ноги один одному на знак примирення (за прикладом Ісуса Христа). Якщо церковний конфлікт виходить за межі церковної громади, то це негативно впливає на місіонерську активність членів церкви, породжує несприйняття адвентистської вістки серед оточення. Однак описана вище ситуація щодо євангельської роботи серед членів АСД ніколи не призводила до серйозних конфліктних ситуацій, навіть більше, актив церкви у процесі дискусії використовує її, щоби мотивувати пасивних до роботи в церкві.

Іншою причиною неузгоджень між членами Церкви АСД є надмірна зосередженість на прогріхах служителів церкви чи членах їхніх сімей. Мова йде про певних членів церкви, які знаходять «насолоду» в пошуку явних чи примарних прогріхах служителів. Тут варто зауважити, що не стільки важливо, чи вчинок служителя насправді був прогріхом, чи лише чи це був наклеп. У такому разі простежується небажання тих членів церкви визнавати власні прогріхи та помилки, а пошук і зосередженість на недостойних вчинках високопоставлених духовних осіб є лише бажанням виправдати власне недбальство в церковному служінні.

Також серед деяких українських адвентистів зросла недовіра до праць Елен Уайт, яка є одним із засновників та теологічним орієнтиром у Церкві АСД. Раніше несприйняття ідей Елен Уайт виявлялося здебільшого серед інших конфесій, які її твори досліджували крізь призму конфесійних авторів, наприклад, праця баптистського автора П. Рогозіна «Почему я не могу» [6], у якій досить однобічно та необ'єктивно прокоментовано твори Елен Уайт і вчення Церкви АСД. Однак в останні десятиліття критика праць Елен Уайт лунає з вуст деяких адвентистів. Елен Уайт здебільшого звинувачують у плагіаті, суб'єктивності, відсутності Божого натхнення тощо під час написання творів. У відповідь на ці звинувачення центром дослідження праць Елен Уайт видаються книги та статті, які описують життя авторки, час та культуру, у яких вона жила, її справжню роль у станов-

ленні та розвитку Церкви АСД тощо. Також у цих книгах і статтях подають ґрунтовні відповіді щодо недостовірності звинувачень, висунених проти її праць. Однак ці дискусії ніколи не виходили за межі однієї чи двох помісних церков, оскільки їх ідейно тиражували від одного до двадцяти членів церкви, а після ґрунтовних семінарів-відповідей, організованих Українським уніоном із залученням закордонних істориків чи науковців, більшість невдоволених знаходили відповіді на свої питання [7].

Великий резонанс у громадах АСД на початку 2000-х рр. був викликаний деякими есхатологічними очікуваннями. Ідеться про одне із тлумачень розділу 17 книги Об'явлення, який містить розповідь про семиголоваго звіра, на якому сиділа жінка. Ідея була такою: сім голів відповідають семи Римським папам, які обиралися після утворення держави Ватикан у 1929 р. Тому коли на початку 2000-х рр. папою був обраний Іоанн Павло II, він став шостим папою. Згідно із тлумаченням, мав прийти «сьомий» папа на короткий час, після чого повинні були розпочатись фінальні події земної історії. Саме ці очікування близькості есхатологічних подій викликали в адвентистських громадах України та сусідніх країн великий ажіотаж. Знайшлися навіть окремі члени церкви серед українських адвентистів, які писали листи до керівництва уніону, дивізіону і навіть Генеральної конференції з вимогою розглянути й прийняти теорію «семи пап».

Однак таке тлумачення 17 розділу Об'явлення ніколи не було офіційною позицією Церкви АСД. Адвентистськими богословами були написані статті, які на підставі Біблії спростовували теорію «семи пап» і вказували на небезпеки прийняття цього тлумачення як офіційного. Зараз минуло майже двадцять років від тих подій, а на зміну Іоанну Павлу II прийшли його наступники. Зрештою, теорія «семи пап» втратила популярність, оскільки час довів її помилковість [8].

Ще однією проблемою, яка сколихнула лави Церкви АСД у 2000-х рр., стала незгода деяких членів громад приймати символ крові Христа (чистий виноградний сік) під час обряду вечері Господньої з індивідуальних стаканчиків. Хоча практика індивідуальних чаш вже давно була прийнята у всесвітній Церкві із причини гігієни. Але оскільки пострадянська Україна довгий час не мала систематичного доступу до світових практик АСД, члени церков продовжували користуватися спільною чашею, а введення практики індивідуальних стаканчиків розділило піонерів адвен-

тистів та сучасне покоління в деяких церквах на два табори. Хоча Український уніон не ставив це питання як принципове, тобто ті, хто бажав приймати символ Крові Христа у стаканчиках, той так і робив, аналогічно ті, хто бажали приймати із чаші – робили по-своєму. Однак серед членів церкви знайшлися ті, хто категорично заявив, що введення стаканчиків на Вечері є великим гріхом і відступленням. У результаті почали друкуватися статті, які підтримували ідею «однієї чаші», а служителів, які розносили індивідуальні стаканчики, навіть називали «офіціантами». Ця проблема розглядалася у статтях адвентистських богословів, де наголошувалось на важливості самого символу Крові Христа, а не на самому посуді, у якому він знаходився [9; 10].

Можна також додати, що у великих громадах перед введенням індивідуальних стаканчиків використовувалась не одна чаша, а декілька, щоб обслужити велику кількість членів церкви. Цікаво те, що наявність двох чи більше чаш на Вечері не викликала суперечностей. Але після певної дискусії зійшлися на тому, що коли деякі члени церкви за власним переконанням бажать пити з однієї чаші, нехай так і роблять, головне, щоб їхнє рішення не осуджувало дії тих, хто приймає символи індивідуально.

Деякі громади підпали під вплив «Комітету 1888 р.», ідейними засновниками якого є два адвентистські служителі Роберт Віланд і Дональд Шорт. Вони написали працю «Новий погляд на 1888 р.», у якій Адвентистська церква розглядалася як та, що відпала внаслідок неприйняття послання, проголошеного в 1888 р. на Міннеапольській конференції, і що Церква АСД потребує колективного покаяння як необхідної умови злиття пізнього дощу – Святого Духа та готовності до другого Приходу Христа. Цей комітет заявляє, що «справжня звістка виправдання вірою (людина спасється виключно заслугами Христа за своєю вірою) була відкинута керівниками Церкви, що вони її ніколи по-справжньому не прийняли, і що вони свідомо приховували її від Церкви і світу» [11].

Важливо зазначити, що звістка виправдання вірою, проголошена на конференції 1888 р., не тільки була прийнята всередині самої Церкви АСД, але й стала доказом для всього християнського світу, що Церква є християнською, тобто приймає та сповідує загальноприйняті християнські постулати – «Триєдинство Бога», «Христос є Богом» тощо. Цей факт був визнаний вже у другій половині 1950-х рр., що само собою було б немож-

ливо без прийняття доктрини про виправдання через віру у Христа. Після 1888 р. Церквою АСД видано на цю тему праці, що стали для багатьох улюбленими, оскільки в них автори представили глибоке розуміння даного питання; це, наприклад, книги Е. Уайт «Шлях до Христа» (1892 р.), «Бажання віків» (1898 р.) і «Наочні уроки Христа» (1900 р.), її численні статті і виступи, робота А. Деніельса «Христос – наша праведність», а також сучасні дослідження і публікації.

Після 2010 р. деякі адвентисти з України закликають своїх одновірців повернутися до «віри піонерів». Ідеться передусім про погляд на природу Бога, віру у Триєдиного Бога, Божество Христа й особистість Святого Духа. Зосереджується увага на тому, що піонери адвентизму не приймали вчення про Божество саме так, як воно подається в сучасній літературі Церкви АСД. Справді, як відзначив адвентистський історик Джордж Найт, один із засновників церкви АСД Джеймс Уайт не визнав би сучасні віровчення адвентистів як доктрини своєї конфесії і, можливо, не захотів би стати членом сьогоднішньої Адвентистської церкви [12].

Важливо підкреслити, що повний пакет із двадцяти восьми доктрин АСД не був «спущений» із неба на ранньому етапі адвентистської історії. Сучасна адвентистська богословська думка є результатом тривалого і поступового розвитку. Ранні адвентисти розробили доктрину про «святитище» і визнали, що серед них проявляється «дух пророцтва». Незабаром вони також визнали погляд на смерть як на «сон», і стали заперечувати, що в людини є безсмертна душа, яка вирушає на небо одразу після смерті. Згодом піонери-засновники АСД повністю погодилися з тим, що на церкву покладена всесвітня місія, яка полягає в тому, що всіх людей потрібно попередити про кінець світу і про те, що їм належить зустрітися із приходом Божого суду. Але деякі інші доктрини викристалізувалися лише через кілька десятиліть після смерті засновків. Навіть більше, засновники визнавали, що істина є прогресивною та динамічною, а не консервованим, затвердженим назавжди вченням.

Важливо підкреслити, що адвентизм в ранній період своєї історії був досить законницьким рухом. Конференція, що відбулася в 1888 р., дискутувала щодо цього питання, але законництво так і залишилося проблемою церкви. Проте офіційне богослов'я церкви із цього моменту все сильніше почало підкреслювати, що спасіння відбувається не через зусилля самої людини, а є виключно

результатом віри в жертву Христа. У двадцятому столітті, особливо в 1960-ті рр. і пізніше, основні християнські доктрини, як-от питання Трійці, природи Христа, особистості Святого Духа і викуплення, отримали набагато більше уваги, ніж раніше, коли адвентисти зосереджувалися суто на унікальних для адвентизму доктринальних поглядах.

Також сьогодні серед адвентистів трапляються поодинокі випадки, коли дехто підбурює членів церкви проти віри у Триєдиного Бога, ґрунтуючи свої твердження на тому, що необхідно ставити під сумнів біблійні тексти та деякі цитати Еллен Уайт, які неоднозначно говорять про Триєдство Бога чи не містять точних тверджень про те, що Святий Дух названий «третьою особою Божества». Як відповідь на ці твердження Церква АСД друкує велику кількість богословських книг і статей, показуючи в них безпідставність звинувачень щодо підробки текстів Біблії та творів Еллен Уайт. Навіть більше, кожного разу богослови намагаються підкреслити важливість визнання повної Божественності Христа й особистості Святого Духа для спасіння людини та її освячення [13].

Проблема поодиноких постійних закидів проти повноти Божественної природи досі залишається невирішеною в Україні. Оскільки ті, хто відмовився від церковної позиції щодо Божества, були або виключені, або самі відійшли від церкви й утворили власні релігійні групи. Лідери таких груп постійно намагаються різними методами, зокрема через інтернет, насаджувати свої ідеї колишнім одновітцям церкви, з якої вони були виключені, наприклад, як Олександр Сидоренко, який був виключений із церкви за неприйняття вчення повної Божественності Христа. Він же згодом відкрив ютуб-канал під назвою «Стоп грех» [14].

Неможливо залишити поза увагою ще одне вчення, яке стало популярним наприкінці 1990-х рр. Виникла так звана «теорія місячних субот». Відповідно до цієї теорії, необхідне щотижневне дотримання фіксованого суботнього дня, який починається після заходу сонця в п'ятницю і триває до заходу сонця в суботу. Захисники теорії стверджували, що така субота завжди випадає на 8, 15, 22 і 29 день кожного місяця за місячним календарем. Тобто вони виступали проти того, щоб дотримуватися четвертої заповіді «пам'ятай день суботній», оскільки підкреслювали, що коли адвентисти виконують суботній день щотижня, вони тим самим навпаки порушують четверту заповідь. Але хибність цієї позиції та біблійна аргументація щодо виконання десяти заповідей, зокрема і четвертої, та незмінна циклічність тиж-

невого періоду не залежить від обертання Місяця навколо Землі. Ця думка була тиражована в багатьох статтях [15; 16; 17]. Відтак теорія «місячних субот» сьогодні пішла в аналі історії АСД як ще одне вчення, яке не витримало перевірки часом та численними дослідженнями.

Ще більш коротким у часі був вплив теорії про 153 риби з Євангелія від Івана. У середині 1990-х рр. на Донбасі (зокрема, у Луганську) деякі літературні євангелісти почали вбачати символічний і навіть есхатологічний зміст у такому біблійному тексті: «Пішов Симон Петро та й на землю витягнув невода, повного риби великої, сто п'ятдесят три. І хоч стільки було її, не продерся проте невід» (Від Івана 21:11). Ці літературні євангелісти раніше вже використовували образ риби як символ своєї місіонерської діяльності, адже Христос нагодував людей хлібом і рибою (якщо хліб традиційно символізує Слово Боже – Біблію, то риба почала розумітися як інша духовна література, якою теж треба «годувати» людей). Адвентистський принцип тлумачення пророцтв «день за рік» отримав нове прочитання: одна риба на один рік. Треба було знайти лише дату, від якої відраховувати ці роки. Оскільки найважливіша пророча дата в сучасному адвентизмі – 1844 р. (початок очищення небесного святилища), ініціатори нової теорії вирішили додати до 1844 р. 153 риби й отримали число 1 997, що якраз приходилося на десятиріччя, коли була вигадана ця теорія. Стверджувалося, що по закінченню 1997 р. стане неможливим розповсюджувати «рибу», тобто, духовну літературу, через початок глобальних гонінь на адвентистів, тож треба негайно посилити місіонерську діяльність. Потім до цієї дати за допомогою подібних маніпуляцій були додані ще кілька років, також прибічники цієї теорії посилалися на пророчі сни, які нібито снилися деяким місіонерам. Ця теорія була поширена лише локально і після кількох проповідей пасторів у громадах, які спростували такий метод тлумачення Біблії, швидко втратила своїх прибічників.

Проте значним потрясінням для Церкви АСД в Україні стало відділення від церковної організації громади села Білі Ослави на Івано-Франківщині в 1991 р. Ця проблема не вирішена і сьогодні. Незмінним керівником цієї відділеної громади є Бойко Степан Тарасович [5, с. 458]. Те, що спонукало вийти із церковної організації, не було новим. Ці ідеї були запозичені внаслідок розколу адвентистської церкви в період польського панування на західноукраїнській території (1919–1939 рр.). Приблизно 1 000 адвентистів у той час залишили

лави адвентистів. Керував розколом служитель Альфред Куба, на честь якого й названо «рух кубівців». Цей рух мав з адвентистами багато спільних доктрин, але деякі важливі пункти у кубівців суттєво відрізнялися: вони не визнавали небесне святилище; не розділяли адвентистське розуміння восьмого розділу із книги Даниїла; відмовилися від адвентистської інтерпретації 2 300 вечорів і ранків; не погоджувалися з поглядом Церкви АСД на символ Азазеля; не визнавали правильною фінансову систему церкви, виступали проти десятин; про Церкву адвентистів сьомого дня говорили як про «духовний Вавилон», закликаючи її членів залишити організацію [18].

Також варто звернути увагу на дискусії, які виникають у Сполучених Штатах Америки (далі – США) та частково впливають на АСД в Україні щодо рукопокладення жінок на рівні із чоловіками. Етнічно так склалося, що українське населення традиційно, психологічно та ментально сприймає за кафедрою лише служителів-чоловіків як повноцінних керівників церкви. Однак Церква АСД не заперечує, щоб жінка служила за кафедрою як проповідуючий, але не рукопокладений. Питання рукопокладення жінок у церкві на рівні Генеральної конференції (далі – ГК) порушувалося вже не раз. Востаннє це питання було розглянуто на сесії ГК у 2015 р. у зв'язку з тим, що деякі уніони США почали без дозволу ГК рукопокладати жінок. Шляхом голосування делегатів ГК у кількості 2 363 осіб з усього світу рішення було ухвалене: 5 утримались; 977 – «за»; 1 381 – «проти». Однак після сесії ГК пройшло 4 роки і попередження було висунуто 5 уніонам щодо того, що вони не підкоряються загальному рішенням Церкви та продовжують практику рукопокладання. До порушників віднесено Угорський, Чеський, Південно-німецький та два уніони із США. Напевно, питання про рукопокладення жінок у Церкві АСД знову буде розглянуто на наступних сесіях Генеральної конференції АСД.

Також необхідно звернути увагу на те, що деяка відкритість Церкви АСД до співпраці та міжконфесійних зібрань з іншими християнськими конфесіями розглядається окремими її членами як участь Церкви АСД в екуменічному русі. Уважається, що таке спілкування може загрожувати усвідомленню унікальності адвентистської місії у світі та може сприяти прийняттю Церквою небіблійних вчень. Однак на сайті Всесвітньої Ради Церков зазначено, що Церква АСД не є членом екуменічного руху, хоча вона присутня на зустрічах міжконфесійних організацій, Церква не вва-

жається через соціальну співпрацю з іншими деномінаціями повноправним учасником екуменізму, оскільки вважає, що об'єднання неможливе через доктринальні та світоглядні відмінності віровчень протестантських конфесій [19].

Особливе занепокоєння в Україні щодо міжконфесійних відносин Церкви АСД проявилось з початком оголошеного в нашій державі Року Реформації (2017 р.). У цей час Церква АСД разом з іншими конфесіями брала активну участь у різних заходах, присвячених святкуванню 500-річчя Реформації в Європі. Коли 2017 р. закінчився, то розпочаті міжконфесійні заходи відбуваються дотепер. Однак варто зауважити, що на цих заходах не наголошується на будь-якому екуменічному об'єднанні чи втраті власної конфесійної ідентичності, а лише є зосередження на певних спільних для всіх християн моментах: молитві за мир в Україні, Дні Подяки тощо.

Чітка позиція щодо міжконфесійних контактів Інституту біблійних досліджень при Генеральній конференції АСД: «Адвентистам не слід ухилятися від можливостей поділитися красою своєї особливої вістки з іншими деномінаційними групами. Деякі зустрічі, помилково позначені як «єкуменічні» (у зневажливому сенсі), можуть послужити сприятливою можливістю для адвентистських пасторів та керівників, щоб поділитися вірою, надією і своїм поглядом на Святе Письмо. Навіть більше, такі зустрічі можуть стати найбезпечнішим майданчиком, на якому можна пояснити основи нашого віровчення, особливо відмінні доктрини, тим людям, які б ніде більше слухати нас не стали <...>. Поки ми залишаємося вірними Святому Письму, на якому будуються основи нашого віровчення, ми чинимо правильно, взаємодіючи з іншими деномінаціями, бо в цьому випадку вони отримують більш чітке уявлення про те, ким ми є» [20]. Саме завдяки міжконфесійним заходам представники інших конфесій мають можливість почути про адвентистські доктрини «із перших вуст», а не крізь призму поглядів авторів, які критично ставляться до адвентистів.

Проблема екуменізму в деяких своїх підвидах стала платформою для виникнення різноманітних конспіративних теорій. Одна з яких говорить про тотальний вплив масонів на сучасні світові події, зокрема на керівництво Церкви АСД. Масонські таємні знаки декому ввижаються на офіційній емблемі Адвентистської церкви і навіть на емблемі підліткового клубу «Слідопит». Одним із каталізаторів підозрілості стали відеоекції євангеліста Вальтера Вайса наприкінці

2000-х рр. У цих лекціях, крім насправді цікавого та корисного історичного матеріалу, була викладена досить детальна інформація про масонську ложу, її таємні ритуали, знаки та жести [22]. Однак, як зазначає керівництво Церкви АСД в Україні, ці прискіпливі зосередження на нібито «важливих моментах» відволікають членів церкви від виконання головної місії. А безпідставність віри в конспіративні теорії та звинувачення керівників у зв'язках із масонами спростовувалася в різних статтях, навіть лунала з вуст самого президента ГК Теда Вільсона.

Висновки. У результаті дослідження визначено, що теологічна стабільність Церкви АСД в Україні інколи порушується такими питаннями, як: заперечення Триєдинства Бога, дискусія про

рукопокладення жінок, звинувачення в участі в екуменічному русі, віра в таємні змови керівництва чи загальна пасивність членів церкви. Однак яскравих розкольницьких випадків чи розділення церкви АСД в Україні за період незалежності не було, окрім виключення всіх адвентистів села Білі Ослави із членів адвентистської церкви в 1991 р. Навіть більше, поява розглянутих та інших дискусійних теологічних теорій об'єднує богословів і членів церкви для дослідницької роботи – знаходження відповідей на питання, що постають. Такі праці кристалізують та відточують вчення Церкви АСД, з кожним роком роблячи церкву АСД сильнішою перед викликами, з якими стикається постмодерністська людина, що шукає істини.

Список літератури:

1. Любашенко В. Протестанти в Україні: 30 років релігійної свободи. URL: <https://uuc.adventist.ua/tyzhdenpodyaku-protestanty-v-ukrayini-30-rokiv-religijnoyi-svobody/> (дата звернення: 15.11.2019).
2. Чернушка І. Сучасний стан та основні тенденції розвитку адвентизму в Україні : автореф. дис. ... канд. філос. наук: 09.00.11. Житомир, 2016. 15 с.
3. Чорноморець Ю. Відгук офіційного опонента доктора філософських наук, професора Чорноморця Юрія Павловича на дисертацію Чернушки Івана Гавриловича «Сучасний стан та основні тенденції розвитку адвентизму в Україні» ; ЖДУ імені Івана Франка, 2016.
4. Сітарчук Р. Адвентисти сьомого дня в українських землях у складі Російської імперії: історико-політичний аспект (друга половина XIX ст. – 1917 р.) : автореф. дис. ... докт. іст. наук: 09.00.11. Київ, 2009. 32 с.
5. Жукалюк М. Кризь бурі, шторми, лихоліття. Київ : Джерело життя, 2009. 543 с.
6. Рогозин П.И. Почему я не могу. URL: <http://www.blagovestnik.org/books/00380.htm#21> (дата звернення: 09.09.2019).
7. Стасюк О. Верьте пророкам Его. Киев : Джерело життя, 2013. 160 с.
8. Бабій Р. Чи підтверджує Святе Письмо популярне пророцтво про Папу римського? *Західна конференція церкви Адвентистів сьомого дня «Голос Надії»*. Львів, 2013. № 103. С. 8–9.
9. Болотников А. Чаша или чашечки: вопрос неуместный во время Вечери Господней. URL: <http://biblepravda.com/page.php?id=2171> (дата звернення: 05.09.2019).
10. Молчанов С. Вопрос пастору: вечеря господня – чаша или рюмочки? URL: <http://www.asd.in.ua/archives/1188319537> (дата звернення: 25.08.2019).
11. Серков А. Комитет по изучению вестей 1888 года: истина или заблуждение. URL: <http://www.asd.in.ua/archives/1188318664> (дата звернення: 20.09.2019).
12. Knight G. A Search for Identity: The Development of Seventh-day Adventist Beliefs Hagerstown. Maryland : Review and Herald, 2000. P. 17–21.
13. Юнак В. Были ли слова «во имя Отца и Сына и Святого Духа» добавлены к Мф. 28:19 позже? URL: <https://jesuslove.ru/13415-byli-li-slova-vo-imya-otca-i-syna-i-svyatogo-duha-dobavleny-k-mf-2819-pozzhe.html> (дата звернення: 01.10.2019).
14. Сидоренко О. YouTube-канал «Стоп грех TV». URL: <https://www.youtube.com/user/stopgreh> (дата звернення: 01.10.2019).
15. Дулгер А. Лунная суббота как символ недоверия Творцу. URL: <http://www.asd.in.ua/archives/1188304970> (дата звернення: 05.10.19).
16. Пфандл Г. Календарная суббота или лунная суббота: соблюдаем ли мы ложную субботу? URL: <http://logosinfo.org/2014/04/18/kalendarnaya-subbota-ili-lunnaya-subbota-soblyudaem-li-my-lozhnyuyu-subbotu/> (дата звернення: 05.10.19).
17. Обревко В. Библейский взгляд на теорию лунных суббот. Ветхозаветная концепция времени. URL: <https://boruh.info/khristianstvo/issledovaniya/318-teoriya-lunnykh-subbot> (дата звернення: 05.10.19).
18. Шевчук В., Куриляк В. Розкол Адвентистської церкви на території П Речі Посполитої (1919–1939-ті рр.). *Науковий огляд*. 2017. № 7 (39). С. 24–28.

19. Engaging religion and faith-based actors on agenda 2030 / the SDGS. URL: http://www.partner-religionReport_UNIATF.pdf (дата звернення: 28.08.2019).
20. Экуменизм и Церковь адвентистов седьмого дня. URL: <http://logosinfo.org/2016/11/03/ekumenizm-i-cerkov-adventistov-sedмого-dnya/> (дата звернення: 25.08.2019).
21. Отдел информации Евро-Азиатского дивизиона. Делегаты сессии Генеральной конференции большинством голосов не поддержали рукоположение женщин в Церкви АСД. URL: <https://esd.adventist.org/2015/07/09/delegaty-sessii-generalnoy-konferentsii-bolshinstvom-golosov-ne-podderzhali-rukopolozhenie-zhenshhin-v-tserkvi-asd/> (дата звернення: 15.10.2019).
22. Масоны правят миром? Удивительный мир Библии. URL: https://www.youtube.com/watch?time_continue=3&v=eHEwdCyyLFg (дата звернення: 15.10.2019).

Kuryliak V.V. THE SEVENTH-DAY ADVENTIST REACTION TO THEOLOGICAL CHALLENGES IN UKRAINE (1991–2019)

The article discusses a number of debatable theological issues that emerged among members of the Seventh-day Adventist Church in Ukraine during the period of independence. The causes of their emergence and development are analyzed, attention is paid to the apologetic actions of the Adventist leadership, who try to answer the challenges and problems that arise in the activity of the Adventist communities through theological works. Attention is drawn to the fact that not many Seventh-day Adventists in Ukraine in the late 1990s are passive and uninterested in performing various church services, have unsystematic attendance at meetings, and do not want to work in line with the world organization. It has been proven that the early 2000s in the Adventist environment were colored by resonant eschatological expectations based on misinterpretations of the ideas in the Book of Revelation and the Gospels. It is proved that among the Adventists of Ukraine in some places the ideas which troubled the church organization at the end of the nineteenth century were developed. Single cases of inciting members of the Adventist churches against the belief in the Triune God or the full divinity of Jesus Christ are most common. In response to doctrines that contradict their doctrines, Adventists produce a significant number of theological books and articles, refuting and showing the baselessness of these accusations. As a result, the problematic discussions have been found to motivate Adventist scholars, who crystallize the teachings of the church by preparing answers to various “popular” questions. However, it has been established that the issue of the ordination of women in the church still remains unanswered, since discussions on this issue are still ongoing in various parts of the world where Adventism is present.

Key words: *Adventism, period of independence of Ukraine, theological discussions.*

Мануїлова К.В.

Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського

УКРАЇНСЬКІ ТЕРИТОРІАЛЬНІ ГРОМАДИ (ІХ–XXІ СТОЛІТЬ): ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

У статті розглядаються особливості функціонування об'єднаної територіальної громади в умовах децентралізації влади на теренах нашої держави в різні історичні періоди.

Розглянуто особливості існування територіальних громад в умовах децентралізованої влади на українських теренах у додержавну добу, литовсько-польський та імперський періоди. На основі аналізу особливостей існування об'єднаної територіальної громади в умовах децентралізованої влади в минулому України з'ясовано, що в нашій державі склались традиції, які можуть позитивно сприяти створенню об'єднаної територіальної громади на українських теренах.

До можливих викликів і ризиків функціонування сучасної об'єднаної територіальної громади України віднесено: помилковість визначення термінів закінчення реформи з децентралізації влади України; багаторічне військово-протистояння на Сході України; складну соціально-економічну ситуацію та корупцію в нашій державі; недосконалість законодавчої бази з децентралізації влади.

Втім, попри наявні традиції існування громад у минулому, а також значної демократичності прописаних у Законі України «Про добровільне об'єднання територіальних громад» принципів і чинників щодо об'єднання громад, упровадження Закону на практиці викликає низку ускладнень. На жаль, сьогодні в чинному законодавстві України немає чіткого визначення означених критеріїв. Такий виклик може спричинити трактування критеріїв деякими можновладцями на власний розсуд. Останнє особливо небезпечно в полікультурних, поліетнічних і полірелігійних громадах, оскільки може призвести до зростання етнічної та релігійної ворожнечі, поширення конфліктних ситуацій у громаді.

На наш погляд, ефективним засобом розв'язання проблеми є відкрите обговорення складних питань із населенням, зокрема на сходах громади, а також через інтернет-ресурси (соціальні мережі, е-конференції, е-форуми тощо).

Ключові слова: об'єднана територіальна громада, реформа, децентралізація влади, Україна.

Постановка проблеми. Упровадження в нашій державі реформи з децентралізації влади у 2014 р. поставило на порядок денний не лише наукове обґрунтування й прогнозування можливих результатів децентралізації влади, а й створення і функціонування об'єднаної територіальної громади (далі – ОТГ).

На наш погляд, яскравим прикладом, що ілюструє особливості функціонування ОТГ в умовах децентралізації влади на теренах нашої держави, є громади, що існували в різні історичні періоди на українських землях.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Діяльність окремих українських громад опосередковано розглянуто у працях істориків М. Іванішева, І. Лучицького, М. Ковалевського, І. Бойко, Н. Герасименко, Б. Тимошук, А. Гурбик та ін. Учені різних наукових напрямів (О. Батанов, М. Грицаєнко, О. Мороз, Л. Муркович та ін.) здійснили спроби визначити окремі сутнісні ознаки поняття

територіальної громади та схарактеризували особливості створення об'єднаних територіальних громад сучасної України. Але в наявних наукових розвідках не акцентовано увагу на питанні функціонування саме української об'єднаної територіальної громади в різні історичні періоди. Крім того у дослідженнях недостатньо висвітлена актуальна для нинішньої України проблема вивчення досвіду існування територіальних громад на українських теренах в умовах децентралізованої влади в різні історичні періоди. Отже, проблематику об'єднаної територіальної громади України не можна вважати повністю пізною.

Постановка завдання. Метою статті є висвітлення особливостей існування територіальних громад в умовах децентралізованої влади на українських теренах у різні історичні періоди. Для досягнення означеної мети нами були поставлені такі завдання: окреслити критерії ОТГ для визначення територіальних громад у минулому

України; проаналізувати особливості існування в минулому України територіальної громади в умовах децентралізованої влади; розглянути законодавство щодо сучасної української ОТГ; надати рекомендації щодо вдосконалення нинішньої програми реформи децентралізації влади України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Зазначимо, що термін «територіальна громада» є відносно «новим» для вітчизняної науки, оскільки його не вживали раніше, уперше він з'явився лише в добу незалежності України в Законі «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21 травня 1997 р., а також в ухвалі Конституційного Суду України про відмову у відкритті конституційного провадження у справі за конституційним поданням 50 народних депутатів України про офіційне тлумачення положення ч. 1 ст. 133 Конституції України від 25 грудня 2003 р. [1]. У цих документах наведено таке визначення поняття: «територіальна громада – це жителі, об'єднані постійним проживанням у межах села, селища, міста, що є самостійними адміністративно-територіальними одиницями, або добровільне об'єднання жителів кількох сіл, що мають єдиний адміністративний центр» [1].

Отже, до територіальних громад, що існували в минулому, ми будемо відносити такі поселення, для яких характерні такі ознаки:

- жителі, що постійно проживають в самостійній адміністративно-територіальній одиниці (село, селище, місто тощо);
- добровільне об'єднання жителів кількох сіл з єдиним адміністративним центром.

Функціонування громади – невіддільна і традиційна риса українського суспільства в умовах відсутності централізованого управління, що існувала ще у східнослов'янських племен. Так, ще на початку ХХ ст. російський історик М. Павлов-Сильванський (1869–1908 рр.), характеризує владні органи давньоруських земель, зазначив: «Починаючи з доісторичної доби і до ХІІ ст. основною установою у східних слов'ян була «громада», або «мир»». Мирське (громадське) самоврядування складалось із нижчих самоврядних вервей (сільська територіальна громада) та вищого самоврядного союзу: землі, племен із повновладними народними зборами, вічем. Дослідник підкреслює, що цей «мирський лад із давніх-давен був пов'язаний із давніми родовими союзами, він зберігся й у київську добу, коли сторонні князі зі своїми дружинами з посадниками є елементом, накладеним на лад мирського самоврядування, віче зберігало свою впевнену владу, запрошу-

ючи князів і виганяючи їх, «вказуючи їм шлях»» [2, с. 157–159]. Аналогічної думки дотримуються сучасні вітчизняні дослідники В. Віліжінський і М. Попов. Означені науковці вважають, що Давня Русь була заснована на «ґрунті потужних, самоорганізованих і самодостатніх громад, які державна влада та місцева знать завжди намагалася послабити» [3, с. 30].

Підкреслимо, що в дещо модифікованому вигляді, проте незмінною по своїй суті українська громада продовжувала існувати в бездержавну литовсько-польську добу. Так, козацьке товариство, або громади, з'явилися на українських землях ще в литовську добу. Науковці підкреслюють, що «на становленні козацької громадської влади та козацьке самоврядування позначилась втрата залишків автономії української державності, посилення соціально-економічних і національно-релігійних утисків, а також прагнення козацької спільноти до свободи, уникнення неволі, ненависті влади панів й урядовців» [4, с. 16].

Загалом, козацтво являло собою об'єднання місцевих козацьких громад. Козацька громада в територіальному плані – це один населений пункт: місто, містечко або село. Кожна козацька громада мала власні органи козацького самоврядування, які функціонували на засадах некодифікованого Звичаєвого козацького права.

Козацька громада успадкувала давньоруські вікові традиції й активно застосовувала під час розв'язання питань засоби прямої демократії. Специфічною особливістю козацької ради було те, що всі козаки мали право брати участь у козацькій раді й обговорювати найважливіші питання, причому вирішальною була думка простих козаків, а не козацької старшини. Так, німецький посол Еріх Лясота під час відвідування Запорізької Січі 1594 р. був присутній на одній із козацьких рад. Пізніше він так охарактеризував проведення козацької ради: «При обговоренні найважливіших питань козаки ділились на два кола. В одному колі була козацька старшина, в іншому – прості козаки. Після ухвалення рішення простими козаками вони оголошували своє рішення старшині, пригрозивши, що, якщо хтось буде проти, вони його втоплять у воді. Козацька старшина відразу погоджувалася, бо не могла протівитися черні, яка сильніша, могутніша й загартованіша, й не терпить ніяких заперечень» [5].

Отже, козацька громада мала можливість безпосередньо впливати на функціонування владні інституції козацького суспільства. Перебуваючи далеко від влади Литви та Польщі, козаки, за

згодою з литовськими князями, організували Запорізьку Січ. Численні писемні джерела свідчать, що козаки створили «місцеве самоврядування, яке пізніше було підтримане першими польськими королями» [6, с. XVIII].

Запровадження магдебурзького права на українських землях поклало початок існуванню «міської громади». Адже магдебурзький привілей дозволяв міщанам утворювати в місті свою громаду. Так, «до складу громади входили міщани – жителі міста, але лише ті, які мешкали поза межами земельної території, що належала єпископу чи князюму замкові» [7, с. 258].

На наш погляд, українські державознавці О. Лукша, І. Федів цілком слушно зазначили, що «класичним актом часткової децентралізації суверенної влади середньовічної держави та її правителя (короля) на рівні міста та його громади була Магдебурзька, або коронна грамота, що передбачала ряд пільг (зі сплати податків) і компетенцій для самостійного вирішення міською владою питань місцевого значення» [8, с. 5]. Попри недосконалість, а також величезне різноманіття конкретних форм і проявів магдебурзького самоврядування на українських землях, «у повному обсязі імунітетними правами користувалися представники католицької громади міста (німці, поляки) та уніати; православну більшість залучено до них на більш пізньому етапі; католики та уніати мали привілейовані права на заміщення керівних посад в органах міської влади; органи міського самоврядування (магістрат на чолі з війтом) обирались повноправними мешканцями міста, хоча це їхнє право обмежувалося міським патриціатом, представниками місцевої державної влади (воєводами, старостами тощо) чи землевласниками», – підкреслила дослідниця магдебурзького привілею Н. Левченко [9, с. 12].

Загалом можна констатувати, що окремі міста, які наділені магдебурзьким привілеєм, являли собою українські міські територіальні громади.

Перебування українських земель під російською владою поступово спричинило знищення територіальних громад на українських землях та запровадження централізованої влади. Уперше це відбулось у другій половині XIX ст. Причинами проведення в 1864 р. земської реформи в Російській імперії стала суцільна криза, що охопила всі підросійські землі. Спробою виходу із кризового стану стало запровадження в 1864 р. земського самоврядування в українських губерніях і повітах, які належали Російській імперії. Означені реформи ознаменували провал попередньої централізованої

імперської політики на українських землях. Соціолог Ф. Бородкін підкреслив, що «земства та міські управи були покликані заповнити функціональний простір управління, спорожнений після скасування кріпосного права. Їх діяльність дозволялася згори, а компетенція формувалася не історичними традиціями, а урядом, який вирішив децентралізувати деякі свої функції» [10, с. 104].

У вітчизняній науці усталеною є думка про те, що «земська реформа імператора 1864 р.» була спробою деконцентрації влади, формування бодай якось наближеної до населення губерній і повітів системи державної адміністрації. Будучи наскрізь пронизаною авторитарними традиціями правління, закладеними ще в часи Московського царства, ця реформа дуже швидко знівельовала, хоча слід визнати, що вона дещо сприяла підвищенню ділової активності свого часу» [11, с. 5]. Загалом погоджуємося з авторами, але зазначимо, що в англійській мові термін «деконцентрація» часто належить до категорії «адміністративна децентралізація» [12].

Деконцентрацію в науковому середовищі вважають найслабшою формою децентралізації влади. Слово «деконцентрація» (від лат. *de-*, що позначає відсутність, скасування, усунення чогонебудь, і фр. *concentration* – «розосередження»). Деконцентрація влади, за влучним виразом відомого французького юриста Жана Жікеля, – це «централізація через посередників», оскільки деконцентрація являє собою передавання деяких владних повноважень центру на місцевий рівень представникам держави [13].

Як відомо, радянська доба – це період жорсткої централізації влади, як наслідок, перервана традиція існування територіальних громад. Процес створення правового підґрунтя для ОТГ розпочато в 1997 р. і продовжено реформою децентралізації влади у 2014 р. Остання має закінчитись, за задумами реформаторів, у 2020 р. остаточним створенням ОТГ на всій території нашої держави.

Зробимо поточні підсумки створення ОТГ і реформи децентралізації влади в нашій державі. Запровадження реформи децентралізації влади відбувається досить кволо. До причин такого становища варто віднести таке:

– по-перше, сподівання закінчити реформу з децентралізації влади України у 2020 р., на наш погляд, певним чином є упередженим. Як свідчить світовий досвід, процес створення децентралізованої влади досить тривалий у часі. Зокрема, у низці західноєвропейських держав (Швейцарія, Великобританія, Німеччина, Польща й ін.)

реформа з децентралізації влади розпочата кілька десятиріч тому і триває дотепер;

– по-друге, на процес запровадження реформи децентралізації влади України та створення ОТГ негативно впливають багаторічне військове протистояння на Сході України; складна соціально-економічна ситуація та корупція в нашій державі;

– по-третє, недосконалість законодавчої бази з децентралізації. Загальновідомо, що важливим кроком у напрямі створення децентралізованої влади України є насамперед добровільне об'єднання громад. Адже саме ОТГ, за задумом реформаторів, із власними виборними органами місцевого самоврядування мають стати своєрідними «осередками» суспільно-політичного, соціально-економічного та культурного життя населення певної громади.

Урядом нашої держави 4 вересня 2015 р. ухвалений Закон України «Про добровільне об'єднання територіальних громад», де визначено принципи добровільного об'єднання територіальних громад, до яких віднесено такі: «конституційність і законність; добровільність; економічна ефективність; державна підтримка; повсюдність місцевого самоврядування; прозорість і відкритість; відповідальність» [14, ст. 2].

Більшість чинних законодавчих актів із децентралізації влади України на практиці не працюють. Дотепер у нашій державі не створено дієвої децентралізованої влади.

Для ілюстрації недосконалості законодавства з децентралізації влади України проаналізуємо окремі пункти Закону «Про добровільне об'єднання територіальних громад». Так, у Законі наголошено, що «під час прийняття рішень щодо добровільного об'єднання територіальних громад беруться до уваги історичні, природні, етнічні, культурні та інші чинники, що впливають на соціально-економічний розвиток об'єднаної територіальної громади» (ст. 4, п. 2).

Передусім зазначимо позитивні сторони вищезначеного Закону. Створення ОТГ – значний крок у напрямі демократизації та формування громадського суспільства на українських теренах. Але, попри традиції існування громад у минулому, а також значну демократичність прописаних у Законі «Про добровільне об'єднання територіальних громад» принципів і чинників щодо об'єднання громад, запровадження означеного Закону на практиці спричиняє ускладнення. До останніх зазвичай відносять такі питання: що робити з так званими бідними громадами? Адже заможні громади зазвичай не жадають об'єднуватись із ними; Як визначити критерії, що дозволять виявити максимально об'єктивно історичні, етнічні та культурні чинники в багатонаціональних і полікультурних громадах?

На жаль, у чинному законодавстві України немає чіткого визначення означених критеріїв. Це може спричинити трактування критеріїв деякими можновладцями на власний розсуд. Останнє особливо небезпечно в полікультурних, поліетнічних та полірелігійних громадах, оскільки може призвести до поширення етнічної та релігійної ворожнечі у громаді.

Висновки. Отже, проведений аналіз існування територіальних громад у різні історичні часи свідчить, що в нашій державі склались традиції, які можуть позитивно сприяти створенню ОТГ на українських теренах в умовах децентралізованої влади.

Розгляд Закону України «Про добровільне об'єднання територіальних громад» засвідчив відсутність алгоритму визначення історичних, етнічних і культурних критеріїв створення ОТГ. На наш погляд, ефективним засобом розв'язання проблеми є відкрите обговорення складних питань із населенням, зокрема на сходах громади, а також через інтернет-ресурси (соціальні мережі, е-конференції, е-форуми тощо).

Список літератури:

1. Термін «територіальна громада». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/term/29885/print> (дата звернення: 21.08.2019).
2. Павлов-Сильванский Н. Феодализм в древней Руси. Петроград : «Прибой», 1924. 160 с.
3. Віліжінський В., Попов М. Реформування системи місцевого самоврядування в Україні з урахуванням національних традицій врядування : монографія. Одеса : ОРІДУ НАДУ, 2016. 182 с.
4. Атаманова Н. Правовий порядок Запорізької Січі: ціннісно-нормативний аспект. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2011. № 1. С. 15–18.
5. Берест Дан. Витоки козацтва. Козацьке самоврядування. *Козацьке братство, козацькі цінності, судочинство, паланки, козацька рада, гетьман-атаман, кіш*. URL: <http://pravoslavnu.narod.ru/kozak3.htm> (дата звернення: 24.10.2017).

6. Архив Юго-западной России, издаваемый Временной комиссией для разбора древних актов : в 35 т. Ч. 3. Т. 4 : Акты относящиеся к эпохе Богдана Хмельницкого. Киев : Акц. щб. печ. и изд. дела Н.Т. Корчак-Новицкого, 1914. 946, XLXIII с.
7. Ровинська К. Магдебурзьке право як підґрунтя формування місцевого самоврядування на території України. *Теорія та практика державного управління*. 2013. № 2. С. 257–263.
8. Лукша О., Федів І. Місцеве самоврядування в Україні і: посібник-порадник для депутатів місцевих рад. Київ : Асоціація міст України, 2010. 117 с.
9. Левченко Н. Формування сучасної української моделі місцевого самоврядування в контексті історичного досвіду (магдебурзьке право). *Державне будівництво*. 2010. № 1. С. 1–18.
10. Бородкин Ф. Ценности населения и возможности местного самоуправления. *Социологические исследования*. 1997. № 1. С. 98–111.
11. Упровадження децентралізації публічної влади в Україні: національний і міжнародний аспекти / Г. Динис та ін. ; за заг. ред. М. Савчина. Ужгород, 2015. 216 с.
12. Gérard Divay Deconcentration. *Encyclopedic dictionary of public administration*. P. 1–3. URL: http://www.dictionnaire.enap.ca/Dictionnaire/63/Index_by_word.enap?by=word&id=48 (дата звернення: 17.01.2017).
13. Деконцентрация и децентрализация (Déconcentration et décentralisation) URL: <http://www.france-jus.ru/index.php?action=fiche&id=84&page=fiches> (дата звернення: 17.07.2014).
14. Про добровільне об'єднання територіальних громад : Закон України від 4 вересня 2015 р. № 676–VIII. *Голос України*. 2015. № 39.

Manuilova K.V. UKRAINIAN TERRITORIAL COMMUNITIES (IX–XXI centuries): HISTORICAL AND LEGAL ASPECT

The article deals with the peculiarities of functioning of the united territorial community with the conditions of decentralization of authority in the territories of our state in different historical periods in the Ukrainian territories.

The peculiarities of the existence of territorial communities in the conditions of decentralized authority in the Ukrainian territories in the state days, Lithuanian-Polish and imperial periods are considered. An analysis of the peculiarities of the existence of a united territorial community in the conditions of decentralized authority in the past of Ukraine revealed that in our country certain traditions have emerged that can positively contribute to the creation of a united territorial community in the Ukrainian territories.

Possible challenges and risks to the functioning of the modern united territorial community of Ukraine include the inaccuracy of the timing of the reform on decentralization of the Ukrainian authorities; a long standing military confrontation in eastern Ukraine; difficult socioeconomic situation and corruption in our country; the imperfection of the legislative framework on decentralization of authority.

However, in spite of the existing traditions of the existence of communities in the past, as well as the considerable democracy, the principles and factors laid down in the Law “On Voluntary Association of Territorial Communities” set out in law bring about practical implementation of the law in practice. Unfortunately, today in the current legislation of Ukraine, there is no clear definition of these criteria. Such a challenge may entail interpretation by some authority holders at their discretion. The latter is especially dangerous in multicultural, multi-ethnic and poly-religious communities, as it can lead to increased ethnic and religious enmity and increased conflict in the community.

In our view, open discussion of complex issues with the public is an effective way of solving the problem. In particular, at community meetings, as well as through online resources (social networks, e-conferences, e-forums, etc.).

Key words: *united territorial community, reform, decentralization of authority, Ukraine.*

УДК 94 (477.52)
DOI <https://doi.org/10.32838/2663-5984/2019/4.8>

Мокроусов А.І.

Національна академія керівних кадрів культури і мистецтв

РОЗВИТОК МУЗЕЙНОЇ ТА ПАМ'ЯТКООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ НА СУМЩИНІ В ПЕРШІЙ ТРЕТИНІ ХХ СТОЛІТТЯ

Стаття присвячена дослідженню становлення та розвитку музейної справи і пам'яткоохоронної діяльності першої третини ХХ століття на території України загалом і Сумщини зокрема. Контекстом вивчення означеного питання стали суспільно-політичні й історичні процеси і рухи, що зумовлювали організаційну структуру і систему управління музеями та закладами музейного типу, їх основні напрями роботи. У статті виявлено характерні риси і тенденції в розвитку музейної і пам'яткоохоронної діяльності початку ХХ століття, які полягали в тому, що формування музейних зібрань у новостворених музеях часто відбувалося на основі приватних поміщицьких колекцій історико-культурних цінностей. Іншою тенденцією був ідеологічно ангажований відбір пам'яток радянської доби з акцентом на культурних цінностях, співзвучних репрезентації радянської партійної ідеології та радянського способу життя. Протягом 20–30-х років ХХ століття в розвитку музейної справи відбувався поступовий перехід від створюваних громадських музеїв до формування мережі державних музеїв, зокрема окружних, що стало першими кроками до формування цілісної галузі акумулювання і збереження культурних цінностей спеціалізованими закладами культури. Велику роль у становленні пам'яткоохоронної діяльності відіграло започаткування Центрального комітету охорони пам'яток старовини та мистецтва в 1917 році. Значна увага збереженню історичних пам'яток приділялася українською владою в різні періоди визвольних змагань. Зокрема, сплеск активності в розбудові культури та збереженні історико-культурної спадщини спостерігається за часів Гетьманату П. Скоропадського. Саме в цей період вжито організаційно-управлінських заходів щодо централізації пам'яткоохоронного руху в Україні шляхом створення в 1918 році в межах Головного управління мистецтва і національної культури Відділу охорони пам'яток старовини і мистецтва, який очолював М. Біляшівський. Розвиток музеїв та музейництва Сумщини безпосередньо припадає на початок ХХ століття, серед перших створених музеїв краю слід назвати Конопотський (1900 рік) і Глухівський (1903 рік) округові музеї старовини і мистецтва. У першій третині ХХ століття музейна мережа за своєю типологією включала спеціалізовані державні музеї, окружні та районні музеї краєзнавчого спрямування, а також музеї інших державних установ.

Ключові слова: музеї, музейна діяльність, пам'яткоохоронна діяльність, Сумщина, окружні музеї, культурні цінності, історичні пам'ятки.

Постановка проблеми. Динаміка культурного розвитку загалом протягом ХХ ст. позначалася як новими шляхами поступу в розбудові закладів та інституцій різного порядку, так і подекуди карколомним перебігом подій історичного характеру, що безпосередньо впливали на ці процеси. Зокрема, музейна діяльність, спрямована на формування музейної мережі на території України, фактично зумовлювалася об'єктивними обставинами, пов'язаними зі зміною влади, відповідною адміністративною організацією та зусиллями професіоналів і громадськості, спрямованими на формування та збереження культурних цінностей. З початку ХХ ст. і до його середини музейна справа фактично перебувала у стані формування в сучасному її розумінні, відбувався процес становлення

музейної мережі та самих музеїв, переважно історичного, краєзнавчого профілю. Водночас ці процеси відбувалися в контексті революційних подій, численних репресій та голодоморів, подій Другої світової війни, що накладало свій відбиток на розвиток музейництва. Тому і пам'яткоохоронна діяльність відповідних інституцій часто не повною мірою забезпечувала виконання своїх функцій, що призводило до втрати цінних експонатів музейного фонду й об'єктів культури. Розвиток музейної справи та пам'яткоохоронної діяльності на Сумщині позначений обставинами зміни адміністративно-територіальних поділів, а також численними пограбуваннями в періоди міжвладдя, військових дій і окупації німецькими військами. Дослідження цих питань потребує

підвищеної уваги, осмислення цілісної картини становлення та розвитку українського музейництва означеного періоду.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам розвитку музейництва та пам'яткоохоронної діяльності, зокрема і Сумщини, присвятили праці С. Авхутська [1], Г. Ареф'єва [2], А. Горькова [3], О. Денисенко [4], Н. Дмитренко [6], В. Кушнір [8], Р. Маньковська [9], О. Принь [12; 13], А. Пудовкіна [14], О. Чижов [15], А. Якубець [16].

Окремі роботи присвячувалися питанням повного повернення культурних цінностей, вивезених із території України під час Другої світової війни (С. Кот [7], Я. Музиченко [10], В. Нестеренко [11]). Водночас недостатність комплексного вивчення даної проблематики актуалізує дослідницький пошук щодо виявлення загальних тенденцій у розвитку та становленні музейної справи першої половини ХХ ст. та питань здійснення пам'яткоохоронної діяльності загалом і в Сумському регіоні зокрема.

Постановка завдання. Метою пропонованого дослідження є виявлення загальних напрямів і тенденцій у становленні та розвитку музейної та пам'яткоохоронної діяльності першої половини ХХ ст. в межах України загалом і на території Сумщини зокрема.

Виклад основного матеріалу дослідження. Становлення і розвиток культурних закладів та інституцій із початку ХХ ст. відбувалися в руслі тих трансформаційних процесів, пов'язаних зі зміною державно-владних структур, фактичним встановленням радянської влади та відповідних закладів, що опікувалися питаннями культури, етапами боротьби доби визвольних змагань, що ставили на порядок денний різні аспекти музейної діяльності та шляхи її поліпшення і вирішення проблем. Найбільш активна увага почала приділятися музеям, музейницькій і пам'яткоохоронній діяльності з кінця першого десятиліття ХХ ст. Також особливим аспектом цієї проблематики в межах Сумщини був той факт, що її території входили до різних адміністративних одиниць, зокрема Чернігівщини, що відповідним чином на місцевому рівні впливало на започаткування та розвиток музеїв.

Якщо загалом аналізувати й оцінювати початковий період формування музеїв на початку ХХ ст., то варто передусім звернути увагу на те, що питання збереження культурних цінностей у широкому значенні вперше постало у процесі (і опісля) низки суспільно-політичних і рево-

люційних подій, починаючи з українсько-більшовицького протистояння 1917 р. Саме тоді практичні завдання зі збереження культурних цінностей перейшли в компетенцію музеїв на місцях, де фактично ці цінності й зберігалися. Актуальним питанням стало створення єдиного центру, який би координував дії музеїв і громадських об'єднань щодо пам'яткоохоронної роботи. У зв'язку із цим у 1917 р. створений проєкт статуту Центрального комітету охорони пам'яток старовини та мистецтва (далі – ЦКОПСІМ). Проте подальше поглиблення військово-політичних подій і збройної боротьби українців за національну незалежність початку 1918 р., що в підсумку призвело до проголошення Української Народної Республіки (далі – УНР), фактично обернулася збройним конфліктом між українською та радянською владами, а це, своєю чергою, призвело до численних пограбувань музейних закладів, втрати культурних цінностей і пам'яток. За таких обставин на часі також була справа охорони культурних цінностей, що зберігалися в поміщицьких маєтках. Усім губернським і повітовим комісарам доручалося опікування такими культурними пам'ятками.

До питань охорони і збереження музейних цінностей і пам'яток активно зверталися за часів Української держави, коли до влади в Україні прийшов гетьман П. Скоропадський. За його правління було вжито організаційно-управлінських заходів щодо централізації пам'яткоохоронного руху в Україні. Охорона пам'яток була пов'язана з іншими важливими справами і напрямками щодо розвитку української культури. Так, зокрема, у червні 1918 р. в межах Головного управління мистецтва і національної культури (далі – ГУМНК) був створений і діяв Відділ охорони пам'яток старовини і мистецтва, який очолював М. Біляшівський. «Якщо за доби Української Центральної Ради він складався із двох секцій – музейної та охорони пам'яток старовини, то за Української Держави з метою удосконалення структури відділу у травні 1918 р. М. Біляшівський дістав згоду міністра народної освіти і мистецтва на створення трьох нових секцій, які дозволяли організувати проведення науково-дослідної роботи, експедицій з виявлення пам'яток, їх облік і фотофіксацію» [4, с. 36].

Фактично всі централізовані функції управління в галузі культури були покладені на ГУМНК, але на місцях пам'яткоохоронну роботу доручено комісарам з охорони пам'яток, решта більш конкретної роботи покладалася безпосередньо на самі музеї. Спільними зусиллями обох інституцій пам'яткоохоронна робота мала спрямовуватися

на охорону колекцій старовинних речей, вони повинні були забезпечувати переміщення нових зібрань, брати участь у створенні експозицій та ін. Із цією метою відділ охорони пам'яток Головного управління мистецтв та національної культури розробив положення про місцевих комісарів. Так, зокрема, повноваження такого комісара на Чернігівщині (на той період територіально сюди входили також землі сучасної Сумщини) надані були Б. Милорадовичу [6, с. 92].

Подальший розвиток музейництва та пов'язаної з ним пам'яткоохороною роботи в Україні відбувся вже в руслі радянської традиції, що було позначено підвищеною увагою до культурних цінностей і наданням останнім ваги і значення в контексті радянського культурного будівництва загалом, а також ідеологічної пропаганди ідеалів комунізму. Так, зокрема, у 1919 р. при Наркомосвіті Союзу Радянських Соціалістичних Республік (далі – СРСР) була створена Всеукраїнська рада мистецтв, яка повинна була вирішувати питання збереження культурних цінностей. 27 січня 1919 р. на засіданні Ради ухвалено рішення про створення Всеукраїнського комітету охорони пам'ятників мистецтва і старовини (далі – ВУКОПМПІС).

На початку 1920-х рр. відбулося деяке адміністративно-владне переформатування, повноваження зі здійснення пам'яткоохоронної діяльності були передані Українській академії наук (із червня 1921 р. – Всеукраїнська академія наук (далі – ВУАН)). Отже, подальший розвиток музеїв, музейництва, забезпечення охорони пам'яток історії та культури регулювалися саме цією інституцією [8, с. 977].

У цей період постійно відбувалися структурні реорганізації в органах виконавчої влади, зокрема в галузі культури, що спрямовувалися на поліпшення функціонального призначення та вирішення поставлених завдань. У питаннях охорони культурних цінностей і пам'яток прогресивним чинником стало створення в 1921 р. Археологічної комісії ВУАН. Згідно зі статутними завданнями, комісія повинна була займатися пам'яткоохоронною роботою, а також розробкою теоретичних питань, пов'язаних з етнографією, археологією, мистецтвом, музейною практикою тощо. Як відомо, першим головою Археологічної комісії було призначено Ф. Шміта, до її складу також увійшли М. Біляшівський, Г. Красицький, Ф. Морозов, Д. Щербаківський та ін. Музейницька секція своїми завданнями ставила підготовку музейників, науково-дослідну роботу з питань музеєзнавства, популяризацію музеїв, під-

готовку відповідних законопроектів, інструкцій для органів державної влади, а також розроблення загального плану розвитку мережі музейних установ України.

Як ми вже зазначали, саме перша половина ХХ ст. характеризується стрімкими змінами управлінських органів, наявністю історично зумовлених тенденцій, що загалом характерні для становлення музейної практики й охорони пам'яток історії та культури. Варто зазначити свого роду ідеологічну боротьбу з «буржуазними культурними пережитками», у результаті чого деякі групи пам'яток, які не відбивали ідеологію радянської влади, фактично були знецінені та знищені. У музеях практика вилучення музейних цінностей активно застосовувалася в 1920–1930 рр. через створені «Торгсин», «Держторг», «Укрзовнішторг» [8, с. 202].

Також характерною рисою розвитку музейної справи означеного періоду було активне долучення і використання музеїв як інструменту ідеологічної пропаганди. Офіційно в 1922 р., після запровадження Кодексу законів про народну освіту Української Соціалістичної Радянської Республіки (далі – УСРР) музейні заклади залучають до політико-освітньої ланки державного управління [13, с. 140]. Окремим пунктом прописана освітньо-виховна функція музеїв, що реалізовувалася під керівництвом Головного політико-освітнього комітету НКО. Він організовував мережу відповідних закладів у вигляді клубів, селянських будинків, хат-читалень, екскурсійно-виставково-музейної мережі тощо.

Розвиток музеїв та музейництва Сумщини безпосередньо припадає на початок ХХ ст., серед перших створених музеїв краю варто назвати Конотопський (1900 р.) і Глухівський (1903 р.) округові музеї старовини і мистецтва. Низка музеїв на Сумщині були створені протягом 1918–1922 рр., серед них Лебединський районний художньо-історичний музей ім. Т. Шевченка (1918 р.), Роменський округовий музей (1920 р.), Сумський округовий художньо-історичний музей (1920–1922 рр.), Сосницький районний історико-археологічний та етнографічний музей (1920 р., Конотопський р-н), Краснопільський районний соціально-історичний музей (на той час – Сумської округи). На кінець 1920-х рр. досить цінне зібрання мали фонди Сумського музею, що характеризувалися наявністю художніх творів високого рівня як вітчизняного, так і закордонного мистецтва [2, с. 530].

Якщо детальніше розглядати історію формування найбільш відомих музеїв Сумщини, то тут

варто виокремити процес організації музею в м. Суми, що почався з ідеї міської громади ще в 1918 р. Із цією метою місцевий відділ народної освіти створив комісію на чолі з педагогом П. Безсоновим, під керівництвом якого було розпочато збір художньо-історичних цінностей із поміщицьких садиб і будинків заможних верств населення. Тимчасово ця робота була припинена в період окупації міста білогвардійськими військами генерала А. Денікіна в серпні – листопаді 1919 р. У середині 1920 р. під приміщення музею виділено п'ять кімнат Міського купецького і взаємного кредиту банку. Першим директором музею Сумський повітовий виконком призначив художника, поета і громадського діяча М. Онацького. Із 20 травня 1921 р. Сумський художньо-історичний музей розпочав прийом відвідувачів. У другій половині 20-х рр. XX ст. приблизно 30% експонатів, що зберігалися в Сумському музеї, мали історико-краєзнавчий профіль [15, с. 43].

Ще один музей засновано наприкінці 1920 р. в м. Охтирка під головуванням Комітету з охорони пам'яток старовини, що діяв при Охтирському повітовому відділі народної освіти. За рік цей заклад отримав назву «Музей мистецтва, старовини та історико-етнографічний». Найбільш відомий своїм значним зібранням Конотопський музей, який у 1920 р. поновився, чому сприяла діяльність М. Вайншейна [14, с. 128].

Розвиток пам'яткоохоронної діяльності на Сумщині зазначеного періоду характеризується створенням у Ромнах у травні 1919 р. Товариства захисту пам'яток старовини та мистецтва. Ініціатором виступила група місцевої інтелігенції. Одним зі своїх завдань Товариство ставило створення музею, у зв'язку із чим краєзнавцями-аматорами велася робота зі збору залишків мистецьких і археологічних колекцій із розграбованих колишніх поміщицьких маєтків [14, с. 42].

У 1927 р. на базі Роменського музею створено Окружну комісію охорони пам'яток. До діяльності комісії залучалися зацікавлені в пам'яткоохоронній справі відомства, установи, організації. Невдовзі зусиллями комісії було взято на облік 356 монументальних, архітектурних, меморіальних і археологічних пам'яток. З них 24 пам'ятки Народний комісаріат просвіти УСРР визнав об'єктами республіканського значення.

Наприкінці 20-х рр. XX ст. різного роду роботи з охорони пам'яток історії та культури починають ускладнюватися, що зумовлювалося загальним станом і тенденціями посилення нігілістичного, а нерідко й ворожого ставлення влади до пам'яток

старовини, що не представляли цінності з погляду ідеології панівної комуністичної партії. Відомо багато прикладів з історії, коли значна кількість архітектурних пам'яток або використовувалися не за призначенням, або просто були розібрані на будівельні матеріали. Особливо гострою проблемою в даному контексті була охорона церковних архітектурних пам'яток, оскільки насадження атеїстичної ідеології державою передбачало ліквідацію всього, що суперечило атеїстичному світогляду. Однією з небагатьох можливостей врятувати від руйнації церковні споруди була їх музеефікація.

Якісно новий етап у роботі музеїв України починається в 1925 р., коли з метою поліпшення керівництва культурним будівництвом постановою ВЦВКу і РНК УСРР було реорганізовано Народний комісаріат освіти, адміністративне керівництво музеями покладалося на Управління науковими установами НКО УСРР (Укрголовнауку) [5, 192]. За рік, у 1926 р. було сформовано окремий підрозділ – Інспектуру охорони пам'яток культури Укрнауки НКО УСРР, на яку покладено повноваження з надання дозволу чи заборони археологічних розкопок, обмірів, розчистки, реставрації та ремонту пам'яток культури.

Станом на 1929 р. музейна мережа за своєю типологією включала: спеціалізовані державні музеї, окружні та районні музеї краєзнавчого спрямування, а також музеї інших державних установ. Загалом на той час уважалося відповідними керуючими органами, що музейна справа мала багато недоліків, серед яких невпорядкованість системи (мережі), відсутність професійних кадрів, недостатність фінансування. Тому включення музеїв до державного управління змусило центральні та місцеві виконавчі органи влади зацікавитися станом справ у музейних установах, сприяти їх централізованому або місцевому фінансуванню [13, с. 140].

Відповідно до змін у територіально-адміністративному поділі, 10 січня 1939 р. створено Сумську область, до складу якої увійшли дванадцять районів Харківської, сімнадцять районів Чернігівської та два райони Полтавської областей. На той період музейна мережа новоутвореної Сумщини налічувала сім закладів: Сумський художньо-історичний, Конотопський і Роменський міжрайонні краєзнавчі, Путивльський, Охтирський та Глухівський краєзнавчі, Лебединський художній музеї. Невдовзі один із найбільших музеїв – Сумський художньо-історичний – рішенням обласної ради був розділений на два окремі музейні заклади – художній і краєзнавчий.

Висновки. Підбиваючи підсумки проведеного дослідження, можемо констатувати, що розвиток музеїв і музейництва загалом на території України відбувався нерівномірно, зумовлюючись (чи інколи й обтяжуючись) низкою об'єктивних чинників і обставин історичного характеру, пов'язаних, зокрема, з періодом визвольної боротьби, зміною владних структур. Це все накладало відбиток на становлення різних типів музеїв, формування їхніх фондів колекцій тощо. Значна частка музеїв Сумщини формувалася з XIX ст., отже, з початку XX ст. входила в новий контекст свого розвитку. З огляду на радянську ідеологічно-партійну ангажованість, невдовзі всі музейні заклади

починають активно застосовуватися з метою пропагування, репрезентуючи радянську дійсність. Процес охорони пам'яток і культурних цінностей також був нерівномірним, суб'єктивним і селективним, значна частка пам'яток не відповідали ідеологічним настановам та просто нищилися. Водночас варто зазначити значний організаційний поступ у формуванні управлінської структури музейної галуззі.

Перспективами подальших досліджень є комплексне вивчення розвитку та становлення музейної та пам'яткоохоронної діяльності в контексті суспільно-політичних і соціокультурних процесів.

Список літератури:

1. Авхутська С. Реалізація атеїстичної політики радянської влади на Конотопщині (1919–1988 рр.). *ЕМІНАК*. 2016. Вип. 46. С. 46–50.
2. Ареф'єва Г. Історія створення Сумського художнього музею у світлі становлення української музейної справи. *Сіверщина в історії України*. 2013. Вип. 6. С. 528–530.
3. Горькова А. Пам'яткоохоронна діяльність музейних установ (1920–1930-ті рр.). *Гуржіївські історичні читання*. 2014. Вип. 7. С. 132–134.
4. Денисенко О. Громадські ініціативи з охорони пам'яток історії та культури в Українській Державі 1918 р. *Наукові записки НаУКМА. Історичні науки*. 2014. Т. 156. С. 36–42.
5. Дмитренко Н. До питання керівництва Укрголова наукою місцевими музеями (20-ті рр. XX ст.). *Література та культура Полісся*. 2009. Вип. 48. С. 191–196.
6. Дмитренко Н. Пам'яткоохоронна робота окружних музеїв Чернігівщини у 20-х рр. XX ст. *Сіверянський літопис*. 2006. С. 92–100.
7. Кот С. Радянська евакуація українських музейних цінностей на території УРСР під час Другої світової війни в контексті проблем повернення та реституції втрачених культурних надбань. *Сторінки воєнної історії України* : збірник наукових статей. 2009. Вип. 12. С. 321–336.
8. Кушнір В. Питання організації музейної мережі УСРР у 1920-ті рр.: науковий та суспільно-політичний виміри. *Народознавчі зошити*. 2013. № 6 (114). С. 977–987.
9. Маньковська Р. Знищення музейних збірок в УРСР у післявоєнний період (друга половина 1940-х – 1950-і рр.). *Історія України: маловідомі імена, події, факти*. 2011. Вип. 37. С. 198–214.
10. Музиченко Я. Вивезення до Німеччини етнокультурної спадщини українців під час Другої світової війни. *Етнічна історія народів Європи*. 2001. Вип. 11. С. 82–87.
11. Нестеренко В. Музеї та бібліотеки на Сумщині в роки окупації (1941–1943). URL: <https://essuir.sumdu.edu.ua/NesterenkoV.A.pdf> (дата звернення: 10.11.2019).
12. Принь О. Охорона пам'яток культурної спадщини в діяльності Конотопського окружного музею кінця 1920-х – на початку 1930-х років. *Праці Центру пам'яткознавства*. 2014. Вип. 26. С. 274–277.
13. Принь О. Шляхи формування та склад археологічних колекцій окружних музеїв східних округ Української СРР у 20-ті – на початку 30-х років XX ст. *Праці Центру пам'яткознавства*. 2014. Вип. 25. С. 139–151.
14. Пудовкіна А. Музейна археологія Чернігівщини у 1920-х – першій половині 1930-х років. *Ніжинська старовина*. 2010. Вип. 10 (13). С. 126–136.
15. Чижов О. Розвиток культурно-просвітніх закладів на Сумщині (кін. 30-х рр. XX ст. – поч. XXI ст.): дис. ... канд. іст. наук. Київ : НАКККиМ, 2017. 273 с.
16. Якубець А. Система управління музейною справою в УРСР (1945–1953 рр.). *Науковий вісник національного музею історії України*. 2016. С. 160–165.

Mokrousov A.I. THE DEVELOPMENT OF MUSEUM AND MONUMENTAL ACTIVITY IN SUMY REGION IN THE FIRST THIRD OF THE XX CENTURY

The article is devoted to the study of the formation and development of museum work and the conservation activities of the first third of the twentieth century on the territory of Ukraine in general and in the Sumy region in particular. The socio-political and historical processes and movements that determined the organizational structure and management system of museums and museum-type establishments and their main directions of

work became the context of the study of this issue. The article reveals the characteristic features and tendencies in the development of museum and monumental activities of the early twentieth century, which consisted in the fact that the formation of museum collections in the newly created museums often occurred on the basis of private landlord collections of historical and cultural values. Another trend was ideologically committed to the selection of Soviet era monuments with a focus on cultural values, consonant with the representation of Soviet party ideology and the Soviet way of life. During the 20–30's of the twentieth century in the development of museum business there was a gradual transition from the created public museums to the formation of a network of state museums, in particular the district ones, which became the first steps to the formation of a holistic branch of accumulation and preservation of cultural values by specialized cultural institutions. The inception of the Central Committee for the Protection of Monuments and Antiquities in 1917 played a major role in the development of the monumental activity. Considerable attention was paid to the preservation of historical monuments by the Ukrainian authorities during various periods of liberation. In particular, a surge in activity in the development of culture and preservation of historical and cultural heritage is observed during the time of P. Skoropadsky's Hetmanate. It was during this period that organizational and managerial measures were taken to centralize the monumental movement in Ukraine through the creation in 1918 within the Main Department of Arts and National Culture of the Department for the Protection of Monuments of Antiquity and Art, headed by M. Biliashivsky. The development of museums and museums of Sumy region is directly dated to the beginning of the XX century, where the district museums of antiquity and art should be named among the first museums of the region created (1900) and Glukhiv (1903). In the first third of the twentieth century. The museum network by its typology included specialized state museums, district and district museums of local lore, as well as museums of other state institutions.

Key words: *museums, museum activity, monuments, Sumy region, museums, cultural heritage, historical monuments.*

Пирожин Р.В.

Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка

ПРОСТУПКИ ТА ПОКАРАННЯ ПРАЦІВНИКІВ РАЙОННИХ ТА МІСЬКИХ ВІДДІЛЕНЬ НАРОДНОГО КОМІСАРІАТУ ДЕРЖАВНОЇ БЕЗПЕКИ – МІНІСТЕРСТВА ДЕРЖАВНОЇ БЕЗПЕКИ У ТЕРНОПІЛЬСЬКІЙ ОБЛАСТІ У 1944–1948 РОКАХ

У статті на основі значного обсягу історичних періоджерел та монографій досліджено питання проступків та покарань працівників районних та міських відділень Народного комісаріату державної безпеки – Міністерства державної безпеки в Тернопільській області в 1944–1948 роках. Автор звертає увагу на основний тип покарання – ув'язнення від 3-х до 20-ти діб, догана або сувора догана. Рідше траплялися такі покарання, як пониження в посаді, переведення в інше відділення. Були й виняткові заходи, коли працівників органів державної безпеки віддавали під суд та засуджували на тривалі терміни ув'язнення. Що стосується проступків, автор зазначає, що на початковому періоді роботи органів Народного комісаріату державної безпеки, а це жовтень 1944 – лютий 1945 років, вони стосувались низьких показників у роботі. Зокрема: мала кількість завербувань інформаторів і агентів, незначна кількість затримань, мала кількість відкритих агентурних справ та завершених. Автор статті також виділяє і проступки, що стосуються порушення кримінально-процесуального законодавства Союзу Радянських Соціалістичних Республік. Зокрема, це стосувалось тривалого розслідування окремих справ, що перевищувало встановлені законом терміни, несвоєчасного висунення звинувачення окремим засудженим. Автор статті наголошує і на тому, що були наявні такі форми порушення кримінально-процесуального законодавства, як побої під час допитів. В окремий блок автор групує порушення, що були пов'язані із вживанням алкоголю та з усіма наслідками після цього: запізнення на роботу, на роботі працівник був ще або вже у стані алкогольного сп'яніння, не з'являвся на роботу взагалі, низькі показники в роботі, неприйнятна поведінка на людях і навіть смерть одного із працівників. Такі проступки карались одразу та жорстко: арештом терміном від 15-ти до 20-ти діб, пониженням у посаді, навіть переведенням на роботу в інше відділення, також віддавали працівників під суд. Автор підкреслює й те, що порушення, які пов'язані із вживанням алкоголю, були частими та поширеними в багатьох районах Тернопільської області. Із введенням нової посади начальника винищувальних батальйонів також пов'язані покарання за проступки. Що стосується проступків, то автор виділяє: низькі показники в роботі, розвал і ліквідація окремих сільських батальйонів. Як покарання застосовували арешти на різні терміни.

Ключові слова: НКДБ, МДБ, оперуповноважений, начальник відділення, заступник начальника, проступки, покарання.

Постановка проблеми. Ефективність державної політики на місцях безпосередньо залежить від призначень і механізму покарань за проступки працівників служби безпеки Союзу Радянських Соціалістичних Республік (далі – СРСР), особливо коли ця держава – окупант, що намагається в умовах війни протистояти націоналістичним силам. Реалізація політики СРСР вкорінення радянської влади на західноукраїнських землях і знищення повстанського руху безпосередньо залежали від кадрової політики. Саме завдяки суворій дисципліні та продуманій системі заохочень і покарань радянська влада зуміла взяти під свій контроль українські землі. З огляду на це

актуальності набуває вивчення теми проступків і покарання працівників районних та міських відділень Народного комісаріату державної безпеки – Міністерства державної безпеки (далі – НКДБ – МДБ) у Тернопільській обл. в 1944–1948 рр.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню проблематики проступків і покарань працівників районних та міських відділень присвячено працю Є. Жирнова «Робота в ЧК часто розбещує» [2]. Діяльності репресивно-каральної системи в Україні в 1945–1953 рр. загалом присвячено працю І. Біласа [1]. Ю. Шаповал у своїй праці «Подполье в Западной Украине. Отечественные записки» описує діяльність органів держбезпеки

на Західній Україні. Однак дана тематика і досі залишається недостатньо вивченою. Значна кількість праць, у яких автори в загальному описують напрями роботи НКДБ – МДБ. Є. Жирнов у своїй праці описує покарання працівників держбезпеки загально по всьому СРСР, а відомості щодо Тернопільської обл. обмежуються одним абзацом. Отже, тематика залишається недостатньо дослідженою та потребує подальшого вивчення.

Постановка завдання. Мета статті полягає у висвітленні й аналізі проступків і покарань працівників районних та міських відділень НКДБ – МДБ у Тернопільській обл. в 1944–1948 рр. Основні завдання статті: висвітлити та проаналізувати проступки працівників держбезпеки; висвітлити та проаналізувати покарання працівників держбезпеки.

Виклад основного матеріалу дослідження. Після того як 15 квітня 1944 р. радянська армія витіснила німецьку з міста Тернопіль почалося відновлення в місті й області органів радянської влади, відновлювались і структури Народного комісаріату державної безпеки (далі – НКДБ). Водночас сюди направлялись нові кадри, перед якими ставилися чіткі завдання, за невиконання яких карали, а за виконання заохочували. Працівниками органів держбезпеки вчинялись правопорушення: дисциплінарні або кримінальні, за які вони отримували покарання.

Із жовтня 1944 р. до січня 1945 р. лейтенант держбезпеки Петро Молчанов обіймав посаду в.о. начальника Новосіклівського районного відділення, на якій особливих здобутків не спостерігалось. За період перебування на посаді його відділення зуміло завербувати лише п'ять інформаторів і жодного агента. З уже існуючими агентами зв'язок підтримувався рідко, з деkim не зв'язувались більше шести місяців. Зустрічі з агентами проводились безпосередньо в будівлі районного відділення, а не на конспіративних квартирах. За його каденції не було відкрито і не велось жодної агентурної розробки, також нікого не було заарештовано. У зв'язку із цим у 1945 р. його було заарештовано на п'ятнадцять днів та понижено до посади оперуповноваженого того ж районного відділення [3, арк. 2].

31 січня 1945 р. було знято з посади в. о. Тернопільського міського відділення НКДБ майора Олександра Прокопова та понижено до начальника районного відділення. Оскільки за чотири місяці працівники міського відділення нікого не арештували, а заведені справи й агентурні розробки не мали особливої цінності [3, арк. 8].

За період із вересня 1944 р. по лютий 1945 р. в Буданівському районі спостерігався ріст активності діяльності Організації українських націоналістів (далі – ОУН), проте працівниками районного відділення було заарештовано лише троє осіб. У зазначений період було заведено лише одну агентурну справу та чотирнадцять справ-формулярів. Цінних вербовок агентури не було. Такий розвал агентурно-оперативної роботи був наслідком бездіяльності начальника районного відділення Володимира Чубарева. У зв'язку із чим він отримав сувору догану та попередження, якщо він не налагодить роботу районного відділення, то його буде знято з посади та покарано [3, арк. 15].

Проведеним у квітні місяці службовим розслідуванням було виявлено, що в Буданівському Райвідділі (далі – РВ) НКДБ агентурна робота ведеться на низькому рівні. Апарат районного відділення на чолі з начальником районного відділення Чубаревим не займається питаннями активної боротьби з оунівським підпіллям, не має ніякої цінної агентури, з інформаторами працюють погано, у роботі проявляють благодушність, а ворогів радянської влади не репресують. За перші три місяці 1945 р. було заарештовано лише двоє осіб, за цей час не ліквідовано жодної агентурної розробки чи справи-формуляра. У районі діяв лише один агент, наявні інформатори працювали погано через бездіяльність працівників районного відділення. За невиконання директив начальника Буданівського районного відділення старшого лейтенанта Чубарева було заарештовано на п'ять днів. Також його було попереджено, що в разі повторення ситуації його буде знято з роботи начальника районного відділення та понижено в посаді [3, арк. 38–38 зв.].

Не були одиночними випадки покарань працівників органів безпеки і за порушення кримінально-процесуального законодавства. Здебільшого ці порушення стосувались тривалого розслідування окремих справ, що перевищувало встановлені законом терміни, або ж несвоєчасного висунення звинувачень окремим засудженим. Так, 24 серпня 1944 р. було заарештовано коменданта поліції часів німецької окупації Лушного, а оперуповноважений Копиченського РВ НКДБ лейтенант Целіщев взявся розслідувати цю справу. Після двох допитів лейтенант не повертався до цієї справи п'ять місяців. Білобожницьким районним відділенням 24 листопада 1944 р. було арештовано Федорківа, що був волосним старостою в період німецької окупації. Ведучи слідство в цій справі, помічник оперуповноваженого Язиков

допитав підозрюваного один раз, а через вісімнадцять днів відправив його в Чортківську тюрму, без пред'явлення йому звинувачень. А до цієї справи він не повертався наступні три місяці. За відсутність належного контролю за підопічними начальники Копиченського та Білобожницького районних відділень отримали догану. А оперуповноважений Целіщев і помічник оперуповноваженого Язиков були арештовані на п'ять діб із виконанням службових обов'язків [3, арк. 49–49 зв.].

Були й інші форми порушення кримінально-процесуального законодавства. Так, начальник Козівського РВ НКДБ Павло Заваригін під час допиту підозрюваних у справі в допомозі повстанцям ОУН дав волю кулакам, за що йому було оголошено догану. Начальнику Козівського РВ НКДБ Івану Порфір'єву за затримку закінченої слідчої справи на термін у п'ять місяців без поважної на те причини також було оголошено догану [3, арк. 63].

Покарання можна було понести й за те, що з'явився на роботу в нетверезому стані. 28 січня 1946 р. начальник I відділення слідчого відділу УНКДБ ст. лейтенант Данілов на вечірнє чергування з'явився п'яним. Зайшовши в кабінет старшого слідчого Шмакова, який допитував арештовану Дубчак, незважаючи на відсутність даних про те, що Дубчак є станичною ОУН, Данілов вимагав її підтвердити це, на що отримав негативну відповідь і почав її бити. За те, що прийшов на роботу п'яним, та за нанесення тілесних ушкоджень Івана Данілова було арештовано на п'ятнадцять діб із виконанням службових обов'язків. Також його було попереджено, що в разі повторення таких ситуацій його будуть судити військовим трибуналом [4, арк. 12].

Заступника Копиченського РВ НКДБ Івана Брагіна за розпивання спиртних напоїв із підопічними на квартирі в інформатора й за те, що він відправив співробітників Целіщева зі Шмаковим за додатковою порцією спиртного, також було арештовано на п'ятнадцять діб без виконання службових обов'язків [4, арк. 13].

Траплялись і більш серйозні покарання, аніж арешт на кілька діб. Так, за вбивство оперуповноваженого Копиченського району ст. лейтенанта Целіщева старшого слідчого відділу УНКДБ ст. лейтенанта Прокопа Шмакова заарештовано та притягнуто до кримінальної відповідальності [4, арк. 13].

За деякі проступки інколи знімали з посади. Так, заступник начальника Бережанського РВ НКДБ ст. лейтенант А. Парнюгін за період роботи

на вказаній посаді з 10 липня 1945 р. мав низькі показники в роботі. На додачу ним не було завербовано цінних агентів, кількість арештованих ним украї мала. Замість покращення роботи та допомоги всьому оперативному складу РВ НКДБ А. Парнюгін випивав, через що прогулював роботу, прикриваючись поганим самопочуттям. За низькі показники в агентурно-оперативній роботі та вживання алкоголю в робочий час Андрія Парнюгіна було арештовано на п'ять діб без виконання службових обов'язків. Після відбування покарання його було відкликано з посади заступника начальника Бережанського РВ НКДБ [4, арк. 20].

Арештовували працівників і на більші терміни, аніж зазвичай (5–15 діб). Так, 30 березня 1946 р. було арештовано на двадцять діб, без виконання службових обов'язків, оперуповноваженого Лановецького РВ МДБ ст. лейтенанта Анатолія Земська за те, що він з'явився на операцію у стані алкогольного сп'яніння, що спричинило недоречне застосування зброї на хуторі Левчук та побиття затриманої Марії Левчук. Також лейтенант часто випивав з інформатором «П», спізнився на роботу, саме через вживання алкоголю. А ще ст. лейтенант А. Земськов передав свій бойовий пістолет «ТТ» колишньому члену ОУН Стасюку, що переїхав разом із ним до Кременця [4, арк. 32].

30 березня того ж року на двадцять діб без виконання службових обов'язків було арештовано й оперуповноваженого Новосільського РВ МДБ ст. лейтенанта Миколу Локаліна. Арештували його за фальсифікацію слідчої справи на громадянина Беркита, незаконне затримання місцевих жителів та вимагання з них хабарів за звільнення. Також він неодноразово випивав, коли перебував на завданнях у селах, вимагав від місцевих жителів продукти харчування для особистих потреб. Схилився до інтимного зв'язку секретного інформатора. За свої проступки він отримав попередження, що за найменший огріх буде відданий під суд військового трибуналу. Також із зарплати М. Локаліна було компенсовано Беркиту вартість відібраних у нього речей: брюк та черевиків [4, арк. 34].

Покарання отримували не лише начальники, заступники районних відділень чи оперативний склад, але й прості вахтери. 10 липня 1946 р. було арештовано на п'ятнадцять діб без виконання службових обов'язків вахтера РВ МДБ молодшого лейтенанта Василя Остроухова. Він під час роботи в районному відділенні систематично випивав, влаштовував дебоші, вступав у зв'язки

із сумнівними людьми. Також його було попереджено, що наступне його порушення призведе до притягнення до суду [4, арк. 92].

Карали і за не надіслану вчасно документацію. Про підсумки агентурно-оперативної роботи серед репатріантів міські та районні відділення Міністерства державної безпеки (далі – МДБ) повинні були кожного місяця звітувати згідно із вказівками УМДБ. Однак начальник Новосільського РВ МДБ майор Постнов протягом одного року не надсилав звітів узагалі. За невиконання вказівок УМДБ майора Постнова було арештовано на три доби з виконанням службових обов'язків [4, арк. 113].

Серйозні санкції щодо працівників застосовувались після комплексної ревізії районних чи міських відділень МДБ. Так, ревізія Тернопільського МВ МДБ показала, що агентурно-оперативна робота у 2-му (агентурно оперативному) відділенні ведеться на дуже низькому рівні. За минулі місяці 1946 р. співробітники відділення не мали оперативних розробок, практично не займалися виявленням та ліквідацією повстанців з ОУН, а низка об'єктів у місті не забезпечені чекістським обслуговуванням узагалі. Начальник 2-го відділення МВ МДБ Андреев не здійснював належного контролю над підопічними, віддаючи перевагу вживанню алкоголю. Старші оперуповноважені Губарев та Водоп'янов агентурною роботою займалися рідко та безсистемно. Начальник МВ МДБ підполковник Сирцов не звертав уваги на низькі показники 2-го відділення і не вжив заходів для покращення роботи останнього. Заступник начальника МВ МДБ капітан Макаров байдикував, високих показників в агентурно-оперативній роботі не мав, часто випивав, конфліктував із працівниками відділення. За ці порушення начальника 2-го відділення МВ МДБ Бориса Андреева було арештовано на десять днів та понижено до посади старшого оперуповноваженого РВ МДБ. Старшого оперуповноваженого Олександра Водоп'ятова було арештовано на п'ять днів та понижено до оперуповноваженого МВ МДБ. Старшому оперуповноваженому Івану Губареву Івану було оголошено догану, переведено його на роботу в інший район. Матеріали про начальника Тернопільського МВ МДБ підполковника Сирцова і його заступника капітана Макарова було направлено у МДБ Української Радянської Соціалістичної Республіки для винесення рішення та притягнення їх до відповідальності [4, арк. 116–117 зв.].

Покарання можна було отримати і за халатне ставлення до роботи. Так, 7 лютого 1947 р. на п'ять днів було арештовано оперуповноваженого

Чортківського РВ МДБ лейтенанта Маслова за те, що він під час допиту арештованого «Б» у приміщенні відділення на першому поверсі залишив його самого в кабінеті, де була відкрита шафа з оперативними напрацюваннями, а сам покинув відділення на тривалий час [5, арк. 13].

Із появою посади начальника винищувального батальйону у штатних розписах самі батальйони почали перевіряти. Після однієї з перевірок було виявлено, що начальник штабу винищувального батальйону Велико-Дедеркальського РВ МДБ капітан М. Голясний не керує на належному рівні роботою батальйону, випиває разом із бійцями батальйону. За перші шість місяців 1947 р. вони не мають ніяких оперативних результатів. Через відсутність належного управління батальйони низки сіл розпались, були ліквідовані РВ МДБ. За розвал і бездіяльність щодо керівництва групами винищувального батальйону начальника штабу винищувального батальйону Велико-Дедеркальського РВ МДБ капітана Миколу Голясного було арештовано на десять днів і попереджено про його службову невідповідність [5, арк. 133].

Після перевірки винищувального батальйону Шумського РВ МДБ було виявлено, що начальник штабу старшина І. Козаков роботою з виховання та бойового згуртування бійців не займався. Систематично вживав спиртні напої, дисципліна у групах винищувального батальйону була на низькому рівні. У результаті групи сіл Сураж, Васьківці та Рахманово довів до розпаду, а керівництвом РВ МДБ їх було ліквідовано. За вказані проступки старшину І. Козакова було арештовано на п'ятнадцять днів з утриманням його на гауптвахті, попереджено про його службову невідповідність. Начальник Шумського РВ МДБ капітан Кіріченко отримав вказівку налагодити роботу винищувального батальйону [5, арк. 135].

Суттєві санкції до працівників районних відділень застосовувались після комплексних перевірок. Після проведеної перевірки у квітні 1948 р. було виявлено, що у Велико-Дедеркальському РВ МДБ оперативні показники залишаються низькими, незважаючи на значну активність повстанців ОУН у районі. Діють кілька боївок і 27 повстанців-одинаків. У 1948 р. члени ОУН зуміли провести п'ять акцій, відділком було знайдено очільників лише однієї. Така ситуація була зумовлена тим, що начальник РВ МДБ майор Сорокін халатно ставився до роботи, зовсім не контролював співробітників відділення. За це йому було оголошено сувору догану, а також попереджено, що в разі невиконання серпневих і квітневих вказівок про-

тягом місяця до нього будуть застовані серйозніші санкції [6, арк. 35–35 зв.].

Згідно з результатами перевірки Заложецького РВ МДБ від 9 липня 1948 р., у старшого оперуповноваженого Петра Молчанова спостерігаються низькі показники в роботі, із серпня 1947 р. і до моменту перевірки ним не було заведено жодної оперативної розробки, не було жодного арешту. За таку бездіяльність лейтенанта П. Молчанова було арештовано на десять днів і понижено до оперуповноваженого [6, арк. 49].

За порушення законів СРСР, що виразилось у неправомірному арештом таємного агента МДБ «Шевченко», унаслідок чого його довгий час утримували під арештом, начальника Золотопоцького РВ МДБ капітана Івана Чепелевича було арештовано на п'ять днів із виконанням службових обов'язків і попереджено, що в разі повторення таких ситуацій його покарання буде жорсткіше [6, арк. 62].

Окремо варто виділити справу колишнього начальника Шумського РВ МДБ Афанасія Кириченка, якого було притягнуто до кримінальної відповідальності за підозрою в убивстві громадянки Дворецької в 1947 р. Судом військового трибуналу 22 жовтня 1948 р. ухвалено рішення, за яким Афанасія Кириченка засуджено на двадцять п'ять років позбавлення волі за вбивство громадянки Дворецької. Його було позбавлено звання майора й усіх державних нагород, а також позбавлено права обіймати державні посади [6, арк. 73].

Висновки. Отже, на початковому етапі роботи органів НКДБ (жовтень 1944 – лютий 1945 рр.) ми спостерігаємо низку дисциплінарних покарань, як-от: арешт від п'яти до п'ятнадцяти днів, догана та пониження в посаді. Усі ці санкції стали можливі через невиконання наказів, халатне ставлення до роботи і низькі показники в роботі. Працівники порушували кримінально-процесуальний кодекс СРСР, зокрема затримували громадян без висунення обвинувачень, били під час допитів, за що до них застосовували такі санкції: догану, рідше арешт. Не були поодинокими покарання працівників за вживання алкоголю та ті наслідки, які це спричиняло. Такі проступки карались жорстко, зокрема арештом до двадцяти днів, пониженням у посаді та навіть звільненням з органів держбезпеки. Притягували працівників держбезпеки і до кримінальної відповідальності за вбивство іншого працівника. Після реформи органів держбезпеки 1946 р. і створення нової посади начальника винищувальних батальйонів самі батальйони часто інспектували та перевірялись. За низькі показники в роботі начальників винищувальних батальйонів арештовували на термін від десяти до п'ятнадцяти днів. Прецедентом варто виділити справу А. Кириченка, якого було засуджено на двадцять п'ять років ув'язнення. Окремо варто зазначити попередження, працівників часто попереджували, що в разі повторення проступків чи невиконання наказів наступне покарання буде суворішим, або ж взагалі працівника буде віддано під суд.

Список літератури:

1. Білас І. Репресивно-каральна система в Україні 1917–1953 рр. Київ : Либідь, 1994. 433 с.
2. Жирнов Є. Робота в ЧК часто розбещує. *Закон і бізнес*. 2008. № 51. С. 88–92.
3. Совершенно секретные приказы УНКДБ по Тернопольской обл. 1945 г. // Галузевий державний архів СБУ в Тернопільській обл. Ф. 1. Оп. 1. Т 1. С. 1. 83 арк.
4. Совершенно секретные приказы УНКДБ по Тернопольской обл. 1946 г. // Галузевий державний архів СБУ в Тернопільській обл. Ф. 1. Оп. 1. Т 1. С. 2. 144 арк.
5. Совершенно секретные приказы УМГБ по Тернопольской обл. 1947 г. // Галузевий державний архів СБУ в Тернопільській обл. Ф. 1. Оп. 1. Т 5. С. 3. 246 арк.
6. Совершенно секретные приказы УМГБ по Тернопольской обл. 1947 г. // Галузевий державний архів СБУ в Тернопільській обл. Ф. 1. Оп. 1. Т 4. С. 4. 116 арк.
7. Шаповал Ю. Подполье в Западной Украине. *Отечественные записки*. 2007. № 1 (34). С. 14–32.

Pyrozhyshyn R.V. MISDEMEANORS AND PUNISHMENTS OF WORKERS OF REGIONAL AND CITY DEPARTMENTS OF NKGB-MSS IN THE TERNOPIL REGION IN 1944–1948

The article deals with the issue of misdemeanors and punishments of employees of the NKD – MDB regional and city departments in Ternopil region in 1944–1948 on the basis of a considerable circle of historical sources and monographs. The author draws attention to the main type of punishment – imprisonment from 3 to 20 days and reprimand or severe reprimand. Dismissal, transferring to another department were less likely to occur. There were also exceptional measures in which state security officials were adjudicated and sentenced to long terms of imprisonment. Concerning misdemeanors, the author notes that during the initial period of work of the NKDB authorities, namely October 1944 – February 1945, they were concerned with low performance.

Specifically: low number of informants and agents recruited, small number of detentions, or small number of opened and completed agent cases. The author also identifies misdemeanors concerning violations of criminal procedure law of the USSR. In particular, this involved a lengthy investigation of individual cases that exceeded the statutory deadlines or the late indictment of individual convicts. The author also points out that there were also forms of violation of criminal procedure law, such as beatings during interrogations. In a separate block, the author forms violations related to alcohol consumption and all the consequences thereafter: being late for work, at work the employee was still, or already in a state of alcohol intoxication, did not appear for work at all, low performance at work, unacceptable behavior on people, and even the death of one of the employees. Such misdemeanors were punished at once and cruelly: arrest for a term of 15 to 20, dismissal, and even transfer to work in another department or adjudicated. The author also emphasizes that alcohol-related disorders were common and widespread in many areas of the Ternopil region. With the introduction of the new post, the chief of the fighter battalions also made misdeeds and punishments. Concerning misdemeanors, the author emphasizes: low performance, the collapse and elimination of individual village battalions. Arrests of various terms were used as punishment.

Key words: NKGB, MSS, operative, chief of department, deputy chief, misdemeanors, punishment.

УДК 94:353(477.62)«1914»
DOI <https://doi.org/10.32838/2663-5984/2019/4.10>

Сараєва О.В.

ДВНЗ «Приазовський державний технічний університет»

БЛАГОДІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ В РОКИ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ (НА ПРИКЛАДІ МАРІУПОЛЬСЬКОГО ПОВІТУ)

У статті проаналізовано суспільне повсякдення в роки Першої світової війни 1914–1918 рр., що дозволяє провести певні аналогії із сьогоденням. Відзначено, що збройний конфлікт на південному сході України постав для держави серйозним викликом, спричинив феномен масового волонтерського, благодійницького і суспільного руху, який засвідчує патріотизм українського суспільства. Акцентовано увагу на тому, що історичні сюжети, у яких можна простежити схожі соціальні обставини, зумовлені воєнним часом, можуть бути цікавими для істориків. Відзначено, що Перша світова війна актуалізувала діяльність органів місцевого самоврядування, які розв'язували питання медичної та соціальної реабілітації поранених бійців; вирішували питання облаштування біженців із зони конфлікту, надавали допомогу сім'ям мобілізованих воїнів. У статті наголошується на тому, що основним об'єктом державного і громадського опікування у роки Першої світової війни були саме військові та цивільні особи, котрі так чи інакше постраждали від війни. Виявлено, що численні пожертви та добровільні збори коштів і речей, громадські та приватні благодійницькі ініціативи у перші роки війни (1914–1915 рр.) свідчать про неабияку солідарність громадського загалу повіту з армією і фронтом, бажання допомогти жертвам війни. Крім того, значний внесок у здійсненні допомоги нужденним верствам населення мала і щира й ефективна приватна благодійність окремих представників влади, яка мала б стати прикладом для сучасних можновладців у реалізації приватної допомоги армії та біженцям.

Також у статті зазначено, що система благодійництва та соціальної опіки включала державну допомогу, зусилля органів місцевого самоврядування, спеціальних комітетів, створених під патронатом Дому Романових, громадські й приватні ініціативи. Усі види допомоги тісно перепліталися між собою, втім, центральну і найбільш дієву роль у цій справі відігравали саме органи місцевого самоврядування, зокрема земства. Всеросійський Земський союз і Всеросійський Союз міст мали власні програми дій допомоги жертвам війни – пораненим, місцевим жителям, біженцям. Для підтримки своєї діяльності вони користувалися державними субсидіями, жертвами громадських інституцій і приватних осіб, а також сумами, переданими Союзу з капіталів губернських земських зборів.

Зауважується, що саме цей локальний досвід вирішення соціально-гуманітарних проблем часів Першої світової війни може бути корисним і сьогодні.

Ключові слова: земства, органи місцевого самоврядування, благодійність, суспільне призріння, патронат, громадські інституції, соціальна опіка.

Постановка проблеми. Перша світова війна стала надзвичайним випробуванням не тільки для держави, а й для цивільного суспільства. Війна порушила низку складних питань соціально-гуманітарного характеру, серед яких: медична та соціальна реабілітація поранених бійців; проблема облаштування біженців із зони конфлікту, допомога сім'ям мобілізованих воїнів тощо. Усі ці завдання потребували неабияких зусиль як із боку держави, так і з боку громадськості.

З подібною ситуацією стикається сьогодні й Українська держава. Збройний конфлікт на південному сході України не тільки постав для неї

серйозним викликом, але й спричинив феномен масового волонтерського, благодійницького і загалом суспільного руху, який засвідчує громадянську зрілість і патріотизм значної частини українського суспільства. У зв'язку з цим для українських істориків набули актуальності ті історичні сюжети, у яких можна простежити схожі соціальні обставини, зумовлені воєнним часом. Одним із таких явищ і є Перша світова війна 1914–1918 рр. Дійсно, аналізуючи суспільне повсякдення того періоду, маємо провести певні аналогії із сьогоденням. Перед тодішнім суспільством були поставлені схожі проблеми: збори на

армію, лікування бійців, прийом біженців, підтримка сімей мобілізованих тощо. Сьогодні, як і в минулі роки, держава (особливо на початку воєнного конфлікту) не завжди спроможна впоратися з усім комплексом проблем воєнного часу, і значну частину цих функцій узяло на себе суспільство. І тільки згодом було опрацьовано дворівневий механізм допомоги: державну політику, діяльність владних структур і, одночасно, діяльність громадських об'єднань.

Перша світова війна актуалізувала такі види соціальної активності, як діяльність органів місцевого самоврядування, приватна ініціатива, релігійна каритативна (благодійна) діяльність, різнопланова громадська допомога і солідарність із жертвами війни. Вивчення цих процесів за часів Першої світової війни може бути затребуваним і при розробці сучасної гнучкої системи, що збалансовано поєднає державні, благодійні світські та релігійні види допомоги, які фінансуються як із боку офіційних, адміністративних органів влади, так і з боку недержавних структур, що спираються на приватну ініціативу. Саме тому локальний досвід вирішення соціально-гуманітарних проблем часів Першої світової війни може бути корисним і сьогодні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різні аспекти благодійності та соціальної допомоги на українських теренах у роки Першої світової війни відображені у працях сучасних вітчизняних дослідників. Т. Жванко всебічно дослідила проблему біженців, виокремила її етапи, визначила масштаби та напрями біженського руху, характер допомоги біженцям із боку держави й органів місцевого самоврядування [1].

Цікавим у контексті досліджуваної теми є зведені відомості щодо кількості біженців у Катеринославській губернії. У працях О. Доніка розкрито структуру і напрями земської допомоги жертвам війни, зокрема діяльність в Україні Всеросійського земського союзу [2]. Цілий ряд наукових статей присвячено окремим локальним кейсам соціальної допомоги на Катеринославщині та Запоріжжі [3].

Проте вивчення Маріупольського повіту в цьому контексті доки обмежується лише невеличкими статтями співробітниці Маріупольського краєзнавчого музею Р. Божко [4].

Серед найновіших зарубіжних досліджень із проблематики слід відзначити роботи А. Грицаєвої [5], Н. Іванової [6], Г. Уланової [7]. У них розглянуто організаційну структуру благодійності з особливим виокремленням і аналізом діяльності

комітетів із допомоги, створюваних представниками царської сім'ї.

Постановка завдання. Наша мета – з'ясування організаційного механізму і змісту соціальної допомоги жертвам війни та благодійництва в Маріупольському повіті Катеринославської губернії на початкових етапах Першої світової війни, а саме в 1914–1915 рр.

Виклад основного матеріалу дослідження. Перша світова війна викликала соціальну кризу, масштаби якої тільки поширювалися з плином часу. Соціальна криза – це форма прояву соціальних суперечностей унаслідок порушення нормальної взаємодії між членами суспільства, соціальними групами й інститутами. Соціальна криза ускладнює або унеможливує стабільне функціонування важливих підсистем суспільства чи всього суспільства загалом і виникає у разі проблематизації повсякденних соціальних практик, впорядкованих наявними нормами, цінностями, правилами, ролями [8].

Отже, такі проблеми, викликані воєнним часом, як проблема біженців, поранених і хворих воїнів, наявність інших жертв війни, погіршення рівня й умов життя, особливо у сім'ях мобілізованих, що лишилися без годувальників, – все це ускладнило стабільне функціонування суспільства і поставило на порядок денний пошук шляхів їх вирішення. Такими шляхами стали активізація благодійності та соціальної допомоги.

Благодійність і соціальна допомога у роки війни ґрунтувалася на системі, що була створена у попередні роки. Напередодні Першої світової війни існувало чотири типи благодійних установ: державні, громадські, приватні та церковні. До державних (або урядових) установ належали ті з них, які створювалися й утримувалися за рахунок державних казенних коштів або спеціальних податків і зборів із населення. Громадська благодійність – це товариства або установи, засновані на засадах взаємодопомоги, за рахунок коштів земств, за участю приватного акціонерного капіталу і громадського штату працівників. Церковна благодійність спиралася на церковно-приходські братства, товариства та піклування, утворені з прихожан конкретної церкви. Приватна благодійність – це добровільна діяльність окремих осіб, спрямована на піклування [9].

У роки війни благодійна діяльність також розвивалася в таких напрямках, які, проте, були дещо трансформовані у своїй організаційній структурі та пріоритетах. Державна соціально-благодійна активність окремих відомств і міністерств допо-

внилася посиленням благодійності під патронажем Дому Романових. Громадські зусилля в цьому напрямі були структуровані в діяльності потужних і активних організацій – Всеросійського земського союзу і Всеросійського союзу міст. При церковних парафіях виокремилася орієнтація на допомогу армії та біженцям. Такий саме акцент був і у приватній благодійності. Як і до війни, усі ці потоки соціальної активності взаємодіяли і часто перепліталися. Але на перший план виходило піклування про хворих і поранених воїнів, воїнів-інвалідів і членів їхніх сімей.

Правові засади такого напрямку благодійності забезпечував Закон «Про піклування нижчих військових чинів і їх сімей» від 25 червня 1912 р. Згідно із законом право на державну допомогу отримали солдати, які втратили працездатність під час проходження бойової служби, солдатські дружини, діти, батьки, брати і сестри. Усім перерахованим вище особам допомога надавалася незалежно від їх матеріального добробуту. На реалізацію закону Міністерство фінансів щомісяця відпускало близько 40 млн крб. Держава виплачувала солдатам-інвалідам, солдатським вдовам і сиротам пенсії [10].

29 серпня 1914 р. був виданий Найвищий указ Урядового Сенату «Про порядок приведення в дію Закону 25 червня 1912 р. в частині, що стосується піклування сімейств нижніх чинів, призваних на дійсну військову службу» [11]. У ньому зазначалося, що поряд з урядовими установами слід залучити «до благої справи забезпечення родин запасних військових чинів і ратників ополчення» й земські та міські органи. Варто було на місцевому рівні організувати міські й повітові піклування за участю представників губернських і міських управ, ватажків дворянства, гласних міських дум, церковно-парафіяльних опік для обліку видачі пенсій, казенних «пайків» (тобто грошової допомоги) з коштів скарбниці. Саме на органи місцевого самоврядування, а також на повітові та міські опікування лягла основна організаційна робота з надання допомоги солдатським сім'ям. На ефективність роботи таких структур негативно впливали нестача співробітників і необхідність у ряді випадків обслуговувати значні за площею території з низькою щільністю населення і відсутністю залізниць [12].

Історичний приклад громадської всебічної допомоги жертвам війни є діяльністю органів місцевого самоврядування – земств і міських дум. 30 липня 1914 р. З'їзд уповноважених губернських міст у Москві підтвердив створення Всеро-

сійського земського союзу, який розпочав роботу у справі допомоги армії. Практично одночасно з ним почав діяти Всеросійський союз міст – аналогічна громадська організація [13, с. 163]. Обидві організації мали власні програми дій допомоги жертвам війни – пораненим, місцевим жителям, біженцям, проте вже з 1915 р. Земський і Міський союзи починають діяти спільно і координувати спільні дії. Для підтримки своєї діяльності вони користувалися державними субсидіями, пожертвами громадських інституцій і приватних осіб, а також сумами, переданими Союзу з капіталів губернських земських зборів [14].

01 серпня 1914 р. Катеринославські губернські земські збори прийняли постанову, яка в окремих своїх положеннях стала орієнтиром для повітових земств у справі надання допомоги жертвам війни. Постанова передбачала створення Губернського комітету у справах хворих і поранених воїнів і асигнування йому 75 000 карбованців (далі – крб); асигнування на допомогу пораненим 10 000 крб, 500 крб на організацію курсів сестер-жалібниць і санітарів, а також асигнування для цього; надання по 25 000 крб кожному повіту на здійснення допомоги найбіднішим сім'ям; надання допомоги сім'ям мобілізованих воїнів зі збирання й обмолоту хліба у вигляді посівного матеріалу та безвідсоткової позики грошима.

Губернський земський комітет у справах хворих і поранених воїнів, створений згідно з постановою, складався із 10 гласних членів губернської земської управи і представників повітових земств (по 1-му – з кожного повіту), члена санітарного бюро губернського земства і представників санітарної ради. Завдання комітету визначалися таким чином: розподіл поранених і хворих по повітах і окремих пунктах губерній, пошук приміщення в лікувальних установах губернського земства для поранених, організація госпітальних установ, субсидування повітів [15, с. 16].

Відповідно до рішення губернських земських зборів 11 серпня 1914 р. на надзвичайній сесії Маріупольських повітових земських зборів було створено Маріупольський повітовий комітет у справах хворих і поранених воїнів, який невдовзі став Маріупольським повітовим комітетом Всеросійського земського союзу. До нього увійшли 5 гласних, обраних повітовими земськими зборами, і повітова управа у повному складі. Очолив комітет відомий маріупольський купець О. Гозадінов [16, с. 18]. До 1 листопада 1914 р. комітет зібрав пожертв на 16 580 крб. Частина пожертв була у вигляді відрахувань від зарплатні земських

службовців (7 000 крб) Сума разом із асигнуваннями земства і пожертвами становила 31 580 крб.

За вересень – листопад 1914 р. комітет віднайшов 220 ліжок для поранених (115 ліжок – у земських лікарнях; у спеціальних лазаретах торговельного порту – 20 ліжок, у будові земського дослідного поля – 20 ліжок, приміщенні волосного правління с. Нова Каракуба – 20 ліжок). На кінець 1915 р. у розпорядженні комітету було 312 ліжок, де проходили лікування 1 513 поранених. За рік у розпорядження комітету надано 160 ліжок у лікарнях земства, також комітет відкрив два нових лазарети на 60 ліжок і взяв на себе утримання лазарету у с. Нова Каракуба. Створені також лазарети селянських товариств і лазарет заводу «Руський Провіданс» [17, с. 237–238].

Натомість умов для створення групового патронату в губернії не було, і насамперед не було вільних помешкань, що відповідали б необхідним вимогам. Для земств це було невирішуваним завданням. Наприклад, у Маріупольському повіті наприкінці 1915 р. перебувало до 40 000 тис. біженців, їх розміщувала майже кожна сільська сім'я. У Маріуполі перебувало до 10 000 біженців. Сільські товариства навіть надавали для лазаретів і біженців установи волосних правлінь і суду. Отже, коли комітет звернувся до осіб і сільських товариств, які раніше виявили бажання прийняти поранених під час подій 1914–1915 р., поразки російської армії на Південно-Західному фронті викликали хвилю біженців із захоплених територій. Німецькі війська, здійснивши контрнаступ у ході Горлицького прориву (2 травня – 22 червня 1915 р.), змусили російську армію відступити й упродовж літа залишити Галичину, Польщу та Литву. Водночас починається масова добровільна, а часто й евакуація на схід значної частини населення прифронтової зони, яка досягає свого максимуму у вересні – жовтні.

На початковому етапі біженського руху безпосередню допомогу постраждалим на благодійницькій основі надавав комітет Великої Княжни Тетяни Миколаївни (Тетянинський комітет), що виник у вересні 1914 р. [18, с. 72]. Вже восени Тетянинський комітет провів низку загальноросійських харитативних акцій «Росія – зруйнованим околицям» і «Росія – Польщі». На локальному рівні таку діяльність проводили земські та міські управи, місцеві комітети допомоги біженцям, етнічні спілки, духовенство. Серед способів залучення пожертв – збори за підписними листами, влаштування різних концертів, спектаклів, масових гулянь і свят, «кухликові збори», відрахування

відсотків заробітної плати службовців, виручення коштів від продажу книг, рукоділля, квітів, а також від проведення лекцій і бесід, лотереї та базари, фургонні збори. Населення при проведенні таких зборів виділяло кошти, продукти харчування, одяг і взуття. Особливо активно український загальний відгукнувся на заклик Великої Княжни Тетяни щодо організації благодійного збору «Росія – зруйнованим околицям», присвяченого дню її народження і проведеного 29–30 травня 1915 р. [19].

Маріупольський повітовий комітет Всеросійського земського союзу виробив план для прийому і розміщення біженців. Усі потяги з біженцями повинні були направлятися до Маріуполя, тут піддаватися медичному огляду, ізоляції хворих, реєстрації, дезінфекції речей і тільки після п'ятиденного спостереження біженців передбачалося направляти в місця їх постійного перебування. Повіт був розділений на 11 районів, завідування якими доручено особливим уповноваженим [20, с. 240].

Усі ці заходи були проведені оперативно протягом перших тижнів. Але згодом біженський потік набув великих розмірів, протягом дня надходило кілька потягів по 1 тис. біженців у кожному. Їх розселили по всіх школах і придатних приміщеннях. Біженці розподілялися на дві категорії – працездатні та непрацездатні. Перші отримували грошову допомогу протягом 7–10 днів, інші – постійно [21]. Встановлено норми продовольчого пайка для непрацездатних біженців – 6 крб на місяць для дорослого і 3 крб – для малолітніх, пайки на опалення – 6 крб і для худоби – 9 крб. Спочатку комітет надавав грошову допомогу, харчові пайки, а потім облаштував їдальню на 2 000 обідів щоденно.

Комітет організував опікування з метою збору відомостей про ступінь нужденності кожної сім'ї. Грошові допомоги видавалися тепер тільки найбільш нужденним сім'ям згідно із заявами піклувальників. Комітет мав уповноважених у селах. При них створилися волосні комітети у складі волосної старшини, волосного писаря, а також по одному представнику кооперативу і санітарного опікування. Волосні комітети з допомоги біженцям визначали місця поселення біженців по селах, надсилали підводи на станції для перевезення та шукали квартири для їх розміщення, вирішували питання продовольства, постачали паливо, одяг і взуття, реєстрували біженців, шукали роботу для них. Міські та земські лікарні були зобов'язані надавати медикаменти біженцям безкоштовно. На вересень 1915 р. через Маріуполь пройшло 30 000 біженців. Були влаштовані збори білизни

й одягу, а також відкрито притулки для сиріт [22, с. 242–242].

Висновки. Дослідивши роль благодійності та соціальної допомоги як інструментів вирішення соціальної кризи у роки Першої світової війни (на прикладі Маріупольського повіту), можемо дійти таких висновків:

– Перша світова війна зумовила соціальну кризу як загальнонаціонального масштабу, так і на рівні локальних спільнот, навіть там, де не відбувалися воєнні дії, зокрема у Маріупольському повіті;

– законодавчі акти з питань соціальної допомоги жертвам війни покладали значну частину відповідальності у цій справі на органи місцевого самоврядування;

– основним об'єктом державного і громадського опікування у роки Першої світової війни

були військові та цивільні особи, котрі так чи інакше постраждали від війни;

– активна організаційна і фінансова участь у цій справі органів місцевого самоврядування, зокрема земств. Приклад Маріупольського міського повітового земства демонструє, що саме воно взяло на себе більшу частину відповідальності за лікування і реабілітацію поранених воїнів, допомогу фронту, прийом і облаштування біженців.

Перспективи дослідження теми можна визначити у таких напрямках: простежити розвиток соціальної допомоги жертвам війни у Маріупольському повіті у наступні роки війни – 1916–1918 рр., охарактеризувати зміни, що відбулися у зв'язку з революційними подіями; більш детально розглянути соціальну діяльність Маріупольської міської думи та її спроби вирішити гострі питання соціальної кризи у місті.

Список літератури:

1. Жванко Л.М. Біженці першої світової війни: український вимір. Харків, 2012. 568 с.; Жванко Л.М. Біженці першої світової війни: організація благодійних зборів на українських землях за часів Російської імперії. URL: <http://www.krasnokutsk.org/>; Жванко Л.М. Евакуація біженців Першої світової війни: допомога на шляху руху українськими землями. *Історична пам'ять*. 2015. № 32. С. 23–37.
2. Донік О.М. Гуманітарна складова діяльності Всеросійського Союзу міст в роки Першої світової війни. *Проблеми історії України XIX – поч. XX ст.* 2014. Вип. 37. С. 163–173; Донік О.М. Всеросійський земський союз в Україні: структура, напрями та результати діяльності. *Український історичний журнал*. 2014. № 3. С. 22–37.
3. Гвоздик Г.С. Становище біженців в Олександрівському повіті Катеринославської губернії в умовах Першої світової війни (1915–1916). *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. 2012. Вип. XXXIV. С. 70–74; Уланова Г. Благотворительная помощь общества жертвам войны в 1914–1918 гг.: дискуссионные вопросы и содержание. URL: [http://galinaulianova.ru/index.php?option=com_content &view=article&id=118:-1914-1918-&catid=38:books&Itemid=60&lang=en%2028](http://galinaulianova.ru/index.php?option=com_content&view=article&id=118:-1914-1918-&catid=38:books&Itemid=60&lang=en%2028).
4. Божко Р.П. Беженцы Мариуполя: век назад. URL: <http://old-mariupol.com.ua/bezhency-v-mariupole-vek-nazad/>.
5. Грицаева А.Н. Благотворительность в России в годы Первой мировой войны. URL: <http://cheloveknauka.com/blagotvoritelnost-v-rossii-v-gody-pervoy-mirovoy-voyny-1914-fevral-1917-g>.
6. Иванова Н.М. Милосердие и благотворительность в годы Первой мировой войны: на материалах Петрограда. URL: <http://www.dissercat.com/content/miloserdie-i-blagotvoritelnost-v-gody-pervoi-mirovoi-voyny-1914-1917-gg-na-materialakh-petro#ixzz4U9YgxsSJ>.
7. Уланова Г. Благотворительная помощь общества жертвам войны в 1914–1918 гг.: дискуссионные вопросы и содержание. URL: http://galinaulianova.ru/index.php?option=com_content&view=article&id=118:-1914-1918-&catid=38:books&Itemid=60&lang=en%2028.
8. Парашевін М.А. Криза соціальна. *Енциклопедія сучасної України*. URL: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=965
9. Иванова Н.М. Милосердие и благотворительность в годы Первой мировой войны: на материалах Петрограда. URL: <http://www.dissercat.com/content/miloserdie-i-blagotvoritelnost-v-gody-pervoi-mirovoi-voyny-1914-1917-gg-na-materialakh-petro#ixzz4U9YgxsSJ>.
10. Законы и правительственные распоряжения по призрению семей лиц, призванных на войну, а также семей раненых и павших воинов. Петроград, 1915. XVI. 285 с.
11. Полное собрание узаконений и распоряжений Правительства, издаваемое при Правительствующем Сенате. 1914. № 224. Ст. 2239; Полное собрание узаконений и распоряжений Правительства, издаваемое при Правительствующем Сенате. 1914. № 247. Ст. 2345.
12. Грицаева А.Н. Благотворительность в России в годы Первой мировой войны. URL: <http://cheloveknauka.com/blagotvoritelnost-v-rossii-v-gody-pervoy-mirovoy-voyny-1914-fevral-1917-g>.

13. Донік О.М. Гуманітарна складова діяльності Всеросійського Союзу міст в роки Першої світової війни. *Проблеми історії України XIX – поч. XX ст.* 2014. Вип. 37. С. 163–173.
14. Уланова Г. Благотворительная помощь общества жертвам войны в 1914–1918 гг.: дискуссионные вопросы и содержание. URL: http://galinaulianova.ru/index.php?option=com_content&view=article&id=118:-1914-1918-&catid=38:books&Itemid=60&lang=en%2028.
15. Журнал Мариупольского уездного собрания 46-й очередной 1914 года сессии, Мариуполь. 1914.
16. Журнал Мариупольского уездного собрания 46-й очередной 1914 года сессии, Мариуполь. 1914.
17. Доклад Уездной земской управы – отчет о деятельности Мариупольского уездного комитета Всероссийского Земского союза. *Журналы Мариупольского уездного земского собрания 47-й очередной сессии 1915 г.* Мариуполь, 1915.
18. Гвоздик Г.С. Становище біженців в Олександрівському повіті Катеринославської губернії в умовах першої світової війни (1915–1916). *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету.* 2012. Вип. XXXIV. С. 70–74.
19. Жванко Л. Біженці першої світової війни: організація благодійних зборів на українських землях за часів Російської імперії. URL: <http://www.krasnokutsk.org/>.
20. Доклад Уездной земской управы – отчет о деятельности Мариупольского уездного комитета Всероссийского Земского союза. *Журналы Мариупольского уездного земского собрания 47-й очередной сессии 1915 г.* Мариуполь. 1915.
21. Мариупольская жизнь. 1915. № 2671. 13 сентября.
22. Доклад Уездной земской управы – отчет о деятельности Мариупольского уездного комитета Всероссийского Земского союза. *Журналы Мариупольского уездного земского собрания 47-й очередной сессии 1915 г.* Мариуполь, 1915.

Saraieva O.V. CHARITABLE ACTIVITY OF LOCAL AUTHORITIES DURING WORLD WAR I (CASE STUDY OF MARIUPOL DISTRICT)

The article analyses social everyday life during World War I (1914–1918), that allows to draw an analogy with today's life. It is noted that military conflict in the eastern part of Ukraine represented a huge challenge to the state, causing occurrence of such phenomenon as mass volunteer, charitable and social movement which testifies to Ukrainian society patriotism. It is emphasized that historical events resulting from war times can be of great interest for historians as they give a basis for keeping a track of the similar social circumstances. It is stated that World War I updated the local authorities' activity as they faced up to the process of solving the issues of the wounded medical and social rehabilitation, cared about resettlement of refugees and displaced people from the zone of conflict, aided to the families of mobilized soldiers. The article also emphasizes that it was military and civilian men suffered from the war to some extent who were the primary target of state and civil custody during the times of World War I. It is highlighted that numerous donations and voluntary fund-raising and collecting things, civilian and private charitable initiatives in the first years of the war (1914–1915) testify to significant solidarity of district's civil society and army, the desire to help war victims. Moreover, the article notes that sincere and efficient private charitable activity of some authorities contributed a lot to aid needed population groups. Such activity should be an example for today's governing bodies while implementing private assistance to army and refugees.

The article specifies that system of charity and social custody included state assistance, efforts of local authorities, special committees set up under the Romanovs' patronage, civilian and private initiatives. All kinds of aid were closely intertwined, but it was local government bodies, particularly Bodies of Land, that played central and the most essential role in that activity. All-Russian Union of Bodies of Land and All-Russian Union of Towns had their own plans of actions on war victims assistance such as the wounded, local citizens, refugees. To provide their activity they used state subsidies, civilian institutions' and private persons' donations as well as funds transferred to the Union from the provincial Bodies of Land.

The article notes that it is the local experience of finding solution to social and humanitarian problems of the times of World War I may be of great use within today's reality.

Key words: *Bodies of Land, local authorities, charity, public disdain, patronage, civilian institutions, social custody.*

Sviatnenko A.V.

National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine

**CHARITY AND CULTURAL-EDUCATIONAL ACTIVITIES OF THE
ORTHODOX CHURCH IN THE RIGHT-BANK UKRAINE AT THE END
OF THE XVIII – FIRST HALF OF THE XIX CENTURY: HISTORIOGRAPHY**

The article analyzes and systematizes the historiographical work on the activity of the Orthodox Church in Right-Bank Ukraine, describes the achievements and defines gaps in the research on the subject, outlines the views of contemporary national scholars and their justification for the contribution of the church and spirituality, the contribution of the church and spirituality on Right-Bank Ukraine, as well as the content and perspectives of the research on the announced topic are outlined. The subject of intelligence that is grounded views of contemporary national researchers toward the place and role of the Orthodox Church in the social and cultural life of the country during the end of the XVIII – first half of the XIX century is emphasized. The attention is drawn to the fact that the interest in church history, its activity is conditioned by the long-awaited opportunity to carry out the ideologically not engaged, free from established stereotypes and biased attitude to religious subjects of research.

At the same time, it is emphasized that there is still no precise comprehensive study of the cultural, educational, and philanthropic activity of the Orthodox Church in Right-Bank Ukraine at the end of XVIII – the first half of the XIX century. Researchers are limited to the coverage of a particular activity of the church; the geographical boundaries of facts are not beyond the eparchial-provincial. The timeline of events mainly refers to the second half of the XIX century. The problems of functioning of church libraries, the chronicle activity of monasteries, and ecclesiastical figures, the state of church museums remain without the attention of scholars. Therefore, in contemporary national historiography, the issue of the educational activities of the Orthodox clergy on the Right Bank in the outlined period is covered. However, the absence of works that would comprehensively cover the entire spectrum of cultural and educational activities make it impossible to determine the place and role of the clergy in the development of education in the region. A particular gap in contemporary historical science is the lack of attention to the study of the basic directions, forms, and scope of the charitable activity of the church in Right-Bank Ukraine.

Key words: *historiography, cultural, educational, charitable activity, Orthodox Church.*

Formulation of the research problem. Today, there is an increased interest in the historical past of the church, religious traditions of the Ukrainian people, socio-cultural spheres of the clergy. The mentioned claim is connected to the fact that the “church” theme was not included in the priority for a long time, was concealed, and was often banned. Therefore, the diverse activity of the church, its participation in the social and cultural life of Ukraine has not been objectively covered in scientific research. However, without reconstruction of the diversity of activities of the Orthodox Church, it is impossible to recreate an accurate picture of the history of the Ukrainian people. Depoliticization of research, access to once-closed archival funds, and the possibility of impartial analysis of events have prompted many scholars to choose religious subjects as their subject of exploration.

An essential role in the socio-cultural life of Right-Bank Ukraine during the outlined period undoubtedly

belonged to the Orthodox denomination. Its interests, opportunities, the scale of activity, and level of influence on the population at that time can hardly be exaggerated. It is the church organizations, the clergy, who, through their activities, formed the public opinion, attitude to political, religious, and cultural processes in the country. Without analyzing the consequences of the Orthodox Church’s actions, Ukraine’s history would seem incomplete.

Recently, there has been a tendency to increase the influence of church structures on the development of socio-political and socio-cultural processes in the country. The restoration of the place and role of the Orthodox Church in the history of Ukrainian society will allow us not only to appreciate the events of the past but to understand the present better.

Set of the research objectives. The purpose of scientific research is to: analyze and systematize the historiographical work connected with the study of

various aspects of the activity of the Orthodox Church on Right-Bank Ukraine by national scientists, to characterize the achievements and to determine the gaps of the subject, to find out new views and attitudes of the scholars in the study, culture, philanthropy in Ukraine, outline the content and perspectives of scientific research on the described issues.

The object of the study is the state and development of contemporary national historical thought in the process of studying the cultural, educational, and charitable activities of the Orthodox Church in Right-Bank Ukraine during the late XVIII – early XIX centuries.

The subject of the study is the scientific opinion of modern national researchers toward the place and role of Christian churches in the social and cultural life of the country during the end of XVIII – the first half of the XIX century.

The choice of the chronological boundaries of the study (the 90s of the XX – the beginning of the XXI century) is conditioned by the beginning of ideologically not engaged, free from established stereotypes of scientific researches on the history of the church in Ukraine, which are based on the objective analysis of a wide array of archival and scientific sources.

The primary research material outline. History of the church in Ukraine at the end of XVIII – the first half of the XIX century has numerous historical research that emerged during the late XX – early XXI centuries. However, there is no comprehensive scientific work on the cultural, educational, and charitable activities of the Orthodox Church on the territory of Right-Bank Ukraine in the indicated period till current times. There is also no general historiographical study of the problem.

A wide range of issues concerning the study of church history is outlined by researchers at scientific regional, nationwide, and international conferences, “round tables”, which have been held regularly in Ukraine since 1992 [1]. Interesting and thorough intelligence on the issue was published on the pages of the magazines “УДЖ”, “Kyivska Starovyna”, “Archivy Ukrainy”, etc.

An essential contribution to the coverage of the problem was the work of O.P. Krizhanovsky, S.M. Plochiy “History of the Church and Religious Thought in Ukraine”, in which researchers provide a panorama of church and religious life in Ukraine, highlight the structural organization of the Orthodox Church, consider both socio-economic and cultural-educational areas of activity.

A separate section of the paper is devoted to the characteristics of church charity, the analysis of the

spiritual education system, and monastic public schools. The contribution of the church to the overall development of the country’s culture is briefly outlined. However, the full chronological (XVIII – first half of XIX century) and geographical (whole territory of Ukraine) borders of the study did not allow the authors to disclose the activity of the churches on Right-Bank Ukraine fully. Emphasis was shifted to Left Bank and Sloboda Ukraine, with a particular focus on the Greek Catholic Church and numerous monastic orders [2].

The work of V.I. Ulyanovsky is widely used [3] and provides information on the activities of Orthodox dioceses, reveals the state-legal status of the church and the peculiarities of internal church self-government.

Significant refinement of Ukrainian historiography regarding the retrospective view of the historical development of the Orthodox denomination was the publication of the 10-volume study “History of Religions in Ukraine” [4]. The third volume on the activities of the Orthodox Church in Ukraine is of particular interest. Along with an in-depth analysis of the evolution of the church, the relationship between the Orthodox and Greek Catholic churches is examined, and it is concluded that due to the persistent efforts of the Russian synodal authorities, relations between these denominations have continuously become conflicting. The relationship between churches, on the one hand, and culture, education, on the other, is widely studied.

A separate section of work is devoted to the development of such a religious institute of the church as monasteries. It is noted that their integration into state Orthodoxy led to their loss of active and independent national-cultural position in the XIX century. However, the cultural and educational activities of the clergy of the Orthodox denomination are briefly covered.

The analysis of the religious situation, the processes of autocratic unification of churches on the Right Bank, administrative-church reforms, secularization measures, problems of organization and functioning of the system of management in dioceses is devoted to several scientific works of modern researchers [5]. These works are general, but they can serve to understand and evaluate the historical background against which the activity of the religious Orthodox clergy unfolded.

Some aspects of the Orthodox Church’s activity have become the subject of the unique analysis by national researchers. The research of O.A. Chirkova is devoted to the topic of the history of spiritual edu-

cation [6]. In particular, the author gives an accurate description of the activities of the diocesan bishops, to improve the position of the clergy, and analyzes the course of reforming the educational institutions. In the research of G.V. Stepanenko, the holistic picture of the educational activity of the Orthodox clergy has been comprehensively analyzed and created, its social significance has been shown, and the educational activities of scholars of theological seminary have been investigated [7].

However, the materials on which the works were based did not allow the authors to cover the activities of the clergy in the Podilskyi province, which is part of Right-Bank Ukraine. Besides, a sufficiently broad chronological framework of the research prevented the authors from concentrating on the achievements of the clergy in the field of education in the first half of the XIX century.

The work of V.V. Babichuk is devoted to the analysis of the role of the Orthodox Church in the implementation of the educational policy of the autocracy in Volyn [8]. The author proved that the Russian government used the Orthodox Church in its intention to increase its influence among the local population by placing it under the obligation to open and maintain parish schools, to provide them with teaching staff. The tendencies found in the educational sphere revealed by the researcher are reduced to an increase in the number of Russian educational institutions, on the one hand, and on the other, the distrust of the local population in schools opened by the authorities and the Orthodox Church.

The Doctor of History of the Ukrainian Orthodox Church, V.Ye. Rozhko dedicated the own research to the development of spiritual education in Volyn. Thus, the further studies are the ones that should be mentioned: “Spiritual Orthodox educational institutions in Volyn region of the X–XX centuries: historical and local history essay” (Lutsk, 2002), where the process of assembling a network of spiritual schools is outlined in chronological order; “Volyn Theological Seminary (1796–2004): a historical essay” (Lutsk, 2004), which provides a comprehensive report of the history of this spiritual educational institution, presents the causes and consequences of the foundation, activity of all four, depending on location, periods of existence, external and internal condition of the seminary. Attention is drawn to the educational level of academics, the quantitative and social composition of students; the curriculum is analyzed. A separate section is dedicated to prominent figures of the Volyn Theological Academy. The author directed his scientific interest to the study of the history of Orthodox

monasteries, proving that they were cultural and educational centers of Volyn [9].

O.B. Kachkovsky, A.G. Filinyuk analyzed the complexity and contradiction of cultural and educational life in Podillya [10]. Certainly, A.G. Filinyuk underlined the following circumstances that adversely affected the activities of the Orthodox clergy: ignoring and restraining the czarist regime development of cultural values of Ukrainians, giving preference in the Ukrainian territory to all Polish and then Russian; the existence in the region of a limited circle of Ukrainian elite focused on attracting peasants to the peaks of national education and culture; the absence of measures of autocracy aimed at protecting the Orthodox Church from the dominance of Catholicism. At the same time, the author reveals positive trends. In his view, the drive to protect the own national and cultural values was gaining ground among Orthodox priests against the backdrop of the decline of traditional forms of spiritual life. National education in the province was not so much in the preservation and development of Ukrainian schools, but in the mobilization of forces to fight against Russian and Polish influence, in closer unity of the Orthodox clergy. The researcher believes that the consequence was the beginning of the national and cultural revival. This data is based on a broad source base. Particular attention was paid to the activity of the Podilskyi Seminary, its financial position, pedagogical composition, provision of educational literature. However, the framework of scientific work did not allow us to elaborate further on the functioning of other educational establishments in the region.

N.A. Shyp devoted a number of her works to various aspects of the educational activity of the Kyiv Theological Academy [11]. The author did not proceed from what this educational institution did not do, but what benefit it gave in the unfavorable conditions of the imperial policy on Ukrainians by analyzing the publishing business, the participation of the Academy and its mentors in the creation of scientific societies, organizations and scientific events.

Various aspects of the charitable activity of the Orthodox Church were reflected in the dissertations by O.V. Kravchenko, and S.I. Poliarush [12]. They attempt to reveal the role of the church in the country’s public life. However, the system of charitable activities of the clergy of Right-Bank Ukraine remained beyond their attention.

Modern domestic scholars have paid some attention to the study of this kind of educational activity of the church as book printing. It is worth mentioning Y. Isaevich’s monograph “Ukrainian Book

Publishing: Origins, Development, Problems” [13]. An attempt was made to outline the main trends in the development of printing in a separate section on the state of the problem in the XIX–XX centuries to determine the place in this process of national book publishing. Although the author focuses on the functioning of state-owned, private printing companies. The influential monastery printing houses of the Kyiv-Pechersk Lavra are considered briefly, its activity is outlined schematically and touches the period until the end of the XVIII century.

V.E. Rozhko did research concerning the process of origin and development of Orthodox book printing in Volyn. Thus, in the work “Ukrainian Orthodox Bibliography and Book Printing in Volyn (IX–XX centuries): a historical and local history essay” [14] revived the memory of small monastery printing houses in the historical Volyn based on extensive documentary and historical sources. The author paid particular attention to the study of the activity of the Basilian printing work in the Pochaiv Monastery. He proved that during this period, the quantity and quality of book publishing increased. He emphasized that the liturgical and theological printed works differed in the Ukrainian Orthodox direction and were mostly published in the Ukrainian language. He stressed that at the time of the subordination of the Pochaiv Lavra to the Orthodox Church, which at that time was already utterly dependent on autocracy, the monastery printing house did not lose its importance as a center for book printing.

This area of activity of monasteries is also represented in the article by V.V. Klimov, “Monastic book printing in the context of the history of the Orthodox Church in Ukraine” [15]. By analyzing the decrees, circulars, instructions of the tsarist authorities on church book printing in Ukraine, the researcher concludes that their purpose was to carry out a large-scale process of cultural and ecclesiastical unification.

Noteworthy are the works aimed at covering the history of monasteries and churches on the Right Bank, which examined the traditions of chronicles, library affairs [16], temple building [17], charitable events [18].

The scientific conference “The role of libraries of monasteries, cathedrals and other cultural institutions of Ukraine” is dedicated to the tradition of chronicle chronicles to highlight the role of libraries of monas-

teries, cathedrals that have operated in Ukraine over its centuries-old history. The impressive report is presented by I.G. Pashchuk, G.A. Zagorodnya, P.V. Holobutsky, E.M. Zhudko, M.A. Shamray, etc. [19]. There are specific steps in studying the peculiarities of functioning, conditions of storage, rules of using library funds on the example of individual monasteries and cathedrals teaching in the work of T. Gorbatenko [19].

Conclusions. The previously presented material presents a case that, at the present stage in Ukraine, much attention is paid to the multifaceted coverage of the problems of the historical development of the Orthodox Church. However, despite the considerable number of publications on this subject, there is still no comprehensive study of the cultural, educational, and philanthropic activities of the Orthodox Church in Right-Bank Ukraine at the end of XVIII – the first half of the XIX century. Most of the works of contemporary national scholars treating the history of the denomination by covering only one of the outlined activities. The geographical scope of the research is generally not beyond the eparchial boundaries. The vast majority of researchers focus on the activities of the church since the second half of the XIX century, and the outlined period remains poorly researched. Only certain aspects of this issue are studied, and mainly in the context of the research of political, socio-economic conditions of the church.

Nowadays, the functioning of church libraries, the chronicle activity of monasteries, and ecclesiastical figures, and the state of church museums remain without the attention of scholars. More widely, in contemporary national historiography, the issue of the educational activities of the Orthodox clergy on the Right Bank in the outlined period is covered. However, the absence of works that would comprehensively cover the entire range of cultural and educational activities does not make it possible to determine the place and role of the clergy in the development of education in the region. A particular gap in modern historical science is the lack of attention to the study of the basic directions, forms, and scope of the charitable activity of the church in Right-Bank Ukraine.

Thus, it can be argued that the cultural, educational, and charitable activities of the Orthodox Church in Right-Bank Ukraine in the chronologically defined period are relevant and promising for future scientific researches.

References:

1. Історія релігій в Україні. Тези повідомлень II круглого столу. Львів, 1992. 83 с.; Релігія і церква в національному відродженні України. Тези наукової конференції. Тернопіль, 1993. 93 с.; Роль бібліотек монастирів, соборів та інших установ культури України. Тези наук. конф. Київ, 1993. 130 с.; Православ'я –

наука – суспільство: проблема взаємодії. Матер. Всеукр. науково-практ. конференції. Черкаси, 2003. 66 с.; Православні духовні цінності і сучасність. Матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. Київ, 2004. 139 с.; XVII Міжнародна наукова конференція «Історія релігії в Україні». 16–17 травня 2017 р. Київ. 197 с.; VIII Міжнародна наукова конференція «Православ'я в Україні». 23 листопада 2018 р.; XXIX Міжнародна наукова конференція «Історія релігій в Україні». 21–23 травня 2019 р. Львів.

2. Крижанівський О.П., Плохій С.М. Історія церкви та релігійної думки в Україні. Київ, 1994. 336 с.
3. Ульяновський В.І. Історія церкви та релігійної думки в Україні. Київ, 1994. 256 с.
4. Історія релігії в Україні : у 10 т. / під ред. А. Колодний. Київ, 1996–2003.
5. Українська церква між Сходом і Заходом / під ред. П. Яроцького. Київ, 1996; Спінул О.В., Чиркова О.А. Органи єпархіального управління Київської митрополії у XVIII–XIX століттях. Київ, 1997; Із історії православної церкви в Україні : збірник наукових праць. Київ, 1997; Слободянюк П.Я. Українська церква: історія руїни і відродження. Хмельницький, 2000; Адміністративно-територіальний устрій Поділля: Історія і сучасність : монографія / за заг. ред. Смоля В.А., Слободянюка П.Я. Хмельницький, 2005. 400 с.
6. Чиркова О.А. Православна церква в Україні в кінці XVIII–XIX ст. (на матеріалах «Київських Єпархіальних відомостях», «Полтавських Єпархіальних відомостях», «Чернігівських Єпархіальних відомостях») : дис. ... канд. іст. наук. Київ, 1998.
7. Степаненко Г.В. Освітня діяльність православного духовенства в Україні (XIX – початок XX ст.) : дис. ... канд. іст. наук. Київ, 2002.
8. Бабійчук В.В. Російська Православна церква в освітній політиці самодержавства на Волині в кінці XVIII–XIX столітті. *Історія міст і сіл Великої Волині : науковий збірник «Велика Волинь»*. Житомир, 2012. Т. 25.
9. Рожко В.Є. Православні монастирі Полісся. Луцьк, 1996; Православні монастирі Волині. Луцьк, 1997; Древні святині Полісся. Луцьк, 2008. 152 с.; Православні святині історичної Волині. Луцьк, 2009. 560 с.
10. Качковський О.Б. Освіта на Поділлі в XIX ст. *Освіта, наука і культура на Поділлі*. Кам'янець-Подільський, 1998; Філінюк А.Г. Освіта на Поділлі на рубежі XVIII–XIX ст. Хмельницький, 2009.
11. Шип Н.А. Видавнича і просвітницька діяльність Київської духовної академії. *Київська старовина*. 1999. № 3. С. 3–16; Київська духовна академія – центр вищої духовної освіти Наддніпрянської України (XIX – початок XX ст.) *ВДЖ*. 1999. № 2. С. 63–71; Інтелектуальний потенціал Київської духовної академії (1819–1869 рр.). *Православні духовні цінності і сучасність : Матеріали міжнародної науково-практичної конференції*. Київ, 2014. С. 32–41.
12. Кравченко О.В. Благодійна діяльність православної церкви в Харківській єпархії (1799–1917 рр.) : дис. ... канд. іст. наук. Харків, 2003; Поляруш С.І. Становлення і діяльність органів державної опіки та громадської благодійності на Лівобережній Україні (1775–1918) : дис. ... канд. іст. наук. Київ, 1996.
13. Ісасвич Я. Українське книгодрукування: витоки, розвиток, проблеми. Львів, 2002. 520 с.
14. Рожко В.Є. Українське православне книгописання і книгодрукування на Волині (XI–XX ст.) : (історико-краєзнавчий нарис). Луцьк., 2005. 256 с.
15. Климов В.В. Монастирське книгодрукування в контексті історії Православної церкви в Україні. *Бібліотечний вісник*. 1993. № 5/6. С. 55–61.
16. Ломачинська І. Просвітницька діяльність Київських монастирів. *Київська старовина*. 1997. № 6. С. 132–141; Степовик Д. Історія Києво-Печерської лаври. Київ. 2001. 552 с.
17. Годованок С.М. Монастирі та храми Волинського краю. Київ, 2014. 176 с.; Горбик О.О. Римо-католицькі костьоли Києва і Київщини. Київ, 2014. 128 с.
18. Градовський П.М. Історія Забрідської церкви на Житомирщині. Житомир, 2002. 36 с.
19. Роль бібліотек монастирів, соборів та інших установ у розвитку культури України. *Тези наукової конференції*. Київ, 1993. 130 с.
20. Горбатенко В. Вплив монастирських бібліотек на формування писемної культури Русі-України. *Християнство в Україні на межі третього тисячоліття*. Івано-Франківськ, 2002. С. 13–16.

Святненко А.В. ДОБРОЧИННА ТА КУЛЬТУРНО-ПРОСВІТНЯ ДІЯЛЬНІСТЬ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ НА ПРАВОБЕРЕЖНІЙ УКРАЇНІ НАПРИКІНЦІ XVIII – У ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ XIX СТ.: ІСТОРИОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ

У статті проаналізовано і систематизовано історіографічний доробок щодо діяльності православної церкви на Правобережній Україні, охарактеризовано здобутки та визначено прогалини в дослідженнях із окресленої тематики, з'ясовано погляди сучасних вітчизняних науковців і їх обґрунтування щодо внеску церков і духівництва в розвиток культури, освіти, доброчинності на Правобережній Україні, окреслено зміст і перспективи наукових досліджень із оголошеної тематики. Підкреслено, що предметом розвідки є погляди сучасних вітчизняних дослідників на місце і роль православної церкви в суспільному та культурному житті країни в період кінця XVIII – першої половини XIX ст.

Акцентовано увагу на тому, що інтерес до церковної історії, її діяльності зумовлений довгоочікуваною можливістю проведення ідеологічно не заангажованих, вільних від усталених стереотипів і упередженого ставлення до релігійної тематики досліджень.

Наголошується, що й досі у вітчизняній історіографії немає цілісного ґрунтовного дослідження культурно-просвітницької та благодійницької діяльності православної церкви на Правобережній Україні кінця XVIII – першої половини XIX ст. Дослідники обмежуються висвітленням окремого виду діяльності церкви, географічні межі розвідок не виходять за рамки єпархіально-губернських. Хронологія подій переважно стосується другої половини XIX ст. Поза увагою науковців залишаються проблеми функціонування церковних бібліотек, літописна діяльність монастирів і церковних діячів, стан церковного музейництва. Ширше в сучасній вітчизняній історіографії висвітлено питання просвітницької діяльності православного духовництва на Правобережжі в окреслений період. Проте відсутність праць, які б комплексно висвітили весь спектр культурно-просвітницької діяльності, не дозволяє визначити місце і роль духовенства в розвитку освіти в регіоні. Певною прогалиною сучасної історичної науки є недостатня увага до вивчення основних напрямів, форм і масштабів добродійної діяльності церкви на Правобережній Україні.

Ключові слова: історіографія, культурна, просвітня, добродійна діяльність, православна церква, Правобережна Україна.

Сєкунова Ю.В.

Національний університет біоресурсів і природокористування України

Товкун І.І.

Національний університет біоресурсів і природокористування України

ПОЛІТИЧНЕ ЛІДЕРСТВО В УКРАЇНІ: ЖІНОЧИЙ АСПЕКТ

У статті розглядається роль політичного лідера – жінки в державі, зокрема її роль і значення для народу і країни загалом. Важливою запорукою прогресивного демократичного розвитку України є не лише формування власної нової, національно зорієнтованої еліти, але і формування нового типу політичного лідера – жінки. Оскільки політичне лідерство є однією з найбільш значущих і загальних форм влади. Аналізуючи еліту і лідерство, слід враховувати конкретно-історичні етапи суспільного розвитку. Відповідний тип суспільства залежить від історичної епохи, має свої критерії оцінки еліт і лідерства. У сучасних державах характер політичного режиму визначається якістю правлячої еліти і лідерів. Лідери – це привілейована група особистостей, наділених особливими психологічними, соціальними і політичними якостями, які беруть безпосередню участь у затвердженні та здійсненні рішень, пов'язаних із використанням державної влади або впливом на неї. Авторами статті визначено актуальність проблеми в сучасній Україні, яка залишається важливою для вивчення, зокрема це гендерна дискримінація. Сучасна українська політика потребує формування нового типу політичного лідера – жінки та чоловіка, що поєднує позитивні як «жіночі», так і «чоловічі» управлінські якості при гарантуванні рівних прав, свобод і можливостей для жінок і чоловіків. Дослідженням доведено, що, якщо йдеться про національно-державний рівень у політичному світі, то йому повинен відповідати певний лідер із певними якостями, і головне, набуває значення і відіграє важливу роль жінка-політик у сучасному європейському просторі. Жінка-лідер повинна мати такі якості, як організаторські, комунікативні, інтелектуальні, культурні та ін. У самому понятті лідерства полягає таємниця, як тисячі людей підпорядковуються одній людині, тому поняття лідерства нерозривно пов'язане з поняттям влади.

Також проаналізовано гендерну нерівність у політичному просторі України та гендерну політику сьогодення. Розглядається феномен жінки в політичному лідерстві. В аспекті впливу на нього визначено основні політичні стереотипи щодо просування жінок до вищих ешелонів влади.

Ключові слова: політичне лідерство, дискримінація, жіноче лідерство, гендерні стереотипи, статус жінки.

Постановка проблеми. Як відомо, в Україні європейська інтеграція визначена головним напрямом державної політики. Водночас стратегічною метою України є досягнення європейських стандартів в усіх сферах життя: політичній, економічній, соціальній, сфері гендерної рівності. У Європі питанню забезпечення рівноправності жінок і чоловіків приділено неабияку увагу. Актуальною проблемою в сучасній Україні залишається гендерна дискримінація. Сучасна українська політика потребує формування нового типу політичного лідера – жінки та чоловіка, що поєднує позитивні як «жіночі», так і «чоловічі» управлінські якості. Важко знайти сферу людської діяльності, таку обтяжену стереотипами, як політика. Сьогодні прийнято багато законопроектів, які б

мали сприяти подоланню гендерних стереотипів. Проте й надалі бачимо присутність дискримінації в сучасному українському суспільстві.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ця проблематика приваблювала безліч дослідників, які акцентували свою увагу на гендерній дискримінації, а також внутрішніх і зовнішніх чинниках, які впливали на формування жінки-політика, жінки-лідера. У сучасній незалежній Україні участь жінок у політиці, жіноче політичне лідерство в нашій державі стали темою численних наукових конференцій, дискусій, окремих політологічних досліджень. Розробленням цієї проблематики займалися, зокрема, Т. Василевська, Н. Грицяк, І. Головащенко, Л. Кормич, І. Лебединська, Л. Лисенко, М. Пірен, В. Суковата,

Г. Ткаченко, Л. Трофименко. Окремі аспекти цієї проблеми стали об'єктом наукових пошуків таких західноєвропейських та американських учених-дослідників політичного лідерства, як Т. Адорно, Дж. Батлер, Ш. Бенхабіб, М. Вебер, І. Дойчман, М. Карл, Д. Кул, Г. Лассуелл, З. Лоренцен, Г. Маркузе, Дж. Скотт, М. Шенлі, Н. Фрейджер та ін. [3]. Ці дослідження допомогли з'ясувати актуальність і необхідність дослідження феномену жіночого лідерства в Україні, але це досі не відображено в сучасній літературі та потребує подальшого комплексного дослідження щодо впливу гендерних стереотипів, які панують в українській політиці, та вивчення особливостей формування жіночого політичного лідерства [4].

У сучасних державах характер політичного режиму визначає якість правлячої еліти і лідерів. Лідери – це привілейована група особистостей, котрі наділені особливими психологічними, соціальними та політичними якостями, беруть безпосередню участь у затвердженні та здійсненні рішень, пов'язаних із використанням державної влади або впливом на неї.

Постановка завдання. Мета роботи – з'ясувати, які гендерні стереотипи впливають на статус жінки-лідера у вищих органах влади України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Реалізація поставленої мети досягається постановкою і розв'язанням таких завдань, як: визначення поняття «гендерні стереотипи»; особливостей жіночого лідерства; причин гендерного політичного лідерства; шляхів подолання стереотипного мислення щодо жінки-лідера.

Україна переживає складний період трансформації суспільних відносин, зокрема, кардинально вирішуються питання про власність, змінюються форми влади. Ці зміни торкнулися і менталітету української нації, ставлення до традиційних цінностей. З початком розбудови демократичної держави мають місце і зміни у суспільно-політичних орієнтирах громадян, підвищення соціальної активності усіх верств населення, що зумовлює залучення жінок до управління в багатьох сферах життєдіяльності, в т. ч. і політиці. Втім, без широкої соціальної підтримки політичне лідерство жінок не може відбутися, оскільки головним критерієм політичного лідерства є ефективність його дії, результативність, задоволення запитів та інтересів тієї спільноти, яка бачить власну перспективу у його існуванні [3].

Для України є актуальною проблема жіночого політичного лідерства, оскільки політична культура українських виборців та історичні чинники

української державності зумовлюють «політичний патріархат» у парламенті, уряді, партіях, державних інститутах. Фундаментальну роль у формуванні жіночого політичного лідерства відіграє створення державного механізму реалізації жінками свого потенціалу на всіх рівнях прийняття суспільно значущих рішень. Основною функцією такого державного механізму є впровадження гендерного законодавства, створення відповідних державних органів із регулювання гендерної рівності та моніторингу їх роботи [2].

Принцип гендерної рівності прописаний в Конституції України. Ст. 3, 21, 23, 24 Конституції закріплюють рівність чоловіків і жінок в усіх сферах життя, зокрема ч. 3 ст. 24 Конституції України безпосередньо присвячена подоланню дискримінації стосовно жінок в Україні та наголошує на тому, що рівність прав жінок і чоловіків забезпечується: наданням жінкам рівних із чоловіками можливостей у громадсько-політичній і культурній діяльності, у здобутті освіти та професійній підготовці, у праці та винагороді за неї [3]. Гендерна рівність та участь у політичному житті є засадничими складниками сучасного демократичного управління.

Політичний лідер – це досвідчена, далекоглядна, смілива та відповідальна особистість, здатна до аналізу і прогнозування, яка є авторитетом для соціального оточення, володіє природними й інтелектуальними можливостями впливу на нього, вміє об'єднати маси задля реалізації ідеї, якій присвятила себе. Саме жінки-лідери схильні до компромісів, мирних форм діяльності, комплексного бачення проблем, врахування перспективи під час прийняття будь-якого рішення, за спільних дій із політиками-чоловіками дають змогу об'єднати зусилля в досягненні важливих соціальних і політичних цілей країни [6].

Нині спостерігається зростання суспільно-політичної активності жінок, про що свідчить збільшення чисельності жіночих політичних партій і неполітичних об'єднань, активізується жіночий рух України. Завдяки цим процесам питання жіночого політичного лідерства набуває актуального характеру [5].

Жінки-лідери, маючи від природи схильність до політичної діяльності, спілкування з людьми, здібності промовців, маючи велику волю та впевненість, організаторські здібності, твердість і рішучість, відданість ідеалам своєї держави, за сприятливих обставин, уперто борючись, зуміли сягнути високих державних посад, стали суб'єктами верховної влади.

Цивілізований світ давно зрозумів і сприйняв необхідність активної участі жінок у політиці і, без сумніву, визнав неocenенну користь і важливість такої участі. Присутність жінок у політиці змінює її характер, її спрямованість на користь соціально-орієнтованих програм, ідеалів гуманізму і ненасильства. Найдалекоглядніші політики визнають, що прихід жінок у політику робить життя суспільства справедливішим, повнішим, гармонічнішим, демократичнішим. Найвідоміші жінки-політики підкреслюють пріоритетність таких проблем, як безпека в суспільстві, боротьба з корупцією, соціальне забезпечення, освіти, охорони здоров'я, зайнятості і просування жінок по службі [2].

Дослідження жіночого політичного лідерства на теренах української політики має два аспекти. По-перше, політика як спосіб дій стосовно жінок, тобто гендерна політика держави. По-друге, політика як вид діяльності, у т. ч. діяльності жіночої частини людства [5].

В Україні й дотепер панує патріархальний тип політичної культури, який перешкоджає доступу жінок до політики, оскільки ця сфера вважається чоловічою справою. Водночас в українському суспільстві сформувалася об'єктивна потреба змінити традиційні функціональні ролі розподіли між представниками чоловічої та жіночої статі, яка вже не може бути знівельована небажанням чи нездатністю суспільства усвідомити її. Історично склалося так, що український чоловік брав на себе роль борця у визвольних змаганнях нації та гинув у розквіті сил, жінка ж залишалася берегинею роду, насамперед його фізичної частини, тому спектр її соціальних ролей пов'язаний із сім'єю [4].

Незважаючи на численні законопроекти, які свідчать про забезпечення рівності між статями, й надалі спостерігається гендерна нерівність. Доступ українських жінок у велику політику в Україні не вітається. Українським чоловікам-політикам не притаманно сприймати конкуренцію на арені великої політики України. Україна, яка твердо заявила про свій європейський вибір, займає передостаннє місце з 58-ми країн-членів ОБСЄ за рівнем політичної участі жінок. Так, жінки в середньому займають 22% місць у парламентах світу, проте в українській Верховній Раді VIII скликання їм належало тільки 12,08% місць. І це в нашій державі, де жіноче населення становить 53% [6].

Для необхідної зміни укорінених стереотипів у свідомості чоловіків і жінок на їхні рольові функції у суспільстві варто активно працювати

зі ЗМІ, через них підсилювати позитивний образ жінки-політика. Не потрібно забувати, що кількісний показник представництва жінок у вищих ешелонах влади є знаковим під час аналізу соціального, політичного, ідеологічного, релігійного і культурного контексту життя країни. Світова практика пропонує декілька шляхів покращення балансу представництва жінок і чоловіків у політичній діяльності. Це і свідомо поставлена мета – вибрати до парламенту держави більшу кількість жінок, і необхідність стимулювати створення фондів для фінансування жіночих виборчих кампаній; це вимоги введення квот для кандидатів-жінок у партійних списках. У 2019 р. вектор змінився у бік покращення. Так, депутатами Верховної Ради України IX скликання стали 87 жінок, що становить 20,5% від загальної кількості депутатів.

Таким чином, в Україні формується загальнонаціональна система лідерства, що вбирає політичний і соціокультурний досвід попередніх часів і найкращий закордонний досвід. Для зміни ситуації в суспільстві на користь гендерної рівності необхідно готувати жінок до активної участі у політичній діяльності, проводити роботу із формування політичної культури суспільства, політичної свідомості. Демократія розвивається знизу і можлива тільки за рівноправної участі чоловіків і жінок у процесах розвитку суспільства. Необхідно поступово створювати і зміцнювати позитивний імідж жінки-політика. Якщо більшість жінок зрозуміє необхідність такої участі та підтримки жінок – політичних лідерів, процеси демократизації життя у нашій державі стануть реальнішими, динамічнішими та результативнішими. Успіх практичного втілення принципів гендерної рівності у всі сфери життя залежить як від самих жінок, їхньої життєвої позиції, суспільної, ділової, професійної активності, так і від позиції чоловіків, їхньої підтримки ідей і практик гендерного паритету. Тільки жінки й чоловіки, об'єднані спільною справою боротьби за прогресивний стабільний розвиток суспільства, можуть розвінчати міф про «соціально-психічну непридатність», «недостатню компетентність», «безсилля» жінки на посаді лідера високого політичного рівня.

Для необхідної зміни укорінених стереотипів у свідомості чоловіків і жінок на їхні рольові функції у суспільстві варто активно працювати зі ЗМІ, через них підсилювати позитивний образ жінки-політика. Не потрібно забувати, що кількісний показник представництва жінок у вищих ешелонах влади є знаковим під час аналізу соціального, політичного, ідеологічного, релігійного

і культурного контексту життя країни. Світова практика пропонує декілька шляхів покращення балансу представництва жінок і чоловіків у політичній діяльності. Це і свідомо поставлена мета – вибрати до парламенту держави більшу кількість жінок, і необхідність стимулювати створення фондів для фінансування жіночих виборчих кампаній; це вимоги введення квот для кандидатів-жінок у партійних списках.

Висновки. Стратегічна мета України – досягти європейських стандартів у всіх сферах життя суспільства: соціальної, економічної, політичної, у т. ч. досягнення гендерної рівності. Сьогодні в Україні формується загальнонаціональна система лідерства, що вбирає політичний і соціокультурний досвід попередніх часів і найкращий закордонний досвід. Для зміни ситуації в суспільстві на користь гендерної рівності необхідно готувати жінок до активної участі у політичній діяльності, проводити роботу із формування політичної культури суспільства, політичної свідомості. Демократія розвивається знизу і можлива тільки за рівноправної участі чоловіків і жінок у процесах розвитку суспільства. Необхідно поступово створювати і зміцнювати позитивний імідж жінки-політика. Якщо більшість жінок зрозуміє необхідність такої участі та підтримки жінок – політичних лідерів, процеси демократизації життя у нашій державі стануть реальнішими, динамічнішими та результативнішими. Успіх практичного втілення принципів гендерної рівності у всі сфери життя залежить як від самих жінок, їхньої життєвої позиції, суспільної, ділової, професійної активності, так і від позиції чоловіків, їхньої підтримки ідей і практик гендерного паритету. Тільки жінки й чоловіки, об'єднані спільною справою боротьби за прогресивний стабільний розвиток суспільства, можуть розвінчати міф про «соціально-психічну непридатність», «недостатню компетентність», «безсилля» жінки на посаді лідера високого політичного рівня.

Щоб зрівняти можливості чоловіків і жінок, необхідно повністю позбутися всіх традиційних суспільних стереотипів. Однак зробити це швидко неможливо, бо значна частина суспільства використовує стереотипи минулого. Останнім часом запроваджуються нові гендерні норми, цінності, установки, зокрема в поведінці та свідомості молодих людей. Тому питання гендерної рівності, глибоке вивчення гендерних стереотипів будуть актуальними доти, доки суспільство не змінить традиційні погляди на роль чоловіків, жінок у суспільстві та взаємини між ними.

Українське суспільство сьогодні відчуває потребу у збільшенні внеску жінок у вирішення суспільних проблем. Виникла потреба у більш ширшому залученні жінок до всіх форм соціальної, економічної, громадської та політичної активності. З цією метою пропонуються такі заходи:

1. Сприяти полегшенню побуту через поліпшення матеріального становища сімей, що сприятиме зменшенню побутової завантаженості обох статей, насамперед жінок, оскільки вони сьогодні витримують основний тягар домашніх проблем.

2. Вирішення соціальних питань, зокрема удосконалення системи охорони здоров'я, покращення соціальних форм виховання і догляду за дітьми у дитячих садках, вдосконалення освітнього та виховного процесу в школах сприятиме покращенню становища жінок.

3. Необхідно поступово долати усталені стереотипи патріархального суспільства щодо розподілу функцій у сім'ї та суспільстві, різних видів творчої та повсякденної побутової роботи, сприяти запровадженню рівного розподілу сімейних обов'язків між подружжям, що стане нормою суспільного життя.

4. Ліквідувати будь-які форми дискримінації жінок – у трудовій діяльності, у побуті, у політиці, використовуючи організаційно-правові заходи з метою забезпечення рівного доступу жінок і чоловіків до процесу прийняття рішень. У конституціях усіх демократичних держав йдеться про створення рівних можливостей для самореалізації в усіх сферах життя кожної особи, незалежно від статі, віку, класової, етнічної чи іншої групової належності. Ініціатива повинна йти від самих громадян. Це питання повинно стати предметом не лише жіночих, а й усіх громадських організацій.

Гендерна нерівність – це проблема взаємовідносин жінок і чоловіків, і цієї нерівності неможливо позбутися, якщо робити спробу вирішити проблему лише однієї статі. Необхідно запровадити підхід, який би зосередився на перегляді практик і норм, що сприяють збереженню нерівності. Передусім це стосується доступу до ресурсів, розподілу праці та контролю, а також можливості брати участь у прийнятті різних рішень. Через це перегляд гендерних ролей і відносин між статями можливий тільки за умови участі у ньому представників обох статей. Практика показує, що вирішення проблем однієї статі не вирішує загальних соціальних проблем і навіть призводить до дискримінації іншої.

Отже, принцип рівності повинен поєднувати в собі й право на відмінність, враховувати риси, характерні як для жінок, так і для чоловіків. Ці відмінності не повинні негативно позначатися на умовах життя

та праці жінок і чоловіків та сприяти дискримінації. Навпаки, ці відмінності мають враховуватися відповідним чином і відображатися у рівному поділі соціальних, економічних і політичних можливостей.

Список літератури:

1. Галанець О. Управління гендерними процесами в державній політиці. *Віче*. 2009. № 6. С. 7–9.
2. Гонюкова Л. Жінки в політичній еліті України. *Жіночий світ*. 2008. Ч. 3 (19). С. 9–11.
3. Дроздова М. Особливості уявлень студентів про жінок-політиків. *Соціальна психологія*. 2007. № 3. С. 108–110.
4. Микитко О. Вплив гендерних стереотипів на статус жінки-лідера в сучасному українському суспільстві. *Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку*. 2010. Вип. 21. С. 132–135.
5. Оксамитна С.М. Гендерні відносини крізь призму громадської думки в Україні і світі. *Наукові записки НаУКМА*. 2010. Т. 19. Спец. вип. Ч. II. 179 с.
6. Участь жінок у політиці та процесі прийняття рішень в Україні. Стратегії впливу. *Укр. жін. фонд*. 2011. URL: <http://www.osce.org/uk/odihr/85975> (дата звернення: 30.10.2019).
7. Синякова В.Б. Гендерні аспекти кар'єри. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія II : Соціальна робота. Соціальна педагогіка*. 2018. Вип. 24 (2). С. 231–236.
8. Секунова Ю.В., Дудніченко А.О. Psychology and sociology. Political science. *Політична еліта і лідерство в Україні : Materials of XII international science and practical conference. Trends of modern science – 2015* (Sheffield, UK, May 30 – June 7, 2015). Sheffield : Science and education LTD, 2015. P. 69–71.

Siekunova Yu.V., Tovkun I.I. POLITICAL LEADERSHIP IN UKRAINE: WOMEN'S ASPECT

This article examines the role of a political leader – a woman in the state, in particular her role and importance to the people and the country as a whole. An important key to Ukraine's progressive democratic development is not only the formation of its own new, nationally-oriented elite, but also the formation of a new type of political leader – women. Because political leadership is one of the most important and common forms of government. Analyzing elite and leadership should take into account specific historical stages of social development. Each type of society, depending on its historical era, has its own criteria for evaluating elites and leadership. In modern states, the nature of the political regime determines the qualities of the ruling elite and leaders. Leaders are a privileged group of individuals who are endowed with specific psychological, social and political qualities who are directly involved in the approval and implementation of decisions related to the use of or influence by public authority.

The authors of the article have determined the relevance of the problem for modern Ukraine, which remains important for the study – gender discrimination. Modern Ukrainian politics requires the formation of a new type of political leader – women and men, which combines positive “women's” and “men's” managerial qualities while guaranteeing equal rights, freedoms and opportunities for women and men. Research has shown that when it comes to the national-state level in the political world, then it must be answered by a certain leader with certain qualities, and most importantly, that becomes important and plays an important role for a woman politician in the modern European space. A woman leader must have qualities such as organizational, communicative, intellectual, cultural, etc. The very concept of leadership is a mystery, as thousands of people are subordinate to one person, so the concept of leadership is inextricably linked to the concept of power.

The article also analyzes gender inequalities in the political space of Ukraine and the gender politics of today. The phenomenon of women in political leadership is considered. In terms of its impact, it identifies the main political stereotypes regarding the promotion of women to higher echelons of power.

Key words: political leadership, discrimination, women's leadership, gender stereotypes, women's status.

Скиба І.Б.

Волинська православна богословська академія

МИТРОПОЛИТ ПОЛІКАРП (СІКОРСЬКИЙ) І КОНФЕСІЙНО-ІНСТИТУЦІЙНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО ПРАВОСЛАВ'Я НА ЗАВЕРШАЛЬНОМУ ЕТАПІ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

У 1944–1945 рр. єпископат, частина духовенства і вірних Української автокефальної православної церкви формації 1942 р. опинилися в еміграції. Перед наступом радянських військ із Києва виїхали єпископи Никанор (Абрамович) та Ігор (Губа), митрополит Полікарп (Сікорський) залишив Луцьк на початку 1944 р. Виїзд автокефальних архієреїв відбувався під контролем німецької влади, котра розраховувала використати православних єпископів у політичних цілях. Місцем збору єпископів Адміністрації Автокефальної православної церкви стала Варшава. Адміністрація Генерал-губернаторства дозволила єпископам Автокефальної православної церкви проведення нарад. Важливим у церковному будівництві став Варшавський собор єпископів УАПЦ 1944 р., який виробив проект статуту Церкви, розглянув актуальні питання церковного життя, організації пастирської опіки над православними українцями в еміграції. Одним із рішень стало надання владиці Полікарпу титулу місцеблжостителя Київського митрополичого престолу. У цей період митрополит Полікарп відновлює контроль за діяльністю єпископату, активно координує його роботу. Винятком стало питання надання титулу патріарха митрополиту Варшавському Діонісію (Валединському). Проти виступила група єпископів на чолі із владикою Мстиславом (Скрипником). Упродовж 1945 р. владики УАПЦ на чолі із митрополитом Полікарпом часто переміщувалися територією Рейху в пошуках безпечного місця перебування. Це переміщення здійснювалося під контролем німецької влади. Після поразки Німеччини у війні владика Полікарп доклав зусиль для організації духовної опіки українських емігрантів у Європі, розподілу сфер відповідальності між підвладними єпископами УАПЦ. Наукова новизна полягає у тому, що вперше в українській історіографії, на основі аналізу невідомих раніше архівних документів і матеріалів, досліджено роль митрополита Полікарпа (Сікорського) в конфесійно-інституційних трансформаціях українського православ'я на завершальному етапі Другої Світової Війни. Митрополит Полікарп відіграв одну із головних ролей у церковно-релігійних трансформаціях в Україні в період Другої світової війни, а також пізніше став їх символічною постаттю. Наприкінці війни він зберіг лідерські позиції в українському православ'ї, знайшов можливості об'єднання єпископату Автокефальної православної церкви для конструктивної праці. У цей період було напрацьовано програмні документи, котрі визначили головні віхи розвитку Української православної церкви в еміграції на наступні десятиліття, а в майбутньому мали привести до проголошення автокефалії.

Ключові слова: Українська автокефальна православна церква, митрополит, Полікарп (Сікорський), Варшавський собор єпископів, еміграція, церковне життя.

Постановка проблеми. Упродовж 1944–1945 рр. єпископат Української автокефальної православної церкви вимушено перебував за межами українських територій. Цей час було використано для визначення канонічного статусу УАПЦ, подальшої інституційної розбудови, пристосування до нових геополітичних обставин. Ієрархи Церкви на чолі із митрополитом Полікарпом (Сікорським) виробили концепцію діяльності в умовах еміграції, духовно обслуговуючи українських вигнанців.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Роль владики Полікарпа (Сікорського) в кон-

фесійно-інституційних трансформаціях українського православ'я на завершальному етапі Другої світової війни частково висвітлена у працях Ю. Волошина [3], О. Лисенка [8], Н. Стоколос [16], А. Смирнова [14] та інших вітчизняних дослідників. Серед зарубіжних науковців, чії праці присвячені цьому періоду, – Ф. Геєр [19], Д. Поспеловський [12], В. Ципін [18]. Однак розширення джерельної бази, нові акценти оцінки подій минулого дають підставу для якісно іншої інтерпретації місця митрополита Полікарпа в конфесійно-інституційних трансформаціях українського православ'я в 1944–1945 рр.

Постановка завдання. Встановити рівень впливу владики Полікарпа (Сікорського) на процеси інституційної розбудови УАПЦ у період завершення Другої світової війни, визначити ефективність його адміністрування, конструктивність пропозицій і масштабність бачення проблем і викликів, котрі постали перед Української православної церквою в перші роки еміграції.

Виклад основного матеріалу дослідження. Наступ радянських військ у 1943 р. змусив єпископат Української автокефальної православної церкви залишити кафедральні міста і наприкінці 1943 – на початку 1944 р. виїхати за межі України. Евакуацію єпископату та духовенства Української автокефальної православної церкви й особисто митрополита Полікарпа (Сікорського) курувала німецька окупаційна влада. Оскільки Церква була легальною інституцією, то вирішення таких питань, як надання транспорту для виїзду її кліриків чи можливість їхнього розміщення в новому місці перебування вимагало узгодження з представниками влади. Крім цього, Міністерство окупованих територій Сходу розраховувало на єпископат і духовенство Української автокефальної православної церкви у своїх майбутніх політичних, зокрема пропагандистських планах.

Отже, евакуація православних кліриків відбувався групами. Так, митрополит Полікарп із найближчими співробітниками залишив Луцьк 16 січня 1944 р., а вже 24 січня вони прибули у Варшаву. Єпископ Мстислав, котрий виїхав із Києва ще 20 вересня 1943 р., під контролем німецьких офіцерів спочатку прибув у Львів, а звідти у жовтні потрапив у Варшаву [14, с. 170]. Після єпископа Мстислава Центральну Україну залишили архієпископ Никанор (Абрамович), який виїхав на Волинь, а також єпископ Сильвестр (Гаєвський). Владика Никанор дев'ять тижнів перебував у Рівному. У першій половині листопада спільно з єпископом Рівненським Платоном він провів кілька архіпастирських візитацій. Вони, зокрема, відвідали Квасилів Чеський, де певний час перебували у єпископа Дубенського Української автокефальної православної церкви В'ячеслава (Лісицького) [11, арк. 30].

Ті архієреї Української автокефальної православної церкви, котрі опинилися у Львові, спочатку навіть не могли відправляти служби в його Георгіївському храмі. Лише після рішення Синоду Української автокефальної православної церкви Генерал-губернаторства ситуацію вдалося змінити. Серед іншого на цю ситуацію вплинув давній конфлікт за київську митрополичу кафе-

дру, що виник у 1941–1942 рр. між владиками Іларіоном (Огієнком) і Полікарпом (Сікорським). Зрештою німецька влада вирішила перевезти всіх архієреїв Української автокефальної православної церкви до Варшави. «Німці не хотіли дозволити автокефальним єпископам залишитися у Львові, – повідомляв у Рим у 1944 р. митрополит Андрей (Шептицький), – одним вони призначили місце проживання у Холмі, другим у Варшаві. Холмський єпископ Іларіон (Огієнко) не хотів приймати своїх колег. Таким чином, усі знайшлися у Варшаві» [9, с. 469].

І. Власовський пізніше акцентував, що з часу переїзду митрополита Полікарпа на територію Генерал-губернаторства цивільна німецька адміністрація в офіційних документах знову стала іменувати владика адміністратором Української автокефальної православної церкви, й одночасно було відновлено статус собору її єпископів. І. Власовський вважав, що це сталося через відповідну позицію губернатора Варшавського дистрикту [2, с. 272]. Очевидно, що на політику німців у церковному питанні вплинули їхні поразки на Сході, а відтак – необхідність заручитися прихильністю православних українців у війні з Радянським Союзом.

Отже, зосередження єпископату Української автокефальної православної церкви у Варшаві стало для митрополита Полікарпа можливістю визначити канонічний статус фактично існуючої автокефальної Української православної церкви.

Навесні 1944 р. у Варшаві перебували архієреї відразу трьох юрисдикцій: Автокефальної православної церкви Генерал-губернаторства на чолі з митрополитом Діонісієм, Української автокефальної православної церкви на чолі із владикою Полікарпом та Автономної православної церкви. Якщо зі статусом Автокефальної православної церкви в Генерал-губернаторстві було все зрозуміло, оскільки вона базувала свою самоуправність на Томосі 1924 р., то з двома іншими виникали труднощі у визначенні. Адміністрація Української автокефальної православної церкви була тимчасовим органом управління на окупованих українських територіях, однак рішенням її соборів єпископів у Києві (травень 1942 р.) та у Луцьку (жовтень 1942 р.) вона була перетворена на автономну структуру в лоні Автокефальної православної церкви Генерал-губернаторства із претензіями на самостійність. Єпископи Автономної православної церкви по суті представляли Російську православну церкву.

З огляду на задум творців Адміністрації Української автокефальної православної церкви

й очікування українського громадянства, перебування її єпископату у Варшаві було надзвичайно зручною нагодою трансформувати існуючий статус в якісно новий вимір.

Отже, впродовж 11 березня – 8 квітня 1944 р. у Варшаві було проведено собор єпископів Української автокефальної православної церкви. На ньому були присутні: митрополит-адміністратор Полікарп (Сікорський), архієпископ Никанор (Абрамович), єпископи Ігор (Губа), Геннадій (Шиприкевич), Мстислав (Скрипник), Сильвестр (Гаєвський), Володимир (Малець), Платон (Артемюк), В'ячеслав (Лісицький), Сергій (Охотенко), а також архимандрит Досифей. У ньому не взяли участь митрополит Олександр (Іноземцев) і єпископ Юрій (Кореністов), котрих німці вважали православними владиками Білорусі. Вони визначили для них іншу роль і місце перебування. Зі складу архієреїв УАПЦ митрополит Феofil (Булдовський) залишився у Харкові в момент зайняття його радянським військом. Пізніше він помер у катівнях радянських спецслужб [17, с. 68]. Заборонений у священнослужінні Фотій (Тимошук) теж опинився на радянській території. Мануїл (Тарнавський), котрий перейшов у юрисдикцію Автономної православної церкви, був страчений українськими повстанцями за вироком суду ще восени 1943 р. Поза столицю Генерал-губернаторства також перебували архієпископ Михаїл (Хороший) і єпископ Григорій (Огійчук). Отже, основна частина єпископату Української автокефальної православної церкви опинилася у Варшаві та була правомочна вирішувати нагальні питання церковного життя.

На початку роботи Собору митрополит Полікарп закликав єпископів до єдності та солідарності, уникати виступів, що можуть зашкодити результативності. Побоювання владики були небезпідставними. Досвід його архіпастирської роботи в окупованій німцями Україні, коли в середовищі православних архієреїв ситуативно виникали різні центри тяжіння, спонукав владику упередити можливі ексцеси. Серед перших прийнятих рішень Собору була декларація лояльності щодо влади. Для створення проекту декларації організовано спеціальну комісію. Її очолив владику Полікарп. 13 березня його винесли на розгляд Собору і затвердили. Наступного дня українські єпископи передали цю декларацію Варшавському губернатору [6]. Це зробило можливим їхню подальшу легальну роботу. «Разом із їхнім єрархічним головою, митрополитом Полікарпом, – писав у 1944 р. митрополит Андрей

(Шептицький) кардиналу Тіссерану, - вони усі [єпископи Адміністрації] разом підписали меморандум, у якому коротко наводять історію Автокефальної церкви та висловлюють вдячність німецькій адміністрації <...> за гостинність, якою на даний момент втішаються у Варшаві. Цей лист, чи меморандум, не має в собі нічого особливого» [9, с. 468].

Найважливішим досягненням Собору єпископів стала ухвала 4 квітня документа з назвою «Тимчасове положення про управління Святої Української Автокефальної Церкви» [2, с. 273]. Ним санкціонувався канонічний статус Адміністрації. Тимчасове положення затвердили 4 квітня як наслідок ретельної підготовчої роботи спеціальної комісії впродовж кількох тижнів. Його розробка відбувалася під керівництвом митрополитів Полікарпа та Діонісія.

Отже, Тимчасове положення надавало Собору єпископів (у складі всіх архієреїв) найвищі повноваження в управлінні церквою до моменту скликання Всеукраїнського Помісного собору. Ініціатива його скликання й очолення належала митрополиту-адміністратору. Йому ж надали титул «Місцєблостителя Київського Митрополічного Престолу». Київський собор єпископів УАПЦ 1942 р. надав цей титул митрополиту Діонісію. Виконавчим органом Собору єпископів було визначено Священний Синод у складі голови – митрополита Полікарпа, його заступника – архієпископа Геннадія (Шиприкевича) та членів – архієпископів Никанора (Абрамовича) [4, с. 54] та Ігоря (Губи). Секретарем Синоду призначили єпископа Платона (Артемюка). Склад Синоду свідчив, що під тиском німецької влади в керівному органі церкви послаблено позиції найактивніших єпископів із т. зв. «київської» групи. Так, владику Никанор та Ігор стали лише звичайними членами Синоду, тоді як у 1942–1943 рр. саме вони розбудовували Українську автокефальну православну церкву в Центральній, Східній і Південній Україні. Зазначимо, що владику Мстислав (Скрипник) узагалі не увійшов до складу Синоду.

Історик А. Смирнов писав, що проект статуту Української автокефальної православної церкви після війни опублікував єпископ Сильвестр (Гаєвський) у книзі з назвою «Церковний устрій в Україні» [14, с. 188]. За ним офіційною назвою майбутньої церковної інституції мала бути «Українська православна церква» [15]. Дев'ятий параграф статуту стверджував, що в її богослужбовій науці, проповіді та зносінах має вживатися українська мова.

Другий розділ статуту визначав керівні органи церкви. Згідно з 34 Апостольським правилом главою УПЦ мав бути всеукраїнський патріарх, який би представляв церкву у зовнішніх відносинах, керував внутрішнім життям, скликав церковний собор і Синод і головував у них, затверджував вибори єпископів, вирішував спірні ситуації, надавав церковні відзнаки, здійснював зносини з главами інших автокефальних церков, дбав про своєчасне виготовлення святого мира та ін. [15, с. 11–12]. Титул глави Української православної церкви був таким: «Святіший Патріарх Української Православної Церкви, Митрополит Київський і Галицький, архієпископ Таврійсько-Чорноморський і Січеславський та Священноархимандрит Києво-Печерської Лаври» [15, с. 12]. Передбачалося, що патріарха обиратиме елекційний собор у складі духовенства і мирян.

Вищим законодавчим, адміністративним і судово-контрольним органом в Українській православної церкві статутом називався Всеукраїнський православний собор. Раз на три роки він мав розглядати справи, пов'язані з питаннями віри, традицій і церковного устрою, задоволення духовно-моральних потреб вірних Церкви, організацією та матеріальним станом Української православної церкви. Її виконавчим органом мав бути Синод. Скликання і головування в ньому покладалося на патріарха. Синод формувався з чотирьох чинних єпархіальних єпископів, двох кліриків (один із них – голова військового духовенства) та трьох мирян. До компетенції Синоду автори проекту Статуту відносили розгляд і підготовку церковних правил, регулювання справ щодо віри, таїнств та обрядів, перегляд справ із канонізації, догляд за моральністю духовенства й мирян, висвяту єпископів, розгляд дисциплінарних справ архієреїв, підготовку духовних кадрів, затвердження нових молитов, підручників Закону Божого та ін.

Окрім патріарха, Собору та синоду, влада в Українській православної церкві мала бути представлена також Вищим церковним управлінням. На його членів покладалася функція безпосереднього ведення освітніх, господарських і судових справ. В інших розділах статуту регламентувалося церковне і церковно-громадське життя на єпархіальному та парафіяльному рівнях.

Заслуговує на окрему увагу також рішення надати митрополиту Полікарпу титул місцеблюстителя Київського митрополичого престолу, який раніше належав митрополиту Діонісію. Це свідчило про поступове дистанціювання УАПЦ від

митрополита Діонісія і переростання її в повноцінний церковний організм.

Спеціальна комісія у складі єпископів Мстислава, Сильвестра і Платона отримала від собору завдання розробити докладний проект організації Синоду та канцелярії собору. Владика Полікарп особисто контролював цей процес. А. Смирнов з цього приводу писав, що, оскільки його не влаштував проект, розроблений Мстиславом (Скрипником), він запропонував власний варіант [14, с. 175].

Серед інших важливих питань, які обговорювалися під час собору, були матеріальне становище кліриків-емігрантів, звернення до німецької влади щодо духовно-релігійної опіки українських робітників у Рейху, а також духовно-освітні справи.

Роботу Собору єпископів УАПЦ підсумовано Великоднім архіпастирським посланням «До Всечесного духовенства, побожного чернецтва й боголюбивих вірних, в Україні й поза Україною сущих». Авторами цього, певною мірою програмного документа стали архієпископ Ігор і єпископ Мстислав. Його текст послання, попередньо апробований німецькою владою, містив дві міцно пов'язані між собою ідеї, – своєрідний заповіт вірним, котрі опинилися під радянською окупацією, а також критику сталінської церковної політики. Передовсім єпископат висловлював надію, що як у попередні віки, так і нині чергова, вже радянська окупація України «не вб'є душі живої й слова живого» [5]. «Хресна доля, що знову прийшла до Тебе, – читаємо в посланні, – наш Многострадальний Народе, наповнила наші серця сумом, бо знаємо, що віра в Бога знову буде причиною до знущань і переслідувань зі сторони безбожників-комуністів, що на протязі 23 років закривали Твої святі церкви, обертали їх на клуби, театри, кіна, або й зовсім руйнували; мощі святих, образи й інші християнські святощі прилюдно зневажали; усі християнські святині касували; закидали Тебе всякими безвірницькими-блудницькими часописами-книжками, а всякі видання релігійні забороняли; запровадили анти-релігійне виховання молоді, переслідували жорстоко всіх, настроєних релігійно...» [5, с. 766].

Критика в посланні нового радянського релігійного курсу, який втілювався в обранні Московського патріарха та зміні церковної політики, не була тільки правдивою, відповідала інтересам православних українців, але й була реакцією на реальність існування єпископату Української автокефальної православної церкви.

В іншій частині послання містилася програма дій церкви в умовах еміграції. В ній йшлося про

те, що на чужині опинилися «кілька мільйонів утікачів з України, котрі воліли відійти з Батьківщини й поневірятися в тяжких умовах еміграції, бо свідомі вони були того, що коли б зісталися на місці, то їх чекає страшне рабство, знуцання, а в кращому випадкові смерть».

На переконання авторів цього послання, ці страждання «послано для випробування нашої віри, нашої християнської гідності, сили нашого духа, нашої любови до Церкви й України». Водночас завданням єпископів Української автокефальної православної церкви вони вважали не посипати «голову попелом жалю й смутку», а вважати «за свій святий обов'язок і надалі опікуватися духовенством і вірними УАПЦ». Її архієреї закликали вірних «благати Милосердного Господа», щоб «ласкаво помилував і зберіг нас та сподобив дочекатись Воскресіння нашої Батьківщини», «бути готовими, коли проб'є слухна година сповнити святий обов'язок», а також усвідомивши «хто ми й чий діти», воскресити в собі «того величного духа прадідного за кращі ідеали людства та свої рідні ідеали». Вони наполягали на тому, що православним українцям слід «міцно згуртуватись коло своєї української Церкви, що цементом духовної єдності злучила б в одно весь український народ», «не вірити облесливій безбожницько-більшовицькій пропаганді про толерацію релігії», а також апелювати «всіма способами до християнських народів світу про облудну фальш і сатанинську загрозу безбожного більшовизму християнській культурі». Українські архієреї запевнювали свою паству: «Господь не забуде нас до кінця, що чудо станеться й прийде Воскресіння – воскресне Україна» [5, с. 766–768].

Великоднє соборне архіпастирське послання підписали всі одинадцять учасників Собору єпископів. Першим серед них був «Смиренний Полікарп Митрополит Луцький і Ковельський, Адміністратор і Голова Собору єпископів Української автокефальної православної церкви» [5, с. 768]. Час показав, що воно стало своєрідною програмою дій для православних українців в еміграції, а владика Мстислав (Скрипник), виконуючи його, повернувся в Україну в 1990 р. й очолив відроджену Українську автокефальну православну церкву.

Серед інших рішень Собор єпископів постановив вважати всіх преосвящених правлячими архієреями та підніс до сану архієпископів Михаїла (Хорошого) та Геннадія (Шиприкевича).

У низці контраверсійних питань, що постали перед учасниками Собору єпископів у Варшаві,

було надання титулу патріарха митрополиту Діонісію (Валединському). Першим про це написав після війни російський дослідник С. Раневській [13, с. 16]. Обґрунтовану крапку щодо цього поставив А. Смирнов на базі джерельної інтерпретації справи [14, с. 176–179]. За ним надання титулу патріарха владиці Діонісію не обговорювалося на засіданні Собору єпископів УАПЦ у Варшаві. Підписи під проханням до нього збиралися приватно, але троє з усіх архієреїв – Ігор, Мстислав і Сильвестр – відмовилися підтримати його. Справа стала відома німцям, і вони застосували наявні інструменти впливу для нейтралізації ініціативи. Справа надання патріаршого титулу Діонісію (Валединському) засвідчила наявність серед єпископату УАПЦ двох груп – Полікарпа (Сікорського) та Мстислава (Скрипника). Можна стверджувати, що за домінування боролися прихильники поміркованих і радикальних дій.

Надання патріаршого титулу митрополиту Діонісію можна розглядати як складову частину вирішення майбутнього канонічного статусу Української автокефальної православної церкви. Припускаємо, що таким кроком українські архієреї прагнули отримати від Д. Валединського автокефалію для Української православної церкви. У цій ситуації Адміністрація розглядалася б як Церква-донька, і митрополит Діонісій мав усі повноваження надати їй самостійність в управлінні.

Отже, проведення Собору єпископів Української автокефальної православної церкви стало найбільшим досягненням владики Полікарпа й українських владик на завершальному етапі війни. Німецька влада не дозволила більш активну участь у церковному житті Генерал-губернаторства, де проживала значна кількість православних українців, а в Німеччині перебували сотні тисяч робітників зі Сходу, полонених, упереджуючи можливий процес мобілізації на релігійно-етнічному ґрунті. Так, на звернення єпископату Української автокефальної православної церкви про дозвіл опікуватися православними робітниками та полоненими генерал-губернатор Ганс Франк відповів відмовою [7, с. 149].

Серед спроб трансформувати Українську автокефальну православну церкву в самодостатню інституцію було звернення українського єпископату до Вселенського патріарха Веніаміна. Воно датоване 27 квітня 1944 р. У ньому повідомлялося про відновлення діяльності української православної ієрархії та прохання про тимчасову духовну опіку над паствою, що опинилася в межах юрисдикції Вселенського патріархату [1, с. 9].

Таким чином єпископат УАПЦ демонстрував, що залишається в межах канонічної юрисдикції Автокефальної православної церкви митрополита Діонісія (Валединського). З іншого боку, це був крок до налагодження відносин із Константинополем з метою подальшого визнання автокефалії Української православної церкви.

Події на завершальному етапі німецько-радянської війни змусили єпископат УАПЦ переміститися в курортне містечко Криниця в Карпатах. Вони залишили Варшаву влітку 1944 р. Далі були Тренчин, Братислава (Словаччина). Із Братислави німецька влада організувала виїзд українського єпископату, а також духовенства з родинами в Німеччину, в місто Кісінген, але звідти їх було повернуто до Австрії. Зрештою, у жовтні 1944 р. утікачі опинилися у вагонах в Марбургу, де перебували майже два тижні. Оскільки ж залізницю обстрілювали з літаків, під час бомбардувань загинули рідні єпископа Мстислава та священника Бориса Яковкевича.

Наступні три місяці 1944 р. єпископат УАПЦ на чолі з митрополитом Полікарпом перебував у Бреслау. Але і в цих умовах, здавалося б, все перешкоджало повноцінній пастирській, духовно-освітній праці українських православних архієреїв, вони не нехтували нею. Так, відомо, що він благословив провести семінар для підлеглого йому духовенства. Також у цей час працювала Комісія перекладу богослужбових чинів українською мовою. На Різдво 1945 р. владика Полікарп (Сікорський) звернувся з посланням до духовенства та вірних. Його лейтмотивом стала констатація гнітючого духовного стану українського народу, котрий залишився без духовної опіки під радянською окупацією та не може її мати на території Німеччини.

Збереглися свідчення, що в січні 1945 р., коли митрополит Полікарп перебував у Берліні, він спільно з єпископом Мстиславом відправив Службу Божу. Тоді ж владика Полікарп був прийнятий у Міністерстві окупованих території Сходу. Німці, враховуючи ситуацію на фронтах, обіцяли йому надати Українській автокефальній православній церкві в Рейху такі ж права, що і Російській зарубіжній православній церкві, очолюваній митрополитом Серафимом (Ляде).

Атаки британської та американської авіації на Бреслау спонукали митрополита Полікарпа та єпископат УАПЦ виїхати в Дрезден, а звідти 3 лютого – до Ерфурта. Капітуляцію Німеччини 8 травня 1945 р. він разом із єпископами Никанором, Ігорем, Сильвестром і Григорієм зустріли в

Тюрингії. Інші православні владики опинилися в інших частинах Німеччини.

Влітку 1945 р. митрополит Полікарп опинився поблизу Ганновера в британській зоні окупації. Зрозуміло, що його це врятувало від примусового вивезення в Радянський Союз і невідворотних репресій, однак водночас владика був відрізаний від основної маси українських емігрантів і не міг відповідно організувати їхню духовну опіку. Лише у липні він провів у Бад-Кісінгені першу нараду з єпископами Михаїлом, Мстиславом, Платоном і В'ячеславом щодо збереження ієрархії Української православної церкви в еміграції.

Опинившись в еміграції, православні українці почали поступово самоорганізовуватися. Так, у таборах переміщених осіб виникали православні громади, знаходилися священники, котрі ними опікувалися. Завершенням ієрархічної структури мала стати єпископська опіка і влада. Канонічний єпископат УАПЦ мав відіграти свою інтегруючу роль у цьому процесі. Отже, головна ухвала наради в Бад-Кісінгені полягала тому, що Українська православна церква на чолі з митрополитом Полікарпом зберігає свою єдність у вигнанні і базує свою подальшу діяльність на рішеннях Собору єпископів у Варшаві березня-квітня 1944 р. Тоді ж було враховано всі звернення й меморандуми митрополита Полікарпа до англійської та американської влади, церковних і світських харитативних структур із приводу становища українського православного єпископату та кліриків.

Першим кроком до структурування діяльності Церкви стало закріплення зон відповідальності між єпископами. Владика Полікарп узяв на себе опіку православними у Британській зоні окупації, а в Американській їх доручено архієпископу Михаїлу. Тоді радянські спецслужби вимагали від союзників видати їм «колишнього радянського громадянина» владика Платона (Артемюка), але його вдалося захистити від депортації. З благословіння митрополита Полікарпа 10 листопада 1945 р. у Мюнхені під головуванням владика Михаїла (Хорошого) була проведена нарада єпископату Української православної церкви. На ній обговорювалися актуальні питання церковного життя: організація парафій, призначення священників, утворення братств і сестрицтв, використання україномовних богослужбових текстів, підготовка кандидатів у священники. Одним із важливих її рішень стало закріплення за наявними автокефальними єпископами областей в американській зоні окупації та утворення Богословсько-наукового інституту.

У березні 1946 р. у м. Еслінген було проведено Собор єпископів Української православної церкви під головуванням митрополита Полікарпа (Сікорського). У вступному слові владика наголосив, що потрібно залишити в минулому суперечки між єпископами і далі діяти лише солідарно на добро Церкви і народу. Собор єпископів визначився із зонами відповідальності для архієреїв і з тим, що владика Полікарп є обласним митрополитом. Отже, це рішення ознаменувало новий етап архіпастирської діяльності митрополита Полікарпа як глави Української православної церкви, що опинилася в еміграції. Саме в 1946 р. Адміністрація Української автокефальної православної церкви остаточно трансформувалася у самодостатній церковний організм.

У 1950 р. владика Полікарп переїхав до Франції. Тоді більшість із єпископату колишньої Адміністрації УАПЦ вже влилася в існуючі церковні інституції Європи, Америки та Канади, він очолював єпархії Української православної церкви в Західній Європі.

Відійшов у вічність митрополит Полікарп (Сікорський) 22 жовтня 1953 р. у митрополичій резиденції Ольней-су-Буа поблизу Парижа. «Постать Митрополита Полікарпа, – писав у десяти роковини його упокоєння владика священник Анатолій Дублянський, – сталася історичною. Вона ввійшла у книгу буття нашої Церкви, як того її ієрарха, що з волі Божої, ставши Єпископом серед свого рідного українського народу в часі великих надій його й сподівань, був завжди вірний

Божим заповітам і ідеям свого народу. Положений на нього хрест ніс віддано й впевнено, а сподівання, які покладав на нього український народ, виконав з честю. Доба відродження нашої Церкви на рідних землях в 1941–1943 рр. пов'язана з його ім'ям, яке вписано в історію Української Православної Церкви золотими літерами, а пам'ять про Митрополита Полікарпа буде вічно жити в українському народі» [10].

Висновки. Отже, на завершальному етапі німецько-радянської війни митрополит Полікарп залишався однією з головних фігур у житті Української православної церкви. Незважаючи на вимушену еміграцію, конкуренцію груп впливу серед єпископату Української автокефальної церкви, він зберіг лідерські позиції, пропонуючи консолідацію в ім'я розвитку українського православ'я в нових умовах еміграційної дійсності. Важливим для інституювання Української православної церкви став Варшавський собор єпископів Адміністрації Української автокефальної православної церкви та розробка статуту майбутньої автокефальної Української православної церкви.

Налагодження духовної опіки вірними та церковних структур в еміграції свідчили про новий етап розвитку Української православної церкви на чолі із митрополитом Полікарпом (Сікорським).

На подальші студії заслуговує питання відносин УАПЦ формації 1942 р. із Вселенською патріархією та боротьба за спадщину польської автокефалії 1924 р.

Список літератури:

1. А[натолій]. Д[ублянський]., прот. Собор єпископів УАПЦ у Варшаві в 1944 р. *Рідна Церква*. 1964. Ч. 59. С. 9.
2. Власовський І. Нарис історії Української Православної Церкви. У IV т., 5 кн. Т. IV. Кн. 2. (XX ст.). Нью-Йорк, Київ ; С. Бавнд Брук: Укр. автокефальна православна церква, 1990. 416 с.
3. Волошин Ю. Українська православна церква в роки нацистської окупації: 1941–1944 рр. / Полтавський державний педагогічний інститут імені В.Г. Короленка. Полтава, 1997. 127 с.
4. Дублянський А., прот. Тернистим шляхом: життя Митрополита Никанора Абрамовича. Лондон : Видання Генерального церковного управління УАПЦ в Великій Британії, 1962. 80 с.
5. Звернення Собору єпископів УАПЦ до українського народу в 1944 р. *Мартирологія українських церков*. Т. 1. : Українська православна церква: документи, матеріали, християнський самвидав України / упор. і ред. О. Зінкевич, О. Воронин. Торонто : Українське видавництво «Смолоскип» ім. В. Симоненка, 1987. С. 765–769.
6. *Краківські вісті*. 1944. Ч. 58. 17 березня. С. 2.
7. Краснодемська І. Діяльність митрополита Полікарпа Сікорського у формуванні національної православної церкви. *Українознавство*. 2015. № 4. С. 145–159.
8. Лисенко О.Є. Церковне життя в Україні, 1943–1946. Київ : НАН України, Ін-т історії України, 1998. 403 с.
9. Лист митрополита Андрія Шептицького кардиналу Євгену Тіссерану. *Церква і церковна єдність*. Документи і матеріали. Львів : Свічадо, 1995. С. 467–470.
10. Митрополит Полікарп (У десяти роковини упокоєння). *Рідна Церква*. 1963. Ч. 56. С. 2–3.
11. Повідомлення для духовенства Рівненсько-Крем'янецької єпархії за листопад 1943 р. ДАРО, ф. Р-281, оп. 1, спр. 17, арк. 30.

12. Поспеловский Д.В. Русская православная церковь в XX веке. Москва, 1995. 569 с.
13. Раневский С. Украинская автокефальная церковь. Джорданвиль : Типография пр. Иова Почаевского в Св. Троицком монастыре, 1948. 22 с.
14. Смирнов А. Мстислав (Скрипник): громадсько-політичний і церковний діяч, 1930–1944 : монографія. Київ : Смолоскип, 2009. 324 с.
15. Статут св. Української православної церкви. [(Гаєвський)] Сильвестр, єпископ Лубенський та Миргородський. Церковний устрій в Україні. Новий Ульм, 1946. С. 9–43.
16. Стоколос Н. Конфесійно-етнічні трансформації в Україні (XIX – перша половина XX ст.). Рівне : Ліста, 2003. 480 с.
17. Тригуб О. Розкол Російської православної церкви в Україні (1922–39 рр.): між державним політичним управлінням та реформацією: Монографія. Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2009. 300 с.
18. Цыпин В. История Русской православной церкви: 1917–1990. Московская патриархия : Издательский дом «Хроника», 1994. 255 с.
19. Heyer Friedrich. Die Orthodoxe kirchein der Ukraine von 1917 bis 1945. Köln-Braunsfeld : Verlags Gesellschaft Rudolf Muller, 1953. 271 s.

Skyba I.B. METROPOLIT POLYCARP (SIKORSKY) AND CONFESSIONAL-INSTITUTIONAL TRANSFORMATIONS OF UKRAINIAN ORTHODOX IN THE FINAL STAGE OF THE SECOND WORLD WAR

In 1944–1945, the bishopric, part of the clergy and the faithful of the Ukrainian Autocephalous Orthodox Church of the formation of 1942 found themselves in exile. Before the onset of Soviet troops, Bishops Nikanor (Abramovich) and Igor (Guba) left Metropolitan Polycarp (Sikorsky) to leave Lutsk nearly 1944. The place of gathering of bishops of the Administration of the Autocephalous Orthodox Church was Warsaw. The Governor-General's administration allowed the bishops of the Autocephalous Orthodox Church to hold meetings. Important in church building was the Warsaw Cathedral of Bishops of the UAOC in 1944, who drafted the statute of the Church, considered topical issues of church life, organization of pastoral care of Orthodox Ukrainians in exile. One of the decisions was to grant the bishop Polycarp the title of locator of the Kiev metropolitan throne. During this period Metropolitan Polycarp regains control of the activities of the bishopric and actively coordinates its work. The exception was the granting of the title of Metropolitan Patriarch to Warsaw Dionysius (Valedinsky). A group of bishops, led by Bishop Mstislav (Skrypnyk), spoke out. During 1945, UAOC bishops led by Metropolitan Polycarp often traveled through the Reich territory in search of a safe place to stay. This movement was carried out under the control of the German authorities. After the defeat of Germany in the war, Bishop Polycarp made efforts to organize the spiritual guardianship of Ukrainian emigrants in Europe, the division of responsibilities between the bishops of the UAOC. The scientific novelty is that, for the first time in Ukrainian historiography, the role of Metropolitan Polycarp (Sikorsky) in the confessional and institutional transformations of Ukrainian Orthodoxy at the final stage of World War II was investigated, based on the analysis of previously unknown archival documents and materials. Metropolitan Polycarp played a major role in church-religious transformation in Ukraine during World War II, and later became a symbolic figure. At the end of the war, he maintained leadership in Ukrainian Orthodoxy and found opportunities to unite the Bishops of the Autocephalous Orthodox Church for constructive work. During this period, programmatic documents were drawn up that outlined the major milestones in the development of the Ukrainian Orthodox Church in emigration for the coming decades, and in the future should lead to the proclamation of autocephaly.

Key words: *Ukrainian Autocephalous Orthodox Church, Metropolitan, Polycarp (Sikorsky), Warsaw Cathedral of Bishops, emigration, church life.*

Скубій І.В.

Харківський національний технічний університет сільського господарства імені Петра Василенка

МАТЕРІАЛЬНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СПОЖИВАЧІВ ПОХИЛОГО ВІКУ В 1920–1930-ТІ РР. В РАДЯНСЬКІЙ УКРАЇНІ: ВІД ІДЕОЛОГІЇ ДО ПОВСЯКДЕННИХ ПОТРЕБ

У дослідженні розглядаються особливості матеріального забезпечення людей похилого віку в 1920–1930-ті рр. на прикладі радянської України за доби раннього сталінізму. У статті аналізуються типові риси конструювання радянського суспільства та визначення в ньому місця старого покоління, котре представляло собою окрему групу споживачів, до якої належали особи у віці від 60 років і старше. У своїй ідеологічній риторичній більшшовицька влада надавала пріоритетну роль дітям і молоді, водночас позиціонуючи себе як нову молодую державу, котра стояла на сторожі інтересів робітничого класу. У дослідженні було встановлено, що така політика залишала поза увагою людей похилого віку, що зумовило їх «невидимість» у суспільному дискурсі. У статті показано, що їхнє матеріальне забезпечення залежало від багатьох факторів, у т. ч. від стану здоров'я для продовження працевлаштування, наявності пенсії, соціального страхування тощо. У сільській місцевості матеріальне забезпечення людей похилого віку було в складнішому стані. Встановлено, що на селі з метою покращення їхнього матеріального становища з середини 1930-х рр. у колгоспах та артілях стали з'являтися спеціальні фонди матеріальної допомоги. Попри пропаганду соціальної орієнтованості, радянська держава не передбачила реалізацію заходів щодо боротьби з бідністю і жебрацтвом серед людей похилого віку, у т. ч. у сфері задоволення їхніх повсякденних споживчих потреб. Соціальна політика радянської влади була спрямована на пріоритетне задоволення інтересів працюючих робітників, що мало наслідком проведення великої кількості обмежень робітничих бюджетів. Внаслідок такого курсу питання матеріального забезпечення робітників, які виходили на пенсію, а також непрацюючого населення непрацездатного віку та представників інших соціальних груп старшої вікової категорії були витіснені на периферію державного та суспільного дискурсу. Значна кількість представників цієї соціальної групи споживачів була обмежена у доступі до соціальних та економічних ресурсів, у т. ч. до товарів і послуг.

Ключові слова: споживач похилого віку, матеріальне забезпечення, повсякденні потреби, радянське суспільство, радянська Україна.

Постановка проблеми. Радянський проект створення «нової людини» був одним із найбільших соціальних експериментів над розумом і тілом у ХХ ст. У ранньому радянському суспільстві, яке перебувало у процесі становлення, кожна людина прагнула зайняти певну соціальну нішу, а споживання було одним зі способів її набуття або відображення [11, с. 230]. Важливим механізмом конструювання радянської ідентичності, цінностей і норм суспільства ставали також нові практики споживання. Поєднання вивчення економічного життя, ідеології та повсякдення людини дає можливість віднайти закономірності взаємоіснування публічного і приватного просторів радянського суспільства.

У процесі трансформації постреволюційного суспільства одним з інструментів змін і джерелом

формування різноманітних уявлень про фемініність і маскуліність було споживання, які репрезентувалися через типові образи молодих робітника та селянки. Втім, такий підхід до розуміння соціальної структури радянського суспільства залишає поза увагою соціальних акторів старшої вікової категорії – людей похилого віку. Тому основними об'єктами запропонованого дослідження є споживачі похилого віку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розробка та прагнення осмислення споживання як теоретичної та практичної проблеми повсякденного життя в радянському суспільстві бере початок із часу встановлення більшовицької влади. Увага науковців до історії повсякденного життя мала наслідком формування багатого історіографічного поля, яке відкриває можливість розу-

міння проблем «маленької людини» в тоталітарну добу, її повсякденні відносини з владою, системою розподілу та постачання, проблеми із забезпеченням особистих потреб [1; 5; 16; 20]. Втім, багато облич радянського суспільства ще «невідкриті», серед яких є споживачі – мільйони жителів міст і сіл, чоловіків, жінок і дітей, робітників і селян, партійців і військових, шахтарів і вчителів та представників багатьох інших соціально-професійних груп. Прикметною рисою більшості досліджень радянського споживання, у т. ч. як складової частини практик виживання, є увага до взаємозв'язку цієї повсякденної діяльності з ідеологією комунізму [24]. Останніми роками зростає зацікавлення українських істориків до проблем споживання у радянську добу, що має наслідком появу досліджень, які знайомлять із новими акторами радянської історії – споживачами [12–14; 23]. Дослідники детально розглядають особливості функціонування гендерних ролей у споживанні, показуючи у такий спосіб тісний зв'язок гендеру та повсякденних практик. У свою чергу, споживання, маючи гендерну природу, зумовлюється і віковими особливостями, а тому типовий образ споживача має включати обличчя дитини і людини похилого віку, кожен із яких мав свої специфічні споживчі практики, які зумовлювалися віковими можливостями. Останніми роками з'являються дослідження, які спираючись на методологічні принципи нової соціальної історії, історії споживання та матеріальної культури, відкривають «завісу» над дитячим матеріальним світом за доби сталінізму [10]. Логічним продовженням вивчення особливостей споживання та матеріального забезпечення є дослідження споживчих практик іншої вікової групи – людей похилого віку, які також були учасниками більшовицького соціального експерименту 1920–1930-х рр. із виховання «нової людини» та вчилися споживати «по-радянськи».

Постановка завдання. Спираючись на методологічні концепції культурної біографії речей Арджуна Аппадурі та Ігоря Копитоффа [18, с. 3–63; 21, с. 64–94], це дослідження має на меті показати, якими були особливості споживання у представників третього покоління. Споживачі цієї вікової групи перебували поза полем зору більшовицької влади, враховуючи її увагу до дітей і молоді, «квітів життя», нового покоління радянських громадян. Це зумовлює інтерес до особливостей їхнього споживання і матеріального забезпечення в 1920–1930-х рр. Які товари «створювали» повсякденне життя старішого

населення молодого радянського суспільства? Як комуністична ідеологія та політика впливали на визначення їхніх щоденних потреб і практик? Іншими словами, перед дослідником постає завдання «зрозуміти» (курсив – *I. С.*) споживача похилого віку, можливість чого на теоретичному рівні було вже доведено вченими [19].

Виклад основного матеріалу дослідження. Споживання в радянську добу є яскравим індикатором радянського повсякдення та рівня розвитку матеріальної культури. Інструменти та практики споживання часто ставали засобами соціальної трансформації суспільства, у т. ч. боротьби за рівні права та гендерну рівність. Світ споживання людини похилого віку доби ранньорадянського суспільства увібрав у себе всі характерні та типові риси цього щоденного процесу, але водночас мав свою специфіку. Кількість представників цієї вікової групи у радянському суспільстві за переписом 1937 р. складала близько 7%¹. У суспільному дискурсі та на рівні повсякденного життя ця група споживачів у 1920–1930-ті рр. залишилася майже непомітною, «невидимою» та «іншою». Аналіз публікацій у газетних і журнальних виданнях 1920–1930-х рр. свідчить, що образ людини третього віку був ледь помітним у суспільному дискурсі. Причини цього можна знайти у тому, що в межах радянської ідеології увага зверталася до молоді, активних учасників революційних подій і соціальних кампаній влади у мирну добу. Пенсійне законодавство стало з'являтися лише наприкінці 1920-х рр. Відтоді з'явилася і традиційна для радянської пенсійної системи вікова норма про початок пенсійного віку: 60 років – для чоловіків, 55 років – для жінок [6].

В умовах активної розбудови нової держави, заснованої на засадах соціалістичної ідеології, яка своїм головним завданням проголосила боротьбу зі старим дореволюційним ладом, представники старших поколінь сприймалися владою довгий час як ідеологічно ворожі носії «міщанського буржуазного побуту». Радянська історіографія також наслідувала цю традицію та звертала увагу на те, що «декласовані елементи» складаються більшою мірою з людей похилого віку та включають у себе велику кількість бідняків [2, с. 75]. Відоме гасло «Молодим у нас дорога, старики у нас в повазі»², яке пропагувалося впродовж всіх років існування

¹ До уваги взято чоловіків і жінок, жителів міст і сіл, яким на час проведення перепису було більше 60 років, із них у містах проживало близько 4,24% чоловіків і 7,58% жінок, а в селах – 6,87% і 9,39% відповідно. Загальна чисельність осіб старше 60 років складала 160 121 599.

² Вираз більш вживаний російською мовою: «Молодым у нас дорога, старикам у нас почет».

Радянського Союзу та стало частиною соціальної пам'яті кількох поколінь, на практиці не завжди відповідало дійсності. Єдиним хіба винятком із цієї концепції був символічний смисл у сприйнятті т. зв. «першого радянського старшого покоління» [22], яке фактично заклало ідейні основи нового ладу та водночас слугувало своєрідним мостом від минулого до майбутнього.

Дискурс про так звану «щасливу старість» (курсив – *I. С.*) був частиною ідеологічної риторики радянської влади. Якою ж вона була та в чому саме полягала її сутність? За Конституцією СРСР (1936 р.) передбачалося, що кожен громадянин країни мав отримувати соціальні блага відповідно до свого трудового внеску, який він зробив протягом життя. У ст. 120 було вперше гарантовано право кожного громадянина похилого віку на матеріальне забезпечення. Своєрідною гарантією отримання будь-яких матеріальних благ від держави було соціальне страхування робітників і службовців. У такий спосіб було закріплено, що право на пропаговану «щасливу старість» базувалося на класовому принципі, оскільки виключало зі списку реципієнтів селян. Фактично, стан матеріального забезпечення та доступу людей похилого віку до споживчих благ і ресурсів радянської економіки, своєрідне місце в споживчій ієрархії залежало від попереднього місця роботи і відповідного внеску у розвиток виробництва країни. Чим ближчою була особа у своєму професійному житті до суспільно важливого будівництва, наприклад, важкої промисловості, тим більшим був доступ у неї до споживчих ресурсів – закритих розподільників, пенсійного забезпечення та інших соціальних благ. Загальна чисельність осіб, які офіційно вважалися пенсіонерами і була на державному забезпеченні, була незначною у співвідношенні до загальної чисельності населення країни: 75 789 943 чоловіків і 84 331 656 жінок, що разом складало 160 121 599 особи або 0,66% всього населення³.

Враховуючи, що протягом 1920–1930-х рр. у СРСР відбувалося становлення централізованої системи державного розподілу товарів, для осіб старшого і пенсійного віку були доступні такі джерела / «можливості» їх отримання:

- 1) пенсії та допомоги по соціальному страхуванню;
- 2) членство у робітничому кооперативі;
- 3) членство у професійній спілці;
- 4) власні джерела постачання для самозайнятих верств населення.

³ Див. перепис населення 1937 р. Загальнодержавне пенсійне забезпечення було введено в 1956 р., коли було прийнято закон «Про державні пенсії».

Під час проведення обстежень сімейних бюджетів споживачі похилого віку не виділялися в окрему групу обліку. Натомість державну статистику насамперед цікавив стан забезпечення та постачання робітників і службовців [15]. Тому, попри наявність достатньо багатоджерельної бази щодо забезпечення повсякденних потреб суспільства, проблеми споживання людей похилого віку залишилися поза увагою статистики, що ускладнює роботу сучасних дослідників.

Питання збільшення кількості промислових підприємств в межах країни, як і зростання загальної кількості робітників і поступове старіння частини із них обговорювалося на сторінках преси. Наприкінці 1920-х рр. загострення цієї проблеми викликало необхідність звернення уваги Всеросійської ради народного господарства до Народного комісаріату праці, оскільки погіршення їхнього матеріального стану у зв'язку із втратою працездатності ставало поширеним явищем. Проблема «розширення практики страхування старості» була актуальною і регулярно обговорювалася на шпальтах щоденних робітничих газет. У всерадянській робітничій газеті «Труд» було розміщено обговорення цієї проблеми з аргументацією про те, що у зв'язку з «раціоналізацією виробництва і появою надлишків робочої сили ці категорії робітників необхідно звільнити від роботи в першу чергу», але водночас зверталася увага на необхідність заходів щодо їхнього соціального забезпечення після звільнення з підприємства [8]. Суспільство хвилювала проблема відсутності належного соціального забезпечення старості та, як наслідок, наявність великої кількості робітників непрацездатного віку. Впроваджувана у різних сферах господарства країни система соціального страхування була покликана забезпечити мінімальне задоволення соціальних потреб робітників, які виходили на пенсію, та членів їхніх сімей. Як доводять дослідники, частка витрат на пенсії у фондах соціального страхування була порівняно незначною і становила наприкінці 1920-х рр. близько 23,7% усіх страхових виплат, поступаючись країнам Західної Європи і за широтою охоплення контингенту, і за розмірами допомоги [4, с. 113]. Так, наприклад, на текстильній фабриці у Ярославлі в травні 1928 р. налічувалося близько 900 робітників у віці від 60 до 80 років, із яких на пенсію було переведено всього 40 осіб [7, с. 5].

Враховуючи ідеологічний курс влади щодо встановлення в суспільстві т. зв. «диктатури пролетаріату», не менш гостро стояла проблема соціального забезпечення селян похилого віку.

Головне завдання державної політики полягало у боротьбі з жебрацтвом, яке було особливо поширеним серед бездомних, безсімейних і малозабезпечених груп [3, с. 68]. В обговоренні цього питання на II сесії Всерадянського виконавчого комітету організація забезпечення продуктами харчування чи одягом не розглядалася, натомість серед можливих варіантів вирішення проблеми жебрацтва на селі було запропоновано надання посівного насіння для селян. Матеріальне становище інвалідів, яких розглядали в межах соціальної групи людей похилого віку, пропонувалося покращити за рахунок налагодження постачання їхніх артілей сировиною, що було однією із найбільш поширених проблем їх повсякденної роботи [17, с. 2]. У такий спосіб вирішення проблеми матеріального становища старих людей на селі бачилося владою за рахунок забезпечення їх сировиною для кустарного виробництва або насіннєвим матеріалом. Такі заходи були більш допустимі у середовищі малозабезпеченого населення працездатного віку, які мали фізичні сили і здоров'я працювати. Натомість, попри пропаговану соціальну орієнтованість радянської держави, не передбачалося впровадження заходів щодо боротьби з бідністю і жебрацтвом серед людей похилого віку. З 1935 р. почали з'являтися ініціативи щодо покращення матеріального становища цієї соціальної групи у сільській місцевості, результатом чого стало створення спеціальних фондів матеріальної допомоги. Відповідно до статутів сільськогосподарських артілей передбачалося сформувати у кожному колгоспі фонд у розмірі не більше 2% від валової виробництва колгоспу, який був покликаний гарантувати допомогу робітникам, котрі тимча-

сово втратили працездатність, а також інвалідам або людям похилого віку [9].

Висновки. Позиціонування радянської влади як нової молоді держави, що представляла інтереси робітничого класу, залишило поза увагою людей похилого віку. Спрямованість державного курсу на пріоритетне задоволення інтересів працюючих робітників, які серед кола заходів супроводжувалися чисельними обстеженнями їхніх сімейних бюджетів, витіснили на периферію суспільного та державного дискурсу проблеми матеріального забезпечення робітників, які виходили на пенсію, непрацюючого населення непрацездатного віку та представників інших соціальних груп старшої вікової категорії. З середини 1930-х рр. ці питання стали набирати актуальність у зв'язку зі зростанням чисельності осіб похилого віку в структурі радянського суспільства, що мало результатом створення спеціальних фондів матеріальної допомоги, запровадження соціального страхування на підприємствах тощо. Втім, такі заходи не дозволили вирішити проблему матеріального забезпечення та не передбачали надання доступу до товарів і послуг цій категорії суспільства. За відсутності загального пенсійного забезпечення у 1920–1930-ті рр. вона була найменш соціально захищеною й адаптованою до виживання. За таких умов доступ людини похилого віку до товарів і послуг залежав від матеріального становища конкретної особи або її родини. У зв'язку з цим перспективним напрямом подальших досліджень у сфері історії радянського споживання та матеріальної культури є детальне вивчення світу товарів і споживчих потреб людини похилого віку за доби сталінізму.

Список літератури:

1. Гурова О. Советское нижнее бельё: между идеологией и повседневностью. Москва : Новое литературное обозрение, 2008. 288 с.
2. Жиромская В.Б. Советский город в 1921 – 1925 гг.: проблемы социальной структуры. Москва : Наука, 1988. 175 с.
3. Киселев А. Итоги работ II сессии ВЦИК XIII созыва. *Советское строительство*. 1928. № 4 (Апрель). С. 69.
4. Мовчан О.М. Повсякденне життя робітників УСРР. 1920-ті рр. / НАН України. Інститут історії України. Київ : Інститут історії України, 2011. 312 с.
5. Осокина Е. А. За фасадом «сталинского изобилия». Распределение и рынок в снабжении населения в годы индустриализации. 1927–1941. Москва : РОССПЭН, 2008. 351 с.
6. Пенсии и пособия. Вып.3. Законодательство об обеспечении лиц, имеющих исключительные заслуги, научных работников, писателей и некоторых категорий специалистов, работающих в сельских местностях на 1 ноября 1931 г. / сост. : А.В. Тихомиров, В.К. Хитев. Москва : Советское законодательство, 1931. 40 с. URL: <http://escriptorium.univer.kharkov.ua/handle/1237075002/1812>.
7. Пенсии престарелым текстильщикам. *Труд*. 1928. 5 мая. С. 5.
8. Пенсия престарелым рабочим. *Труд*. 1928. 28 июня. № 148.
9. Примерный Устав сельскохозяйственной артели. Принят Постановлением ЦК ВКП (б) и СНК СССР от 17.02.1935 г. *Сборник законов СССР*. 1935. № 11. Ст. 82.

10. Скубій І. «Діти – радість країни соціалізму, що будується»: товари для дітей в радянській Україні. *Україна модерна*. URL: <http://uamoderna.com/md/skubii>.
11. Скубій І.В. Споживання в радянському місті у 1920–1930-х роках: між ідеологією та повсякденністю. *Український історичний збірник*. 2017. Вип. 19. С. 230–239.
12. Скубій І. У пошуках споживача: нові актори соціальної історії 1920–1930-х років. *Вісник ХНУ імені В.Н. Каразіна. Серія «Історія України. Українознавство: історичні та філософські науки»*. 2018. № 27. С. 64–70.
13. Скубій І.В. Чоловічі споживчі потреби в міському просторі радянської України в 1920–1930-ті роки. *Схід*. 2018. № 1 (153). С. 79–83.
14. Стяжкіна О. «Міщанка» та «бездуховний обиватель»: гендерні аспекти радянської повсякденності (сер. 1960 – сер. 1980 рр.). Людина в радянській провінції: освоєння (від)мови. Донецьк : «Ноулідж», 2013. URL: <http://uamoderna.com/md/212-212>.
15. Состояние питания городского населения СССР. 1919 – 1924 гг. (по данным периодического обследования питания, проводимых отделом Статистики Потребления ЦСУ. Т. XXX. Вып. 1. Москва : ЦСУ, 1926. 274 с.
16. Фицпатрик Ш. Повседневный сталинизм. Социальная история Советской России в 30-е годы: город. Москва : РОССПЭН, 2008. 336 с.
17. II сессия ВЦИК. Социальное обеспечение. *Труд*. 1928. 1 апреля. С. 2.
18. Appadurai A. Introduction: commodities and the politics of value. *The Social life of things: commodities in cultural perspective*. Cambridge: Cambridge University Press, 1986. P. 3–63.
19. GunterBarrie. Understanding the Older Consumer: The Grey Market. London : Routledge, 1998. 912 p.
20. Hessler Julie. A Social History of Soviet Trade: Trade Policy, Retail Practices, and Consumption, 1917–1953. Princeton University Press, 2004. 384 p.
21. Kopytoff I. The cultural biography of things: commoditization as process. *The Social life of things: commodities in cultural perspective*. Cambridge, U.K. : Cambridge University Press, 1986. P. 64–94.
22. Lovell Stephen. Soviet Socialism and the Construction of Old Age. *Jahrbücher Für Geschichte Osteuropas*. Vol. 51. № 4. 2003. P. 564–585. URL: <http://www.jstor.org/stable/41051138>.
23. Stiazhkina Olena. Sated People: Gendered Modes of Acquiring and Consuming Prestigious Soviet Foods. *Seasoned Socialism: Gender and Food in Late Soviet Everyday Life*. Edited by Anastasia Lakhtikova, Angela Brintlinger and Irina Glushchenko. Bloomington : Indiana University Press, 2019. P. 132–164.
24. Vihavainen Timo, Bogdanova Elena. Communism and Consumerism: The Soviet Alternative to the Affluent Society. Leiden, The Netherlands : Brill, 2016. 172 p.

Skubii I.V. MATERIAL WELFARE OF THE ELDERLY CONSUMERS IN THE 1920–1930S’ SOVIET UKRAINE: FROM IDEOLOGY AND EVERYDAY NEEDS

It has been examined the peculiarities of the material welfare of the elderly consumers in the 1920–1930s on the example of Soviet Ukraine during the early Stalinist era. It has been analyzed the typical features of constructing Soviet society through the prism of identifying the place of the old generation as a separate group of consumers, which consisted of persons aged 60 years and older. In its ideological rhetoric, the Bolshevik authorities gave priority to children and young people, while an elderly consumer received little attention, which explains his “invisibility” in public discourse. It has been found that their material wellbeing depended on many factors such as health status for continuing employment, retirement, social security, etc. In rural areas, the material welfare of the elderly was more complicated. Despite the social orientation of the Soviet state’s propaganda, it was not intended to introduce measures to fight against poverty and begging among the elderly in the countryside. The study analyzed how, since the mid-1930s, special financial aid funds began to appear in the countryside, designed to improve their material welfare. The positioning of Soviet power as a new, young state representing the interests of the working class left the ideological discourse of the elderly out of consideration. The focus of the state policy on priority satisfaction of the interests of working workers, numerous surveys of workers’ budgets, have displaced on the periphery of social problems the issue of financial support for retired workers, unemployed population of disabled workers and representatives of other social groups of older age. As a result, a significant part of the representatives of this social group did not have access to social and economic resources, as well as goods and services.

Key words: elderly consumer, material welfare, everyday needs, Soviet society, Soviet Ukraine.

УДК 94:061.235(477.54)

DOI <https://doi.org/10.32838/2663-5984/2019/4.15>**Соколовська Ю.В.**

Національна академія Національної гвардії України

Хаустова О.В.

кандидат історичних наук

ДОПОМОГА БІДНИМ У ХАРКОВІ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.

Досліджено один із видів допомоги нужденному населенню у Харкові у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. Зроблений аналіз тогочасних періодичних видань дозволив простежити процес і результати співпраці місцевої влади з благодійниками щодо організації дешевих нічліжних притулків для тимчасово проживаючих робітників. Така допомога була превентивною мірою щодо підвищення рівня злочинності та епідемії різних інфекційних захворювань у місті. Результати дослідження свідчать про те, що подібні притулки користувалися великим попитом серед нужденних робітників, котрі не мали житла. Члени Миської думи мали різні погляди на проблему надання допомоги нужденному населенню щодо відкриття дешевих нічліжних притулків: частина гласних думи погоджувалася з необхідністю відкриття подібних установ, частина стверджувала, що це марна трата грошей і підтримка нероб, які не хочуть чесно працювати. У процесі дослідження було з'ясовано, що саме відсутність єдиного ставлення до проблеми відкриття притулків у гласних Миської думи стало перепорою щодо організації благодійного товариства надання нічліжних притулків у Харкові, завданням якого було централізована організація й управління миськими нічліжними притулками для робітників. Зібрані під патронатом відомої харківської благодійниці княгині О.О. Крапоткіної кошти на організацію нічліжних притулків було передано іншій благодійній установі, як свідчать документи. Але ситуація, що склалася у місті, змусила гласних Думи повернутися до питання організації дешевих нічліжних притулків. Визначено особливості щодо організації та функціонування дешевих нічліжних притулків для нужденних у Харкові порівняно з іншими містами: у Харкові Миською думою, за браком коштів, справу організації нічліжних притулків для робітників було передано у приватні руки й організовано подібні притулки при вже функціонуючих благодійних установах. Миська дума виконувала тільки контролюючі функції щодо відкриття та дотримання встановлених правил у нічліжних притулках, єдиного централізованого товариства, щодо організації нічліжних притулків у Харкові так і не було створено. Аналіз звітів приватних нічліжних притулків засвідчує, що деякі з притулків покривали свої витрати за рахунок продажу квитків на нічліг.

Ключові слова: благодійність, благодійне товариство, допомога, нічліжний притулок, опіка, громадські будинки, тимчасові робітники, Харків.

Постановка проблеми. Сучасна соціальна ситуація та необхідність формування громадянського суспільства в українському просторі створює актуальне підґрунтя для досліджень історичного минулого будь-яких практик громадянської активної позиції, зокрема допомоги та благодійності. Результатами таких історичних досліджень стануть приклади позитивної практики самоорганізації населення, співпраці з органами влади різних рівнів і, як результат, позитивний приклад для сучасних українців.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчення харківської благодійності та допомоги розпочалося ще наприкінці ХІХ ст. [1; 2], але було

припинено у радянські часи. Інтерес до цієї проблеми знову зріс у 1990-ті рр. Окремі проблеми розвитку харківського благодійництва розглядали І. Сергеев, А. Єпштейн, В. Резнікова, Л. Добреля, О. Фатеева, С. Посохов [3], з'явилися також дисертаційні дослідження [4]. Але такий вид допомоги, як організація дешевих нічліжних притулків не був ще предметом дослідження.

Постановка завдання. Тому мета цієї статті – проаналізувати історичний досвід організації дешевих нічліжних притулків у Харкові у другій половині ХІХ – початку ХХ ст. Відповідно до цього поставлено завдання: дослідити добродійні ініціативи та діяльність органів державної

(місцевої) влади, благодійних закладів, установ і благодійників Харкова у справі організації та діяльності зазначених притулків, визначити особливості.

Виклад основного матеріалу дослідження. У другій половині XIX ст. разом зі швидким розвитком промисловості у Харкові почала збільшуватися кількість робітників, які приїжджали у місто на тимчасові заробітки. Вони тривалий час залишалися без житла, літом спали під мостами тощо, взимку осідали у шинках і приватних нічліжних притулках, де попадали під вплив різних злочинців. З відкриттям Азовської залізниці кількість злодіїв, інших злочинців у Харкові почала збільшуватися і втягувати у себе дедалі більше приїжджих на заробітки. Внаслідок цього у місті значно зросла кількість крадіжок та інших злочинів. Крім цього, ночуючи просто неба та не маючи елементарних зручностей, приїжджі часто хворіли і розповсюджували тиф, холеру, туберкульоз та інші інфекційні захворювання. У зв'язку з цим під час засідання міської думи 3 листопада 1872 р. було поставлене питання організації дешевих нічліжних притулків для тимчасово проживаючих робітників. На початку 1870-х рр. у Харкові мешкало близько 600 осіб, які не мали житла та постійного заробітку [5, с. 45–47]. Тоді місто не мало можливості влаштувати притулки на власні кошти, тому дума постановила створити благодійне товариство надання нічліжних притулків у Харкові. Для організації товариства та збирання коштів вирішено було звернутися по допомогу до княгині О.О. Крапоткіної, яка була відома своєю активною діяльністю у благодійних та інших закладах Харкова. Нічліжні притулки передбачалося організувати у найманих приміщеннях, які повинні були звільнятися від міських зборів. У березні 1873 р. було затверджено статут товариства, у статуті було затверджено, що товариство знаходилося під опікою Харківської міської думи і тому, за ініціативою О.О. Крапоткіної, в думі була відкрита підписка на вступ у члени товариства, за якою одразу ж було зібрано 125 крб [6, с. 70]. До кінця 1879 р. товариство збрало близько 4 000 крб, і 30 листопада 1879 р. припинило свою діяльність, передавши свої кошти товариствам опіки безпритульних малолітніх сиріт і виправних притулків для малолітніх злочинців [7, с. 7].

Але питання про покращення становища нічліжників продовжувало обговорюватися харківською громадськістю, особливо гостро воно нагадувало про себе під час епідемій. У 1879 р. у Харкові було відкрито 18 нічліжних притулків,

які вміщували 543 особи. У 1885 р. офіційно існувало 12 притулків. Нічліжники платили в них від 3 до 5 коп за нічліг, часто використовували власні дрова або вугілля для опалення. Санітарне становище цих притулків було жахливим. У 1879 р. харківське громадське управління запланувало витрати для найму безкоштовних приміщень для нічліжників, очікуючи епідемію чуми. Під час епідемії тифу у 1883 р. зі 120 хворих, оглянутих санітарним лікарем, 96 припадало на нічліжні притулки [7, с. 3–5]. У 1886 р. кількість притулків становила 14, вони вміщували 549 нічліжників [8, с. 427]. Головною причиною частих захворювань на тиф у приватних нічліжних притулках було їх антисанітарний стан і велика скупченість людей. Тому міська дума прийняла постанову про утримання нічліжних притулків. Згідно з нею «ніхто не міг відкривати нічліжний притулок, не маючи на це письмового дозволу міської управи» [9, с. 613]. У дозволі вказувалася найбільша кількість людей, яку могло вмістити кожне приміщення притулку. Заборонялося класти нічліжників на підлогу. При обговоренні проекту цієї постанови у думі гласний Фесенко висловив думку, про те, що дотримання всіх правил може спонукати власників притулків закрити їх, і тоді з'явиться небезпека відкриття таємних притулків, невідомих і тому недосяжних для нагляду. Фесенко вважав, що найкращим виходом зі становища було б влаштування містом громадського притулку [9, с. 611]. Вирішення проблеми стало можливим після пожертвування купця І.О. Тихонова 40 000 крб на організацію у місті нічліжного притулку. Дума прийняла пожертвування за умовою виплачувати І.О. Тихонову по 2 700 крб щорічно протягом 20 років. Після закінчення 20-річного терміну капітал залишався у власності міста [8, с. 425]. Міська управа, спираючись на досвід і спостереження за приватними притулками, розробила основні умови влаштування нічліжних притулків у Харкові. Щодо розташування притулку управа вказала три місця: 1) округа Благівіщенського базару; 2) округа Рибного та Нетеченського базарів; 3) округа залізничного вокзалу. Саме в цих місцях нічліжників збиралося найбільше, тому що там вони знаходили собі роботу. Управа вважала доцільним організувати по одному притулку в кожному з вказаних місць. При цьому вона рекомендувала у санітарних цілях влаштувати притулки, які вміщували б не більше 100 осіб [8, с. 428]. Гласний Павловський запропонував організувати спочатку лише один притулок, а згодом, врахувавши досвід утримання

першого, починати організацію інших притулків [10, с. 398]. Відносно місця влаштування притулку в думі майже рік тривали суперечки. Управа запропонувала розмістити два нічліжні притулки в таких місцях: перший – на В'язничній площі, другий – у Михайлівському провулку, або на Кінному базарі, або на Єнісейській вулиці. У кожного варіанту були свої прихильники та противники. Але всі запропоновані місця знаходилися у центральних частинах міста, що було небезпечно на випадок епідемії. Тому дума прийняла рішення влаштувати нічліжний притулок в районі Пискунівської левади. Особливу зручність цього місця побачили в тому, що воно знаходилося одночасно і поблизу базару, і поблизу залізниці – основних місць скупчення робітників – і не становила для міста такої цінності, як місця у Михайлівському провулку або поблизу В'язничної площі. Проти такого рішення думи виступили власники будинків по Чоботарській вулиці та гласний Токарев, який пропонував взагалі не поспішати з організацією нічліжного притулку, тому що в міста є більш невідкладні потреби, такі як, наприклад, створення комерційного училища. Нічліжні притулки він вважав заохочення лінощів та розсадником небезпеки для жителів та їх майна, адже не всі з нічліжників відносяться до робітників і більшість з них взагалі не працюють, тому не заслуговують на опіку з боку міського громадського управління [11, с. 237]. Власники будинків по Чоботарській вулиці просили думу не дозволяти будувати притулок в цьому місці, а влаштувати його на околиці міста. Гласний В.І. Семененко зауважив, що за містом будувати не можна, тому що нічліжники туди не підуть, їм потрібен нічліг у такому місці, де вони постійно скупчуються [11, с. 239–241]. Не зважаючи на окремі протести, дума більшістю проти 9 голосів залишила своє попереднє рішення в силі і остаточно вирішила будувати на Пискунівській леваді [12, с. 503]. Але й після цього деякі гласні продовжували приводити масу аргументів проти будівництва в цьому місці. Зокрема, звертали увагу на болотисту місцевість левади і нібито нездорову атмосферу, яка буде сприяти виникненню та розповсюдженню епідемічних захворювань, а також на те, що будівництва в такій місцевості вимагатиме значних коштів [13, с. 101–106]. Та згодом місцевість була осушена і на ній збудована будівля притулку, яка збереглась і до наших часів. Притулок було відкрито у 1891 р. [12, с. 3].

Отже, організація громадського нічліжного притулку була викликана необхідністю попередження епідемічних захворювань у місті та зло-

чинів. Передбачалося влаштування зразкового притулку з дотриманням всіх санітарних норм. Але цих норм там не завжди дотримувались. Притулок був розрахований на 168 ліжок – 133 у чоловічому відділенні і 35 – у жіночому. Як свідчать статистичні дані, у середньому за день притулок відвідувала більша кількість нічліжників. Їх число було меншим від норми лише інколи, у літні місяці. Взимку 1907–1908 рр. санітарним лікарем було обстежено 30 нічліжних приміщень, разом із якими і міський притулок. Останній відрізнявся від приватних нічліжок лише тим, що поміщався у сухому незамерзаючому будинку. В іншому він мало чим відрізнявся від заїжджих дворів, в ньому спостерігалася велика скупченість нічліжників у холодні періоди, які спали на підлозі, займаючи не тільки спальні приміщення, а й усі інші, в тому числі їдальню, умивальники, коридори, підвал. Звичайно у таких нічліжках не було належної вентиляції [14, с. 1–2].

Кількість існуючих притулків була явно недостатньою для постійно зростаючого населення Харкова, яке становило у 1910 р. 250 000. Ще у 1894 р. завідувач нічліжного притулку піднімав питання про його розширення. Міська управа знайшла тоді недоцільним розширення притулку через те, що в одному місці сконцентрувалася б велика кількість нічліжників, і запропонувала побудувати новий притулок у районі Кінної площі на кошти, пожертвовані купцем І.О. Тихоновим. Цих коштів, які становили 25 051 крб 19 коп, було достатньо для спорудження нової будівлі [15, с. 109–110]. Управа знайшла підходяще кутове місце, яке не мало з трьох боків безпосередніх сусідів. Притулок розраховували на 280 нічліжників, тобто значно більше ніж попередній [16, с. 128–130]. Але вже підготовлену для притулку будівлю міське управління віддало новоствореному Будинку працелюбства. Питання організації другого притулку продовжувало турбувати харківську громадськість і на початку ХХ ст. У січні 1909 р. санітарною комісією була представлена в міську думу доповідь та проект обов'язкових постанов про нічліжні притулки. Знову деякі гласні вказували на необхідність влаштування нового притулку. У листопаді 1910 р. гласний Симоненко, відвідавши увечері міський нічліжний притулок був вражений надто великою кількістю нічліжників і подав у думу заяву про невідкладну необхідність спорудження другого міського нічліжного притулку [14, с. 4–5]. Але дані про відкриття або діяльність цього притулку відсутні.

У березні 1913 р. було влаштовано тимчасовий міський нічліжний будинок для чоловіків на 60 ліжок. Як можна бачити зі статистичних даних він також постійно був переповнений, навіть у літні місяці [17, с. 479].

Кошти нічліжних притулків складались з надходжень від продажу нічліжникам квитків і з пожертвувань. Плата за нічліг із чаєм становила 5 коп з особи, за дітей плата не стягувалася. Пожертвування надходили грошима або продуктами. Грошові пожертвування робили для роздавання нічліжникам квитків на нічліг, хліба, чаю та ін. З продовольства жертвували хліб, чай, цукор, куличі до Великодня, інколи надходили харчі спеціально для приготування обіду для нічліжників [18, с. 656]. Зі звітів першого нічліжного притулку видно, що він не був збитковим закладом для міської управи. Так у 1911 р. від продажу квитків надійшло 3 912 крб 55 коп. Витрати на жалування служителям, опалювання, освітлення, ремонт та інші господарські справи у тому ж році становили 2 968 крб 31 коп. Таким чином, решта склала 944 крб 24 коп [18, с. 655–656]. У 1912 р. надходження від продажу квитків становили 4 344 крб 15 коп, а витрати – 2 746 крб 32 коп, решта – 1 597 крб 83 коп [19, с. 437–438].

Окрім згаданих нічліжних притулків, у Харкові існувало ще два подібних заклади. Перший – нічліжний притулок при Харківському будинку працелюбства, який було відкрито 1 листопада 1908 р. з метою отримування коштів на утримання будинку [20, с. 3]. Другий – «странноприимный» будинок, заснований О.М. Гутоб для надання бідним богомольцям православного віросповідання безкоштовного нічлігу під час їх перебування у Харкові. Відкрито його було у 1889 р. на кошти вдови доктора медицини Олександри Миколаївни Гутоб, яка прийняла на себе безпосереднє завідування будинком. З одного боку, заклад носив приватний характер, але до управління залучалася і міська влада, що надавала йому значення громадського закладу. Будівлі закладу жертвувались місту, яке повинно було безкоштовно лікувати у своїй лікарні хворих богомольців, а потім, у випадку смерті або відмови О.М. Гутоб від ведення справ прийняти завідування на себе [21, с. 528]. Під час обговорення проекту статуту «странноприимного» будинку у міській думі, міське управління було стурбовано тим, щоб

його участь у завідуванні закладом не приносила збитків міській скарбниці, тому що притулок забезпечував нічліг не постійного населення Харкова, а тимчасово перебуваючих у місті богомольців і тому «не мав нічого спільного з міськими потребами» [21, с. 528]. Статут було передано на затвердження МВС, до відома якого і віднесли будинок. На безкоштовне лікування хворих богомольців у міській лікарні Міська дума не погодилась, щоб не викликати наплив хворих-бідняків з інших міст. Отже, притулок існував на власні кошти, які отримував за здавання у найм квартир, а решту витрат поповнювала з власних коштів О.М. Гутоб. Так, у 1894 р. витрати на заробітну плату службовцям, ремонт, опалення, освітлення і інші господарські справи склали 3926 крб.; за квартири було отримано лише 516 крб [22, с. 460]. Пізніше, зі зменшенням числа богомольців, зменшились також і витрати. У 1908 р. вони склали 726 крб, у 1910 р. – 960 крб, за квартири було отримано відповідно 528 крб і 608 крб [23, с. 98]. У 1894 р. кількість богомольців становила 1 758 осіб [22, с. 460], у 1908 р. – 765, а у 1910 р. – 707 осіб [23, с. 98; 24, с. 110].

Висновки Таким чином, міське громадське управління Харкова звертало увагу на становище нічліжних притулків. З усіх нічліжних притулків міста до його відома належало 4, що складало менше ніж половина від загальної кількості. Але, на відміну від інших великих міст Російської імперії, у Харкові ці притулки діяли розрізнено, не отримуючи від міста грошової допомоги. Притулки не були збитковими, могли функціонувати за кошти від продажу квитків на нічліг. У Петербурзі у 1883 р. існувало товариство нічліжних притулків, які отримували від міста щорічно допомогу у 2000 крб. Таке ж товариство існувало в Одесі. Воно мало два великі нічліжні притулки, при яких діяли чайні. При одному з притулків працювала бібліотека, а Одеським товариством для допомоги бідним було влаштовано дешеву їдальню [7, с. 4–5]. У Харкові такий вид допомоги здійснювали за кошти приватних благодійників і за рахунок надходжень за квитки.

Сьогодні є перспектива дослідження допомоги різним групам населення у Харкові, актуальною сьогодні залишається тема допомога нужденним приватними благодійниками у різних формах і проявах тощо.

Список літератури:

1. Краткий очерк возникновения и деятельности благотворительных учреждений Харьковской губернии, составленный по распоряжению начальника Харьковской губернии Н.П. Савицким и П.А. Евстратовым. Харьков : Тип. губ. правл., 1896. 191 с.

2. Багалеї Д.І. Миллер Д.П. История города Харькова за 250 лет его существования (с 1655 по 1905 г.) : в 2 т. Харьков, 1912. Т.2.
3. Сергеев И. Для лиц «недостаточного содержания». *Акционерное дело*. 1991. № 1. С. 132–139; Єпштейн А.І. З історії благодійництва у Харківському регіоні. *VIII Всеукраїнська наукова конференція «Історичне краєзнавство і культура»*. (Наукові доповіді та повідомлення). Ч. II. Київ – Харків : Рідний край, 1997. С. 217–219; Резнікова В.В., Добреля Л.П. З історії благодійних товариств Харківщини (40–90 рр. XIX ст.). *VII Всеукраїнська наукова конференція «Історичне краєзнавство і культура»*. Ч. II. Київ – Харків, 1997. С. 258–261; Фатеева О.М. З розвитку благодійності у Харкові: Харківське благодійне товариство. *Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії*. Харків, 1998. С. 178–180; Посохов С.І. Пожертвування І.Г. Харитоненка на студентський гуртожиток: епізод з історії Харківського університету. *Проблеми історії і археології України: Матеріали междунар. научн. конф.* 16–18 мая 2001 г. Харків, 2001. С. 144–145.
4. Коломієць Т.В. Харківське товариство поширення в народі грамотності (1869–1920) : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.02. Харків, 1995. 378 с.; Корнієнко В.М. Благодійність в освітянській галузі Харківської губернії (друга половина XIX – початок XX століть) : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.02. Харків, 2005. 19с.
5. Об устройстве ночлежных приютов. *Журналы Харьковской городской думы*. 1872. № 24. 3 ноября. С. 44–48.
6. Об утверждении устава общества доставления ночлежных приютов в г. Харькове. *Журналы Харьковской городской думы*. 1873. № 17. 24 апреля. С. 70–71.
7. Доклад об устройстве общественных ночлежных приютов в Харькове. *Журналы Харьковской городской думы*. 1887. № 32. 25 августа. С. 1–11.
8. Деятельность Харьковской городской управы за 1886 год. *Харьковский календарь на 1888 год*. Харьков : Тип. губ. правлен., 1887. С. 425–428.
9. Обязательное постановление о ночлежных приютах. *Журналы Харьковской городской думы*. 1883. № 41. 28 октября. С. 611–615.
10. Доклад об устройстве общественных ночлежных приютов в Харькове. *Журналы Харьковской городской думы*. 1887. № 34. 4 сентября. С. 397–403.
11. О месте для ночлежного приюта. *Журналы Харьковской городской думы*. 1888. № 19. 22 марта. С. 237–241.
12. О месте для постройки дома ночлежного приюта. *Журналы Харьковской городской думы*. 1888. № 40. 24 июня. С. 500–504.
13. Проект и смета на постройку дома ночлежного приюта. *Журналы Харьковской городской думы*. 1889. № 9. 21 февраля. С. 101–106.
14. Доклад по вопросу о реорганизации ночлежного приюта. *Известия Харьковской городской думы*. 1911. № 3. С. 1–7.
15. О постройке второго ночлежного приюта или расширении существующего. *Журналы Харьковской городской думы*. 1894. № 5. 29 марта. С. 108–110.
16. План и смета постройки ночлежного приюта на Конной площади. *Журналы Харьковской городской думы*. 1894. № 7. 2 мая. С. 128–131.
17. Ночлежные дома за май 1913 года. *Известия Харьковской городской думы*. 1913. № 5. С. 479.
18. Отчет о деятельности городского ночлежного приюта за 1911 год. *Известия Харьковской городской думы*. 1912. № 3–4. С. 655–656.
19. Отчет о деятельности городского ночлежного приюта за 1912 год. *Известия Харьковской городской думы*. 1913. № 5. С. 437–438.
20. Отчет правления попечительного общества о Харьковском «Доме трудолюбия» за 1908 год. Харьков : Тип. М.Г. Ковалева, 1909. 45 с.
21. Заключение комиссии по проекту странноприимного дома, учреждаемого А.Н. Гутоб. *Журналы Харьковской городской думы*. 1888. № 43. 6 сентября. С. 527–529.
22. Некоторые из городских учреждений г. Харькова. *Харьковский календарь на 1896 год*. Харьков: Тип. губ. правл., 1895. С. 460.
23. Годовой отчет странноприимного дома, учрежденного в 1889 году вдовой коллежского советника А.Н. Гутоб с 1 сентября 1907 г. по 1 сентября 1908 г. *Известия Харьковской городской думы*. 1909. № 3. С. 98–99.
24. Отчет странноприимного дома, учрежденного вдовой коллежского советника А.Н. Гутоб с 1 сентября 1909 г. по 1 сентября 1910 г. *Известия Харьковской городской думы*. 1911. № 3. С. 110.

Sokolovska Yu.V., Khaustova O.V. ASSISTANCE TO THE POOR IN KHARKOV IN THE SECOND HALF OF THE 19TH – BEGINNING THE 20TH CENTURY

There was investigated one type of assistance to the indigent population in Kharkov in the second half of the 19th – beginning of the 20th centuries. The analysis of periodicals of that time enabled to trace the process and results of cooperation between local authorities and philanthropists in organising cheap homeless shelters for temporarily resident workers. Such assistance was a preventative measure to avoid increasing crime rate and spreading epidemics of various infectious diseases in the city. The results of the study indicate that such shelters were in high demand among indigent workers. The results of the study indicate that such shelters were in great demand among indigent workers who did not have housing. Members of the City Duma had differing views on the issue of assistance to the indigent population in the opening of cheap homeless shelters. Some of them voted in favor of opening such establishments, some claimed that it was a waste of money and support for idlers, who did not want to work honestly. In the course of the study, it was found that the lack of a unified approach among the councilors of the City Duma to the issue of opening shelters was an obstacle to the organisation of a charitable association for providing homeless shelters in Kharkiv. The charitable association's task was centralised organisation and management of city homeless shelters for workers. According to the documents, collected funds under the patronage of the well-known Kharkiv philanthropist princess O. Krapotkina for the organisation of homeless shelters have been donated to another charitable establishment. But the situation in the city forced the Duma's councilors to return to the issue of the organisation of cheap homeless shelters. There were determined the peculiarities of the organisation and operation of cheap homeless shelters for the indigent population in Kharkiv in comparison with other cities. In Kharkiv, the case of organising homeless shelters for workers was transferred due to a lack of funds to private institutions by the City Duma. Similar shelters were established on the basis of the already existing charitable institutions. The City Duma performed only controlling functions for the opening and observing the established rules in homeless shelters. No single centralised association for the organisation of homeless shelters has ever been established in Kharkiv. The analysis of the reports of private homeless shelters demonstrates that some of the shelters covered their expenses by selling overnight tickets.

Key words: *charity, charitable association, assistance, homeless shelter, guardianship, community centres, temporary workers, Kharkiv.*

Солодка К.Ю.

Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя

ПРАВОВЕ СТАНОВИЩЕ ДЕРЖАВНИХ СЛУЖБОВЦІВ НАДДНІПРЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ ЗА НОРМАМИ ЗАКОНОДАВСТВА РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ У XVIII–XIX СТ.

Стаття присвячена аналізу нормативно-правових актів, які регулювали життя чиновництва Російської імперії від правління Петра I до початку XX ст. Розглядається проблема становлення системи законодавства у сфері державного управління, аналізуються головні документи, причини їх прийняття царським урядом. Велику увагу автор звертає на документи, видані на початку XVIII ст. Поява «Генерального регламенту» є важливим етапом у формуванні системи законодавства Російської імперії про державну службу. Документ не лише регулював відносини між службовцями різних рівнів, але і встановлював певні соціальні гарантії для осіб, які працювали в адміністративних установах. Вперше в історії Російської імперії законодавчо закріплювалася вимога перед чиновниками всіх рівнів оформлювати документи згідно з правилами діловодства, чесно виконувати посадові обов'язки.

Автор детально аналізує «Табель про ранги», який остаточно виділив чиновництво як особливу групу населення. Цей документ кардинально змінив принципи організації державної служби. Чиновники вперше поділялися на військових і цивільних, створювалася система чинів, визначалися умови їх отримання. Відтепер держслужбовець міг будувати власну кар'єру за особистими здібностями, а не лише завдяки знатному походженню. Законодавчий акт вказував на важливість освіти для чиновників.

Значна увага приділяється аналізу «Зводу статуту про службу цивільну», який став основою для регулювання діяльності цивільних службовців, проіснувавши з деякими змінами та доповненнями до 1917 р. Документ регламентував правила вступу на державну службу, умови отримання чинів. Важливо те, що статут гарантував державним службовцям соціальні виплати, право отримання коштів на лікування, переїзд на інше місце роботи, пенсію. Акцентовується увага на причинах збільшення кадрового складу службовців після проведення земської та міської реформ 1860–1870 рр. Саме відтоді органи починають потребувати не стільки чиновників дворянського походження, скільки людей із професійною освітою. Звертається увага на боротьбу уряду з хабарництвом серед бюрократії.

Ключові слова: закон, законодавство, чиновник, права, обов'язки.

Постановка проблеми. В умовах проведення реформ у сучасній Україні зростає роль досліджень з історії держави та права, особливо тих аспектів, які безпосередньо пов'язані з проблемами сьогодення. У країні проходить адміністративна реформа, завдання якої – зміцнення держави, забезпечення її демократичного, правового і соціального характеру, подолання негативних явищ у законодавчій базі. Тому для законотворців важливо звернути увагу і на іншу проблему – зміну правового становища державних службовців. Перед молодістю українською державою постає нелегке завдання – створення ефективної та дієвої законодавчої бази у питанні розвитку чиновницького апарату.

Створення відповідної законодавчої бази стосовно державних службовців передбачає вра-

хування сучасних надбань української правової науки, зарубіжного права, а також нормативно-правових документів, створених за часів існування Російської імперії. На нашу думку, врахування даних аспектів допоможе створити ефективну та дієву законодавчу базу, яка б регулювала питання взаємовідносин держави та чиновницького апарату. Це зумовлює актуальність цієї роботи у теоретичному та практичному плані.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Питання законодавчої бази про державних службовців XVIII–XIX ст. почало досліджуватися ще в дореволюційний час. А. Градовський [6], у своїй роботі дає загальну характеристику поняття закону, етапів його створення, право ініціативи стосовно прийняття, юридичну силу законодавчих актів щодо інших нормативно-правових

документів. Важливими напрацюваннями є також роботи авторів І. Андрієвського [1], С. Корфа [10].

У другій половині ХХ ст. починають друкуватися статті, монографії, які розкривали нові аспекти досліджень, дозволили по-новому подивитися на цю проблематику. Зокрема, проблема організації та правового регулювання державної служби часів Російської імперії присвячені праці Н. Єрошкіна [8], П. Зайончковського [9].

На сучасному етапі інтерес до законодавчих актів про державних службовців зростає. Заслужує на увагу дослідження М. Бармака [3], який детально аналізує законодавчу базу ХVІІІ–ХІХ ст., робить власні висновки та проводить паралелі із сьогоденням. Серед інших науковців окреслене питання розробляють Р. Воробей [4], Д. Легучий [11], В. Шандра [13].

Постановка завдання. На основі аналізу законодавчих актів кін. ХVІІІ–ХІХ ст. дослідити аспекти життя чиновників у Наддніпрянській Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. В умовах монархічного ладу Російської імперії персонал державного апарату був головним інструментом реалізації урядової політики, тому численні нормативні акти, прийняті законодавцями, були націлені на забезпечення якісного функціонування цивільної служби, на створення міцного і дієвого вертикального зв'язку державних владних структур. Напрацювання об'ємної юридичної бази щодо правовідносин, пов'язаних із державним управлінням і функціонуванням державної служби, свідчить про важливість цих правових інститутів для Російської імперії [3, с. 75].

Загальна кількість нормативних актів про державну службу наприкінці ХІХ ст. нараховувала майже 10 000 юридичних одиниць (діючих положень, правил, розпоряджень, інструкцій і циркулярів). У загальному об'ємі нормативно-правової бази Російської імперії узаконення з регулювання державної служби склали більше 10% [2, с. 48].

Нормативно-правова база Росії ХVІІІ–ХІХ ст., яка регулювала організацію роботи кадрового складу органів влади, складалася з основних законів імперії: «Генеральний регламент» (1720 р.), «Табель про ранги всіх чинів, військових, статських і придворних» (1722 р.) [5, с. 75]. Основним законом, що регулював життя чиновництва, був «Звід статутів про цивільну службу» (1832 р.) [12]. Закони, укази, регламенти, положення й інші нормативні документи російського уряду регулювали службу кар'єру, визначали офіційний статус посади на підставі її зарахування до того або

іншого класу, особистий статус посадовця залежно від чину і заслуг, відзначених державою орденами, почесними званнями тощо [3, с. 75].

Законодавство про державну службу почало формуватися з петровською модернізацією управлінської діяльності, коли відбувався перехід від традиційної моделі державного управління до раціональної, внаслідок чого значно зросла роль правильно організованої («регулярної») держави в житті суспільства [2, с. 29]. «Генеральний регламент» 1720 р. зафіксував відносини службовців із монархом, які полягали у служінні державі й обстоюванні її інтересів, регламентував відносини між підлеглим і керівником, а також між керівником і підлеглим [11, с. 220]. Нормативно-правовий акт встановлював 5 робочих днів на тиждень, вихідні – неділя та дні релігійних свят [5, с. 110–111].

Кожен службовець мав право на відпустку протяжністю чотири тижні [5, с. 114]. Чиновники адміністративних установ усіх рівнів повинні були дбати про оформлення документів із дотриманням усіх правил діловодства, представлення об'єктивної інформації. Президенти та віце-президенти колегій повинні були дбати про те, щоб кожен службовець канцелярій і контор дбайливо виконував усі постанови та розпорядження імператора і Сенату [5, с. 111–112]. Водночас вони не повинні були залишати поза увагою поведінку підлеглих, виховувати їх на засадах чесності, утримувати від п'янства, азартних ігор і брехні [2, с. 51].

Початок виникнення в Російській імперії чиновництва як особливої групи населення, наділеної рядом прав і переваг, поклав закон Петра I від 24 січня 1722 р. «Табель про ранги всіх чинів військових, статських і придворних» [9, с. 24]. У документі державна служба вперше чітко поділялася на військову й цивільну, а остання – на статську і придворну. Відповідно виділялися чини: військові, статські та придворні. Новий чиновний поділ впливав із принципу службової вислуги й змінив старий поділ дворян на чини думні, столичні та провінційні. Відтепер службовці поділялися на дві групи: табельне чиновництво та канцелярські службовці. Усі чини поділялися на 14 рангів (класів), починаючи з ХVІ класу (нижчого) і закінчуючи I (вищим). Загалом 14 класів «Табеля про ранги» охоплювали 262 посади. Призначення військових, військово-морських і цивільних чинів на службу відбувалося згідно з їх класом. Замість старого порядку заміщення посад в армії та державному апараті за ступенем знатності запроваджувався новий – за особистими заслугами, здібностями, досвідом тощо [11, с. 220]. Відтепер вступити на

службу у цивільне відомство можна було на підставі трьох критеріїв: станового походження, віку, рівня освіти.

«Табель про ранги» кардинально змінив принципи організації державної служби, які дозволили підняти ефективність вирішення масштабних і складних завдань державного управління. Важливо й те, що сама державна служба ставилася на міцний юридичний фундамент, регулювалася законодавством і меншою мірою залежала від поточних розпоряджень суб'єкта верховної влади [2, с. 50].

Отже, офіційним оформленням чиновництва як державного службовця вважаються роки царювання Петра I. Бажаючи вивести державу на новий рівень, зрівняти її з провідними європейськими країнами, імператор створює «Табель про ранги», у якому визначається система чинів, умови їх отримання. Цей документ став основою у створенні подальших нормативно-правових актів й у зміненому вигляді проіснував до кінця Російської імперії.

«Жалувана грамота дворянству» 1785 р. надавала право дворянству служити або не служити у цивільній або військовій службі за своїм бажанням [7]. Однак у цьому документі було записано, «що будь-який благородний дворянин зобов'язаний за першим покликом самодержавної влади не жаліти ні праці, ні життя для служби державної» [2, с. 90].

Отже, з територіальним розширенням держави й ускладненням управління нею збільшувався й апарат чиновників. Губернська реформа Катерини II супроводжувалася кількісним зростанням корпусу державних службовців, а «Жалувана грамота дворянству» фактично поклала початок допуску до цивільної служби представників із нижчих шарів населення.

До другої чверті XIX ст. у Російській імперії виникла необхідність узагальнення та видання всіх законодавчих актів, які стосувалися роботи органів влади. У 1832 р. у світ вийшло перше видання «Зводу законів Російської імперії» у 15 томах. Структура «Зводу Російської імперії» розроблена М. Сперанським. Законодавство про державну службу було виділено в самостійний третій том – «Звід статутів про службу цивільну», у який були включені такі статuti про цивільну службу: «Статут про службу за призначенням від Уряду» (створений на основі «Положення про канцелярських службовців») (книга перша), «Статут про Пенсії й Одноразові допомоги» (книга друга), «Положення про особливі переваги цивільної служби у віддалених місцевостях, а також у губерніях Західних і Царства Польського» (книга третя), «Статuti еме-

ритальних кас цивільного відомства» (книга четверта) [2, с. 63–65].

Дія «Статуту про Службу за призначенням від Уряду» поширювалася на всіх державних службовців за винятком цивільних чиновників військового і морського відомства. Нормативно-правовий акт складається з п'яти розділів. Перший «Про прийняття на цивільну службу і призначення на посади» складається з шести глав і вміщує 242 статті [12, с. 1–53]. Розділ визначає умови вступу на державну службу, порядок реалізації цього права особами різних станів і з різною освітою.

Другий розділ «Про надання чинів» розкриває умови і порядок надання чинів у різних відомствах цивільної служби [12, с. 53]. Третій розділ «Про загальні плани і обов'язки цивільної служби» встановлює права й обов'язки державних службовців і членів їхніх сімей [12, с. 99–129]. Четвертий розділ «Про звільнення у відпустки, від посади і від служби» розглядає права службовців на звільнення, категорії осіб, що мають право просити звільнення, процедуру й умови звільнення з посади та зі служби. П'ятий розділ стосується актів службового стану [12, с. 136–179].

«Статут про пенсії та одноразові допомоги» складається з п'яти розділів і вміщує 758 статей [12, с. 180–330]. Законодавці, щоб заохотити осіб до цивільної служби, гарантували чиновникам пенсійне забезпечення й одноразові допомоги. Нагородою за працю на державній і цивільній службі, говориться в статуті, окрім почестей та окладів встановлюються пенсії й одноразові допомоги за довгочасну та корисну для держави роботу на службі, допомога надається не за вислугою років, а за особливі заслуги у виконанні роботи [12, с. 180].

Потреба забезпечити ефективнішу реалізацію державної політики на всій величезній території держави зумовила розробку «Положення про особливі переваги цивільної служби у віддалених місцевостях, а також: у губерніях Західних і Царства Польського» [2, с. 67]. Положення складається з 3 розділів і вміщує 56 статей [12, с. 330–340]. Для цивільних службовців за документом передбачалися такі пільги: подорожні гроші, допомоги на підйом, обзаведення у розмірі річного розміру жалування, допомога на виховання дітей, відпустки зі збереженням утримання тривалістю від чотирьох до шести місяців, надбавки до утримання у розмірі 20–25% за вислугу п'яти, десяти і п'ятнадцяти років [3, с. 67–68].

Отже, починаючи від нормативно-правових актів, виданих наприкінці XVIII ст., в імператорській

Росії було накопичено багатий досвід правового регулювання державної служби. Право державної служби виділилося в окрему самостійну галузь публічного права. Усі вищеназвані законодавчі акти стали основою для регулювання діяльності цивільних службовців, проіснувавши з деякими змінами та доповненнями до 1917 р.

На окрему увагу заслуговують ліберальні перетворення 1860–1870-х рр. XIX ст. Внаслідок реформ ліквідовувалося кріпацтво, запроваджувалося місцеве самоврядування, формувався суд на основі рівності усіх підданих перед законом, розширювалася освітня мережа. Земська й міська реформи були покликані надати установам певної свободи у формуванні місцевого бюджету, використовувати його на першочергові потреби без контролю з боку казенних палат. Органи отримали право ухвалювати постанови, клопотатися верховній владі про власні потреби [13, с. 92–97].

Отже, розширення прав органів, хоча і мінімального, потребувало вже не так чиновників дворянського походження, як людей із професійною освітою. Чиновницький апарат розростався, тому в державі першочерговим інтересом було забезпечення управлінського апарату старанними та вірними кадрами. Одним із прикладів є те, що за Олександра II посади бухгалтерів у казенних палатах і повітових казначействах було дозволено обіймати особам без права державної служби та без чину, тобто не дворянам за соціальним походженням. Таких осіб брали на роботу під особисту відповідальність керівника установи. У 1867 р. сини козаків також отримали право на державну службу – спочатку канцелярську, а ті, хто мав вищу й середню освіту, могли розраховувати за два роки на перший класний чин [13, с. 98–99].

Незважаючи на всі позитивні зрушення, застаріла система чиновницького апарату залишалася жити в Російській імперії. Так, за словами ректора університету Св. Володимира М. Ренненкампа, до судових слідчих не ставилася вимога мати правову професійну освіту. Замість цього існував «Наказ судовим слідчим», який був своєрідною інструкцією для дій на всі можливі випадки слідчої практики. Поширеною була і практика самоосвіти.

Наприклад, голова Київської контрольної палати О. Ніколаєв спонукав підлеглих вивчати праці професорів, зокрема праця професора Петербурзького університету Л. Ходського «Політична економія у зв'язку з фінансами» та різноманітні наукові монографії економістів [13, с. 102–103].

Серед урядових заходів виділялися і ті, що мали на меті зменшення хабарництва, стимулювання якісної та добросовісної служби. Першим постало питання збільшення фінансування тій частині бюрократії, котра не мала земельних наділів і лише через освіту вибудувала кар'єру. Відтак службовці акцизних управлінь отримували жалування більшого розміру, ніж такі самі за чином і посадою судді. Це змушувало службовців не ризикувати, аби не бути звільненим за підкуп, втрапивши пенсійне забезпечення [13, с. 104].

Отже, реформи 1860–1870-х рр. дали поштовх для розширення соціального кола державної служби, відмови від набору чиновництва лише зі шляхетських станів. Здійснювалася широка орієнтація на професіоналізацію та спеціалізацію. Підвищився загальний освітній рівень чиновників і канцелярських службовців. Бюрократизація управління поєднувалася зі самоврядуванням, на яке верховна влада покладала великі надії. Однак реформи не стали дієвими й ефективними, в колах чиновників і надалі процвітала проблема підлабузництва до вищих чинів, очікування директиви зверху, небажання якісно та високопродуктивно виконувати власні функції.

Таким чином, з'ясувавши головні нормативно-правові акти Російської імперії, які регулювали життя бюрократичного апарату, можемо дійти висновків, що в імператорській Росії було накопичено багатий досвід правового регулювання професійної діяльності чиновників. Значний вплив на всю систему права здійснили ліберальні реформи 1860–1870 рр. Внаслідок скасування кріпосного права мільйони селян стали вільними від поміщиків, а отже, управління, яке здійснювали останні, стало непотрібним, держава потребувала якісної зміни управління на місцях. Внаслідок такого різкого збільшення нормативно-правових актів право державної служби виділилося в окрему самостійну галузь публічного права.

Список літератури:

1. Андреевский И.Е. О наместниках, воеводах и губернаторах. Санкт-Петербург : типог. Эдуарда Праца, 1864 г. 156 с.
2. Бармак М.В. Державна служба в Російській імперії: правові основи формування та функціонування корпусу цивільних службовців (XVIII – перша половина XIX ст.) : монографія. Тернопіль : Видавництво Астон, 2006. 288 с.

3. Бармак М.В. Організація системи службової кар'єри російського чиновника за нормами законодавства Російської імперії. *Наукові праці Миколаївського державного гуманітарного університету ім. Петра Могили комплексу «Києво-Могилянська академія»*. Серія : Історичні науки. 2008. Т. 88. Вип. 75. С. 75–79.
4. Воробей Р.Б. Формування та становлення системи місцевих органів державної влади та правління в Україні у др. пол. XIX – на поч. XX ст. Чернігів : КП «Вид-во «Чернігівські обереги», 2009. 354 с.
5. Генеральный регламент. Реформы Петра I. Сборник документов. / сост. Лебедев В.И., Москва: Гос. соц-эк. изд-во, 1937. С. 108–135.
6. Градовський А. Д. Начало русского государственного права : у 3 т. Санкт-Петербург : Типография М. Стасюлевича, 1875. Т. 1. 436 с.
7. Грамота на права, вольности и преимущества благородного российского дворянства. Российское законодательство X–XX вв. : в 9 т. / отв. ред. Е.И. Индова. Москва : Юридическая литература, 1987. Т. 5: Законодательство периода расцвета абсолютизма. С. 23–53.
8. Ерошкин Н.П. История государственных учреждений дореволюционной России : учебник. Москва : Высш.Шк., 1983. 352 с.
9. Зайончковский П.А. Правительственный аппарат самодержавной России в XIX в. Москва : Мысль, 1978. 388 с.
10. Корф С.А. Дворянство и его сословное управление за столетие 1762–1855. Санкт-Петербург, 1906. 720 с.
11. Летучий Д.М. Стилї управління державними службовцями в Україні напр. XVIII – на поч. XX ст. *Державне управління та місцеве самоврядування*. 2013. Вип. 2 (17). С. 219–225.
12. Свод законов Российской империи : в 15 т. / под ред. И.Д. Мордухай-Болтовского. Санкт-Петербург : изд. Русское Книжное Товарищество «Деятель», 1912 г. Т. 3: Свод уставов о службе гражданской. 404 с.
13. Шандра В.С. Долання кадрового дефіциту під час ліберальних реформ 1860–1870-х рр.: особливості українських губерній Російської імперії. *ВІЖ*. 2013. № 6. С. 92–111.

Solodka K.Yu. LEGAL STATUS OF CIVIL SERVANTS OF THE DNIEPER UKRAINE UNDER THE LEGISLATION OF THE RUSSIAN EMPIRE IN THE 18TH – 19TH CENTURIES

The article is devoted to the analysis of normative legal acts that governed the life of the bureaucracy of the Russian Empire from the reign of Peter I to the beginning of the twentieth century. The problem of formation of the system of legislation in the sphere of public administration is considered, the main documents, the reasons for their adoption by the tsarist government are analyzed.

The author pays great attention to the documents published at the beginning of the eighteenth century. After all, the publication of the “The General Regulation” was an important step in the formation of the system of legislation in public service. The document regulated not only the relations between employees of different levels but also established certain social guarantees for persons in public service. For the first time in the history of the Russian Empire the officials of all levels honestly performed their duties and drew up documents in accordance with the rules of recordkeeping.

The author analyzes in detail “The Table of Ranks” which finally identified the bureaucrats as a special segment of the population. This document has fundamentally changed the principles of civil service organization. Officials were first divided into military and civilians, a system of ranks was created and the conditions for their receipt were determined. Since then civil servants could build their careers at their own discretion, not just because of their noble background. The legislation outlined the importance of education for officials.

Much attention is paid to the analysis of the “Code of Civil Service Statute” which became the basis for regulating the activities of civil servants and had existed with some changes and additions by 1917. The document regulated the rules of entry into the civil service, the conditions for obtaining ranks. What is important is that the statute guaranteed public servants social benefits, the right to receive medical treatment, relocation to another place of employment and a pension. The emphasis is placed on the reasons for the increase in staffing after the Zemstvo Reform and city reforms in 1860–1870. Since that time the authorities needed more people with high education than the officials of noble birth. The special attention is drawn to the government’s fight against bribery in the bureaucracy.

Key words: law, legislation, official, rights, obligations.

Федоришин І.Я.

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

ДІЯЛЬНІСТЬ ТОВАРИСТВА «ПЛАСТ» У МІСТІ ТИСМЕНИЦЯ (1923–1930 РР.)

У статті розкрито проблему діяльності товариства «Пласт» у місті Тисмениця Товмацького повіту Станиславівського воєводства протягом 1923–1930 рр. Заснована влітку 1923 р., пластова організація стала єдиним осередком товариства на теренах Товмаччини. Польська влада, вбачаючи в зростанні популярності «Пласту» певну загрозу, під усіляким приводом намагалася перешкодити його діяльності на місцях.

У публікації на основі історико-документального матеріалу показано процес становлення і розвитку пластового руху в Східній Галичині, освітньо-виховну працю товариства за обєригання українського юнацтва від морально-культурної деградації в умовах асиміляторської політики польської влади. У Товмацькому повіті були засновані та функціонували лише два курені товариства «Пласт»: 54-й курінь імені Олени Степанівни та 56-й курінь імені гетьмана Петра Дорошенка.

Охарактеризовано і проаналізовано практичну роботу пластових осередків товариства, зображено їхню культурно-просвітницьку та виховну діяльність, взаємодію між куренями, їх відносини з аналогічними організаціями міста Станиславова.

Виховна і культурно-просвітницька діяльність «Пласту» відображена через проведення різних свят, організацію вистав, відзначення пам'ятних дат з історії України з метою виховати національно-свідому, фізично здорову українську патріотичну молодь, яка б пишалася своєю історією, культурою, героїчним минулим власного народу, була б готова до важкої боротьби за досягнення державної незалежності. Важливою особливістю пластової організації було залучення до своїх лав дошкільної та шкільної молоді.

У зв'язку з тим, що окремі члени пластової організації були причетними до українського націоналістичного руху, брали активну участь у шкільних бойкотах, у «ексах» (експропріаційних актах), терактах, у вересні 1930 р. польська влада остаточно заборонила діяльність усіх пластових секцій, гуртків, куренів товариства.

Ключові слова: товариство «Пласт», м. Тисмениця, Товмаччина, гурток, курінь, свято, курс, іспит.

Постановка проблеми. Актуальність дослідження полягає у відображенні об'єктивної реконструкції історичного процесу, присвяченого вивченню українського молодіжного руху в Східній Галичині, через призму діяльності товариства «Пласт» у м. Тисмениця Товмацького повіту Станиславівського воєводства в міжвоєнний період.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню зародження, розвитку та діяльності українських молодіжних товариств на західноукраїнських землях присвятили свої праці Ігор Андрухів [1], Оксана Вацеба [4], Богдан Трофим'як [12], котрі висвітлюють проблематику діяльності товариства «Пласт», однак у контексті всієї Східної Галичини. Надзвичайно важливими й інформативними джерелами теми дослідження є архівні документи Центрального державного історичного архіву України в м. Львів, Державного архіву Івано-Франківської області, часо-

писи «Молоде життя», «Вогні», спогади Осипа Бойчука [3].

Постановка завдання. Автор ставить за мету розглянути та проаналізувати практичну діяльність куренів товариства «Пласт» у м. Тисмениця протягом 1923–1930 рр.

Виклад основного матеріалу дослідження. На зламі XIX–XX ст. у країнах Західного світу відбулося зародження скаутського руху. Засновником скаутингу (англ. scout – розвідник, шукач пригод) вважають британського генерала Роберта Бейден-Павелла, автор підручника «Скаутинг для хлопців» (1908 р.) [1, с. 46; 4, с. 125]. Перший гурток скаутів організований у 1902 р. у США, згодом скаутські організації були в країнах Європи, Азії, Північної та Південної Америки тощо [12, с. 270–271].

У Східній Галичині скаутинг започаткований наприкінці 1911 р. Саме тоді в газеті «Діло» за

2 грудня 1911 р. з'явилася перша стаття про пластову прогульку, що мала відбутися в січні 1912 р. [10, с. 73].

Перший таємний пластовий гурток був організований Іваном Чмолою при львівському товаристві «Січ». Назву «Пласт» (походить від слова «пластати» – повзти; йти, грузнучи ногами; підкрадатися) було дано на честь нащадків запорожців – кубанських козаків-пластунів, які виконували функцію розвідників у Кубанському козацькому війську. Дефініцію запровадив Петро Франко, який також створив таємний пластовий гурток при філії української гімназії в м. Львів. Саме він у березні 1912 р. опублікував у часописі «Здоровле» статтю під назвою «Пласт як новий спосіб фізичного і морального виховання» [10, с. 73].

Однак основоположником та організатором українського пластового руху, його методистом і теоретиком вважають Олександра Тисовського – професора львівської академічної гімназії, автора перших методичних посібників «Пласт» (1912 р.), «Життя в Пласті» (1921 р.). Саме він 12 квітня 1912 р. заснував 1-й пластовий курінь ім. Петра Сагайдачного, 40 членів якого склали першу присягу [10, с. 73].

Зазначимо, що існували три напрями-бачення розвитку українського пластового руху. Іван Чмола розумів «Пласт» як військово-підготовчі відділи майбутнього національного війська. Якраз із його гуртка виникла ідея щодо створення військового товариства «Січові стрільці», члени якого невдовзі стали основою легіону Українських січових стрільців (УСС). Петро Франко зосереджував увагу на фізичному вихованні пластунів. Натомість Олександр Тисовський вбачав у пластовій організації можливість виховання у членів гуртка міцного характеру [10, с. 73]. Він прагнув виховати з української молоді майбутню національну еліту, яка б розумілася й орієнтувалася в питаннях політики, культури, науки, економіки, фізичної культури та спорту [12, с. 273]. Але, попри різне розуміння розвою пластового руху, його творці ставили за мету виховати з української молоді національно свідомих, фізично й морально стійких патріотів-воїнів, готових за будь-яких умов і ситуацій до боротьби за самостійність України [1, с. 47].

Важливою особливістю пластової організації було те, що вона залучала до себе дошкільну і шкільну молодь, чим, до речі, не могли похвалитися інші товариства, наприклад, «Сокіл», «Січ» чи «Луг», які об'єднували у своїх рядах молодь

зрілого віку. Роботою з дошкільним і шкільним юнацтвом «Пласт» формував в останніх особисті та національні ознаки характеру, що в умовах спочатку австрійської, а згодом польської політики денационалізації було надважливим кроком у боротьбі з отруюванням дитячих і юних душ чужоземною мовою, історією та культурою [1, с. 47].

Ще однією відмінністю «Пласту» від вищезазначених молодіжних товариств була добре налагоджена система самоосвіти й фахової підготовки. Верховною пластовою радою були запроваджені пластові іспити, після успішного складання яких пластуни отримували підвищення у званні. Окрім пластового звання, іспити давали певні практичні та корисні навички й уміння. Наприклад, щоб отримати найвище пластунське звання – «гетьманський пластун-скоб», необхідно було, крім трьох пластунських іспитів, скласти ще п'ять почесних (фахових) іспитів, щоправда, на вибір самого пластуна [1, с. 50–52].

Виховний процес охочих пов'язати своє життя з «Пластом», на думку Олександра Тисовського, мав тривати безупинно, починаючи з восьмирічного віку й аж до самої старості. Тому членство організації ділилося за чотирма віковими категоріями:

1. Пластовий доріст («вовченята-прихильники») – діти 8–12 років, з якими проводили індивідуальні заняття і підготовку до вступу в товариство.

2. Пластуни – підлітки 12–18 років, члени пластової організації.

3. Старші почесні пластуни – юнацтво, яке після закінчення навчальних закладів вступало на стежку самостійного життя, але не поривало зв'язків із «Пластом». Воно зазвичай ставало опікуном пластових осередків, куренів (полків) за місцем проживання чи роботи, надаючи практичну допомогу й пропагуючи пластову ідею серед місцевого населення.

4. Пластовий сеньйоріат – люди похилого віку, за плечима яких був чималий безпосередній досвід роботи у «Пласті» та які матеріально підтримували товариство [1, с. 48; 4, с. 127; 12, с. 284–285].

«Пласт» мав чітку організаційну структуру, що дозволяло вести ефективну виховну роботу, підтримувати належну дисципліну й досягати поставлених цілей [1, с. 52; 12, с. 288]. Головним осередком усіх пластових організацій Галичини була Верховна пластова рада у м. Львів, яка виступала секцією Українського краєвого товариства охорони дітей та опіки над молоддю [7, с. 2].

Найменшою організаційною одиницею товариства «Пласт» був гурток, що складався з 6–10 членів. Усі члени приймалися до гуртка за взаємною згодою, добре зналися між собою і були пов'язані взаємною приязню. Це було необхідною умовою, оскільки переважна більшість роботи в «Пласті» велася саме в гуртку. Робота розподілялася між усіма членами (діловодчиками), кожен із яких мав певні обов'язки (діловодство) [7, с. 2].

Структурно гурток складався з провідника (провідниці), що вів (вела) гурток, займався підготовкою програми сходин, видавав накази й обіжники, прокуратора або правника (правниці), який дбав про моральний стан членів гуртка, стежив за дотриманням усіма членами пластового закону і, за узгодженням з полковим прокуратором і полковою командою, а інколи й із Верховною пластовою радою, призначав пластові кари та відзначення, писаря (писарки), котрий вів протоколи сходин, мав список членів, і відпоручника (уповноваженого – *І. Ф.*) (відпоручниці), який налагоджував і тримав зв'язок з іншими гуртками. Крім того, за потреби могли бути обрані бібліотекар, домівкар (господар) (особа, відповідальна за приміщення й підтримання в ньому ладу, за майно, ключі тощо – *І. Ф.*) та інші діловодчики [7, с. 2].

Усі гуртки творили пластовий полк, котрий вела полкова команда, що складалася з вибраних на полкових сходинах членів. До полкової команди входили: полковник, полковий прокуратор, полковий писар, полковий скарбник. Гуртки одного полку об'єднувалися в чети (4 гуртки – 1 чета) і сотні (4 чети – 1 сотня), якими керували четарі та сотники, виступали посередниками між полковою командою і гуртками [7, с. 2]. Кожен пластовий полк мав свого патрона, тобто був названий на честь одного з визначних українських державних чи військових діячів, національних героїв [1, с. 57].

Головна діяльність пластунів зосереджувалася на сходинах і прогуляках. У програму сходин і прогульок входили різноманітні заняття, що розвивали фізичну силу, швидкість ухвалення рішень, поглиблювали загальні знання й національну свідомість, привчали до громадського життя. До занять належали: прогуляка, змагання, ігри, руханка, вправи зору, слуху, науки знакування (туристичного маркування – *І. Ф.*), вправи пам'яті, відчити, реферати, дискусії, гутірки на різні теми, участь в урочистих обходах і національних святах, розуміння знаків на мапах, наука рятувництва, ведення домівки та її прикрашення; самоуправління, ведення книг (писарської, скарб-

ничок й ін.), ведення сходин (зібрань – *І. Ф.*), плекання пісні, музики і різних здібностей із ремесла та промислу [7, с. 2].

Зазначимо, що протягом 1912–1914 рр. «Пласт» переріс у потужну масову молодіжну організацію. Його осередки діяли у 37 населених пунктах Східної Галичини, зокрема у Львові, Станиславові (тепер м. Івано-Франківськ – *І. Ф.*), Тернополі, Коломиї тощо. Однак вони практично не взаємодіяли між собою та не мали чіткого підпорядкування. З цією метою 1913 р. створено Організаційний пластовий комітет, а 1914 р. – керівний орган – Осередкову пластову управу, що за короткий час провела реєстрацію всіх пластових осередків і здійснила їх поділ на 11 округ. Кількість пластунів станом на 1914 р. сягнула близько 800 осіб, а осередки організації поширилися не лише в Галичині, але й на Буковині та Закарпатті [16, с. 267].

У довоєнний період на теренах Товмацького повіту, куди адміністративно входило місто Тисмениця, не було створено жодного осередку пластової організації. Очевидно, це пов'язано з тим, що м. Товмач, яке б мало бути центром молодіжного руху в повіті, було невеликим провінційним містечком (до речі, меншим за населенням, ніж м. Тисмениця), без вищих навчальних закладів, з мізерним числом національно-свідомої української інтелігенції та молоді, у середовищі яких, власне, і культивувалися ідеї пластового руху.

Восени 1914 р. російська військова окупаційна адміністрація заборонила діяльність усіх українських товариств, у т. ч. й «Пласт». Окремі його представники вступили до новоствореного легіону УСС. Згодом галицькі пластуни брали активну участь у становленні Західно-Української Народної Республіки (ЗУНР), вливалися до лав Української галицької армії (УГА), майже шість сотень їх загинуло під час польсько-української війни 1918–1919 рр. [16, с. 267].

Хоча австрійський період діяльності «Пласту» тривав недовго, усього півтора року, однак, на нашу думку, його засновникам вдалося досягти головної мети – розпочати процес виховання молоді, перетворення її на свідомих громадян і підготувати майбутніх захисників української державності.

З 1920 р. товариство «Пласт» розпочало відновлення своєї діяльності й заснування нових пластових осередків у Східній Галичині, на Волині та на Закарпатті. На з'їзді 1924 р. обрано Верховну пластову раду та виконавчий орган – Верховну пластову команду на чолі з Северином

Левицьким. Було затверджено нову організаційну структуру товариства: тепер кілька гуртків замість полку утворювали курінь. Окрім уладу юнацтва (12–18 років), утворено улад (спільноту – *І. Ф.*) старших пластунів (1925 р.), улад пластунів-новаків (1927 р.), улад пластунів-сеньйорів (1930 р.). Популяризації пластового руху серед населення сприяли видання Олександром Тисовським посібника «Життя у Пласті» (1921 р.), вихід пластових журналів (часописів) «Молоде життя», «Український Пласт», у яких висвітлювалося пластове життя краю [1, с. 58; 8, с. 200–201; 16, с. 267]. Популярність «Пласту» серед українського населення Східної Галичини щороку зростала, товариство повнилося новими прихильниками. Якщо наприкінці 1922 р. на теренах краю діяли лише 30 пластових полків, то в 1927 р. їх число зросло до 138 куренів, що об'єднували у своїх лавах близько 30 тис. пластунів [1, с. 58].

У міжвоєнний період на Товмаччині товариство «Пласт» засноване в м. Тисмениця. Воно було єдиною пластовою організацією в повіті. Ініціаторкою створення пластового уладу стала Ольга Волосенко – місцева жителька, пластунка 2-го пластового куреня імені Марти Борецької в м. Львів. У червні 1923 р., вона, перебуваючи на літніх феріях (канікулах – *І. Ф.*), зуміла за дуже короткий час zorganizувати жіночу пластову частину та підготувати її членкинь до першого пластового іспиту [13, арк. 1–2].

Перший пластовий іспит відбувся 26 серпня 1923 р. в залі Народного дому і тривав 2,5 години. Складали пробу два гуртки: «Калина» (п'ять пластунок) і «Тополя» (п'ять пластунок). Крім того, на іспиті були присутні прихильниці з цих гуртків, однак вони не могли екзаменуватися, оскільки запізно вступили до «Пласту». Іспит приймав Василь Пашницький – пластун-учасник 11-го куреня ім. Івана Мазепи в м. Станіславів. Під час складання іспиту пластунки демонстрували знання пластових законів і статуту, діловодства, вправність у в'язанні вузлів. Того ж дня відбулося урочисте складання першої пластової присяги [13, арк. 8].

Спочатку пластовий осередок у м. Тисмениця належав до 2-го пластового куреня ім. М. Борецької, потім до квітня 1926 р. – до 12-го пластового куреня імені княгині Романової у м. Станіславів. У червні 1926 р. Верховна Пластова Команда затвердила пластову частину в м. Тисмениця окремим куренем. Патронкою (покровителькою) осередку ще 1923 р. обрано учасницю визвольних змагань, четаря УСС та УГА Олену Степанівну.

Зв'язковою була призначена старша пластунка 5-го куреня Уладу старших пластунів ім. Олекси Довбуша Одарка Скочдополь, а опікунами – Павло й Ольга Волосенки. Курінною спочатку було обрано Ірину Волосенко, а згодом Любов Шкоруту. Відтоді місцева молодіжна організація стала іменуватися 54-им пластовим куренем ім. Олени Степанівної в Тисмениці. Пластова організація налічувала два гуртки (14 пластунок) і гурток новичок (7 пластунок) [5, с. 3, 11; 13, арк. 3–4].

Чисельність куреня, у силу різних обставин, часто змінювалася. Якщо в березні 1927 р. кількість членкинь тисменицького «Пласту» становила 10 пластунок, то вже у грудні 1927 р. їх налічувалося 26 осіб, з них за пластовими ступенями: 3 новички, 15 прихильниць, 3 учасниці, 5 розвідчиць. Пластова домівка знаходилася в одному з приміщень місцевої каси «Віра», де щонеділі відбувалися гурткові сходи. Місцева організація мала власну аптечку, спортивний інвентар, бібліотеку на 150 томів. При курені діяв аматорський гурток, що влаштовував вистави, дохід від якої призначався на закупівлю шатра (намету) [13, арк. 9, 12].

Щодо участі в національно-патріотичних заходах, то слід відзначити, що 13 листопада 1926 р. тисменицькі пластунки у власній домівці провели Пластове свято, на яке запросили своїх колег із 5-го куреня старших пластунів ім. О. Довбуша в м. Станіславів [15, арк. 9]. 6 листопада 1927 р. вони організували панахиду за Українськими січовими стрільцями та свято на честь Листопадового чину. Програма свята включала виконання українського національного і пластового гімнів, військового маршу УСС, реферат у вигляді п'ятихвилинного мовчання, відчит уривку твору про битву під Львовом, декламацію «Під легіт вітру», співу українських пісень «Що то за грім», «Видиш, брате мій», «Червона калина», «Заквітчали дівчатонька» тощо. 11 грудня 1927 р. пластунки брали участь у виставі «До світла, до волі», яку ставив 56-й курінь ім. П. Дорошенка [13, арк. 12].

Задля зміцнення фізичного здоров'я пластунки неодноразово здійснювали мандрівні табори (до 10 днів), різноманітні прогульки до інших населених пунктів. Так, наприкінці жовтня 1927 р. членкині місцевого «Пласту» здійснили прогульку до с. Милування [13, арк. 12].

Через різні причини й обставини пластункам тисменицького куреня не завжди вдавалося брати участь у пластових заходах, що проводилися під час літніх вакацій (канікул). Зокрема, представниці 54-го куреня не брали участі в обов'язковому

обласнім таборі влітку 1928 р., оскільки були зайняті господарсько-польовими роботами. Однак безпосередньо перед жнивими місцевий курінь вибрався на мандрівний табір і, таким чином, компенсував свою неучасть у спільних заходах [13, арк. 14]. До речі, на Товмаччині функціонував обласний пластовий табір для пластунів-новиків, розташований над р. Дністер у с. Горигляди (тепер село Монастириського району Тернопільської обл. – *І. Ф.*) [9, с. 26].

Крім жіночого куреня, у м. Тисмениця був заснований і діяв мужеський (чоловічий) 56-й пластовий курінь. Організаторами чоловічої пластової частини були брати Іван і Володимир Островські. Перший пластовий іспит і присягу вони склали 26 серпня 1923 р. разом із пластунами жіночої частини [13, арк. 2; 14, арк. 1].

Спочатку чоловічий пластовий курінь розвивався дуже повільно, оскільки пластуни були зайняті навчанням, господарськими роботами, відчувався брак фахового проводу. Однак після 1926 р. динаміка змінилася, пластовий осередок чисельно збільшився і складався з трьох гуртків: пластунів-розвідників (8 осіб), пластунів-прихильників (7 осіб) і новиків. Патроном (покровителем) куреня визначено українського гетьмана Петра Дорошенка. Курінним обрано Івана Лозинського, провідником 1-го гуртка – Methodія Павлишина, провідником 2-го гуртка – Михайла Фика. Пластовим опікуном куреня призначено інженера Павла Волосенка, зв'язковим – Романа Скождополя, старшого пластуна-розвідника 5-го куреня Уладу старших пластунів ім. Олекси Довбуша, а з 1928 р. – Степана Маціборка [14, арк. 1, 23].

Про велику популярність «Пласту» в м. Тисмениця свідчив той факт, що в березні 1927 р. чисельність куреня становила 27 членів, у травні – 31, а наприкінці грудня зросла до 43 пластунів, із них за пластовими ступенями: 6 розвідників, 19 учасників, 10 прихильників, 8 новиків [14, арк. 6–7, 11].

При курені діяли аматорський і шаховий гуртки, музей, хор, крамниця. Пластовою домівкою служило одне з приміщень місцевої кооперативи «Віра». Пластуни мали власну бібліотеку, писарські прилади, прилади до копаного м'яча, 11 пар спортивних штанців, сатральні (сценічні – *І. Ф.*) реквізити, пару совгів (лижі – *І. Ф.*). Пластовий фонд складав понад 70 злотих, на які планувалося придбати намет. Також тисменицькі пластуни внесли 45 зл. на будівництво пластового дому [14, арк. 11, 14].

Щонеділі в пластовій домівці проходили сходи всіх гуртків. Програма зібрань включала від-

чити та дискусії, гутірки на різні теми, виклади з різних галузей науки, декламування віршів, впряд (шикування – *І. Ф.*), вправи тощо. Окрім організаційних питань, на зборах велися приготування до відзначення різних свят, коляди, щедрівки, відбувалися репетиції вистав. 8 січня 1927 р. тисменицькі пластуни провели свято на честь полеглих героїв УСС і поставили виставу на п'ять дій «Жертва темноти» [15, арк. 10]. 11 грудня 1927 р. курінь влаштував аналогічне свято вшанування пам'яті січових стрільців і поставив тематичну виставу «До сонця, до волі» [14, арк. 14].

Задля підвищення знань, вмінь і навичок члени місцевого «Пласту» проходили різноманітні курси: з гігієни, плекання хорих (догляду за хворими – *І. Ф.*), рятівництва, кушнірства, шевства, домашнього порядку, куховарства й прання (для дівчат-пластунок), наколесництва (велосипедної їзди – *І. Ф.*), знакування, музики, співу, національних танців тощо. Опісля пластуни складали іспит вмілості й отримували відповідну виказку (документ) [14, арк. 16–23].

Цікаво, що екзаменаторами з того чи іншого курсу, окрім старших пластунів, не рідко були й авторитетні та професійні жителі міста, як-от: тесля Василь Рев'юк – із дроворубства, учитель Атанасій Островський – із музики, шевський майстер Микола Гриньовський – із шевства, директор кооперативи Ілля Гах – із бджолярства, огородництва й хліборобства (рільництва), меценасова (дружина адвоката – *І. Ф.*) Ольга Шипайлова – з домашнього порядку, прання й куховарства [14, арк. 4].

Для налагодження й підтримання товариських зв'язків між пластунами західноукраїнських земель Верховна пластова команда часто організовувала та проводила міжобласні, міжкрасві пластові таборування і зустрічі пластунів зі Східної Галичини, Буковини, Волині та Закарпаття. Під час однієї з таких зустрічей тисменицькі пластуни мали нагоду познайомитися, поділитися думками, обмінятися знаннями та досвідом зі своїми товаришами з Волині. Ця зустріч стала справжнім виявом патріотичних почуттів і розуміння пластових ідеалів, закріпила духовний зв'язок між пластовою молоддю Галичини та Волині. У процесі спілкування між собою тисменицькі та волинські пластуни, об'єднані пластовою ідеєю, домовилися спільно усувати «з дороги усе, що злочинною рукою сягає по наші святощі», жити «надією, що настане мент (момент), коли ми разом крізь пекольний огонь кинемося на зустріч кращій долі України» [14, арк. 9].

В історії товариства «Пласт» у м. Тисмениця не обійшлося і без негативних випадків. 24 травня 1928 р. згідно з рішенням керівництва 56-го пластового куреня ім. Петра Дорошенка з українського пластового уряду були виключені пластові учасники Мирослав Секрета й Онуфрій Гавришенко, на яких одночасно накладено тримісячний товариський бойкот. Причиною цього стали порушення пластового закону, обов'язків пластуна й переступлення пластового слова честі. Мирославові Секреті інкримінувалися словесна образа літньої жінки, порушення майже всіх точок пластового закону та побиття своїх товаришів, а Онуфрієві Гавришенку, учневі 4-го класу – гра в карти на гроші, котрі добував нечесним способом, невиконання наказів керівництва як у пластовій домівці, так і поза нею. Обидва своєю поведінкою підірвали авторитет куреня й цілого пластового уряду в очах як старшого громадянства, так і пластунів, а особливо молодших товаришів. Накладенням такого покарання керівництво куреня продемонструвало членам, що чекатиме кожного пластуна за порушення ним пластових законів [14, арк. 24].

Товариство «Пласт», як і інші українські молодіжні та парамілітарні організації, перебувало під постійним владним і поліційним наглядом. Найменше недотримання статуту тягло за собою заборону проведення заходів, конфіскацію майна, вилучення літератури, призупинення діяльності осередку, обшуки, арешти членів пластового уряду.

У серпні 1923 р., після складання першої присяги пластунами 54-го куреня ім. Олени Степанівної, комендантом місцевого постерунку було зупинено святкування лише через те, що, бучімо, організатори не додержувалися програми, а саме що замість іменування прихильниць учасницями було проведено присягу. Товмацьке повітове староство на деякий час призупинило діяльність тисменицької пластової організації [14, арк. 1].

Першого грудня 1929 р. 54-й і 56-й курені вирішили спільно влаштувати пластове свято з нагоди річниці заснування місцевої організації та планували запросити товаришів з 11-го куреня ім. гетьмана І. Мазепи в м. Станиславів, однак влада заборонила проведення цього заходу [6, арк. 2, 10].

Попри те, що «Пласт» позиціонував себе позапартійною організацією, він потрапив під вплив спочатку Української військової організації (УВО) та її підпільних структур, членами якої було чимало старших пластунів, а після 1929 р. – Організації українських націоналістів (ОУН), що проводила принципову й безкомпромісну полі-

тику щодо польської окупаційної влади. З 1930 р. українські націоналісти вчиняли акції зі знищення державного та приватного поміщицького майна, організовували шкільні бойкоти, здійснювали «екси» (експропріаційні акти) та теракти, до проведення яких залучалася молодь. В одному з таких терактів під м. Бібрка Львівського воєводства наприкінці серпня 1930 р. брав участь старший пластуна 11-го куреня ім. гетьмана І. Мазепи в м. Станиславів Григорій Пісецький, що загинув під час його виконання. Під час огляду поліцією місця злочину загиблий був знайдений у пластунаському однострої. Цей факт став причиною проведення обшуків у пластунаських домівках і приватних помешканнях членів «Пласту», переслідувань і арештів пластунів, призупинення функціонування осередків на місцях і повної заборони товариства за антидержавний характер діяльності [1, с. 59; 11, с. 4].

Каральні дії польської влади та поліції проти Українського пластового уряду торкнулися як станиславівських, так і тисменицьких пластунів. У жовтні-листопаді 1930 р., у зв'язку з ліквідацією «Пласту», були заарештовані й утримувалися у станиславівській слідчій тюрмі Осип Бойчук, Гриць Салевич, Одарка Скочдополь, Володимир Блаженко, Маврикій Білогубка, Омелян Ляшевич, Мирон і Богдан Ганушевські, Михайло Ткачук, Іван Гудзоватий із м. Станиславів, Марія Шкорутівна, Люба Шкорутівна, Євген Лозинський, Микола Петрунів з м. Тисмениця, Степан Маціборко з м. Коломия [1, с. 59; 2, с. 3; 9, с. 26].

У вересні 1930 р. польська влада зобов'язала Головний відділ Українського Краєвого Товариства охорони дітей та опіки над молоддю, секцією якого була Верховна Пластова Рада, у двотижневий термін розпустити всі осередки «Пласту». Цим рішенням остаточно припинялася діяльність пластових секцій, гуртків, куренів товариства. Щоправда, окремі гуртки, незважаючи на владну заборону, продовжували діяти нелегально або ж при філіях інших товариств. Чимало вчорашніх пластунів стали членами інших молодіжних організацій, як-от: «Сокіл», «Луг», у лавах яких продовжили боротьбу за виховання українського юнацтва в душі національної свідомості.

Висновки. Товариство «Пласт» своєю патріотичною, виховною, культурно-освітньою діяльністю ставило за мету залучити до своїх лав українську молодь, консолідувати її, сформувати з неї національно свідомих, фізично розвинутих, освічених і морально здорових громадян, які в умовах окупації мали встояти перед політикою національного

гноблення та полонізації. На відміну від інших молодіжних товариств, «Пласт» залишався строго позапартійною організацією, його членами здебільшого було юнацтво дошкільного та шкільного віку.

У міжвоєнний період на теренах Товмаччини лише в м. Тисмениця були засновані й функціонували осередки товариства «Пласт» – 54-й курінь імені Олени Степанівної й 56-й курінь імені гетьмана Петра Дорошенка.

Діяльність тисменицьких куренів товариства «Пласт» мала виховний, просвітницький і культурний характер, відображений через ведення системної освітньої й самоосвітньої роботи в середині організації, проведення різних свят, вистав, відзначення пам'ятних дат з історії України. Уся пластова робота мала на меті виховати національно-свідому, фізично здорову українську патріотичну молодь, яка б пишалася своєю істо-

рією, культурою, героїчним минулим власного народу, була б готова до важкої боротьби за досягнення державної незалежності.

Окупаційна влада вбачала в рості популярності товариства певну загрозу та під усіляким приводом намагалася припинити або й взагалі заборонити його діяльність. У зв'язку з тим, що окремі пластуни належали до УВО, ОУН, брали безпосередню участь у шкільних бойкотах, були виконавцями «ексів», терактів, у вересні 1930 р. польська влада остаточно заборонила діяльність усіх пластових секцій, гуртків, куренів товариства. Частина членів товариства «Пласт» була заарештована поліцією, проти них велися слідчі дії.

Після заборони у Східній Галичині українська пластова організація активно діяла в Чехословаччині, США, Канаді, Австралії, а в 1989 р. відновилася і в Україні.

Список літератури:

1. Андрухів І. Західноукраїнські молодіжні товариства «Сокіл», «Січ», «Пласт», «Луг». Івано-Франківськ, 1992. 80 с.
2. Арештування в Станіславівщині. *Новий час*. 1930. 20 листопада. Ч. 132. С. 3.
3. Бойчук О. Пласт у Станіславові й околиці. *Альманах Станіславівської землі*. Нью-Йорк ; Торонто ; Мюнхен, 1975. 960 с.
4. Вацеба О. Нариси з історії спортивного руху в Західній Україні. Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 1997. 232 с.
5. Вісти з Верховної Пластової Команди. *Молоде життя*. 1927. квітень-травень. Ч. 4–5. С. 3, 11.
6. Державний архів Івано-Франківської області. Ф. 404. Оп. 1. Спр. 3. Арк. 2, 10.
7. Дещо про пластову організацію. *Молоде життя*. 1921. квітень. Ч. 4. С. 2.
8. Джулинська Т. Пластовий довідник. Торонто; Нью-Йорк, 2008. 230 с.
9. До історії нашого «протесту». *Молоде життя*. 1931. червень. Ч. 1. С. 26.
10. Кілька картин з історії Пласту. *Вогні*. 1932. березень. Ч. 5–6. С. 73.
11. Перед розв'язанням Пласту. *Діло*. 1930. 7 вересня. Ч. 198. С. 4.
12. Трофим'як Б. Гімнастично-спортивні організації у національно-визвольному русі Галичини: (друга половина ХІХ ст. – перша половина ХХ ст.). Тернопіль : Економічна думка, 2001. 696 с.
13. Центральний державний історичний архів України у м. Львові (далі – ЦДАЛ України). Ф. 389. Оп. 1. Спр. 737. 16 арк.
14. ЦДАЛ України. Ф. 389. Оп. 1. Спр. 738. 25 арк.
15. ЦДАЛ України. Ф. 389. Оп. 1. Спр. 809. 22 арк.
16. Якимович Б. Пласт, Український пластовий улад. *Енциклопедія історії України* : у 10 т. / редкол.: В. Смолій та ін. Київ : Наукова думка, 2011. Т. 8. 520 с.

Fedoryshyn I.Ya. ACTIVITY OF “PLAST” ORGANISATION IN TYSMENYTSIA TOWN (1923–1930)

The article deals with the problem of activity of the “Plast” organization in the Tysmenytsia town of Tovmach district of Stanyslaviv Voivodeship during 1923–1930. Founded in the summer of 1923, the formation became the sole center of the “Plast” organization in the Tovmachchyna. The Polish authorities, in view of the growing popularity of “Plast”, posed a certain threat, under every pretext, tried to impede its activities on the ground.

The publication, based on historical and documentary material, shows the process of formation and development of the “Plast’s” movement in East Galicia, educational work of the “Plast” organization for the protection of Ukrainian youth from moral and cultural degradation in the conditions of the assimilation policy of the Polish authorities. In Tovmach district, only two “Plast” formations (kurin) were founded and operated: the 54th kurin of Olena Stepanivna and the 56th kurin of hetman Petro Doroshenko.

The author has characterized and analyzed the practical work of formation centers of the “Plast” organization, showed their cultural and educational activities, interaction between the formations, their relations with similar organizations of the Stanyslaviv city.

Educational and cultural activities of “Plast” organization are reflected in different festivities, organization of performances, commemoration of Ukrainian history. It aimed to nurture a nationally conscious, physically healthy Ukrainian patriotic youth who would be proud of its history, culture, and heroic past of its own people, and would be prepared for the difficult struggle to achieve state independence. An important feature of the formation organization was the involvement of preschool and school youth in their ranks.

Due to the fact that some members of the “Plast” organization were involved in the Ukrainian nationalist movement, they actively participated in school boycotts, in expropriation acts, acts of terrorism, in September 1930 the Polish authorities finally banned the activities of all sections, circles, formations of the “Plast” organization.

Key words: *“Plast” organization, Tysmenytsia town, Tovmachchyna, circle, formation (kurin), holiday, course, exam.*

Христова Ю.В.

Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ

Рец В.В.

Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ

МЕХАНІЗМ ЗДІЙСНЕННЯ МАСОВИХ РЕПРЕСІЙ В УРСР У ПЕРІОД «ВЕЛИКОГО ТЕРОРУ» 1937–1938 РР. У КОНТЕКСТІ «КУРКУЛЬСЬКОЇ ОПЕРАЦІЇ»

У статті розглядається механізм здійснення масових репресій в УРСР у період «Великого терору» 1937–1938 рр. Проаналізовано законодавчу та нормативну базу діяльності каральних органів, конкретизовано, що під визначення «колишній куркуль» підпадали особи, котрі були засуджені під час проведення політики розкуркулення до ув'язнення у виправно-трудовах таборах і змогли повернутися додому після завершення строку покарання, особи куркульського походження, які змогли втекти зі спеціальних поселень і нелегально проживали з підобраними документами в сільській або міській місцевості. Наголошено, що репресіям також підлягали громадяни, що утримувалися у в'язниці, слідство щодо яких закінчено, але судовими органами справа не розглядалася, особи, які перебували на оперативному обліку, люди, прізвища яких опосередковано звучали під час допитів або збору свідчень, родини засуджених, представники релігійних общин, українські націоналісти, політичні опоненти та прибічники царського режиму. Підкреслено, що слідство проводилося прискорено і за спрощеною процедурою: затриманому не надавалася будь-яка правова допомога, не організувалися очні ставки зі свідками, до процесу не залучалися експерти, докази не проходили перевірку, для добування зізнань офіційно застосовувався фізичний вплив. Досліджено відмінності й особливості функціонування органів виконання вироку – двійок, трійок, а також оперативних відділів. Надано історичну оцінку подіям «куркульської операції». Обґрунтовано, що вона була спрямована на усунення головних організаторів антирадянської та диверсійної діяльності – куркулів і карних злочинців. Фігуранти справи проходили через позасудові органи слідства «трійки» та «двійки», які застосовувалися для швидкої та ефективної боротьби з контрреволюційними елементами. Внаслідок нехтування елементарними нормами права тисячі невинуватих людей потрапляли під жорна репресивної машини.

Ключові слова: «Великий терор», «куркульська операція», репресії, двійки, трійки.

Постановка проблеми. На різних етапах історії України радянської доби репресії й терор використовувалися державою, оскільки були необхідною умовою життєздатності комуністичного режиму та засобом побудови комуністичного суспільства. Репресії перетворилися на елемент соціальних та управлінських технологій, які використовувалися з метою трансформації суспільства. За роки радянської влади мільйони людей стали жертвами свавілля необмеженої влади комуністичного режиму, зазнавши необґрунтованих репресій за політичні чи релігійні переконання, соціальною чи національною ознакою. Вказана проблема, крім суто наукового, має й морально-політичне значення, адже репресії обернулися скаліченими долями мільйонів кращих представників народу України. Згубні наслідки репресивного тиску відчуються й досі у вигляді

залишків посттоталітарного суспільства, подолання яких стає можливим за рахунок усвідомлення коріння тоталітаризму та породжених ним явищ.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. За останнє двадцятип'ятиліття в Україні надрукована значна кількість наукових праць, присвячених «Великому терору» 1937–1938 рр. Нормативна база стосовно цього історичного періоду досліджувалася В.А. Войналовичем, Ю.З. Данилюком тощо. Натомість праці С.В. Кульчицького, Ю.І. Шаповала, С.І. Білокося, М.М. Нікольського та багатьох інших вчених дозволили суттєво поглибити розуміння причин і механізмів масових політичних репресій. Дослідженню механізмів здійснення масових репресій у 1937–1938 рр. приділено увагу такими істориками, як С.І. Білокінь, В.М. Нікольський, Ю.І. Стецовський, В.В. Ченцов, Ю.І. Шаповал та

ін. Вони розглядають їх у контексті законодавчої та нормативної бази каральних органів, соціальної спрямованості репресій, здійснення окремих операцій органами НКВС.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження і розкриття механізму здійснення масових репресій у період «Великого терору» у 1937–1938 рр. у контексті «куркульської операції». Ключовими завданнями є дослідження сутності механізму масових репресій, його структури, суб'єктного складу і надання історичної оцінки подіям 1937–1938 рр. у рамках «куркульської операції».

Виклад основного матеріалу дослідження. Завдання щодо розгортання масових репресій і обґрунтування їх необхідності визначив лютнево-березневий пленум ЦК ВКП(б) 1937 р. [1, с. 14]. На пленумі порушували питання про боротьбу зі шкідництвом, диверсіями та шпигунством японо-німецько-троцькістських агентів, також розглядався національний аспект здійснення «ворожої діяльності», яка, за їх переконанням, здійснювалася майже в усіх державних організаціях посадовцями всіх категорій.

У свою чергу, перехід задумів у практичну площину, на думку більшості дослідників, ініціювала постанова політбюро ЦК ВКП(б) від 2 липня 1937 р. «Про антирадянські елементи», яка поклала початок репресивної кампанії проти колишніх куркулів і карних злочинців. ЦК ВКП(б) пропонує у п'ятиденний строк подати до центрального комітету склад трійок, а також кількість осіб, що підлягають розстрілу, так само й кількість тих, хто підлягає засланням [2, с. 78–79].

Для впорядкування «роботи» з винищення радянського народу нарком внутрішніх справ М.І. Єжов на основі рішення «Про антирадянські елементи» 30 липня 1937 р. видав оперативний наказ № 00447 «Про операцію з репресування колишніх куркулів, карних злочинців та інших антирадянських елементів» [3, с. 15]. У документі конкретизувалося, що до категорії «антирадянські елементи» належать представники антибільшовицьких партій, колишні учасники білого руху, колишні куркулі, чиновники царського режиму, жандарми, реемігранти, найбільш активні учасники фашистських, терористичних і шпигунсько-диверсійних контрреволюційних формувань, контрабандисти та кримінальники, а також визначено чотиримісячний термін виконання наказу.

На нашу думку, слід детальніше зупинитися на тому, які саме верстви населення підпадали під визначення «колишній куркуль», адже саме вони були основною мішенню масової операції. Насам-

перед у поле зору співробітників НКВС потрапляли особи, котрі були засуджені під час проведення політики розкуркулення до ув'язнення у виправно-трудових таборах і змогли повернутися додому після завершення строку покарання. Водночас увага оперативників була зосереджена й на тих особах куркульського походження, які змогли втекти зі спеціальних поселень і нелегально проживали з підробленими документами в сільській або міській місцевості.

Крім того, репресіям підлягали громадяни, що утримувалися у в'язниці, слідство за якими завершено, але судовими органами справа не розглядалася. Це формулювання дозволило фізично знищити громадян, заарештованих до початку масової операції, вину яких не вдалося довести у процесі слідства [4, с. 75].

Нині серед дослідників «Великого терору» одним із дискусійних питань залишається визначення критеріїв відбору жертв каральними органами. Зазвичай заарештовували тих осіб, які перебували на оперативному обліку. Однак непоодинокими були випадки, коли під жорна репресивної машини потрапляли ті люди, прізвища яких опосередковано звучали під час допитів або збору свідчень. Їх затримували навіть без санкції прокурора.

Вищенаведений нормативний акт не обходив стороною і родичів засуджених, оскільки вони, на думку слідства, були здатні до активних антирадянських дій.

Зокрема, члени родини засудженого за 1-ю категорією, що проживали у прикордонній смузі, в обов'язковому порядку мали висилатися за її межі. Родини засуджених за 1-ю і 2-ю категоріями бралися на оперативний облік, і за ними встановлювався постійний нагляд [5, с. 79]. Такими діями намагалися організувати превентивний удар по «залишках розгромлених експлуаторських класів».

Наказ передбачав встановлення лімітів по 1-й і 2-й категорії для кожної області у пропорційному співвідношенні до її території. Для УРСР було заплановано арештувати 28 800 осіб, із них розстріляти 8 тис. осіб. Оперативний наказ НКВС СРСР № 00447 передбачав можливість збільшення лімітів [6, с. 103]. Окреслені цифри були лише орієнтирами, допускалося їх підвищення. Завдяки такому положенню був знайдений механізм, який спонукав регіональних керівників НКВС до змагання за найвищі показники й одночасно для центрального керівництва відігравав роль інструмента дозування репресій.

У межах наркомату внутрішніх справ стосовно затверджених лімітів у галузі розгрому контр-

революції фактично була створена атмосфера конкурентної боротьби за посади, премії та державні відзнаки. Цим одразу скористалися начальники обласних управлінь НКВС, які ініціювали збільшення цього ліміту.

Вже через місяць загальноукраїнський ліміт у 8 тис. осіб за 1-ю категорією був повністю використаний. Тому 6 вересня 1937 р. нарком внутрішніх справ УРСР І.М. Леплевський звернувся до М.І. Єжова із проханням виділити додатковий ліміт у 4 200 осіб. Загалом упродовж п'яти місяців ліміт для УРСР за 1-ю категорією було збільшено у чотири рази – із 8 000 до 32 715 осіб. Паралельно збільшувалися ліміти за 2-ю категорією [7, с. 107]. Загалом у республіці з 20 800 осіб початкового ліміту на січень 1938 р. до ув'язнення в табори вже планувалося 50 407 осіб [8, с. 148]. Серед семи областей, які тоді входили до складу УРСР, лідерами з використанням лімітів були Одеська, Вінницька та Київська області.

Як наслідок, за релігійні переконання протягом 1937–1938 рр. зазнали репресій всі ті, хто дивом уникнув переслідувань у попередні роки, насамперед віряни, релігійні діячі, українські націоналісти, колишні діячі УНР.

«Оперативний план НКВС УРСР із вилучення куркулів і кримінальників 1-ї категорії» й «Оперативний план НКВС УРСР з вилучення куркулів і кримінальників 2-ї категорії» сприяли зростанню «Великого терору» 1937–1938 рр., але привело до перебудови оперативної діяльності й організаційної структури каральних органів. Виявилось, що діюча тоді система роботи НКВС не дозволяла чекістам чітко та своєчасно виконати завдання зі знищення «ворогів народу».

Головну роль у проведенні арештів відігравали міжрайонні оперативні групи НКВС, створені у колишніх окружних центрах і великих населених пунктах. Очолювали групи відповідальні співробітники обласних управлінь наркомату внутрішніх справ, начальники районних у місті відділів чи окружних відділів. Чисельність їх становила 8–15 співробітників зі складу обласного управління НКВС, місцевих апаратів [9, с. 186].

На території республіки було створено 45 міжрайонних оперативних груп. Вони працювали у кількох районах – т. зв. «кущі», базувалися в одному місті – центрі «куща», самостійно проводили арешти та слідство, розстрілювали засуджених. Арешти санкціонувалися начальниками груп і узгоджувалися з районним прокурором. Куркульська операція проводилася співробітниками НКВС і мобілізованим активом із перевірених партійців. Планувалося, що для її проведення буде залучено

до 5 тис. осіб активу, включаючи випускників шкіл міліції [5, с. 88]. Перед ними ставилися відповідні норми роботи з написання довідок на арешти, заповнення анкет, складання обвинувальних висновків, отримання зізнань заарештованих і кількості названих ними учасників організацій.

Оскільки «куркульська операція» проводилася переважно проти сільських мешканців, то її виконавцями мали стати, насамперед, співробітники районних відділів НКВС. Але через об'єктивні причини самостійно провести операцію периферійні чекісти не могли. По-перше, штатний розпис був незначним, що зумовлювало гостру нестачу оперативних кадрів. По-друге, більшість районних відділів відзначалися некомплектністю співробітників. По-третє, службові приміщення не були пристосовані для проведення значних обсягів слідчої роботи, утримання великої кількості арештованих і виконання смертних вироків [10, с. 161].

Чекісти не встигали своєчасно реєструвати арештованих. Через це часто виникла плутанина в обліковій роботі, яка позбавляла можливості чітко контролювати ведення справ, а інколи призводила до помилкових арештів. Робота районних відділів ускладнювалася через плінність кадрів: одних оперативників відправляли у відрядження, інших – відсилали як неблагонадійних, третіх – заарештовували в ході проведення масових операцій. До роботи залучали слідчих із запасу, курсантів прикордонних училищ НКВС, які відзначалися особливою жорстокістю. Незаконні арешти проводилися і серед співробітників обласних управлінь НКВС УРСР.

З початком масових операцій увага співробітників обласних управлінь НКВС акцентувалася на трьох головних напрямках. По-перше, основний «оперативний удар» повинен був спрямовуватися на ворожі групи, а не на окремі елементи. По-друге, ретельна робота повинна проводитися на стратегічно важливих територіях та у пріоритетних галузях – насамперед у прикордонних областях та у транспортній сфері. По-третє, визначалися магістральні лінії діяльності представників служби державної безпеки в ході реалізації масових операцій.

Згідно з оперативним наказом № 00447 «куркульську операцію» планувалося провести за чотири місяці й закінчити у другій половині грудня 1937 р. Проте у зв'язку зі збільшенням лімітів і подовженням операції хронологічні межі були переміщені на початок січня 1938 р. [5, с. 209].

Зазвичай арешти відбувалися вночі у вигляді утаємниченої акції, що давало додаткові переваги слідчим. Психологічний тиск на затриманого починався від моменту арешту і тривав на всіх етапах слідства.

Більшість населення було переконано у правильності такої політики.

Термін для провадження слідства визначався в 7 діб. Перелік документів слідчої справи включав дані для визначення місцезнаходження арештованого та склад його родини, довідку й характеристику сільради та колгоспу про соціально-майновий стан, соціальну небезпеку, довідку судово-слідчих і адміністративних органів про судимість і реєстрацію, протоколи допитів свідків, очних ставок, довідку, складену за агентурними даними, санкцію прокурора на арешт, висновок у справі [11, с. 211].

Насправді затриманому не надавалася жодна правова допомога, а слідство проводилося за максимально спрощеною процедурою, без відповідної перевірки виявлених суперечностей у свідченнях, без експертної оцінки чи перевірки доказів.

Добування необхідних слідчим зізнань полегшувалося тим, що саме у 1937 р. було офіційно дозволено застосувати фізичний вплив на тих, кого підозрювали у ворожих діях. Так, у червні 1937 р. новий нарком внутрішніх справ УРСР, комісар державної безпеки 2-го рангу І.М. Леплевський на нараді начальників обласних управлінь НКВС т. зв. «промислових областей» (Харківської, Дніпропетровської та Донецької) роз'яснив, що під час широкого наступу на ворогів не слід боятися провадити масові арешти та застосовувати до арештованих биття [12, с. 375].

Але особливого розмаху масове биття арештованих розпочалося після приїзду в Україну у серпні 1937 р. заступника наркома внутрішніх справ СРСР, комісара державної безпеки 2-го рангу Л.М. Бельського. Останній на оперативній нараді працівників наркомату сформулював такий принцип проведення слідчих дій: «Шпигун або учасник організації, все рівно він буде розстріляний. Для того, щоб отримати від нього все – дайте йому по пиці. Чому не можна?» [12, с. 376].

Для засудження винних передбачалося створення позасудових органів – трійок. Останні не виступали новацією в практиці радянських карально-репресивних органів другої половини 30-х рр. Їх використання обґрунтовувалося гострою необхідністю проведення швидкої й водночас якісної боротьби з контрреволюційними елементами. Трійки активно застосовувалися в період Громадянської війни, а також під час суцільної колективізації й ліквідації куркульства як класу. У 1937 р. на них було покладено завдання з реалізації прискореного режиму судочинства щодо найбільш вороже налаштованих куркулів і карних злочинців, які проходили за першою категорією.

Окрім «трійок», на території УРСР діяли т. зв. «двійки», які створювалися з метою прискорення реалізації тієї чи іншої справи. Оперативний наказ наркома НКВС СРСР № 00485 передбачав створення вищезазначеного позасудового органу у складі начальника місцевого управління НКВС та прокурора регіону. Вони за зшитими у вигляді альбомів списками визначали долю громадян за першою або другою категоріями. Надалі кожні 10 днів підписані ними списки надсилали до «Вищої двійки» у складі наркома НКВС СРСР та прокурора СРСР. Після їх затвердження реалізовувалися визначені вироки [6, с. 485].

Однак «Вища двійка» не справлялася з величезною кількістю надісланих справ. Тому 15 вересня 1938 р. Політбюро ЦК ВКП(б) прийняло рішення про створення «особливих трійок». Персональний склад «особливих трійок» не затверджувався Політбюро ЦК ВКП(б), і цим вони відрізнялися від «трійок», створених за наказом № 00447. Діяльність «особливих трійок» регламентував оперативний наказ НКВС СРСР № 00606 від 17 вересня 1937 р. Персональний склад визначався за посадою, туди входили лише перші особи – секретар обкому (крайкому), прокурор, начальник НКВС-УНКВС. «Особливі трійки» мали терміново вирішувати долю громадян, яких арештували до 1 серпня 1938 р. На реалізацію наказу відводилося 2 місяці [13]. Засідання «особливої трійки» також проходили зі значними процесуальними порушеннями, а засуджені ними до розстрілу гинули навіть без ознайомлення з вироком.

В Україні контроль за проведенням операції безпосередньо здійснював нарком внутрішніх справ УРСР І.М. Леплевський за допомогою встановленої системи звітності [7, с. 293]. Зібрані дані з обласних управлінь проходили перевірку, узагальнювалися і телеграмою відправлялись до Москви. Згідно зі встановленими вимогами М.І. Єжову надходила інформація стосовно реалізації наказу № 00447, що відповідала таким критеріям: кількість розкритих контрреволюційних груп, число вилученої в ході операції зброї, розподіл заарештованих по місту й селу, перелік конкретних цільових напрямків або «ліній», «витрати» лімітів, розподіл за національностями, політичні настрої населення. Завдяки вищенаведеній налагодженій системі обліку здійснювалося керівництво «куркульською операцією» [5, с. 208].

Висновки. «Куркульська операція» була спрямована на усунення головних організаторів антирадянської та диверсійної діяльності – куркулів і карних злочинців. Вона виявилася набагато складнішою,

ніж «друге розкуркулення». Окрім згаданих категорій, за цією лінією проходили також представники релігійних общин, українські націоналісти, політичні опоненти й прибічники царського режиму. Фігуранти справи проходили через позасудові органи слідства «трійки» та «двійки», які застосову-

валися для швидкої та ефективної боротьби з контрреволюційними елементами. Вироки ухвалювалися за відсутності обвинувачених, за зачиненими дверима. Внаслідок нехтування елементарними нормами права тисячі невинуватих людей потрапляли під жорна репресивної машини.

Список літератури:

1. Матеріали февральско-мартовського пленума ЦК ВКП(б) 1937 года. *Вопросы истории*. 1995. № 2. С. 11–24.
2. Юнге М., Биннер Р. Как Террор стал «Большим». Секретный приказ № 00447 и технология его исполнения. Москва : АИРО-XX, 2003. 352 с.
3. Оперативний наказ Народного комісара внутрішніх справ СРСР за № 00485 від 11 серпня 1937 р. *З архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ*. 1997. № 1/2. С. 15–17.
4. Подкур Р.Ю. «Великий терор» 1937–1938 рр. на Донбасі. Київ: Інститут історії України НАН України, 2016. 126 с.
5. Великий терор в Україні. «Куркульська операція» 1937–1938 рр. У 2 ч. / упорядн. : С. Кокін, М. Юнге. Київ : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2010. Ч. 1. 614 с.
6. Юнге М., Бордюгов Г., Биннер Р. Вертикаль большого террора. История операции по приказу НКВД № 00447. Москва : Новый Хронограф; АИРО-XXI, 2008. 784 с.
7. Нікольський В.М. Статистика політичних репресій 1937 р. в Українській РСР. *З архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ*. 2000. № 2/4. С. 103–112.
8. Нікольський В.М. «Куркульська операція» НКВС СРСР 1937–1938 рр. в регіоні Донбасу в контексті загальноукраїнської статистики. *Історичні і політологічні дослідження*. 2007. № 5–6. С. 147–150.
9. Політичні репресії на Поділлі (20–30-ті рр. XX ст.) / наук. ред. І.Г. Паламар. Вінниця : Логос, 1999. 247 с.
10. Золотарьов В.А. Діяльність органів держбезпеки зі здійснення «куркульської операції» у Харківській області (1937–1938 рр.). *З архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ*. 2007. № 1. С. 158–171.
11. Нікольський В.М. Репресії за «лімітами» (1937–1938 рр.). *Український історичний журнал*. 2006. № 3. С. 210–223.
12. Золотарьов В., Парфьоненко В. «Один із активніших працівників ЧК–ГПУ». Сторінки біографії старшого майора державної безпеки Юхима Кривця. *З архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ*. 2003. № 1. С. 255–402.
13. ГА СБ України. Ф. 13. Сборник документов. Приказ НКВД СССР № 00606.

Khrystova Yu.V., Rets V.V. THE MECHANISM OF MASS REPRESSION IN THE USSR DURING THE PERIOD OF THE GREAT TERROR OF 1937–1938 IN THE CONTEXT OF THE “KURKUL OPERATION”

The article deals with the mechanism of mass repressions in the USSR during the period of the Great Terror of 1937–1938. detainees at correctional labor camps and able to return home after the sentence, people of Turkic origin who were able to escape from special settlements and illegally lived with forged documents in rural or urban areas. It was stressed that the people who had been imprisoned and investigated were not subject to repression, but were not investigated by the judicial authorities, persons who were on the operational register, people whose names were indirectly heard during interrogation or testimony collection, families prisoners, representatives of religious communities, Ukrainian nationalists, political opponents and supporters of the tsarist regime. It was emphasized that the investigation was conducted in an accelerated and simplified procedure: the detainee was not provided with any legal assistance, no eye-witness meetings were organized, experts were not involved in the process, evidence was not tested, and physical influence was formally used to obtain confessions. The differences and peculiarities of the functioning of the bodies of execution of the sentence – two, three and operational departments are investigated. A historical evaluation of the events of the “Kurkul operation” is given. It is substantiated that it was aimed at eliminating the main organizers of anti-Soviet and sabotage activities – kulaks and punitive criminals. The persons involved in the case went through the extrajudicial bodies of the Troika and Duplicate Investigations, which were used to quickly and effectively combat counter-revolutionary elements. As a result of neglecting the basic rules of law, thousands of innocent people were put under the grind of a repressive machine.

Key words: “The Great Terror”, “Kurkul operation”, repression, deuces, triples.

Чайка В.В.

Національна академія керівних кадрів

КОМПОЗИТОРСЬКА ТВОРЧА ДІЯЛЬНІСТЬ ПРЕДСТАВНИКІВ ПІВНІЧНОАМЕРИКАНСЬКОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ДІАСПОРИ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТ.

Стаття присвячена дослідженню творчості композиторів української діаспори країн Північної Америки – США та Канади, що є цілісним феноменом в контексті вивчення музичної культури другої половини ХХ ст. У роботі виявлено характерні риси і тенденції у композиторській творчій діяльності представників північноамериканської української діаспори, що зумовлювалися особливостями еміграції української інтелігенції та професійних музикантів, які своєю діяльністю значно підсилили розвиток культурно-мистецьких процесів за кордоном. Доведено, що саме музична культура завдяки своєму універсалізму художньо-виразових засобів сприяла входженню національної української культури до загальносвітового культурного простору. Із другої половини ХХ ст. у розвитку музичної культури західної діаспори відбувався поступовий перехід від аматорських до професійних виконавських форм мистецтва, що базувався на зразках інструментальної класичної музики. Велику роль у цьому відіграло започаткування та відкриття фахових музичних шкіл та інституцій (наприклад, Український музичний інститут Америки), а також освітньо-педагогічна діяльність та розробка і створення дидактичних репертуарних збірок. На прикладі діяльності таких композиторів, як Д. Гординська-Каранович, З. Лисько, Т. Микиша, Р. Придаткевич Р. Савицький, І. Соневицький, М. Фоменко, Ф. Якименко та ін. можна простежити становлення новітньої композиторської творчості українських митців, що апелювала до актуальних форм концертнування – сольних, тематичних концертів. Важливою стороною творчої діяльності українських композиторів зарубіжжя стала робота над створенням сучасних, актуальних за виразовими засобами, національно забарвлених, високохудожніх творів, що було суголосним відповідними світовим тенденціям. Творчий композиторський доробок українських митців діаспори становив собою важливу частину музичної культури, будучи складною жанрово-стильовою системою, яка була позначена зверненням як до національної традиції, так і до сучасних музичних новацій.

Ключові слова: музична культура, композиторська діяльність, творча діяльність, українська діаспора, митці, країни Північної Америки, США, Канада.

Постановка проблеми. Вагомою складовою частиною в розвитку музичної культури українців діаспори є композиторська творча діяльність, що загалом засвідчує ступінь високого культурного поступу, оскільки пов'язується безпосередньо з професіоналізацією музичного мистецтва. Феномен композиторської творчості представників північноамериканської діаспори стоїть осібно порівняно навіть із європейською діаспорою з огляду на інші кути заломлення і художнього осмислення мовою музичної виразовості тієї духовної та культурної проблематика, що була притаманна саме цій спільності. Втім, якщо загалом говорити про характер творчості композиторів США та Канади, як загалом й інших ареалів українців діаспори, то слід відзначити більшу свободу творчого самовияву порівняно з материковою частиною України, що зазнавала цензурованості та деякої анга-

жованості. Як композитори, так і виконавці, що з різних причин емігрували й опинилися поза межами батьківщини, отримали змогу звертатися тієї частини української культурної спадщини та традиції, яка опинилася під забороною. До того ж, іноетнічне культурно-мистецьке середовище сприяло новаторським творчим пошукам у сфері композиторської творчої діяльності, оскільки становило поліхудожній конгломерат жанрово-стилістичного різноманіття. Відтак творчий композиторський доробок представників української діаспори ґрунтувався не лише на збереженні та відтворенні питомої української фольклорної музичної спадщини, але й активно вбирав новітні модерні й постмодерні віяння часу в музичній культурі, що було суголосним загальносвітовим тенденціям розвитку музичної культури. Це збагачувало українську культуру, зокрема саме через

музичне мистецтво ставала можливою діалогічність культур, що вело до взаємопроникнення не лише етнічних кодів національних культур, але й уможливлення творчості високого професійного гатунку поза національними межами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання композиторської творчості північноамериканської української діаспори досліджували в контексті загального вивчення музичної культури діаспори А. Калениченко [1], Г. Карась [2; 3], Т. Кулинич [4], А. Муха [7], І. Новосядла [10], Ю. Осмачко, С. Павлишин [11], Т. Прокопович, А. Рудницька, Й. Созанський [13], Р. Хрипун [14], М. Чорнобай [15–17]. Деякі праці присвячували окремим персоналіям композиторів: У. Молчко [6], З. Юзюк [18], Є. Лазаревич [5].

Відтак необхідним постає цілісне дослідження творчості композиторів української діаспори країн Північної Америки – США та Канади, що є цілісним феноменом у контексті вивчення музичної культури другої половини ХХ ст.

Постановка завдання. Метою пропонованого дослідження є виявлення характерних рис і тенденцій у композиторській творчій діяльності представників північноамериканської української діаспори у другій половині ХХ ст.

Виклад основного матеріалу дослідження. Формування пласту музичної культури у країнах емігрування українців, пов'язаного з професійною музичною майстерністю та композиторською і виконавською творчістю, активно припадає на другу половину ХХ ст., коли в повоєнний час значна частина творчої професійної інтелігенції покидала межі радянської України. Долучаючись до вже існуючих культурницьких процесів в різних осередках діаспори, саме ці професіонали надали більшої ваги загалом розвитку української культури. До того ж, перебуваючи в культурному середовищі, більше відкритому до різноманітних мистецьких пошуків, новітніх течій і тенденцій, ці представники української діаспори привносили до національної культури новий струмінь, що поєднувався з кращими мистецькими надбаннями. Загалом, на думку дослідників, слід розрізняти чотири етапи розвитку української музичної культури західної діаспори: 1) стабілізаційно-адаптаційний, аматорський; 2) організаційно-консолідаційний із рисами професіональності; 3) аналітичний, професійний; 4) синтетичний [4, с. 148]. Саме такий розподіл свідчить про об'єктивні етапи розвитку музичної культури, що зумовлювалися тією «якісною складовою частиною» людського капіталу, що виїздив за кордон

з різних обставин. Відтак різні еміграційні хвилі породжували нові культурні форми, що не лише репрезентували українську культуру і мистецтво за кордоном, але й надавали їй нових рис, нового прочитання та вимірів творчості.

Можемо сказати, що саме з другої половини ХХ ст. у розвитку музичної культури західної діаспори відбувався поступовий перехід від аматорських до професійних виконавських форм мистецтва, що базувався на зразках інструментальної класичної музики. Як відзначає Й. Созанський, інструментальна, в т. ч. симфонічна музика українського зарубіжжя, є істотною складовою частиною української музичної культури, складну розгалужену жанрову і стильову системи, позначена великою питомою вагою звернення до української національної та патріотичної (особливо в композиторів західної діаспори) тематики та фольклорних джерел. Водночас деякі стилі (рококо, модернізм, класицизм, неокласицизм, неофольклоризм), техніки (атональність, електронна музика), жанри та нетрадиційні інструментальні склади виникли в інструментальній музиці української діаспори раніше, ніж в Україні». Тобто належність до національної культури всіх її мистецьких здобутків, у т. ч. музичних, де б вони не були створені, є аксіоматичним [13]. Слід також відзначити, що композиторська творчість знайшла активний відгук на зарубіжному культурному ґрунті: якщо говорити про митців українського походження Канади та США, то серед них чимало знаних віртуозів-виконавців і композиторів, котрі своєю творчістю ввійшли в культурне середовище цих країн і посіли там значне місце. Так, творцями традиційних симфонічних циклів серед американо-українських композиторів були В. Шуть – автор трьох симфоній, М. Фоменко, А. Ольховський написали по дві симфонії. У композиторів А. Рудницького, З. Лавришина, В. Овчаренка, В. Грудіна, Ю. Фіали непрограмні симфонії представлені по одному творові.

Якщо аналізувати творчі композиторські доробки, то очевидним стануть стильові тенденції певних періодів, які виявляють знакові імена різних хвиль і поколінь еміграції: початку століття – міжвоєнного двадцятиліття (Ф. Акименко, В. Барвінський, Н. Нижанківський, Р. Придаткевич, М. Гайворонський, А. Рудницький, З. Лисько, С. Туркевич-Лукіянович); повоєнного часу (М. Фоменко, П. Печеніга-Углицький, І. Соневицький, В. Грудин, Т. Микиша); зламу ХХ–ХХІ ст. (М. Кузан, Л. Грабовський, В. Балей, Д. Семген, В. Пюра, Ю. Олійник та ін.) [15, с. 139].

Загалом творча діяльність митців за кордоном, що мала різні ступені активності, безпосереднім чином була пов'язана також із гастрольною творчістю, яка не обмежувалася цензурою репертуару. Відтак ряд митців не лише періодично гастролували різними країнами, але й подовгу провадили там своє життя, перебуваючи в руслі тих чи інших творчих шкіл і напрямів. У цьому сенсі науковці виокремлюють три культурні ареали поширення культури – американський континент, зону європейських країн із національно замкненими культурними сферами та східний вектор творчого самовияву. Але водночас можна вивести окрему групу «митців мігруючого діаспорного типу» [15, с. 139–140].

Українські емігранти третьої хвилі привнесли найбільш яскравий прояв у розвиток музичної культури країн Північної Америки, збагативши її жанрово-тематично та стилістично, що розширило межі сприйняття українського культурного спадку та його фольклорної складової частини. Фактично ми можемо говорити про певні транскультурні чинники, що у творчості митців діаспори стали визначальними й системоутворюючими щодо формування новітніх основ розвитку музичної культури. Так, у формуванні жанрово-стильових тенденцій фортепіанної творчості митців-українців з діаспорного середовища суттєвим постають аспекти резонансу композиторського процесу, творчого психотипу й умов діяльності в позанаціональному оточенні. В умовах еміграції прояви національної традиції та трансформації національної ідеї можна акумулювати у три моделі: консервуючої, що передбачає збереження чи реконструкцію національних стильових рис (М. Гайворонський, В. Безкоровайний, З. Лисько, В. Витвицький, А. Гнатишин); синтезуючої, що має за основу модифікацію, інтегрування національного вектору творчості в інонаціональне оточення (В. Шуть, Ю. Фіяла, Д. Борткевич, П. Сениця, П. Печеніга-Углицький, Р. Придаткевич, А. Рудницький); трансформуючу, що веде до принципового переосмислення національної традиції в новому культурному контексті [15, с. 140]. Саме остання, трансформуюча модель стала важливим вектором розвитку музичної культури в сенсі набуття нових ідей і мистецьких рішень крізь новий культурний контекст. Це сприяло збагаченню змісту і розвитку форм художнього і музичного вираження у композиторській творчості. Адже такі процеси становили собою живу діалогічність української культури з іншими культурами, що виводило її на новий рівень сприй-

няття та популяризації. Тому така творчість українців діаспори у своїй діахронії формувала нові тенденції культурного розвитку і саме музична культура найбільш показово в цьому знайшла свої прояви.

Розвиток композиторської творчості в діаспорі безпосередньо пов'язаний також із системою інституційності культурних закладів та осередків культурного життя, а також, відповідним чином, освітньо-педагогічною складовою частиною, що мала б на меті забезпечувати безперервність музичної освіти та її постійного поступу, виховання і плекання професіоналів музичного мистецтва, створення сприятливих умов для їх творчої діяльності. Після Другої світової війни активність українських осередків діаспори у США та Канаді зростає, і вони стають культурними центрами, що певною мірою задавали динаміку культурного розвитку для решти. Відтак дослідники відзначають, що музичне життя української діаспори США після Другої світової війни збагатилося значними інтелектуальними і мистецькими силами. Найважливішим питанням була розбудова українських музичних шкіл, які б могли згуртувати дітей і молодь для навчання на основі українських музичних надбань і традицій. Зростає майстерність і професіоналізм виконавців і педагогів. Музична освіта була представлена приватними музичними школами, які у 1952 р. об'єдналися. Завдяки зусиллям піаніста, композитора, педагога і культурно-громадського діяча Р. Савицького організовується Український музичний інститут Америки (УМІА) в Нью-Йорку та філії в інших містах. У 1954 р. Антон Рудницький організовує Українські Музичні Курси в Філадельфії з філіями в інших містах США. До ініціативного комітету створення музичного закладу увійшли: М. Байлова, І. Приймова, Е. Чапельська, І. Недільський, Р. Савицький, І. Соневицький, В. Цісик та ін. Таким чином, для об'єднання наявних музичних шкіл була створена база для УМІА, що згуртувала більшість музичних педагогів. Спільною ідеєю стало культивування музичного мистецтва серед найширших кіл української молоді [4, с. 149]. Поява такого закладу стала можливою завдяки докладним активним зусиллям українських музикантів, педагогів, прогресивної інтелігенції та їхньому бажанню створити музичний навчальний заклад, що готував би професійних музикантів поза межами і зв'язком із материковою культурою України. Це було цілком новим явищем на американських теренах, адже українцям вдалося створити систему музичної освіти з централізованим

управлінням, філіями в багатьох штатах, спільним навчальним планом підготовки. На думку Т. Чорнобай, у цьому процесі слід виділити два принципово вагомні вектори: виконавство й освітні осередки в умовах зарубіжжя як складову частину створення єдиного освітнього простору та національної системи освіти [17, с. 143].

До найдіяльніших українознавчих інституцій Канади, безпосередньо спрямованих на збереження національної музичної культури, належать Вищі Освітні Курси (ВОК) у Торонто й Вінніпезі, засновані у 1940 р. диригентом, музикологом П. Маценком при Українському Національному Об'єднанні (УНО). Їх метою було збереження і плекання української мови і культури, підготовка молоді до організаційної праці, ознайомлення її з сучасним життям українців Канади та України.

Якщо загалом надавати характеристику музичним творам, що постають відтоді та популяризуються вже професійним виконавством, то варто звернути увагу на такі ключові чинники, як полістилізм, жанрова різноманітність і включення до тих мистецьких музичних пошуків, що були притаманні культурі тієї доби у цих країнах. «У творах, які формують репертуар українських виконавців у перебігу зарубіжних концертно-гастрольних подорожей і музикантів-емігрантів, враховуються особисті смаки, технічні пріоритети, виконавський психотип і представницький національно-мистецький потенціал композицій з огляду на суголосність провідним світовим тенденціям» [17, с. 143]. Такі тенденції у музичній культурі значною мірою впливали та визначали композиторську творчість українців, що жити і творили у такому середовищі і, відповідно, перебували в цьому культурному русі. «Композиції епохи глобалізаційних процесів (друга половина – рубіж ХХ–ХХІ ст.) найбільшою мірою, напевне, несуть на собі відбиток актуальної генеральної дихотомії: діаспора як чинник утвердження держави Україна у міжнародній спільноті та українська діаспора у світовій цивілізації. Цю сферу переконливо характеризують фортепіанні твори, написані українськими митцями – представниками діаспори другого-третього покоління, у яких національна культура постає об'єктом пізнання на самоусвідомлення через призму позанаціонального соціуму і культурного досвіду» [17, с. 144]. Відтак ми можемо говорити про творення якісно нової культури, музичної, що завдяки художньому універсалізму здатна впливати на творчий процес в інших культурно-мистецьких сферах. Універсалізм фортепіанного виконавства забезпечив

потужний вплив музичного мистецтва діаспори на національну самосвідомість, педагогічно-патріотичні завдання у дитячих дидактичних композиціях, балансування між декларацією національної самосвідомості й відповідних слухацьким запитами ознаками локальних традицій [17, с. 145].

Серед митців, чия композиторська творчість стала знаковою для розвитку української музичної культури не лише в діаспорі, варто зазначити імена педагогів-піаністів другої половини ХХ ст. І. Берковича, Р. Савицького, А. Рудницького, В. Витвицького, М. Фоменка, В. Безкоровайного, В. Шутя, М. Кравців-Барабаш, М. Сильванського, М. Степаненка.

Відомою постаттю того часу був композитор, піаніст, педагог, музичний критик М. Фоменко, який з 1951 р. працював в Українському музичному інституті в Нью-Йорку. Його твори зі збірника «Моя веселка» поєднували фольклорні мотиви з надзвичайно яскравими піаністичними виразовими засобами [18, с. 89].

Композиторська та виконавська творчість була провідною сферою діяльності І. Білогруда, який як піаніст-гастролюер виступав у різних містах Європи й Америки, а пізніше заснував власну музичну школу в м. Бервин (Іллінойс, США). В еміграції виявив себе як піаніст і композитор (зокрема його фортепіанному доробку належать «Дванадцять варіацій» gis-moll) [16, с. 39].

Відомим організатором мистецького життя в американських осередках діаспори був піаніст Р. Савицький, представник класу фортепіано, учень В. Барвінського у Львові. З початку еміграційного періоду творчої діяльності виступав з концертами у Німеччині в таборах для інтернованих вояків. З 1949 р. давав приватні уроки у Філадельфії та Нью-Йорку. У 1952 р. організував і став директором Українського музичного інституту у Нью-Йорку.

Визначною постаттю в музичній культурі українців діаспори був З. Лисько. Відомий український композитор, музиколог, директор Українського, який також був директором Музичного Інституту в Нью-Йорку та викладав теорію музики та гри на фортепіано. Окрім цього, З. Лисько був дійсним членом Наукового Товариства ім. Т.Г. Шевченка й Української Вільної Академії Наук у Нью-Йорку. Його композиторський доробок довгий час був невідомим для української музичної культури.

Важливу роль у розвитку музично-виконавської культури відіграла Д. Гординська-Каранович – українська піаністка, педагог, музикознавець, громадська діячка. У 50-х рр. вона виїхала

до США, де займалася педагогічною діяльністю, пов'язавши свою долю з Українським музичним інститутом Америки, де викладала фортепіано [9, с. 136].

Серед діячів музичної культури варто також згадати ім'я А. Рудницького – відомого представника української музичної еміграції середини ХХ ст. Більш зною є його композиторська спадщина, але не менш важливими є й інші сфери його діяльності – виконавська, диригентська, педагогічна, музикознавча, публіцистична. Він тісно співпрацював із В. Барвінським, С. Людкевичем, Н. Нижанківським і був ініціатором створення Союзу Українських Професійних Музик (СУПРОМу). Неодноразово гастролював у Канаді та США, останнього разу напередодні Другої світової війни, з огляду на неможливість повернення на батьківщину, А. Рудницький залишився в Америці [5, с. 81].

Висновки. Проведене дослідження встановило, що композиторсько-творча діяльність представників північноамериканської української діаспори стала вагомим етапом у розвитку музичної культури України. Важливою стороною творчої діяльності українських композиторів зарубіжжя стала робота над створенням сучасних, актуальних за виразовими засобами, національно забарвлених, високохудожніх творів, що було суголосним відповідними світовим тенденціям. Творчий композиторський доробок українських митців діаспори становив важливу частину музичної культури, будучи складною жанрово-стильовою системою, яка була позначена зверненням як до національної традиції, так і сучасних музичних новацій. Перспективами подальших досліджень є зосередження уваги на вивченні персоналій українських композиторів і виконавців, чия творчість є маловідомою в українській музичній культурі.

Список літератури:

1. Калениченко А. Академічна інструментальна музика української діаспори у першому наближенні (жанровий аспект). *Музична україністика: сучасний вимір*. Київ : ІМФЕ ім. М.Т. Рильського, 2009. Вип. 3. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/39413> (дата звернення: 10.2019).
2. Карась Г. Культурологічні аспекти музикознавчої та музично-публіцистичної діяльності Романа Савицького-молодшого. *Актуальні проблеми історії, теорії та практики художньої культури* : збірник наукових праць. Київ : Міленіум, 2009. Вип. XXIII. С. 246–253.
3. Карась Г. Маловідомі фортепіанні твори українських композиторів-емігрантів ХХ ст. у США: питання навчального репертуару в класі загального та спеціалізованого фортепіано. *Наукові збірки Львівської національної музичної академії ім. М.В. Лисенка. Загальне та спеціальне фортепіано у мистецькому просторі України. Серія : Виконавське мистецтво*. Львів : Сполом, 2012. Вип. 27. С. 328–338.
4. Кулинич Т. Передумови та організація Українського музичного інституту Америки. *Магістерський науковий вісник*. 2013. № 19. С. 147–152.
5. Лазаревич Є. Антін Рудницький як музикознавець (у 110-ту річницю від дня народження). *Українська музика*. 2012. № 1 (3). С. 80–86.
6. Молчко У. Культурно-освітній потенціал інструментальних творів Богдана Весоловського. *Науковий вісник Мелітопольського державного педагогічного університету*. 2014. № 1 (12). С. 59–65.
7. Муха А. Композитори України та української діаспори. Довідник. Київ : Музична Україна, 2004. 352 с.
8. Німилович О. Відродження творчості Нестора Нижанківського: крізь призму епістолярної спадщини Анатолія Кос-Анатольського і Романа Савицького-мол. *Молодь і ринок*. 2015. № 12 (131). С. 104–108.
9. Німилович О. Фортепіанні цикли Ігоря Соневицького та їх роль у збагаченні навчально-педагогічного репертуару вищої та середньої школи. *Етнос. Культура. Нація*. Вип. IV. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції. Дрогобич : Коло, 2004. С. 136–144.
10. Новосядла І. Національна ідея як основний чинник формування фортепіанного педагогічного репертуару для дітей у музичному мистецтві українського зарубіжжя II половини ХХ ст. URL: http://www.nbuv.gov.ua/Portal/Soc_Gum/Vpu/Myst/2009_15_16statti%5CNovosiadla.pdf (дата звернення: 10.2019).
11. Павлишин С. Перша українська композиторка Стефанія Туркевич-Лісовська-Лукіянович. Львів : БаК, 2004. 160 с.
12. Осмачко Ю. Музикознавча спадщина Д. Гординської-Каранович та її роль у розкритті музичного життя української діаспори США. *Молодь і ринок*. 2019. № 3. С. 176–182
13. Созанський Й.Й. Жанрова палітра симфонічної музики композиторів української діаспори. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія : Мистецтвознавство*. 2014. № 2. С. 128–137.
14. Хрипун Р., Німилович О. Твори великої форми композиторів української діаспори та їх рецепція в сучасній педагогічній практиці. *Молодь і ринок*. 2017. № 10 (153). С. 118–124.

15. Чорнобай М.Ю. Жанрово-стильові ознаки фортепіанної творчості композиторів української діаспори ХХ – початку ХХІ століття. *Наукові збірки Львівської національної музичної академії ім. М.В. Лисенка*. 2015. Вип. 35. С. 139–147.
16. Чорнобай М.Ю. Національно-представницька функція фортепіанного виконавства в осередках української діаспори міжвоєнного періоду. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія : Мистецтвознавство*. 2014. № 1. С. 34–42.
17. Чорнобай М.Ю. Фортепіанне виконавство та освіта осередків української діаспори в історичній проєкції. *Наукові збірки Львівської національної музичної академії ім. М.В. Лисенка*. 2014. Вип. 32. С. 142–151.
18. Юзюк З. Фортепіанні збірники для дітей та юнацтва в творчості педагогів-піаністів України та українського зарубіжжя другої половини ХХ ст. *Молодь і ринок*. 2010. № 5 (64). С. 87–92.

Chayka V.V. COMPOSER CREATIVE ACTIVITY OF REPRESENTATIVES OF THE NORTH AMERICAN UKRAINIAN DIASPORA IN THE SECOND HALF OF THE XX CENTURY

The article is devoted to the study of the works of composers of the Ukrainian diaspora of the countries of North America - USA and Canada, which is an integral phenomenon in the context of the study of musical culture of the second half of the twentieth century. The characteristic features and tendencies in the composer's creative activity of the representatives of the North American Ukrainian Diaspora are revealed in the work. It is proved that musical culture, thanks to its universalism of artistic and expressive means, contributed to the entry of national Ukrainian culture into the world cultural space. From the second half of the twentieth century in the development of the musical culture of the Western diaspora, there was a gradual transition from amateur to professional performing arts, based on samples of instrumental classical music. The creation and opening of professional music schools and institutions (for example, Ukrainian Music Institute of America), as well as educational and pedagogical activities and the development and creation of didactic repertoire collections played a major role in this. On the example of the activity of such composers as D. Hordinskaya-Karanovich, Z. Lysko, T. Mykysh, R. Prydatkevich, R. Savitsky, I. Sonevitsky, M. Fomenko, F. Yakimenko and others. It is possible to follow the formation of the newest composer creativity of Ukrainian artists, which appealed to topical forms of concerts – solo, thematic concerts. An important aspect of the creative activity of Ukrainian composers abroad was the work on the creation of contemporary, topical, nationally colored, highly artistic works, which was in line with the relevant world trends. The creative work of the Ukrainian diaspora artists constituted an important part of the musical culture, presenting a complex genre-style system, which was marked by an appeal to both national tradition and modern musical innovations.

Key words: musical culture, composer activity, creative activity, Ukrainian diaspora, artists, North American countries, USA, Canada.

ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ

УДК 316.3: 061.2 (09) (438)

DOI <https://doi.org/10.32838/2663-5984/2019/4.20>**Беззубенко А.В.**

Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди

РОЛЬ НЕУРЯДОВИХ ОРГАНІЗАЦІЙ У ФОРМУВАННІ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА У ПОЛЬЩІ (1990-ті роки)

У статті аналізується процес становлення громадянського суспільства у Польщі в 1990-х роках. Зокрема, досліджуються причини активізації діяльності неурядових організацій після 1989 року, що виступали важливим структурним елементом демократичної держави. Встановлено, що ідея громадянського суспільства на початку 1990-х років набула великого поширення серед польського населення та політиків у зв'язку зі зміною концепції функціонування польської держави як у політичній, так і в соціально-економічній сферах. Унаслідок падіння комуністичного режиму перед державою та громадянами постали нові виклики і завдання. Після 1989 року спостерігаємо появу багатьох нових польських неурядових організацій та ренесанс тих організацій, діяльність яких була заборонена комуністичною владою. Активну діяльність започаткувала ще у 1980-х роках «Солідарність». Такі організації, як Гельсінський комітет, Товариство Помост, Польсько-Чесько-Словацька Солідарність, легалізували свою роботу, стаючи в такий спосіб першою платформою, на якій безпосередньо вирішувалося завдання відбудови громадянського суспільства в державі. Одними з перших у Польщі запрацювали також аналітичні («мозкові») центри (think tanks), що виступали важливими акторами в напрацюванні стратегії становлення громадянського суспільства. Дані неурядові організації прагнули відродити соціальні цінності та громадську активність, розширити можливості для участі польських громадян у політичній, соціальній, економічній, культурній сферах тощо. Ці питання набувають все більшого значення, адже у другій половині 1990-х років Республіка Польща однією з перших країн Центрально-Східної Європи заявила про своє членство в Європейському Союзі як про свою стратегічну мету. Бажання входу Польщі до цієї структури виражали практично всі впливові політичні сили та значна частина польського суспільства. Активну діяльність у цьому напрямі здійснювали також польські неурядові організації та фундації.

Ключові слова: демократія, громадянське суспільство, неурядові організації, фундація, «мозкові» центри, західна допомога.

Постановка проблеми. Трансформаційні процеси у країнах Центрально-Східної Європи, що розпочалися на межі 80–90-х рр. ХХ ст., продемонстрували принципово різні результати у сфері соціально-економічного, суспільно-політичного, культурного розвитку та становлення інститутів державної влади у країнах даного регіону. Польща стала однією з перших країн, що пішла шляхом глибоких демократичних перетворень. Успішний перехід країни до формування засад демократичного суспільства, ринкової економіки значною мірою був полегшений як підтримкою міжнародних організацій та фондів, так і активною діяльністю третього сектора в Польщі. Під третім сектором сьогодні частіше всього розу-

міють сукупність усіх неурядових організацій, фундацій і товариств, що створюються для досягнення соціальних, благодійних, освітніх, культурних, гуманітарних цілей, і не ставлять за мету отримати прибуток.

Неурядові організації в сучасних демократичних суспільствах відіграють надзвичайно важливу роль. Вони представляють інтереси певних соціальних груп або всього суспільства в діалозі із владою, виражають конкретні соціальні цінності, норми суспільного життя; є джерелом інновацій у вирішенні безлічі соціальних проблем; сприяють зміцненню громади та соціальної солідарності; виконують функцію контролю, насамперед щодо державного управління [9, с. 7].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Польський третій сектор є предметом наукового дослідження в основному соціологів, політологів, правознавців, рідше це предмет історичного дослідження. Роль неурядових організацій у формуванні громадянського суспільства у країнах Центрально-Східної Європи взагалі та Польщі зокрема досліджували такі закордонні і вітчизняні вчені: М. Бухарін [1], О. Макухін [2], Л. Чекаленко [5], Г. Маковський [8], М. Новосельський [9], Й. Шмідт [12].

Постановка завдання. Мета статті полягає в дослідженні і визначенні ролі польських неурядових організацій у становленні громадянського суспільства у країні у 1990-х рр.

Виклад основного матеріалу дослідження. 1990-ті рр. позначилися активною фазою трансформації т.зв. суспільств радянського типу у Союзі Радянських Соціалістичних Республік (далі – СРСР) і країнах Центрально-Східної Європи (далі – ЦСЄ). Далеко не останню роль у цій трансформації відіграли неурядові організації (далі – НУО). Різкий темп виникнення польських НУО фіксуємо в першій половині 1990-х рр. Соціолог М. Римша назвав це «ефектом зняття кришки» – як пар виривається з котла, так і неурядові організації (далі – НУО) неочікувано виникали в польському суспільному житті [3]. Динамічне збільшення кількості НУО стало результатом політичних змін унаслідок падіння комуністичного режиму, які започаткували створення нового соціально-економічного простору, що раніше був заповнений в основному державою. Додатковим стимулом став зростаючий соціальний попит із боку різних груп населення, зменшення довіри до державних установ, які не могли задовольнити всі потреби й очікування громадян у досліджуваній період.

Безпосередньо термін «громадянське суспільство» було популяризовано наприкінці 1970-х – на початку 1980-х рр. активістами опозиційних демократичних рухів Чехословаччини, Польщі й Угорщини. Просуваючи стратегію «соціальної самоорганізації», підкреслюючи роль ініціатив населення, опозиціонери прагнули відродити соціальні цінності та громадську активність, розширити можливості для участі громадян у політичній, соціальній, економічній, культурній сферах тощо. На думку О. Макухіна, звільнення публічного простору для громадянського суспільства в Польщі стало заслугою насамперед профспілки «Солідарність», що сприяло значній демократизації життя у країні [2, с. 29].

Швидке відновлення польського третього сектора вимагало налагодження співпраці з державними органами та коригування законодавства. Основні правила для визначення існування незалежних організацій громадянського суспільства були гарантовані Законом «Про товариства» 1989 р. (Ustawa Prawo o stowarzyszeniach z dnia 7 kwietnia 1989 roku (z późn. zmianami)) [14] і в Конституційному акті 1992 р. Остаточні гарантії функціонування громадських організацій були визначені в Конституції 1997 р. Відповідно до ст. 12 Основного закону, Польська Республіка забезпечує свободу творення і діяльності профспілок, суспільно-професійних організацій, товариств, громадських рухів та інших добровільних об'єднань і фондаций [7]. У преамбулі принцип субсидіарності поставлений у ряд основоположних конституційних принципів державного ладу й означає, що створені організації діють на благо громадян, представляють їхні інтереси, захищають цінності членів суспільства, надають низку послуг, допомагають людям у повсякденному житті.

Профільним законом щодо взаємодії органів публічної адміністрації з НУО став Закон від 24 квітня 2003 р. «Про діяльність суспільного блага і волонтеріат» (Ustawa o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie) [13], який у Польщі називають «конституцією» неурядових організацій. Цей Закон уперше дає юридичне визначення НУО, діяльності суспільної користі (на благо суспільства), її суб'єктів, регулює принципи здійснення такої діяльності, її використання органами публічної адміністрації, визначає форми взаємодії та сфери публічних завдань. Ухвалення цього Закону є одним із найбільших досягнень громадянського суспільства в Польщі. Він надав цивілізованого характеру відносинам між державною і муніципальною адміністрацією, з однієї сторони, і організаціями, націленими на суспільне благо, – з іншої. Сьогодні майже кожна гміна у Польщі співпрацює з НУО, влаштовує конкурси, виділяє гранти – і все це є доволі прозорим.

Відомо, що спочатку важливу функцію у становленні громадянського суспільства у країнах ЦСЄ взагалі й Польщі зокрема відігравали західні фонди та міжнародні організації. На початку 1990-х рр. вони з великим оптимізмом концентрували свою увагу на польських НУО. Підтримувалися передусім правозахисні, екологічні організації, групи, які займалися моніторингом виборів, об'єднання із правової освіти громадян, незалежні засоби масової інформації. Основна ідея полягала

в наданні підтримки особам і організаціям, що обстоювали нові свободи, були політично переконаними прибічниками громадянського суспільства, яке, у свою чергу, повинно було стати «інкубатором» демократії [1, с. 32]. Інше завдання, яке стояло перед польським неурядовим сектором, – це залучити громадян до участі в місцевому самоврядуванні, до роботи закладів охорони здоров'я, освітніх установ тощо.

Початок 1990-х рр. був періодом високої динаміки у створенні нових неурядових організацій. За даними організації Klon/Jawog, наприкінці 1989 р. в Польщі було зареєстровано 289 організацій, у 1990 р. – ще 862 нових, у 1991 р. – 998 організацій, у 1992 р. – 1 115 організацій, у 1993 р. – 740 організацій, у 1994 р. – 425 організацій, у 1995 р. – 310 організацій [11, с. 53–54]. Сфера діяльності польських НУО охоплювала практично всі галузі життя громадян – економіку, політику, науку, культуру, освіту. Сформувалась розгалужена мережа молодіжних, професійних, дитячих, жіночих, ветеранських, релігійних, а також елітарних організацій-клубів, «мозкових центрів» (think tank).

Аналізуючи вплив надання західної допомоги на становлення громадянського суспільства у Польщі, можна побачити, що цей процес у досліджуваний період пройшов принаймні два етапи. Перший етап був коротким і збігся з ідеалістичною ейфорією початку 1990-х рр. Західні приватні інститути та деякі офіційні агентства встановлювали перші контакти з новими незалежними польськими громадськими об'єднаннями й активістами, які виступали на захист суспільних інтересів. Також велика увага приділялась незалежним засобам масової інформації [9, с. 20]. Другий етап, який розпочався із середини 1990-х рр. і тривав до кінця 1999 р., позначився розширенням мережі НУО. Західні донори, як і раніше, розуміли під наданням допомоги підтримку неурядових організацій, однак діапазон таких організацій і допомоги, наданої їм, був значно розширений. Допомога тепер направлялась більш широкому колу НУО: не тільки політично орієнтованим правозахисним групам, але й організаціям, які надавали певні послуги, наприклад, у сфері захисту прав дітей, охорони здоров'я, соціальна допомога тощо. У зв'язку з тим, що третій сектор у Польщі швидко збільшувався (особливо у першій половині 1990-х рр.) і вже включав у себе тисячі різноманітних організацій, донори розпочали підтримувати центри підготовки та розвитку польських НУО [9, с. 21].

До Польщі приїздили представники найвідоміших міжнародних неурядових організацій. Серед

них: Фонд Форда (США), Фонд братів Рокфеллерів (США), Фонд Конрада Аденауера (Німеччина), Фонд ім. Фрідріха Еберта (Німеччина), які також підтримували польські неурядові організації. З початком 1990-х рр. активну діяльність не теренах Польщі запровадив Фонд ім. Джорджа Сороса (США) через мережеву програму «Схід – Схід» (програма сприяння міжнародному партнерству посткомуністичних країн Європи та пострадянських країн Азії). Вони ділилися досвідом своєї діяльності (організаційною структурою, можливими джерелами фінансування, новітніми формами роботи).

Ініціаторами неурядової діяльності у країні також стали інституції, що доти або були заборонені, або мали напівлегальний статус. Активну діяльність започаткувала ще в 1980-х рр. «Солідарність». Такі організації, як Карта, Гельсінський комітет, Товариство Помост, Польсько-Чесько-Словацька Солідарність, легалізували свою роботу, стаючи в такий спосіб першою платформою, на якій безпосередньо вирішувалося завдання відбудови громадянського суспільства в державі.

У 1992 р. було розроблено дві програми, що фінансово підтримували розвиток громадянського суспільства в Польщі, зокрема НУО. Програма «PHARE – Суспільний Діалог» як один із фінансових інструментів Європейського Союзу для країн-кандидатів із ЦСЄ у підготовці до вступу до даної міжнародної організації. У 1993 р. розпочинає свою діяльність проєкт «PHARE 0–22» з метою підтримки співробітництва неурядових організацій із публічною адміністрацією у сфері соціальної допомоги. Одним із його суттєвих результатів стало створення Регіональних центрів підтримки (далі – РЦП) у Гданську, Катовіце, Любліні, Познані та Варшаві [4].

Протягом 1994 р. в Польщі відбулися кілька важливих заходів. Серед них: Регіональний форум неурядових ініціатив (м. Познань), Келецький форум неурядових організацій (м. Люблін), на якому, зокрема, уперше зустрілися тренери неурядових організацій (які в майбутньому створять Об'єднання тренерів НУО). У Гдині, Варшаві, Сопоті та Гданську були затверджені Програми співробітництва між міською владою і НУО, головними завданнями яких були ділове співробітництво в реалізації муніципальних завдань, що полягали не тільки в передачі коштів із бюджету міста організаціям, але також у використанні професійного потенціалу даних НУО під час визначення потреб суспільства, оцінки попередньої

роботи міської влади, пошуку нових підходів до вирішення тієї чи іншої проблеми [4].

21–22 вересня 1996 р. у Варшаві відбувся I Загальнопольський форум неурядових організацій. Організатори Форуму ставили за мету створити місце для діалогу, обміну досвідом між польськими НУО щодо подальшого розвитку громадянського суспільства, а також місця та ролі активних громадян у ньому. Це була гарна можливість показати свої досягнення, різноманітність неурядових організацій і громадських ініціатив у Польщі. У Форумі взяли участь також представники державної та місцевої адміністрації, парламенту, підприємці, засоби масової інформації. Загалом понад 3 тис. осіб, включаючи представників понад 800 польських та іноземних громадських організацій [10]. Фіналом тижня став пікнік неурядових організацій з усієї Польщі.

Отже, вищеперелічені заходи сприяли тому, що все більша кількість польських НУО залучалася до формування місцевої політики. Для порівняння: від 16% НУО у 1993 р. до 29% у 1996 р. [2, с. 31].

У жовтні 1998 р. Рада міністрів затвердила рапорт «Співпраця урядової адміністрації з неурядовими організаціями» [4]. Уряд вирішив розпочати роботу над проектом закону про співпрацю публічної адміністрації з НУО. У грудні 1998 р. приблизно 400 організацій підписали розроблений Асоціацією підтримки Форуму неурядових ініціатив меморандум, що висвітлював урегулювання правових умов праці неприбуткового сектора в Польщі. У ньому містився заклик проведення т. зв. п'ятої реформи – більшого включення громадської активності в систему державного управління [12, с. 111].

Отже, уведення чітких правових принципів функціонування третього сектора в Польщі (може, у дечому недосконалому) було одним із важливих чинників нормалізації діяльності неурядових організацій. Це збільшило діапазон впливу третього сектора. Зміни, які були введені в польському законодавстві, дозволили співпрацювати НУО з державною адміністрацією та місцевою владою.

Одними з перших у Польщі запрацювали аналітичні («мозкові») центри (think tanks), що виступали важливими акторами в напрацюванні стратегії становлення громадянського суспільства. У першій половині 1990-х рр. у Польщі діяло до 10 відомих аналітичних центрів, які намагалися більше впливати на політичні процеси у країні, ініціювати, стимулювати позитивні зміни в

державному управлінні, формувати громадську думку. Особливістю польських «мозкових» центрів стало те, що вони сформувалися як осередки інтелектуалів, професіоналів, результати діяльності яких відображались у політиці провідних державних діячів країни. Серед них: Фондація розвитку місцевої демократії (Fundacja Rozwoju Demokracji Lokalnej, FRDL, 1989 р.), Інститут Центральної і Східної Європи (Instytut Europy Środkowo-Wschodniej, 1991 р.), Інститут польської політики (Instytut polskiej polityce, 1992 р.), Міжнародний центр розвитку демократії, МЦРД (Międzynarodowe Centrum Rozwoju Demokracji, 1992 р.), Інститут приватного підприємництва і демократії (Instytut Badań nad Demokracją i Przedsiębiorstwem Prywatnym, 1993 р.), Інститут досліджень основ демократії (Instytut Badań nad Podstawami Demokracji, 1995 р.) тощо.

Так, Фондація розвитку місцевої демократії (далі – ФРМД) була створена в серпні 1989 р. за ініціативою сенатора Єжи Регульського, проф. Валер'яна Панько, Анджея Целінського, Александра Пашинського та Єжи Стемпеня – активістів демократичної опозиції 1980-х рр. Свою місію організація вбачала у поширенні ідей громадянського суспільства як фундаментальної форми демократії. Діяльність Фондації була спрямована на розвиток громадянського самоврядування, підтримку місцевих органів влади та місцевих адміністрацій, місцеве самоврядування. Організація ініціювала заходи для працівників самоврядування і депутатів місцевих рад, представників НУО, журналістів, учителів, молоді, працівників і кадрів малих та середніх підприємств, а також безробітних або людей, яким загрожувало безробіття. Наприклад, протягом першого року свого існування послугами мережі консультаційних центрів, створених Фондацією для надання правової й організаційної допомоги у сфері функціонування місцевого самоврядування, скористалися 20 тис. осіб, майже 2 тис. осіб стажувалися за кордоном [2, с. 30]. Як зазначено на офіційному сайті організації, за 25 років було організовано навчальні курси для 1,4 млн осіб у Польщі та за кордоном [6].

Від самого початку своєї діяльності ФРМД співпрацювала з багатьма інституціями, організаціями, товариствами і фундаціями Західної Європи та США, які підтримували демократичні перетворення в Польщі. З моменту свого створення Фондація швидко розрослася у велику організацію, яка мережею своїх структур охоплює всю територію Польщі. Нині ФРМД – це: 14 регіональних навчальних центрів; 4 Вищі

школи публічної адміністрації (ВШПА/WSAP) у Белостоці, Кельцах, Лодзі, Щецині; Польський інститут місцевої демократії (ПІМД/PILD); Центр програм боротьби із соціальною безпорадністю; Видавництво літератури з питань самоуправління.

Висновки. Коли в 1989 р. розпочалися великі політичні, економічні та соціальні зміни в Польщі, спричинені падінням комуністичного режиму, здавалося, що відродити демократичні цінності – це справа легка. Однак із часом з'ясувалося, що трансформація – це втомливий, важкий процес, який потребує численних соціальних витрат. Незважаючи на це, через 30 років після початку демократичних змін можна сміливо сказати, що Польща досягла своєї мети. Одним зі стовпів польської демократії, безсумнівно, став третій сектор.

Після 1989 р. польські неурядові організації переживають свій ренесанс завдяки здобутій свободі зібрань. Більшість дослідників вказують на 1989 р. як на «рік перемоги громадянського суспільства», підкреслюючи, що пробудження ініціа-

тиви населення є одним із найцінніших досягнень періоду трансформації. Поряд із НУО, які відновили свою діяльність, були створені різноманітні нові фундації та товариства.

Зростання ролі третього сектора в Польщі можна пояснити такими причинами: скороченням державних соціальних витрат першої половини 1990-х рр. і, відповідно, державної допомоги тим, хто її потребував; зростанням очікувань і активності громадян. Польські НУО активно впливали на політичні процеси у країні як виразники громадської думки. Серед причин активізації діяльності неурядових організацій у Польщі важливе місце посідає західна допомога, що базувалася на фінансуванні діяльності даних НУО як способу впливу і на політичну ситуацію у країні.

Досвід діяльності багатьох неурядових організацій засвідчив, що їхня активність мала очевидні переваги: гнучкість, мобільність, ініціативність, знання справ на місцях тощо, які стали важливими чинниками на шляху Польщі до громадянського суспільства.

Список літератури:

1. Бухарин Н. Строительство гражданского общества в странах Центральной и Юго-Восточной Европы. 90-е гг. XX в. – начало XXI в. *Новая и новейшая история*. 2005. № 1. С. 26–49.
2. Макухин А. Институализация гражданского общества и процесс реформирования системы самоуправления в Республике Польша. *Социум и власть*. 2016. № 6 (62). С. 29–33.
3. Мицнер М. Центр гражданского образования. *Новая Польша*. 2012. № 1. С. 21–23. URL: <https://www.nowayapolsha.pl/pdf/2012/01.pdf>.
4. Хроника третьего сектора в Польше. URL: <http://rus.ngo.pl/x/302348>.
5. Чекаленко Л. Специфіка формування громадянського суспільства в Республіці Польща. *Історичний досвід становлення інститутів громадянського суспільства в країнах Європи* : збірник наукових праць. Київ : Фоліант, 2012. С. 261–272.
6. Fundacja Rozwoju Demokracji Lokalnej. URL: <https://frdl.org.pl>.
7. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. *Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej*. 1997. № 78. P. 483.
8. Makowski G. Rozwój sektora organizacji pozarządowych w Polsce po 1989 r. *Studia BAS*. 2015. № 4 (44). S. 57–85. URL: http://orka.sejm.gov.pl/wydbas.nsf/0/D611EC55BC25774FC1257F4000422DBE/%24File/Stroyny%20odStudia_BAS_44-4.pdf.
9. Nowosielski M. Odradzenie się społeczeństwa obywatelskiego. Rozwój polskiego trzeciego sektora w latach 1989–2008. Poznań : Instytut Zachodni, 2008–2009. 64 s.
10. Ogólnopolskie Forum Inicjatyw Pozarządowych. URL: <http://ofip.eu/historia-ofip/>.
11. Organizacje pozarządowe w społeczeństwie obywatelskim / Pod red. Małgorzaty Załuskiej i Jerzego Boczonია. Katowice : Śląsk, 1998. 178 s.
12. Schmidt J. Rozwój organizacji pozarządowych. Teoria i praktyka. Sedno, 2012. 176 s.
13. Ustawa o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie. *Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej*. 2003. № 96. P. 873.
14. Ustawa Prawo o stowarzyszeniach z dnia 7 kwietnia 1989 roku (z późn. zmianami). *Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej*. 1989. № 20. Poz. 104.

Bezzubenko A.V. THE ROLE OF NONGOVERNMENTAL ORGANIZATIONS IN THE FORMATION OF CIVIL SOCIETY IN POLAND (1990^s)

The article analyzes the process of civil society formation in Poland in the 1990's. In particular, the causes of nongovernmental organizations after 1989, which have been an important structural element of a

democratic state, are being investigated. It was found that the idea of civil society in the early 1990s became widespread among the Polish population and politicians due to the change in the concept of the functioning of the Polish state in both political and socio-economic spheres. The fall of the communist regime has brought new challenges and challenges to the state and its citizens. Since 1989, there have been numerous emergence of new Polish NGOs and the renaissance of organizations banned by the communist regime. He began his active work in the 1980's Solidarity. Organizations such as the Helsinki Committee, the Pomost Society, the Polish-Czech-Slovak Solidarity have legalized their work, thus becoming the first platform to directly address the challenge of restoring civil society in the country. Poland's think tanks were also among the first in Poland to play an important role in developing a strategy for civil society formation. These nongovernmental organizations sought to revive social values and civic engagement, expand opportunities for Polish citizens to participate in political, social, economic, cultural spheres, and more. These issues are of increasing importance, since in the second half of the 1990's, the Republic of Poland, one of the first countries of Central and Eastern Europe, declared its membership of the European Union as its strategic goal. The desire to enter Poland into this structure was expressed by virtually all influential political forces and a large part of Polish society. Polish nongovernmental organizations and foundations were also active in this area.

Key words: *democracy, civil society, nongovernmental organizations, foundation, think tanks, western help.*

Georgieva M.D.

National Transport University

HISTORICAL CONDITIONS OF IMPROVEMENT OF THE TRAINING SYSTEM FOR THE AGRARIAN ECONOMY OF BULGARIA

Developed systems of working agrarian staff, training and training of professional staff is important at all levels of agricultural commodity production. The study investigated the main directions and improvements of the systems used for the agricultural sector of the Bulgarian economy, discovered by modern manufacturers specialized specialists to meet the necessary needs of the Bulgarian economy in the framework of integration in to the European economic space. The importance of vocational education and the transformation of agrarian education in Bulgaria were revealed.

The historical necessity of training, retraining and advanced training of working personnel for the agricultural complex of Bulgaria has been investigated. The article is devoted to the study of the mechanism of personnel support of the agrarian sector of the Bulgarian economy. The peculiarities of economic activity of agricultural producers are analyzed. The current state and problems of development of educational system of training of personnel for agrarian sector are investigated. The necessity to create a system of staffing for small farmers is substantiated. It is proposed to create a qualitatively new system of training for farmers of farm type. The basis for the formation of training programs for peasant farms was to lay innovative methods and approaches to the development of training courses, abandoning out dated theories. The main criterion for the effectiveness of cooperation between the agricultural sector and the education sector should be the level of practical implementation of the acquired skills and knowledge. Implementation of the analyzed measures will significantly increase the level of competitiveness of farms.

The current stage of formation of the Bulgarian agrarian sector is characterized by the growing importance of family forms of agricultural production in all aspects. Farmers and households played an important role in shaping the Bulgarian agrarian market by important groups of agricultural products (vegetables and industrial crops, fruit and berry products, grapes, sheep breeding, poultry farming), as well as performing village and planting functions. The state of ensuring the development of agricultural production by scientific-pedagogical staff and specialists of the field has been studied. It is determined that it is the high level of staffing of the Bulgarian agriculture that is decisive in improving the efficiency of the industry as a whole.

Key words: *personnel training system, agro-industrial complex, agrarian sector of economy, Bulgaria, European Union, agar production.*

Formulation of the problem. The innovative development of agro-industrial production in the present conditions is of particular importance, since Bulgaria's entry into the world economy implies increasing the competitiveness of domestic enterprises. In this context, the main advantage was to focus on the creative abilities of people, their intelligence, on investing capital in enhancing the creative potential of the individual. Thus, it is extremely important to find new forms and methods of solving the problem of improving the efficiency and further development of agriculture on an innovative basis through the development of human resources.

Analysis of recent research and publications. More and more researchers are arguing that the failure of management and employees of agricultural enterprises to become active participants in the inno-

vation process has largely caused the inability and unacceptability of enterprises to innovate. Social and personnel problems of innovative activity, its specific aspects in the activity of managers and employees of enterprises are considered in the works of such authors as M. Anastasova, B. Ivanov, D. Ruscheva, H. Bashev and others [1; 3; 8; 2]. However, a comprehensive system of effective staffing for the innovative activity of the personnel of enterprises has not yet been developed.

Setting objectives. An analysis of Bulgaria's historical experience in training agrarian staff to ensure the innovative activity of agricultural enterprises in the context of Bulgaria's European integration aspirations.

Outline of the main research material. In today's environment, more than ever, the decisive role in the

development of agriculture is played by the human factor, and innovative development of the enterprise can not take place without employees capable of constant updating and accumulation of knowledge. The formation of the knowledge economy, as a leading trend in modern world development, requires national governments to develop strategies for socio-economic development based on an innovative model of governance and organization of economic activity. Such a model can be based on the widespread development and realization of the intellectual component, the application of which becomes a relevant element in the structure of economic relations at the beginning of the new century. Although the problems of innovation as development and introduction of new knowledge have been the subject of close attention in Bulgaria and Ukraine and the world over the past few years, the innovation problem is still poorly researched in terms of its staffing, and especially in the area of its staffing agrarian sector [5, p. 19].

We believe that the problem of innovation in the modern economy is the main form of intellectual property, the main object of which is knowledge, which is becoming a determining resource of national socio-economic development [6, p. 69]. It is important to realize that people are the carriers, generators and users of this resource. Thus, the personnel component of innovative development is an integral element of the modern economy.

Bulgarian agriculture is not sufficiently sensitive to the perception of innovation and prompt response to the demands of today's global transformations. Post-industrial economics is a system of interrelated industries for the production, dissemination and management of the "new economy".

Therefore, knowledge is becoming the basis of a future society that has already begun its transition. D. Ruscheva states: "<...> it is necessary for actions related to the accumulation of knowledge to become ordinary. This will bring innovation to the forefront. Due to the habit, the costs of preparation and decision-making in the current activity are minimized <...>. This will free up time and resources, including mental resources, to expand innovation activity" [8, p. 45]. However, the scientist notes that a knowledge-based economy successfully exists and develops through the implementation of a project that is social in nature, based not only on specialized, but also on everyday knowledge, constantly updated, expanded, supplemented and typified through innovative activity, but in Bulgaria individual activity, and therefore its innovative nature, is growing too slowly [8, p. 81]. In such circumstances, the benefits

of education should be regarded as one of those few reserves of economic development of agriculture that still remains in Bulgaria.

Education is one of the most important factors in competitiveness in the economic development policy of the world leaders. First, education is a factor in the formation and improvement of productive forces of society, because at the stage of post-industrial development they (productive forces) are increasingly based on the results of the work of scientists, on discoveries, inventions, information, that is, above all, on the use of intellectual potential embedded in the individual. The US example illustrates the existence of these processes in the economies of post-industrial societal development. According to the Bureau of Labor Statistics, the number of scientists and engineers for the period 2002–2012 will increase by 26% while the total employment will increase by only 15%, i.e. it will grow by 70% faster [1, p. 48]. Secondly, education ensures the quality of economic growth. Without education, economic progress is impossible.

As the history of civilizational development testifies, there has not yet been an example of a country getting richer with a simultaneous impoverishment of education, science and culture.

Thirdly, education determines the continuity of economic development and the possibility of its acceleration on the basis of qualitative changes that occurred at the turn of the XX–XXI centuries, namely: a) due to the high level of well-being achieved in developed countries, in the system of values of the overwhelming majority of the population the motive for the behavior was the improvement of personality; b) due to the development of new forms of production that require more and more information, the need to constantly improve the educational level and accumulate new knowledge as a result of social change high priorities possession of information and the ability to produce new knowledge are now just as significant as the presence of material wealth in the industrial society.

However, according to the international competitiveness ratings (WEF ratings), according to which Bulgaria ranked 82nd among 133 countries in the year, having fallen to 10 positions immediately compared to the results of the previous survey, our country does not realize the possibilities of even the potential for development, to which you can still hope. These are, first and foremost, education, as well as the ability to innovate those competitiveness factors that have been identified on the basis of these international observations [9, p. 420]. The current stage, the differences of which are extremely intense and inclusive processes

of intellectual and innovative development, puts the countries to the test not only in the aspect of technological competition, but also in terms of the perfection of educational systems.

Today, the translational function of education is moving to the periphery, giving way to the function of personality development – the ability of the individual to think, make independent decisions, creativity.

According to scientists, the strategic potential of developed countries began to be determined not by general mass education, but by the creative potential and the level of the scientific, technical and organizational-political elite [10, p. 65].

In the context of global processes of society's transition to a post-industrial economy, the level of quality requirements for education is increasing. According to experts [8, p. 44], the disparity between the new technological system and the outdated training system and, as a consequence, inadequate quality of labor resources, including the agrarian profile, is a major constraint on economic growth and the weakening of competition.

In this context, today it is particularly considered the feasibility of reforming the Bulgarian higher education system, including the agrarian one, in accordance with the conditions of the Bologna Process and integrating it into the European and world market of educational services. It is convincing that in the top ten countries with the highest overall competitiveness index there are 7 countries participating in the Bologna Process, and they are in the top ten in terms of the higher education competitiveness index.

In the context of globalization, the EU aims to ensure competitiveness in world markets for goods and services, including the competitiveness of educational services provided by EU higher education institutions. This is facilitated by the modernization of the European education system, the improvement of the quality of educational services, as well as marketing policies abroad. The latter is implemented through specific programs of the European Commission, as well as through the activities of EU Member States to attract foreign students.

Theory and practice testify to the crucial importance of scientific and technological human resources for enhancing the competitiveness of enterprises. L. Edwinston noted that any organization can be considered as a set of ideas. The company, which is a leader in the production of ideas, is also a leader in the market [3, p. 39]. A good example is the American practice of government regulation in this area. In the US, the problem of education and training for the needs of the new (post-industrial) economy is central

to the state's innovation strategy. This is evidenced by the 2006 American Competitiveness Initiative. It is based on the fact that the main innovation resource is the staff of scientists, engineers, inventors, skilled workers who are able to be competitive in the global economy [12, p. 11].

Increasing demand for scientific and technical staff is a common trend in the global labor market, and in the post-industrial economy it will only grow.

Therefore, Bulgaria, for which the staff still remains one of the few dominants of competitiveness, neglecting measures to enhance this advantage is inappropriate. We need an effective, financially backed, organizationally coordinated program similar in principle to that implemented by the US government.

The current situation in the scientific and technological environment of the agro-industrial complex of Bulgaria requires staffing, first of all – in relation to the enterprises whose activity is related to the production of high-tech products. Experts note that the funds spent on research work make up only 20% of all expenditures, and the rest (80%) is due to the need for analysis of the situation, the promotion of the product on the market, the selection of professional managers [7, p. 9]. In this regard, according to scientific research, in technological leaders countries tend to transform research processes in corporations. This is the case: the application of a closed model, focused on the predominant use of internal resources of the company, is gradually supplemented and even gives way to an open model based on the principles of attracting external sources of innovative growth.

In other words, outsourcing extends in two directions. First, the transfer of certain functions to other entities of economic relations is used when there is a need to concentrate the activity of the company in strategically important areas and the separation of less significant ones, or when the efficiency of the transferred processes “on the side” is higher than within the company. Second, outsourcing is used when a company acquires new ideas, knowledge, intellectual property objects, new product lines, technologies created by other firms, and when the alienation of individual operations or property objects that cease to be in line with strategic activities companies.

Therefore, solving the problems outlined requires a new generation of people capable of perceiving and innovating. However, the demand from employers for highly skilled workers and professionals with high quality training is unmet. Let us dwell on the main reasons for this situation: 1) the lack of a state concept of training innovative personnel in accordance

with the needs of the economy; 2) the passivity of the employers themselves to ensure the conditions for proper training of staff, improving their professional level; 3) lack of a base of accumulated qualitative and progressive knowledge and mechanism for their transfer to low-skilled workers; 4) deterioration of the economic function of science and education.

These issues become even more important because it is agriculture that is characterized by a decline in the educational level of workers. Existing direct link between results of work and education of employees is proved. This problem in due time was given special attention by Academician S. Strumilin. It is probably the first time in the world that he has covered it and calculated the effectiveness of such investments in human capital, proving the effectiveness of general education, finding, for example, that a year of school education gives about 2,6 times higher qualification than the year of factory experience. The benefits of increased labor productivity exceed 27,6 times the state's corresponding expenditures on school education [9, p. 142].

According to calculations made in 2011, national income increased by 80,1% as a result of improved labor productivity, 37,1% of which was due to an increase in the educational level and skills of workers and an increase in technological armaments 43%.

The innovative development of agroindustrial complex requires the provision of agrarian sector of the regions and highly qualified, professional management personnel. At the same time, new principles of functioning of the infrastructure of the market of educational services with legal, financial, logistical and organizational mechanisms are necessary, which will allow to promptly manage personnel processes in the conditions of changing economic situation.

The issue of integration of activity of higher, secondary, supplementary vocational education and research institutions is of particular relevance today. These programs should realize the real integration of educational activity with science and production, optimize the system of continuous multilevel training, retraining and advanced training of personnel,

unify methodological support at all levels of agricultural education, create new, more favorable conditions for the training of scientific personnel, form a single effective information consulting service of the agro-industrial complex of the region, to expand participation in international programs and in the use of special scientific and educational grants, to create an effective resource Publication of high technology products in agricultural, processing and other fields of agriculture and, finally, to eliminate the dispersion of funds spent on training and scientific research, etc.

A prerequisite for the development and effectiveness of agrarian education is its focus on the acquisition by students of advanced methods and technologies of management, the ability to adapt them to specific production conditions. Educational institutions should constantly work to update curricula, taking into account the achievements of modern technology, technology, economic and social sciences, and best practices. Positive moments in the activity of educational institutions – this is a significant basis for the future, a real impact we can get with the coordinated action of executive authorities, educational and educational institutions and directly enterprises and organizations.

Conclusions. Thus, for formation of qualitative personnel component of innovative development of the enterprise it is necessary to:

– at the national level: to develop the concept of training of innovative personnel for the enterprises of agrarian sector of economy;

– at the enterprise level: to develop measures to increase the level of innovation activity of employees by increasing their motivation; to create favorable conditions for (through various types of incentives) stimulation of development of qualitative traits necessary for introduction of innovations; to provide continuous training, in-company training.

All this will create opportunities for increasing interest in innovation activity, its activation, increase of labor efficiency, which will help to strengthen the competitive position of a particular enterprise and improve its financial and economic status.

References:

1. Анастасова М. Миграционните процеси на населението в Р. България при прехода към пазарна икономика. София : Издателство на институт по икономика на селскостопанство, 2015. 830 с.
2. Башев Х. Ефекти от прилагане на европейски политики върху земеделските стопанства в Р. България. София : ИАИ, 2018. 378 с.
3. Иванов Б. Устойчивост в земеделието. София : Авангард Прима, 2009. 230 с.
4. Маслоу Е. Мотивация и личность. София : Кибя, 2001. 296 с.
5. Назаренко В. Аграрная политика Европейского Союза ; Институт Европы РАН. Москва : ООО «Маркет ДС Корпорейшн», 2004. 11 362 с.
6. Натан И. Икономика на България. София : Наука и изкуство, 2013. 171 с.

7. Онищенко О., Осташ Т. Аграрні перетворення у країнах Центральної та Східної Європи. *Економіка України*. 1994. № 8. С. 9.
8. Пенков И. Икономическа география на България. София : Наука и изкуство, 2008. 422 с.
9. Русчева Д. Продоволствените ресурси на България при осъществяване на Обща та селскостопанска политика на ЕС. София : Унив. изд. Св. Климент Охридски, 2010. 151 с.
10. Трейси М. Сельское хозяйство и продовольствие в экономически развитых странах. *Введение в теорию, практику, политику* / М. Трейси. Санкт-Петербург : Экономическая шк., 1995. 431 с.
11. Тютюнджиев И. Стопанска история на България. София : Ровита, 2011. 204 с.
12. Nukamp P., Poot J. Spatial Perspectives on New Theories of Economic Growth. *Annals of Regional Science*. 1998. № 32 (1). P. 7–37.

Георгиева М.Д. ІСТОРИЧНІ УМОВИ ВДОСКОНАЛЕННЯ СИСТЕМИ ПІДГОТОВКИ КАДРІВ ДЛЯ АГРАРНОГО СЕКТОРА ЕКОНОМІКИ БОЛГАРІЇ

Вироблення системи підготовки кадрів-аграріїв, навчання та підвищення кваліфікації кадрів має надзвичайно велике значення для всіх сфер аграрного товаровиробництва. У статті досліджено основні напрями формування та вдосконалення системи підготовки кадрів для аграрного сектора економіки Болгарії, розкрито сучасні напрями підготовки спеціалістів для задоволення необхідних потреб сільського господарства Болгарії в умовах інтеграції до європейського економічного простору. Розкрито значення професійно-технічної освіти та причини реформування аграрної освіти в Болгарії.

Досліджено історичну необхідність підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації робочих кадрів для агропромислового комплексу Болгарії. Стаття присвячена дослідженню механізму кадрового забезпечення аграрного сектора економіки Болгарії. Проаналізовано особливості господарської діяльності аграрних товаровиробників. Досліджено сучасний стан та проблеми розвитку освітньої системи підготовки кадрів для аграрного сектора. Обґрунтовано необхідність створення системи кадрового забезпечення для малих сільськогосподарських виробників. Запропоновано створення якісно нової системи підготовки фахівців для селянських господарств фермерського типу. Основою формування навчальних програм для селянських господарств мало бути покладено інноваційні методи та підходи до розробки навчальних курсів, відмову від застарілих теорій. Основним критерієм ефективності співпраці між аграрним сектором економіки й освітньою сферою мав стати рівень можливостей практичного впровадження набутих навичок і знань. Здійснення проаналізованих заходів суттєво підвищить рівень конкурентоспроможності фермерських господарств.

Сучасний етап становлення болгарського аграрного сектора характеризується зростанням значення сімейних форм аграрного виробництва в усіх аспектах. Фермерські господарства та домашні господарства відігравали важливу роль у формуванні болгарського аграрного ринку за важливими групами сільськогосподарської продукції (овочеві та технічні культури, плодово-ягідні товари, виноград, вівчарство, птахівництво), а також виконують селоформувальну та селотвірну функції. Вивчено стан забезпечення розвитку аграрного виробництва науково-педагогічними кадрами та спеціалістами сфери. Визначено, що саме високий рівень кадрового забезпечення сільського господарства Болгарії є визначальним у підвищенні ефективності галузі загалом.

Ключові слова: система підготовки кадрів, агропромисловий комплекс, аграрний сектор економіки, Болгарія, Європейський Союз, аграрне товаровиробництво.

Лизень Є.В.

ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»

ПЕРША ВІЙСЬКОВО-ДИПЛОМАТИЧНА МІСІЯ Г. ВЕЙДА ПІД ЕГІДОЮ АНТАНТИ У СХІДНІЙ ГАЛИЧИНІ (СІЧЕНЬ 1919 РОКУ)

У статті аналізується діяльність першої, офіційної військово-дипломатичної місії Антанти на теренах Східної Галичини під проводом англійського полковника Гаррі Вейда, визначаються причини її появи і наслідки для обох сторін польсько-українського конфлікту. Основна мета статті полягає у вивченні проблем, з якими стикнулися держави-переможниці після Першої світової війни в питанні реформатування нового політичного порядку у Східній Європі, згідно із принципами, які виклав у «14 пунктах» американський президент Вудро Вільсон. Адже однією з головних вимог у «14 пунктах» В. Вільсона було визнання права нації на політичне самовизначення.

Грудень 1918 року – січень 1919 року минули в марних спробах українських військ відвоювати Львів. Оволодіння Львовом для західноукраїнського уряду було головною політичною метою. Домінування політичних мотивів над військовою доцільністю не сприяло успіху. Найбільш реальним планом було відвоювання Перемишля, великого залізничного вузла на західних кордонах Західноукраїнської Народної Республіки, через який здійснювалося постачання Львова свіжими польськими силами й амуніцією. Дві наступальні операції Української Галицької армії в намаганні відвоювати Львів у поляків наприкінці грудня 1918 року та в січні 1919 року серйозно занепокоїли не тільки супротивника, але й керівництво Антанти. Адже її верховоди хотіли спрямувати всю військову потугу поляків і українців проти більшовицької Росії.

Для Антанти пріоритетним напрямом східноєвропейської політики вважалося також урегулювання польсько-українського конфлікту. Французький прем'єр Ж. Клемансо був зацікавлений у сильній Польщі, представники якої вели активну антиукраїнську пропаганду в Парижі. Це, на його думку, давало змогу зупинити наступ більшовизму на Європу, а також створити на східних кордонах Німеччини сильну державу для запобігання новій війні. Місія Антанти під проводом полковника Г. Вейда на початку 1919 року прибула до Галичини для з'ясування ситуації у краї, а також у справі встановлення польсько-українського перемир'я.

Ключові слова: військово-дипломатична місія, Г. Вейд, Східна Галичина, Антанта, польсько-українська війна.

Постановка проблеми. В історії державних відносин між Україною та Польщею недостатньо дослідженим залишається їх співіснування в 1917–1923 рр., у часи Української національної революції. Цей період знаменний прикладами як співробітництва, так і неоднозначними, суперечливими та складними сторінками у взаєминах двох народів. Зокрема, Антанта намагалася врегулювати польсько-український конфлікт 1918–1919 рр. за допомогою скерування до Східної Галичини миротворчих місій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Досі історики звертали увагу на цю тематику здебільшого побіжно. Деякі аспекти положень статті відображено у працях українських дослідників І. Дацківа [1], О. Красівського [5], Р. Тимченка [9], Б. Тищика [10] та польського історика М. Клімецького [15]. Попри деякі напрацювання з вивчення вищезгаданої проблеми, її висвітлення

потребує більш прискіпливого наукового дослідження. Оскільки для більш глибокого вивчення даної теми є достатня джерельна база й опубліковані матеріали.

Постановка завдання. Мета – відстежити діяльність миротворчої місії Антанти під проводом Г. Вейда в її намаганні врегулювання польсько-українського збройного конфлікту 1918–1919 рр.

Виклад основного матеріалу дослідження. Англійські й американські миротворчі місії на початку 1919 р. відвідували Східну Галичину для з'ясування ситуації. Першою такою місією, яку делегувала Антанта для врегулювання польсько-українського протистояння, була об'єднана англо-американська місія на чолі з англійським полковником Г. Вейдом.

У січні 1919 р. до Варшави прибула англо-американська місія під керівництвом англійського

військового аташе в Копенгагені полковника Г. Вейда, а також італійська місія на чолі з підполковником Баджіня [5, с. 110]. 15 січня 1919 р., перед від'їздом із Варшави до Львова, полковник Г. Вейд і американський представник Фостер були прийняті Ю. Пілсудським, І. Падеревським і начальником Генштабу Польського війська С. Шептицьким (рідний брат глави Української греко-католицької церкви А. Шептицького), якому іноземні делегати запропонували свої послуги як посередники для переговорів між поляками й українцями. На це генерал С. Шептицький погодився, отже, капітан Джонсон, помічник полковника Г. Вейда, був відправлений до Львова 12 січня 1919 р. з Варшави. Основною метою цих переговорів була організація нейтральної зони між обома арміями, призупинення бойових дій та передача питання про врегулювання кордонів до Найвищої ради Антанти.

Уже вранці 15 січня 1919 р. капітан Джонсон повідомив листом полковника Г. Вейда, що польський генерал Т. Розвадовський відмовився від проведення будь-яких переговорів на підставі того, що з «бандитами», тобто українцями, не треба мати справу, а тільки знищувати їх. Він заявив, що підпорядковується тільки прямим наказам генерала Ю. Пілсудського, тому що визнає лише його владу [7, с. 179]. Цікаво зазначити, що генерал С. Шептицький надіслав листа Т. Розвадовському ще перед від'їздом Джонсона до Львова, але очевидно, він не хотів цього визнавати, і сказав, що телеграми сплутали під час передачі. Після цих подій Ю. Пілсудський повідомив Г. Вейда про те, що переговори із Джонсоном буде проводити генерал Лесневський, бо він служив у російській армії, а тому буде вважатися більш неупередженим, тоді як Т. Розвадовський був великим землевласником в Україні, отже, міг бути упередженим у своїх почуттях. В особистій розмові з Г. Вейдом Ю. Пілсудський твердо заявив, що територія навколо Львова повинна бути звільнена українцями в радіусі двадцяти кілометрів, а три залізничні колії, що йдуть до Варшави, Кракова та Перемишля, мають залишитися абсолютно в розпорядженні поляків. Він наполягав на тому, що Львів – польське місто, стверджуючи, що його втрата матиме негативний вплив на польський народ. Тому за будь-яких умов перемир'я Львів обов'язково має залишитися під владою Польщі. Друга умова, зазначена Ю. Пілсудським, полягала в тому, що Дрогобич повинен також належати Польщі, бо дев'ять із десяти робітників цього промислового міста є поляками.

Також він висловив упевненість у тому, що навіть якщо Мирна конференція вирішила б передати ці два міста українцям, то поляки цьому диктату в будь-якому разі не підкорилися б, а їхнє обурення було б настільки сильним, що така ситуація могла призвести до великих проблем у цьому регіоні Східної Європи. Щодо переговорів з українцями Ю. Пілсудський наголосив, що він краще б проводив їх із С. Петлюрою на противагу галичанам [11, с. 368–369].

У свою чергу, полковник Г. Вейд обіцяв полякам поставки воєнних матеріалів з Англії, але наполегливо радив їм порозумітися із чехами в Сілезії і з українцями в Галичині, пропонуючи в переговорах своє посередництво. Г. Вейд навіть пропонував ввести у Східну Галичину антантівські війська, зокрема у Дрогобицько-Бориславський нафтовий басейн, припинити бої, встановивши демаркаційну лінію за р. Буг – Куровичі – Ходорів – Стрий – р. Дністер [10, с. 272]. Увечері 15 січня 1919 р. полковник Г. Вейд вирушив до Львова у справі безпосередніх переговорів із керівниками польських і українських військ на місці [11, с. 369]. Реагуючи на миротворчі ініціативи Антанти та можливі переговори з поляками, Державний секретаріат Західної області Української Народної Республіки (далі – ЗОУНР) документом від 15 січня 1919 р. за підписом С. Голубовича уповноважив Лева Ганкевича й інших членів Української народної ради у Львові входити в переговори з польською владою й «урядами та іншими чинниками у Львові» з метою тимчасового налагодження справ у культурній, економічній, комунальній та гуманітарній сферах місцевого характеру за збереження інтересів української держави [2, арк. 1].

Польський уряд і населення були проти будь-яких поступок на користь українців, оскільки Східну Галичину вони вважали власною історичною територією [9, с. 199]. Це було не на руку полякам, які безапеляційно домагались усієї Галичини. Недарма в листі К. Длуському від 17 січня Ю. Пілсудський обурено писав, що «ліквідувати нашу війну з русинами хотів би полковник Г. Вейд шляхом окупації Східної Галичини військами Антанти, а згодом – Львова і Борислава» [10, с. 272]. Отже, як бачимо, знов постає ідея окупації найважливіших районів Східної Галичини військами Антанти.

Польський історик Анджей Новак віднайшов цікавий архівний документ, у якому Ю. Пілсудський інструктує польських послів на Мирну конференцію: «Кордони майбутньої Польщі мають

забезпечити їй можливість експансії на схід і повні сприяти проведенню колонізаційних заходів <...>. У Галичині мінімум наших національних інтересів становить кордон, що проходить уздовж лінії Львів – Калуш. У добровільній угоді з Росією ми, можливо, погодимося на те, аби поступитися частиною Східної Галичини» [6, с. 34–35]. Уже тут ми можемо простежити подвійну гру Ю. Пілсудського, який намагався виторгувати за рахунок Східної Галичини вигідні умови у встановленні східних польських кордонів як з Антантою, так і з більшовицькою Росією, водночас жодним чином не згадуючи про дипломатичні відносини з українською державою.

Після прибуття до Львова 17 січня 1919 р. [12, с. 1] Г. Вейд під час зустрічі із представником польського Генштабу підполковником Рибакком наголосив на необхідності досягнення перемир'я між поляками й українцями. З його слів, на такі твердження вплинула доповідь капітана Джонсона про переговори з делегацією Української Галицької армії (далі – УГА) на чолі із братом командувача УГА М. Омеляновича-Павленка, командиром групи «Наварія» під Львовом Іваном Омеляновичем-Павленком. Зокрема, українці наполягали на демаркаційній лінії за р. Сян, яка, на думку Г. Вейда, була рівнозначною капітуляції поляків у Східній Галичині [15, с. 166].

19 січня 1919 р. Г. Вейд запропонував керівництву Начальної команди Галицької армії (далі – НКГА) своє посередництво у проведенні польсько-українських мирних переговорів [4]. Цього ж дня полковник Г. Вейд повернувся у Краків [13, с. 1]. 20 січня 1919 р. комендант польського війська під Львовом генерал Т. Розвадовський звернувся до НКГА з відозвою розпочати переговори щодо припинення військових дій, але подальшого порозуміння в цьому питанні між польською і галицькою стороною не було [8, с. 8]. Тому 21 січня 1919 р. відбулася зустріч між англійською місією в особі двох офіцерів і делегатами НКГА у Львові. Під час засідання українцям запропонували два засадничі питання: «чи українська сторона погодилася б на перемир'я з поляками на основі встановлення демаркаційної лінії поміж ворогуючими сторонами, а також відношення українців до польської меншості». Також представники Антанти запропонували галичанам припинити бойові дії, мотивуючи це тим, що долю Львова буде вирішувати не зброя, а Мирна конференція в Парижі. Наступні переговори було призначено на 27 січня 1919 р. [3].

Дана інформація була надіслана до Державного секретаріату ЗОУНР. У своїй відповіді галицький

уряд зазначив, що «українці бажають припинення кровопролитної війни, та встановленню демаркаційної лінії по р. Сян з умовою подальшого не перегляду західними державами кордону між Польщею та ЗОУНР. Що стосується ставлення українців до польської меншості, то Державний секретаріат ЗОУНР заявив, що стоїть непохитно на основі національної, культурної й економічної свободи всіх меншин республіки» [4]. Варто зазначити, що офіційна Варшава досить болісно реагувала на діяльність антантівських місій і неодноразово шукала у Франції підтримки її негативного до них ставлення, що в подальшому полякам таки вдалося.

19 січня 1919 р. голова англійської місії під час переговорів між представниками Західноукраїнської Народної Республіки (далі – ЗУНР) і Польщі виступив із заявою, у якій прямо заявив: «Антанта вимагає, щоб військова демаркаційна лінія була прийнята по р. Буг, через Куровичі, Ходорів, Стрий, а нафтові райони передаються англо-американській комісії». Ця заява красномовно викриває справжнє обличчя і мету місії у Східній Галичині. Встановлення демаркаційної лінії було розраховане не на припинення воєнних дій чи примирення, а на те, щоб польський і український народи мали загострені взаємини, оскільки ця лінія розділяла західноукраїнську землю на дві частини. Зі свого боку, поляки не прийняли пропозицій Г. Вейда і поскаржилися Лондону, що його представник хоче припинити польсько-українську війну шляхом окупації Східної Галичини військами Антанти, на що погоджувалася українська сторона. Поляки відкинули українську умову – виведення польських військ за р. Сян, у зв'язку із чим переговори були перервані. Отже, англійська місія була відкликана, 31 січня 1919 р. вона покинула Львів, виїхавши в напрямку Варшави [14, с. 1]. Контакти української дипломатії з англійцями, хоча й не принесли бажаного результату, проте похитнули негативне ставлення певної частини британського дипломатичного корпусу. Навіть більше, міністр Бальфур у листі до Ю. Пілсудського висловлював невдоволення польською стороною на переговорах щодо припинення війни [1, с. 334].

Можливу миротворчу акцію військ Антанти Ю. Пілсудський називав окупацією. Однак, суттєво «згущуючи фарби» для тиску на Лондон, Ю. Пілсудський добився того, що вже наприкінці січня 1919 р. міністр закордонних справ Великобританії лорд Гардінг відкликав Г. Вейда зі Східної Галичини.

Висновки. Отже, польсько-українська конфронтація 1918–1919 рр. мала всі ознаки війни та залишила глибокий шрам на тілі обох народів. Вона була зумовлена процесом національного самовизначення і творення самостійних держав, в її епіцентрі опинився конфлікт навколо державної незалежності території Східної Галичини. Поляки й українці, відновивши свої держави, не зуміли порозумітися щодо територіальних претензій, вдалися до силового розв'язання проблеми, що й

привело до польсько-української війни, великих людських, моральних і матеріальних втрат з обох боків. Не змогла примирити ворогуючі сторони на початку польсько-української війни й англійсько-американська миротворча місія на чолі з Г. Вейдом, оскільки Антанта на той час не могла запропонувати справедливого виходу зі складної ситуації та примирити сторони воєнного конфлікту, а навпаки, ще більше розсварювала поляків і українців.

Список літератури:

1. Дацків І. Дипломатія українських національних урядів у захисті державності 1917–1923 рр. : дис. ... докт. істор. наук: 07.00.01. Київ, 2010. 489 с.
2. Державний архів Львівської області. Ф. 581. Оп. 1. Спр. 134. Арк. 1.
3. Дрогобицький листок. 1919 р. 28 січня.
4. Дрогобицький листок. 1919 р. 9 лютого.
5. Красівський О. Українсько-польські взаємини в 1917–1923 рр. Київ : ПІЕНД, 2008. 544 с.
6. Машкевич М. Східна польська політика у ХХ – на початку ХХІ ст.: концепції та інтерпретації. Пер. з польськ. Київ : Ніка-Центр, 2015. 312 с.
7. Стахів М. Західня Україна : Нарис історії державного будівництва та збройної і дипломатичної оборони в 1918–1923. Т 3. Скрентон, 1959. 202 с.
8. Стрілець. 1919 р. 29 січня. с. 8.
9. Тимченко Р. Відносини Української Народної Республіки й Західно-Української Народної Республіки (листопад 1918 – квітень 1920 р.). Київ : Інститут історії України НАНУ, 2013. 347 с.
10. Тищик Б. Західно-Українська Народна Республіка (1918–1923). *Історія держави і права*. 2004. 392 с.
11. Україна і Польща в документах 1918–1922 / за ред. Т. Гунчака. Ч. 1. 1983. Нью-Йорк ; Париж ; Сідней ; Торонто, 456 с.
12. Chwila. 1919. № 7. Sobota. 18 styczeń. С. 1.
13. Chwila. 1919. № 9. Poniedziałek. 20 styczeń. С. 1.
14. Cwila. 1919. № 19. Czwartek. 1 luty. С. 1.
15. Klimecki M. Polsko-Ukraińska wojna o Lwów i Galicję Wschodnią 1918–1919 rr. Warszawa, 2000. 292 s.

Lyzen Ye.V. THE FIRST MILITARY-DIPLOMATIC MISSION OF G. WEID UNDER THE AQUASTA IN THE EASTERN GALCHINA (JANUARY 1919)

The article analyzes the activities of the first, official military-diplomatic mission of the Entente in the territory of Eastern Galicia led by the English colonel Harry Weid, identifies the causes of its emergence and consequences for both sides of the Polish-Ukrainian conflict. The main purpose of the article is to examine the problems faced by the victorious states after the First World War in reforming the new political order in Eastern Europe, according to the principles outlined in 14 points by US President Woodrow Wilson. After all, one of the main requirements in W. Wilson's "14 points" was the recognition of the right of nations to political self-determination.

All December-January 1918–1919 passed in vain attempts of the Ukrainian troops to conquer Lviv. Mastering Lviv for the Western Ukrainian government was a major political goal. The dominance of political motives over military expediency did not contribute to success. The most realistic plan was the conquest of Przemysl, a large railway junction on the western borders of ZUNR, through which Lviv was supplied with fresh Polish forces and ammunition. Two UGA offensives in an effort to win Lviv from the Poles in late December 1918 and January 1919 seriously alarmed not only the enemy but also the Entente leadership. After all, its leaders wanted to direct all the military power of the Poles and Ukrainians against Bolshevik Russia.

For the Entente, the resolution of the Polish-Ukrainian conflict was considered a priority area of Eastern European policy. French Prime Minister J. Clemenceau was interested in a strong Poland whose representatives were active in anti-Ukrainian propaganda in Paris. This, in his opinion, made it possible to stop the Bolshevik advance on Europe and to create a strong state on the eastern borders of Germany to prevent another war. In fact, the Entente's mission, led by Colonel G. Wade in early 1919, came to Galicia to clarify the situation in the country, as well as to establish Polish-Ukrainian reconciliation.

Key words: military-diplomatic mission, G. Wade, Eastern Galicia, Entente, Polish-Ukrainian war.

Присяжнюк О.М.

Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського

ВИТОКИ ТА СТАНОВЛЕННЯ МУЗЕЙНИЦТВА У ФРАНЦІЇ

Інтерес до колекціонування у Франції виникає паралельно з аналогічними процесами в інших європейських країнах і швидко стає помітним явищем у житті французького суспільства. У цей період колекціонування досягло свого особливого розквіту, для колекцій навіть з'явилася особлива назва – кабінет. Склад кабінетів визначався не лише ступенем багатства й освіченості їх власників, а й загальними тенденціями розвитку цього явища у Франції та Європі. Спочатку кабінети повністю відповідали ренесансній ідеї про можливість наслідування природи та її знань на основі спеціально створеного мікросвіту. Склад кабінетів вичерпував склад Всесвіту, усі об'єкти зосереджені в кабінеті, повинні були характеризувати процеси, що відбуваються у світі. Збір колекцій перетворюється на явище, яке охоплює буквально всі верстви населення. Рівень розвитку науки не завжди дозволяв складати зібрання на науковій основі. Однак XVII століття – перше століття науки в сучасному розумінні цього поняття – принесло суттєві зміни як у пізнанні людиною світу, так і в поданні цього світу в кабінетах.

Ідея музеїв у Франції формувалася протягом усього XVIII століття, однак саме Французька революція стала поштовхом до створення у Франції основ законодавчої охорони пам'яток. Французький революційний уряд указом Національних установчих зборів 1790 року заборонив руйнувати нерухомі та рухомі пам'ятники.

Як наступний етап ми можемо виділити створення єдиного нового центру зберігання античної та стародавньої спадщини у Франції в Музеї Наполеона Бонапарта. Музей Наполеона був останнім чудовим зразком колекції старожитностей у стилі класицизму. Цей музей є водночас вінцем та закінченням усього тривалого революційного періоду в історії Франції.

Ключові слова: колекція, кабінет, музеєзнавство, антична спадщина, Музей Наполеона Бонапарта, охорона пам'яток.

Постановка проблеми. Протягом XVIII ст. в рамках окремих приватних колекцій старожитностей починають формуватися характерні музейні риси. Ідеї й ідеали епохи Просвітництва формулюють принцип доступності колекцій для публіки. Загалом ідея музеїв у Франції визрівала протягом усього XVIII ст., однак лише Французька революція стала поштовхом для створення музеїв для всіх прошарків населення [5, с. 34–36].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Джерельну базу статті становлять три документи часів Великої французької революції: «Декрет Установчих зборів про народну освіту, про охорону будівель, які стали національними майном, а також пам'ятників, сховищ, бібліотек, що знаходяться в Парижі» від 13–19 жовтня 1790 р., «Декрет Законодавчих зборів про руйнування пам'ятників, що викликають спогади про феодалізм» від 14 серпня 1792 р., «Декрет про організацію музею у приміщенні Лувру (за доповіддю А.-Ф. Сержана)» від 27 липня 1793 р. [2]. Також був використаний фрагмент із «Докладу про сховище Музею Мистецтв» живописця Жака-

Луї Давида [1] та ст. ст. 552 і 716 Цивільного кодексу Наполеона 1804 р. [4].

Цікавий огляд художньо-археологічних відкриттів кінця XIX – початку XX ст. здійснений у ґрунтовній праці Адольфа Михаеліса – видатного вченого-археолога, професора Страсбурзького університету [8]. В узагальненому огляді музеїв Франції І. Кукліновою розглянуто історію виникнення і розвитку приватних колекцій та музеїв протягом XIV – кінця XIX ст. [5].

Серед сучасних українських науковців лише у двох працях О. Малишева висвітлено окремі факти, що стосуються досліджуваної нами теми. В одній статті досліджується археологічне право Франції як міжгалузевий правовий феномен і підгалузь законодавства про культурне надбання. Автором розглядається генеза археологічного права від ухвалення Цивільного кодексу Наполеона 1804 р. до нашого часу [6]. Також можна згадати статтю О. Малишева, присвячену романській та германській традиції археологічного права, у якій викладається авторське бачення становлення двох зазначених правових традицій [7].

Постановка завдання. Мета статті – дослідити витоки та становлення ідеї музеїв та музейництва у Франції наприкінці XVIII – на початку XIX ст.

Виклад основного матеріалу дослідження. Витоки музейництва, початок законодавчої охорони пам'яток та своєї культурної спадщини у Франції було закладено в роки революції. Французький революційний уряд декретом Національних установчих зборів 1790 р. заборонив руйнування нерухомих і рухомих предметів мистецтва в колишніх королівських володіннях, будівлях і квартирах емігрантів.

У «Декреті Установчих зборів про народну освіту, про охорону будівель, які стали національними майном, а також пам'ятників, сховищ, бібліотек, що знаходяться в Парижі» від 13–19 жовтня 1790 р. зазначено таке:

«3. Збори доручають директоріям департаментів зібрати відомості про стан пам'яток, церков та будівель, що перебувають на їхній території, які стали національними майном, та всіма наявними в їхньому розпорядженні засобами охороняти їх. Зібрані відомості будуть передані Комітету у справах відчуження майна.

4. Збори доручають муніципалітету Парижа проявити таку ж турботу про численні пам'ятники того ж роду, які існують у цьому місті, про сховища хартиї, документів, паперів та про бібліотеки. Щоб нагляд був компетентним, муніципалітет повинен співпрацювати з обраними членами різних Академій» [2, с. 484].

Однак два роки по тому Національні збори, що взяли на себе кермо влади та законодавчу ініціативу, дозволяють і навіть наказують руйнувати пам'ятники, що можуть нагадувати про феодалізм, знищувати все, що могло б пожвавити спогади про деспотизм королівської влади.

««Декрет Законодавчих зборів про руйнування пам'ятників, що викликають спогади про феодалізм» від 14 серпня 1792 р.

Національні збори вважають, що священні принципи свободи та рівності не дозволяють зберігати довше на очах у французького народу пам'ятники, споруджені на славу гордині, забобонів і тиранії.

Збори вважають, що перелита на гармати бронза цих пам'ятників із користю послужить справі захисту батьківщини, і декретує вжиття негайних заходів.

Ухваленням декрету про негайні заходи Збори декретують таке:

Ст. 1. Усі статуї, барельєфи, написи й інші пам'ятники, виконані у бронзі або в будь-якому

іншому матеріалі, споруджені на громадських площах, у храмах, садах, парках і угіддях, національних будівлях, навіть у тих, які були залишені у володінні короля, – усі ці пам'ятники повинні бути зняті стараннями представників комун, які будуть тимчасово стежити за їх збереженням.

Ст. 2. Представники Комун Парижа під наглядом міністра внутрішніх справ, двох членів комісії озброєнь і двох членів комісії пам'ятників повинні негайно перелити на зброю всі предмети, перелічені у ст. 1.

Ст. 3. Усякого роду пам'ятники, що залишилися від феодалізму і все ще перебувають у храмах, інших громадських місцях і навіть на фасадах приватних будинків, повинні бути негайно знесені силами комун.

Ст. 4. Комісії пам'ятників особливо доручається простежити за збереженням тих предметів, які мають переважно художню цінність, і подати Законодавчому корпусу список цих предметів на затвердження.

Ст. 5. Комісія озброєнь повинна негайно представити проект декрету, відповідно до якого метал із пам'ятників, що перебувають у межах кожної комуну Франції, з користю послужить справі її захисту» [2, с. 484–485].

Ще через рік Національний конвент ухвалює рішення про створення Музею республіки і зібрання під його дахом всіх найцінніших яскравих творів мистецтва.

««Декрет про організацію музею у приміщенні Лувру (за доповіддю А.-Ф. Сержана)» від 27 липня 1793 р.

За доповідями комітетів народної освіти і пам'ятників Національний конвент постановляє:

Ст. 1. Міністр внутрішніх справ віддасть необхідні накази про відкриття 10 серпня цього року в галереї, що з'єднує Лувр із Пале-Насьональ, Музею республіки.

Ст. 2. Міністр має дати доручення про те, щоб під наглядом комісарів у справах пам'ятників були негайно перенесені в музей картини, статуї, вази, коштовні меблі, предмети з мармуру, що знаходяться у приміщенні монастиря малих августинців, у колишніх королівських палацах, в інших суспільних будівлях і національних сховищах, за винятком тих предметів, які в даний час зберігаються в замку Версаль, у парках, в обох Тріанонах і охороняються у своєму департаменті спеціальним декретом.

Ст. 3. Міністр також має дати доручення про перенесення в музей античних творів живопису, статуй і бюстів, які перебувають у всіх колишніх

королівських палацах, у замках, садах і парках, що належали емігрантам, і в інших національних володіннях» [2, с. 485].

Підготовкою декретів Конвенту про охорону пам'яток і організацією Музею республіки керував Жак-Луї Давид. У липні 1793 р. він виголосив доповідь у Конвенті про сховище музею, де говорив про загальні принципи та про практичну програму музейної роботи. Давид говорив: «Музей – зовсім не марне зібрання предметів розкоші та суєтності, що служать лише для задоволення цікавості. Треба, щоб музей став школою великого значення, <...> потрібно розкрити всі багатства перед життєдайним оком народу <...>» [1, с. 186].

Уперше для широкого загалу двері музею відкрилися 10 серпня 1793 р.

На жаль, безліч художніх скарбів загинули жертвою сліпого фанатизму й дикої пристрасті до руйнування в бурях Французької революції. Революційний уряд, нездатний творити і послідовно проводити заплановані заходи, мало сприяв збереженню величезного культурного спадку із церковних будівель та палаців, що перейшов до нього на підставі законів секуляризації й еміграції. Пройшло багато десятиліть, поки волелюбні французи перестали користуватися середньовічними пам'ятниками будівельного мистецтва для казарм. Так, наприклад, папський палац в Авіньйоні тільки в 1906 р. було звільнено від функцій казарми та реставровано.

У багатьох смислах дещо своєрідна «заслуга» створення єдиного нового центру зберігання античної спадщини у Франції належить Наполеону Бонапарту. Наслідуючи приклад Олександра Македонського і з'єднавши єгипетський похід із науковою експедицією, він, щодо художніх творів, повернувся до набагато менш похвального звичаю римських полководців, які грабували завойовані країни і відвозили викрадені з них скарби мистецтва в Рим. Цей приклад малювався в уяві юного переможця ще в 1796 р., коли 23 червня в умови перемир'я в Болоньї він включив параграф VIII: «Папа доставить до Французької республіки сто картин, бюстів, ваз або статуй за вибором комісарів, які будуть відправлені до Франції, серед яких будуть бронзовий бюст Юнія Брута і мармуровий бюст Марка Брута, статуї з Капітолію і п'ятсот рукописів на вибір згаданих комісарів» [8, с. 23]. Особлива вказівка на бюсти вбивць Цезаря характерна для республіканця. Папа марно пручався, ця ж жорстка умова увійшла в лютому 1797 р. в Толентінський договір. Серед античних предме-

тів вибрано знамениті шедеври Бельведера і його зали муз. Капітолій втратив приблизно дюжину своїх кращих статуй, серед них статуї «Вмираючого галла» і «Хлопчика, що виймає скабку». Однак цим справа не обмежилася: під більш-менш прозорими приводами були включені й приватні зібрання – колекція герцога Браски, родича папи, і багата колекція вілли кардинала Альбані. З революційної швидкістю всі античні артефакти були конфісковані французами і 517 предметів, укладені у 288 ящиків, чекали на Тибрі відправлення в Париж.

У листопаді 1801 р., 18-го брюмера року IX, саме за два роки до державного перевороту, у Луврі був відкритий Центральний музей, який вміщував 117 пам'ятників. Приблизно за два роки до цієї події Енріо Квіріно Вісконті, який недовгий час був одним із п'яти консулів Римської республіки, переїхав до Парижу. Майже протягом двох десятиліть його вчене ім'я дарувало блиск французьким музеям та французькій археології взагалі. Саме він склав перші каталоги швидко зростаючого нового музею. Але душею всієї справи в даному разі, як і в єгипетській експедиції, був Домінік Віван Денон. Він супроводжував армії і вибирав твори мистецтва, що підлягають відвезенню. Флоренція повинна була віддати свою Венеру Медичі, Венеція – своїх чотирьох бронзових коней із церкви Святого Марка, Мантуя – свої знамениті бюсти Еврипіда і Вергілія, Верона – свого Августа Бевілакка, Модена і Турин – інші предмети. Як колись під час перетворення Бельведера на Піоклементинський музей, так тепер у Луврі зростала кількість античних залів [3, с. 80–81].

У 1806 р. сюди увійшло все зібрання античних предметів Боргезе, яке Наполеон купив у свого зятя Камілло Боргезе. Незабаром присєдналася здобич із Німеччини: хлопчик, який молиться, з Берліна, Вікторія з Бранденбурзьких воріт, Афіна з Касселя, підроблений саркофаг Карла Великого із собору в Ахені й інші твори, усього – від 20 до 30. У Відні Д. Денон у 1809 р. з кабінету антиків вибрав 24 предмети, серед яких цінний був лише так званий ефеський саркофаг з амазонками; коштовні камені імператорського дому вчасно були відвезені в Угорщину.

Каталоги нового музею, які часто виходили новими виданнями, давали можливість судити про розширення приміщень музею та про збагачення його пам'ятниками мистецтва. У 1815 р. кількість кімнат зберігання досягла 384. Вільний доступ для публіки, майстерні для виготовлення зліпків за оригіналами музею, підготовка та публі-

кація великих видань із гравюрами – усе це сприяло збільшенню користі і слави Музею Наполеона та частково заглушало голоси тих, які ставили в докір той спосіб, яким він був зібраний [8, с. 25].

Зібрання античних предметів Музею Наполеона мало цілком римський характер. Сюди увійшли найвидатніші пам'ятники римських колекцій, за винятком зібрання Людовізі; однак водночас не було тієї повноти враження, яке давав Рим за свого загального античного характеру. Класичні періоди грецького мистецтва були представлені в багатьох більш-менш хороших копіях, а епоха еллінізму та римське мистецтво – у настільки прекрасних оригіналах, що стає зрозумілою думка Е. Вісконті про те, що античне мистецтво від Фідія до Адріана трималося нібито на однаковій висоті. Це була смілива, хоча і безглузда спроба замінити погляд І. Вінкельмана і його послідовників іншим. Магістральна класична ідея І. Вінкельмана, як відомо, може бути зведена до тези: мистецтво виникає, розвивається і згасає у зв'язку з розвитком суспільства. Велике ім'я Е. Вісконті затемняло історичний абсурд, який полягав у такому погляді. Музей Наполеона був також місцем здобуття освіти тодішніх археологів. Для них Е. Вісконті, придворний археолог Наполеона, був незаперечним авторитетом, майже оракулом.

З падінням Наполеона в 1815 р. зруйнувалося його амбітне творіння. Було абсолютно справедливо, що забране за військовим правом, тепер за військовим же правом було повернуто колишнім власникам. Кардинал статс-секретар Консальві був представником інтересів Риму. Вільгельм фон Гумбольдт і герцог Веллінгтон з успіхом намагалися зламати зрозумілий опір французьких комісарів, головним чином Д. Денона. Ватикану його власність була повернута майже цілком. Те, що статуя Тібра залишилася в Парижі, тоді як її парна статуя Ніл одна повернулася до берегів Тибру, було результатом дріб'язкової придворної інтриги. Офіційно папа Пій VII подарував цю статую Людовику XVIII.

Однак витрати по зворотній доставці були такі великі, що папський уряд зміг їх покрити лише за значної допомоги з боку Англії. З тієї ж причини спадкоємці кардинала Альбані обмежились поверненням лише чотирьох творів із викрадених сімдесяти; інші були з аукціону продані в Парижі, вони здебільшого повернулися до Лувру або потрапили в мюнхенську Гліптотеку. Тільки зібрання Боргезе, як куплене, залишилося в Парижі та послужило ядром колекції Лувра. Перший каталог цієї колекції, остання праця Е. Вісконті, вийшов у світ у 1817 р.

Музей Наполеона став останнім величним зразком зібрань старожитностей у стилі класицизму. Цей музей являє собою водночас вінець та закінчення всього довгого революційного періоду в історії Франції.

Також необхідно відзначити, що на всю подальшу систему охорони культурної спадщини у Франції суттєво вплинув Цивільний кодекс Наполеона 1804 р. Він заклав основи законодавчої охорони приватної власності у Франції, позначивши її, проте, у ст. 552 дуже широко: «Право власності на землю поширюється на поверхню і надра її» [4, с. 159]. Крім того, «<...> на поверхні землі власник може робити насадження і споруди, які заманеться», а також «у надрах землі він може робити будь-якого роду споруди і розкопки, які заманеться, і витягувати із цих розкопок усі твори, які вони можуть доставити, з дотриманням обмежень, що випливають із законів і постанов <...>» [4, с. 159]. Кодекс містить також досить широке визначення поняття «скарб» у ст. 716: «Право власності на скарб належить тому, хто його знайде у своєму власному маєтку; якщо скарб знайдений у чужому маєтку, то одна половина належить тому, хто його знайшов, а інша власнику» [4, с. 160].

Ст. 552 Кодексу визначила французьку національну ментальність і унеможливила взяття державою на себе повноцінних функцій з охорони пам'яток. Наступні спроби введення державного обліку і контролю пам'яток, особливо тих, які перебували у приватній власності, сприймалися як грубе порушення духу Цивільного кодексу і завоєваних кров'ю традицій свободи французів [7, с. 479].

Висновки. Інтерес до колекціонування у Франції зароджується паралельно з аналогічними процесами в інших європейських країнах і швидко, уже до початку XVI ст., стає помітним феноменом у житті французького суспільства. Збирання колекцій перетворюється на явище, що охоплює буквально всі верстви населення. Ідея музеїв у Франції формувалася протягом усього XVIII ст., а Французька революція стала поштовхом для створення у країні основ законодавчої охорони пам'яток. Французький революційний уряд декретом Національних установчих зборів 1790 р. заборонив руйнування нерухомих та рухомих пам'яток. Заходи та дії уряду цього початкового періоду характеризуються стихійністю, незавершеністю задуманого, благородними помислами, не доведеними до втілення в життя.

Як наступний етап можна виділити створення єдиного нового центру зберігання античної спадщини у Франції в Музеї Наполеона Бонапарта.

Музей Наполеона став останнім величним зразком зібрання старожитностей у стилі класицизму. Збір колекції здійснювався по праву захоплення військової здобичі, мав особистісно-суб'єктивний

і вкрай хаотичний характер. Цей музей являє собою водночас вінець та закінчення всього довгого революційного періоду в історії французького музейництва.

Список літератури:

1. Давид Ж.-Л. Речи и письма живописца Луи Давида. Москва ; Ленинград : Изогиз, 1933. 277 с.
2. Документы истории Великой французской революции. Т. 1. Москва : издательство Московского университета. 1990. С. 484–485.
3. Жебелёв С. Введение в археологию. Ч. II : Теория и практика археологического знания. Петроград : Наука и школа, 1923. С. 80–81.
4. Кодекс Наполеона. *Собрание гражданских законов губерний Царства Польского*. Санкт-Петербург, 1877. С. 159–164.
5. Куклинова И. Музеи Франции XIV–XIX веков. Санкт-Петербург : СПбГУКИ, 2001. 148 с.
6. Малишев О. Археологічне право Франції: генеза та сучасний стан. *Часопис Київського університету права*. 2015. № 2015/3. С. 33–37.
7. Малишев О. Романська та германська традиції археологічного права: спроба узагальнення. *Правова держава : щорічник наукових праць Інституту держави і права ім. В.М. Корецького НАН України*. 2018. Вип. 29. С. 476–485
8. Михаэлис А. Художественно-археологические открытия за 100 лет. Москва : Издание Императорского Московского Археологического Института Имени Императора Николая II, 1913 г. II, IV. 403 с.

Prysiazhniuk O.M. THE ORIGINS AND FORMATION OF MUSEUM STUDIES IN FRANCE

Interest in collecting in France arises in parallel with similar processes in other European countries and quickly, by the beginning of the 16th century, is becoming a noticeable phenomenon in the life of French society. During this period, collection reached its special peak in the 16–18th centuries, when even a special name appeared for collections – the cabinet. The composition of the cabinets was determined not only by the degree of wealth and education of their owners, but also by general trends in the development of this phenomenon in France and in Europe. Initially, the cabinets fully met the Renaissance idea of the possibility of imitating nature and its knowledge on the basis of a specially created microworld. The composition of the cabinets exhausts the composition of the universe, objects should have been concentrated here, characterizing all the processes taking place in the world.

Collecting collections turns into a phenomenon that covers literally all segments of the population. The level of development of science did not always allow compiling collections on a truly scientific basis. However, the XVII century – the first century of science in the modern sense of this concept – has brought significant changes both in the person's knowledge of the world and in the presentation of this world in classrooms. At the end of the XVII–XVIII centuries, collections became more specialized in profile, more and more often, they included disciplines of the natural science cycle. The idea of museums in France was formed throughout the eighteenth century, and the French Revolution was the impetus for the creation in France of the foundations of the legislative protection of monuments. The French revolutionary government by decree of the National Constituent Assembly of 1790 prohibited the destruction of immovable and movable monuments.

As the next stage, we can single out the creation of a single new center for the storage of ancient heritage in France at the Napoleon Bonaparte Museum. The Napoleon Museum was the last magnificent example of a collection of antiquities in the style of classicism. This museum is at the same time the crown and the end of the whole long revolutionary period in the history of France.

Thus, the idea of museums in France was formed throughout the eighteenth century, and the French Revolution was the impetus for the creation in France of the first European network of museums.

Key words: *collection, cabinet, museum studies, ancient heritage, Napoleon Bonaparte Museum, monument protection.*

Сенченко А.П.

Національний університет «Києво-Могилянська академія»

ЗАРОДЖЕННЯ ІДЕЇ ВІЙСЬКОВОЇ ПОВИННОСТІ ЯК ГОЛОВНОЇ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ЧЕСНОТИ В ІТАЛІЇ ДОБИ РЕНЕСАНСУ

Стаття розглядає виникнення ідеї військової повинності як основної громадянської чесноти в італійських містах-державках епохи Відродження та пропонує пояснення провалу спроби створення збройних сил на основі цієї ідеї у вигляді проекту міліції Нікколо Мак'явеллі у Флоренції на початку XVI ст. Таким чином, у статті узагальнено основні етапи розвитку ідеї загальної військової повинності в Італії доби Ренесансу. Вивчення витоків ідеї обов'язкової військової служби в Європі може допомогти краще зрозуміти, чому вона виникла в італійських містах-державках у епоху Відродження, але не була реалізована в той період і була успішно втілена лише наприкінці XVIII ст. у Франції та на початку XIX ст. у Пруссії. Для написання цієї статті було узагальнено доробок дослідників військової історії, які вивчали історію ранньомодерної Європи, зокрема міст-держав північної Італії доби Ренесансу, та історичних соціологів, що досліджували особливості державотворення в перших європейських державах, які створили регулярні армії в XVI і XVII ст. Крім того, ця стаття пропонує пояснення причин провалу унікальної для Європи ранньомодерного часу спроби створити збройні сили у Флоренції на основі військової повинності як громадянського обов'язку. XVI ст. стало періодом спроб і інновацій у військовій сфері, проте регулярні армії найманців виявилися найефективнішим типом збройних сил за тих умов, що існували в тогочасній Європі. Інші ж моделі комплектування збройних сил, зокрема військова повинність громадян, також були відомі та навіть апробовані в цей час, однак виявилися непридатними для європейських держав Нового часу.

Ключові слова: військова повинність, міліція, фінансово-військова держава, регулярна армія, Флоренція.

Постановка проблеми. Поява ідеї обов'язкової військової служби у Флоренції доби Ренесансу була дуже важливим моментом у європейській і світовій історії, оскільки стала відправною точкою у розвитку концепції масової армії та надання громадянських прав в обмін на службу у війську, яка було зрештою реалізовано у більшості європейських держав у XIX і XX ст. Війни за участі масових армій вимагали мобілізації зусиль цілих національних держав для ведення бойових у безпрецедентних масштабах. Водночас ідея про зв'язок між зобов'язанням нести тягар військової служби та забезпеченням громадянських прав сприяла наданню виборчого права чоловікам, які раніше таких прав були позбавлені через майнові або інші обмеження. Вперше ідея обов'язкової військової служби була успішно реалізована у Франції після Французької революції ще наприкінці XVIII ст. Проте дебати навколо цієї ідеї відіграють помітну роль у дискусіях про військову службу навіть у XXI ст. Саме тому вивчення витоків ідеї обов'язкової військової служби в сучасній Європі може допомогти краще зрозуміти, чому

вона виникла в італійських містах-державках у епоху Відродження, але не була реалізована в той період, і чому ця ідея була успішно втілена лише наприкінці XVIII ст. у Франції та в XIX ст. у Пруссії та інших європейських і навіть деяких неєвропейських державах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідники військової історії ранньомодерної Європи виокремлюють період у майже два століття, коли відбулися докорінні зміни у технологіях, організації та методах ведення бойових дій і формуванні й утриманні збройних сил. Така радикальна трансформація військової справи в Європі отримала назву Військової революції. Цю концепцію запропонував військовий історик Майкл Робертс ще в 1955 р. Майкл Робертс, Джеффри Паркер, Джереми Блек та інші дослідники воєнної історії ранньомодерної Європи розвинули концепцію докорінної трансформації у дебатах навколо ідеї Військової революції у 1970-ті та 1990-ті рр. Майкл Робертс вбачав причину Військової революції у зміні тактики ведення бойових дій наприкінці XVI ст. Джеффри Паркер звернув увагу

на роль фортифікації у трансформації методів ведення війни й у зростанні чисельності регулярних армій. Джеремі Блек запропонував інше пояснення феномену Військової революції. Він розглядав політичні зміни як основну причину зростання розміру збройних сил, виникнення постійних армій та еволюції їх озброєння, тактики і стратегії. Джеремі Блек наголосив на тому, що політичні компроміси між окремими європейськими володарями й елітами дозволили мобілізувати ресурси держав на безпрецедентному рівні для створення великих регулярних армій, озброєних вогнепальною зброєю [5, с. 46].

У цій статті також було використано праці істориків, які зробили значний внесок у дослідження виникнення та розвитку ідеї громадянськості та республіканських ідей в Італії доби Ренесансу, таких як Ганс Барон, Джон Покок, Мікаель Гернквіст та ін. Великий поштовх дослідженням на цю тему дала концепція Ганса Барона про появу громадянського гуманізму в Італії доби Ренесансу, яку він вперше презентував у 1955 р., та подальші дискусії інших авторів навколо цієї ідеї [7]. Доробок істориків-соціологів, зокрема Чарльза Тіллі та Жана Глете, теж мав значний вплив на це дослідження, особливо їхня ідея про формування фіскально-воєнної держави як основної передумови для різкої трансформації військової справи в ранньомодерній Європі.

Постановка завдання. Ця стаття покликана дослідити умови виникнення ідеї військової повинності як основної громадянської чесноти в італійських міста-державках епохи Відродження та пояснити провал спроби реалізації цієї ідеї у вигляді проекту міліції Нікколо Мак'явеллі у Флоренції на початку XVI ст.

Виклад основного матеріалу дослідження. Вперше ідея укомплектувати збройних сил держави виключно за рахунок її громадян на основі обов'язкової військової служби в обмін на громадянські привілеї виникла в середині XV ст. у Флоренції [8]. На початку XVI ст. Нікколо Мак'явеллі навіть спробував втілити цю ідею в життя, але такий проект виявився реалізованим лише частково. У цей період різні італійські міста-держави та володарі прагнули наймати найманців, незважаючи на всі очевидні слабкі сторони такого підходу, оскільки давньоримські республіканські ідеали, що лягли в основу ідеї обов'язкової військової служби для громадян, запропонованої Мак'явеллі, суперечили економічним і соціальним умовам в італійських міста-державках і загальним тенденціям у розвитку військових сил у тогочасній Європі.

Італійські міста-держави та володарі в добу Ренесансу регулярно воювали між собою або страждали від внутрішніх конфліктів і тому часто зверталися до послуг найманців для ведення бойових дій напередодні або після початку війни, але не бажали утримувати суттєві регулярні збройні сили в мирний час. Як наслідок, ці держави часто зазнавали зловживань кондот'єрів, які служили наймачам за винагороду. Кондот'єри були підприємцями і ватажками найманців, які організовували окремі групи найманців або цілі приватні армії. Вони пропонували свої послуги в обмін на грошову або іншу винагороду. Однак вони нерідко зраджували своїм наймачам і обертали зброю проти колишніх союзників через підкуп або невдалий хід війни.

Ідея обов'язкової військової служби для громадян в обмін на громадянські права з'явилася у Флоренції на початку XV ст. в дискусіях ренесансних мислителів гуманістів, зокрема у творчості Леонардо Бруні, як частина дискусії про збройні сили античної Римської Республіки. Леонардо Бруні першим заявив, що римська міліція складалася майже виключно з піхотинців, котрі були звичайними римськими громадянами, а не лицарями [3, с. 14]. Таке відкриття було новим, оскільки кіннота вважалася головною силою абсолютної більшості європейських армій середньовіччя, і кондот'єри також віддавали перевагу важкій кінноті. Також Леонардо Бруні чітко пов'язав військову службу з республіканськими ідеалами і заявляв, що захист республіки був найвищою громадянською чеснотою [9, с. 131–133]. Таким чином, Бруні звернув увагу на зв'язок між способом формування сил Стародавньої Римської республіки й активним громадянством у формі військової служби і республіканською традицією [11, с. 88].

Крім того, Леонардо Бруні був автором першої відомої детальної історії Флоренції. У цій роботі він обстоював ідею про те, що Флоренція була заснована ще за часів Стародавньої Римської республіки [4, с. 135]. Тому Флорентійська республіка могла претендувати на статус спадкоємиці Римської республіки. Ця претензія була достатньо серйозною, щоб обґрунтувати прагнення Флоренції змінити співвідношення сил в Італії у першій половині XV ст. шляхом завойовницьких війн. Римська республіка була привабливим зразком для наслідування для багатьох тогочасних гуманістів і мислителів [9, с. 206]. Зрештою, вже в інший період історії Флоренції Нікколо Мак'явеллі спробував реалізувати ідею про громадянина-солдата

та військову службу як головне загальне благо для громадян республіки на початку XVI ст. у вигляді міліції.

Мак'явеллі вважав, що армія солдат набраних відповідно до принципу військової повинності мала значні переваги перед арміями найманців [10]. Він розглядав громадянина-солдата ідеальним втіленням республіканських принципів. Мак'явеллі постійно наголошував на необхідності відновлення давніх ідеалів громадянської вірності батьківщині через службу громадян у війську на благо усієї республіки. Однак спроба створити збройні сили на основі давньоримських ідеалів і відповідно до принципу громадянина-солдата, як їх розумів Мак'явеллі, у вигляді міліції була здійснена лише у 1506 р. Цей експеримент протривав лише близько шести років, оскільки ставка Мак'явеллі та його прихильників на новостворену міліцію не виправдала покладених на неї очікувань. Новостворена міліція зазнала нищівної поразки в 1512 р. і вже не мала шансу відновитися після такого удару через зміну влади у республіці. Водночас у Європі почали з'являтися держави, здатні мобілізувати фінансові та людські ресурси для ведення війн на принципово новому рівні [5, с. 16–21].

Провал проекту міліції, ініційованого Мак'явеллі, був тісно пов'язаний із занепадом державних інституцій у Флоренції, що просто унеможливило створення значних регулярних збройних сил через фінансову й організаційну слабкість держави. Флоренція була однією з перших держав, які широко використовували інновації у фінансах, зокрема своєрідну форму державного боргу, для покриття витрат на ведення війн [8]. Але у XVI ст. Іспанія та деякі інші європейські держави почали створювати міцний державний апарат і великі регулярні збройні сили завдяки запровадженню інновацій в оподаткуванні, державному управлінні, військовій справі та інших сферах. Такі раптові зміни, що призвели до швидкої еволюції у тактиці та стратегії ведення війн у Європі, отримали назву Військової революції. Інші дослідники, зокрема Чарльз Тіллі та Жан Глете, розглядають усі ці зміни як частину процесу творення фіскально-військових держав у Європі [5, с. 2]. В основі такого підходу лежать ідеї Чарльза Тіллі про роль податків, бюрократії та регулярних армій у створенні нового типу держав у ранньомодерній Європі [6].

Флорентійська республіка була однією з перших держав, що почали використовувати фіскальні інновації для утримання найманих армій, але ці

інновації не були закріплені у вигляді державних інституцій [5, с. 13]. Тому навіть сама Флорентійська республіка офіційно перестала існувати менш ніж через три десятиліття після великої військової поразки міліції Мак'явеллі 1512 р. Створення міліції у Флоренції відбувалося у дуже турбулентний період в історії Італії. Військові історики розглядають кінець XV і першу половину XVI ст. як важливий період у розвитку регулярних армій через поширення вогнепальної зброї та появу потужних централізованих держав, які мали можливість утримувати великі регулярні армії та флот, що були озброєні вогнепальною зброєю [5, с. 30–38]. Більше того, в цей період різко зросла роль великих професійних армій у завоюванні й утриманні територій. Розвиток вогнепальної зброї, а особливо потужних гармат, здатних впоратися з кам'яними укріпленнями замків і міст, призвів до тимчасового зменшення ролі укріплень і підвищення ролі великих армій із потужною артилерією. Здебільшого лише великі централізовані держави мали можливість фінансувати такі армії, й амбітні володарі цих держав отримали унікальний інструмент для втілення їхніх амбіцій і водночас вікно можливостей для посилення їхньої влади та централізації державного управління на новому рівні, оскільки лише вони могли пропонувати захист від насильства в умовах різкого ослаблення засобів оборони. Таким чином, ці володарі почали встановлювати монополію держави на насилля [5, с. 11–20]. Водночас влада та вплив окремих міст і менших володарів опинилися під загрозою. Флоренція розширила вплив у північній Італії наприкінці XIV та на початку XV ст., але Флорентійська Республіка залишилася середньою за розміром державою, і тому вона не могла самостійно протистояти Франції або Іспанії, які зіткнулися у протистоянні за гегемонію в Італії в першій половині XVI ст. Саме тому експеримент Мак'явеллі зі створенням міліції був доволі унікальним явищем у той період, коли інші великі та середні держави зверталися до послуг найманців за потреби ведення бойових дій.

Мак'явеллі спробував втілити ідею цивільної міліції у дуже бурхливий період італійської історії. Вторгнення французького короля Карла VIII у північну Італію у 1494 р. стало ключовим моментом в італійській історії доби Ренесансу, оскільки в цей конфлікт втрутилися інші великі держави Європи, насамперед Іспанія. На більш ніж 50 років Італія стала полем бою між різними європейськими державами з доволі різними військовими традиціями. Франція, Священна Римська імперія та Іспанія змагалися в Італії за контроль над одним із

найбагатших регіонів Європи і, зрештою, за статус країни-гегемона в Європі. Французькі кінні загони жандармів, швейцарська піхота, німецькі ландкнехти та іспанські терції неодноразово сходилися у кривавих битвах за контроль над північною Італією [3]. Ці держави мали ресурси для набору величезних армій найманців зі значною кількістю артилерійських гармат і вогнепальної зброї. Як наслідок, північна Італія стала дуже конкурентним середовищем для принципово нових військових формувань у першій половині XVI ст. Новоствореній флорентійській міліції довелося протистояти не лише загонам італійських кондотьєрів, але і різноманітним загонам найманців з інших частин Європи. Таке випробування виявилось занадто тяжким для новостворених збройних сил без глибоких військових традицій і підтримки сильних державних інституцій, тоді як Флорентійська республіка переживала одну з найскладніших криз у своїй історії [8].

Спроба створити збройні сили на основі міліції була частиною більш широких реформ із перетворення Флоренції на більш централізовану та сильну державу, засновану на оновлених республіканських принципах, яка була б здатна захищати свої інтереси в умовах боротьби Франції та Іспанії за домінування в північній Італії. Після вигнання Медичі з Флоренції наприкінці XV ст. пост гонфалоньєра, по суті голови держави, був оголошений довічним. Саме новий гонфалоньєр і дав можливість Мак'явеллі створити міліцію за рахунок набору жителів сільських комун, які перебували під контролем Флоренції, та найняти досвідченого капітана для командування цією міліцією [8]. Таким чином, створення міліції виявилось можливим лише як частина більш широких реформ, націлених на оновлення Флорентійської Республіки, але водночас увесь проєкт створення міліції був повністю залежним від стану справ у державі, оскільки слабкість та обмежена чисельність новоствореної міліції була наслідком обмежених результатів ініційованих реформ. У підсумку військова поразка міліції виявилася одним із факторів провалу усього проєкту оновлення держави та призвела до відновлення влади родини Медичі у республіці. Такий тісний зв'язок долі міліції зі спробою оновлення державних інституцій Флоренції добре вписується в концепцію Жана Глете про ключову роль процесу формування фіскально-військових держав у створенні регулярних армій [5, с. 40].

Унікальність флорентійської міліції, створеної Мак'явеллі, полягала в тому, що вона була заду-

мана відповідно до тогочасних уявлень про військову повинність громадян республіки, що базувалися на античних зразках, і мала стати основою регулярної армії цілої держави, тоді як у інших частинах Європи міліції не мали такого тісного зв'язку з республіканськими ідеалами та існували переважно як тимчасові формування для оборони міст або окремих регіонів.

Однією з основних причин того, що італійські міста-держави та володарі поклалися на кондотьєрів для ведення бойових дій, був розвинений ринок найманців, оскільки постійне суперництво між різними силами в Італії створило доволі стабільний попит на послуги найманців. Успішні ватажки мали можливість формувати цілі загони з досвідчених солдатів і могли запропонувати послуги таких загонів або цілих армій найманців для участі у конфліктах або для демонстрації сили. Міста-держави охоче наймали кондотьєрів для окремих кампаній і лише інколи – на більш тривалі періоди, оскільки могли заощадити ресурси в мирний час. Ведення війн в епоху Ренесансу було дуже дорогою справою безпосередньо у період бойових дій, але практично повна відсутність великих регулярних армій у мирний час дозволяла економити ресурси. Ця система працювала успішно аж до вторгнення Франції, оскільки італійські міста-держави були економічно розвинутими, за європейськими мірками, і могли платити найманцям завдяки вигідній морській торгівлі та розвинутій економіці. Крім того, роздробленість міст-держав і постійні конфлікти між ними означали наявність стабільного попиту на послуги кондотьєрів. Проте ці конфлікти були не надто кривавими, оскільки найманці не мали бажання віддавати життя за інтереси наймачів. Зрештою, вони могли повоювати за обидві сторони в одному конфлікті послідовно за певний проміжок часу, адже завершення або розірвання договору звільняло їх від будь-яких зобов'язань.

Поведінка еліт та економічні умови в італійських містах-державах також відігравали важливу роль у встановленні кондотьєрів як основної військової сили в ренесансній Італії. Модель середньовічної комуні занепала в італійських містах-державах упродовж XIV–XV ст. [4, с. 20]. Олігархи стали домінуючою силою в політичному житті більшості торгових республік. Нові еліти воліли використовувати привілейоване становище для стягування ренти на користь обмеженої кількості сімей у кожному місті. Завдяки такому підходу подібні режими були менш залежні від підтримки населення і не воліли підтримувати організацію

міліцій як повноцінних збройних сил, оскільки привілейовані групи могли фінансувати найманців за потреби. Саме тому спроба створення міліції у Флоренції була здійснена лише після зміни влади у республіці і появи небезпеки з боку інших держав після вторгнення Франції до Італії.

Італійські міста-держави спеціалізувалися на морській торгівлі на далекі відстані та фінансових послугах ще з часів середньовіччя. Ці дві сфери були тісно пов'язані, оскільки морська торгівля на далекі відстані вимагала значно більше капіталу, ніж сільське господарство чи ремесла [12]. Торговцям потрібні були позики та сприятливе середовище для роботи високоприбуткових торгових компаній. Саме тому розвинутий ринок фінансових послуг і більш сприятливі умови для підприємницької діяльності порівняно з рештою Європи створили умови для розвитку італійських міст-держав і забезпечили ресурси не лише для морської торгівлі на далекі відстані, але й для ведення постійних воєн між конкуруючими торговими республіками та князями силами найманців.

Італійські торгові республіки здобули особливо великий вплив ще і завдяки хрестовим походам. Венеція та інші торгові республіки надавали флот для перевезення хрестоносців у Палестину. Також ці міста-держави отримали можливість безпосередньо торгувати з Близьким Сходом після утвердження християнських королівств у Палестині. Хрестоносці також допомогли Венеції знищити її давнього партнера, а потім і суперника – Візантію – внаслідок Четвертого хрестового походу. Однак Венеція, Флоренція та інші успішні торгові республіки стали жертвою їхнього власного успіху, оскільки еліти цих держав прагнули закріпити найвигідніші сфери діяльності за обмеженою кількістю олігархічних сімей [12]. Спадкова олігархія стала основною формою правління в цих державах.

У Венеції система спадкової олігархії була остаточно сформована в першій половині XIV ст. Внаслідок цього вона втратила унікальний динамізм в економічному розвитку, торгівлі, а зрештою і панування в Середземному морі та провідні позиції серед італійських міст-держав. Тому Флоренція перетворилася на найпотужніше місто-державу, ставши фінансовим і культурним центром північної Італії. Флорин став стандартною валютою для розрахунків в Італії та інших частинах Європи. Однак олігархія також була встановлена у Флоренції наприкінці XIV – на початку XV ст. Олігархи мали фінансові ресурси для домінування в політичному житті міст-держав, а армії найман-

ців були ще одним інструментом для захисту їхніх інтересів. У такій ситуації олігархи могли бути менш залежними від волі решти населення, оскільки їм не потрібна була широка підтримка серед населення для ведення війн. Наприклад, ремісники, наймані робітники та навіть частина торговців не підтримували воєн, які вели флорентійські олігархи на початку XV ст. проти сусідніх міст-держав [4, с. 11]. Однак олігархи могли ігнорувати такі настрої, оскільки мали контроль над ресурсами держави для фінансування військових кампаній за допомогою найманих армій навіть без широкої підтримки такої політики серед решти громадян.

Унікальна особливість олігархічних режимів у торгових республіках полягала у формальному наданні привілеїв і можливості впливати на політику держави через республіканські інститути цілим прошарком населення. Не окремі особи, а цілі родини, які були по суті великими кланами, визначали політику держави. Деякі сучасні дослідники стверджують, що привілейована частина населення Флоренції становила близько 30% від усього населення міста-держави [4, с. 7]. Тому формально помітна частина населення мала можливість претендувати на державні посади та впливати на державну політику, але прийняття рішень відбувалося у доволі обмеженому колі та зовсім не прозоро [7].

Доступ до привілейованих груп був серйозно обмежений спочатку у Венеції, а потім у Флоренції та інших італійських містах-державах протягом XIV ст. Обмежена чисельність привілейованих груп населення унеможливила вербування солдатів із цих груп для створення великих збройних сил. Більше того, члени привілейованих сімей не мали стимулу обирати ризиковану військову службу для своєї кар'єри, адже мали ексклюзивний доступ до державних посад [4, с. 20]. Таким чином, ідея залучення найманців для військових кампаній виявилася єдиним прийнятним варіантом для заможних родин, які правили італійськими містами-державами в епоху Відродження.

Зазвичай армії найманців були порівняно невеликими, оскільки лише важка кіннота розглядалася як основна бойова сила. За таких обставин лише заможні найманці могли утримувати коней, обладунки та слуг для участі в бойових діях [1]. Висока вартість зброї, обладунків, коней і спорядження також стимулювала найманців прагнути брати участь лише у тривалих військових кампаніях із безліччю маневрів, але без великих битв і

значних жертв. Їх не цікавили криваві битви, які могли призвести до втрати не тільки дорогого майна, але й життя та здоров'я учасників з обох сторін. Такий обмежений характер бойових дій між професіоналами також мінімізував можливість для успішної участі звичайних громадян у війнах між італійськими містами-державами.

Поразка флорентійської міліції та занепад Флорентійської республіки загалом на початку XVI ст. у протистоянні з набагато потужнішими державами відбулася і через значні зміни у тактиці та стратегії ведення війни. Більше того, ці зміни відбулися в той момент, коли різко зросла роль великих армій, а роль укріплень тимчасово знизилася через прогрес у виготовленні та застосуванні артилерійських гармат. У цей період загопи найманців були доволі ненадійним інструментом ведення війн, оскільки керівники найманців не були зобов'язані залишатися лояльними до одного наймача до кінця кар'єри. Проте країни, що зуміли стати на шлях побудови основних інституцій фіскально-воєнних держав у вигляді бюрократичного апарату й ефективної системи збору податків, отримали можливість набирати солдатів на більш тривалий період. Пожвавлення економіки у багатьох частинах Європи наприкінці XV й у XVI ст. також дало можливість збирати більше податків [5, с. 22–28]. Італійські міста-держави та князі почали наймати кондотьєрів на тривалий період ще наприкінці XV ст., але фінансові та людські ресурси великих європейських і малих італійських держав були неспіврозмірними [3]. Зрештою, армії найманців, що набиралися на службу лише на період ведення бойових дій, поступилися професійним арміям у XVI–XVII ст., які мали постійний склад і структуру навіть

у мирний період. У цій ситуації війни в північній Італії в першій половині XVI ст. виявили непридатність ідей Мак'явеллі щодо створення збройних сил виключно за рахунок громадян-солдатів, оскільки армії найманців, набрані великими державами, виявилися значно потужнішими та більш придатними для умов, що існували в південній Європі в той період.

Висновки. Таким чином, ідея міліції, заснована на давньоримських республіканських ідеалах та обов'язковій військовій службі для громадян, виявилася нежиттєздатною в Італії на початку XVI ст. Вторгнення Франції до Італії призвело до початку періоду суцільних війн і конфліктів на більш ніж пів століття. Найкращі підрозділи найманців із різних куточків Європи потрапили до Італії у складі армій Франції, Іспанії та Священної Римської імперії, і флорентійська міліція мала бути здатною протистояти цим військовим контингентам. Зрештою, Флоренція та флорентійська міліція виявилися неспроможними суперничати з великими державами, що мали набагато більш боєздатні та професійні збройні сили, які склалися з найманих солдатів і командирів. Це дослідження витоків ідеї обов'язкової військової служби в ранньомодерній Європі продемонструвало, що ідея обов'язкової військової служби з'явилася ще в італійських містах-штатах в епоху Відродження і була реалізована у Флоренції на початку XVI ст., але міліція Мак'явеллі виявилася недостатньо ефективною для протистояння великим найманим арміям. Економічні умови, політична ситуація та структура суспільства в італійських містах-державах були непридатними для формування міліцій шляхом примусового призову громадян цих держав.

Список літератури:

1. Alesina, A., Bryony, R., and Riboni, A. Nation-Building, Nationalism, and Wars. *NBER Working Paper*. № w23435. 2017. P. 1–37.
2. Bayley, C.C. *War and Society in Renaissance Florence: The De Militia of Leonardo Bruni*. Toronto : University of Toronto Press, 1961. 440 p.
3. Cuneo, P.F. *Artful Armies, Beautiful Battles: Art and Warfare in Early Modern Europe*. Leiden : Brill, 2001. 226 p.
4. Field, A. *The Intellectual Struggle for Florence: Humanists and the Beginnings of the Medici Regime, 1420–1440*. Oxford : Oxford University Press, 2017. 400 p.
5. Glete J. *War and the State in Early Modern Europe: Spain, the Dutch Republic and Sweden as Fiscal-Military States, 1500–1660*. London : Routledge, 2002. 228 p.
6. Gunn, S., Grummitt, D., Cools, H. *War and the State in Early Modern Europe: Widening the Debate*. *War in History*. 2008. Vol. 15. № 4. P. 371–388.
7. Hankins, J. The “Baron Thesis” after Forty Years and Some Recent Studies of Leonardo Bruni. *Journal of the History of Ideas*. 1995. Vol. 56. № 2. P. 309–338.
8. Hörnqvist, M., *Perché Non Si Usa Allegare I Romani: Machiavelli and the Florentine Militia of 1506*. *Renaissance Quarterly*. 2002. Vol. 55. № 1. P. 148–191.

9. Ianziti G. *Writing History in Renaissance Italy: Leonardo Bruni and the Uses of the Past*. Cambridge : Harvard University Press, 2012. 432 p.
10. Machiavelli, N., and Christopher L. *Art of War*. Chicago, IL : University of Chicago Press, 2005. 310 p.
11. Pocock, J., Greville A., Whatmore R. *The Machiavellian Moment: Florentine Political Thought and the Atlantic Republican Tradition*. Princeton, NJ : Princeton University Press, 2016. 640 p.
12. Puga, D., and Treffer D. *International Trade and Institutional Change: Medieval Venices Response to Globalization*. *National Bureau of Economic Research*. 2012. P. 1–40.

Senchenko A.P. THE ORIGINS OF THE IDEA OF CONSCRIPTION AS A MAJOR CIVIC VIRTUE IN RENAISSANCE ITALY

The purpose of this article is to consider the emergence of the idea of military conscription as a major civic virtue in Italian Renaissance cities and to explain the failure of the attempt to implement the idea in the form of a Machiavelli militia project in Florence in the early 16th century. The paper summarizes the main stages of development of the idea of universal military service in Italy in the time of the Renaissance. The study of the origins of the idea of compulsory military service in Europe might assist to understand better why it was originated in Italian cities-states during the Renaissance, but was not implemented during that period. Eventually, it has been successfully embodied only in late 18th century's France and early 19th century's Prussia. This article also deals with the results of recent research in military and urban history of the Renaissance and early modern Europe, as well as the sociological studies on the processes of state-building of the first states that created regular armies. In addition, the author of this article suggests the explanation of the reasons for the failure of the attempt to create armed forces based on a civilian duty in Florence. Such attempt was a unique phenomenon in Europe in the early 16th century, a time of innovations in the military. The regular mercenary armies proved to be the most effective type of armed forces for early modern Europe, however, other models of military manning, including the conscription as a civic duty, were also known and even tested during this period. Therefore, the article demonstrates how the idea of an army based on the military service of citizens – that derived from the ancient Roman ideal of citizenship – emerged in northern Italy at the beginning of the 16th century, despite the dominating model of the regular mercenary army in that period.

Key words: *conscription, militia, fiscal-military state, regular army, Florence.*

Сєкунова Ю.В.

Національний університет біоресурсів та природокористування України

Іщук І.А.

Національний університет біоресурсів та природокористування України

УКРАЇНА ТА ІТАЛІЯ – СУБ'ЄКТИ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА: ХАРАКТЕРНІ ОСОБЛИВОСТІ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

Головні аспекти сучасних міжнародних політичних відносин розкривають сутність світового політичного процесу, який відображає політичну реальність, але в різних аспектах. Саме тоді, коли йдеться про міжнародні політичні відносини, акцент робиться на суб'єктах цих відносин – державах, міжнародних організаціях, міжнародних рухах. Авторами розглядаються суб'єкти міжнародного права Україна та Республіка Італія, їхні політичні, економічні, культурно-історичні взаємовідносини. Йдеться про світовий політичний процес, мається на увазі функціональний аспект міжнародних відносин, дії цих суб'єктів на міжнародній арені. У роботі визначено, що україно-італійські відносини мають давню традицію, яка засвідчує їхню важливість як для розвитку двох країн, так і для загальноєвропейського історичного процесу. Україна сьогодні стає повноправним суб'єктом міжнародного права і відіграє важливу роль як у європейському просторі, так і для україно-італійських взаємовигідних відносин. У статті досліджено, що, інтегруючись до загальноєвропейського простору, Україна не може не взаємодіяти з однією із високорозвинених держав – Республікою Італія, яка б мала не лише самодостатнє значення як провідний партнер у галузі торгівлі, науки, техніки і культурних зв'язків, а і, в ідеалі, мала б представляти і захищати українські інтереси у європейських інтеграційних структурах. Сучасні україно-італійські міжнародні відносини – це двосторонні відносини між Україною та Італією у галузі політики, економіки, освіти, науки, культури, це взаємовигідні та взаємодоповнюючі відносини. У роботі досліджено головні аспекти співпраці цих європейських держав. Італія є членом Євросоюзу, а Україна тільки прагне та євроінтегрується, запозичуючи досвід європейських держав. Із визнанням Італійською Республікою України як повноправного суб'єкта міжнародних відносин склалося дружнє співробітництво, яке протягом 1991–2006 рр. характеризувалося створенням цілісної системи двосторонніх відносин між державами, яке не мало відчутних розбіжностей і спірних питань.

Ключові слова: Україна, Італія, міжнародні відносини, культурний розвиток, дипломатичні відносини.

Україно-італійські відносини мають давню традицію, яка засвідчує їхню важливість як для розвитку двох країн, так і для загальноєвропейського історичного процесу. Україна сьогодні стає повноправним суб'єктом міжнародного права і відіграє важливу роль як у європейському просторі, так і для україно-італійських взаємовигідних відносин.

Ці зв'язки сягають ще часів Київської Русі. Впродовж тисячоліть відносини між державами змінювалися, розвивалися, набували нового значення. Відсутність спільних кордонів між Україною та Італією не завадила їм зміцнювати свої міждержавні відносини та співпрацю.

Західні країни займають чільне місце у сучасній міжнародній системі. Саме тому для Укра-

їни встановлення з ними відносин політичного партнерства, взаємовигідної економічної співпраці, широких культурних, наукових, гуманітарних зв'язків стало визначальною рисою зовнішньої політики. Така співпраця стала підґрунтям для розширення участі України в європейських структурах та інтеграції її господарства до загальноєвропейського економічного простору [5]. Італія, безумовно, належить до великих і високорозвинених держав, що заклали підвалини європейської цивілізації. Для України вона не лише має самодостатнє значення як провідний партнер у галузі торгівлі, науково-технічних і культурних зв'язків, а й мала б стати виразником українських інтересів у європейських інтеграційних структурах.

28 грудня 1991 р. Італія визнала незалежність України та 29 січня 1992 р. між державами було встановлено дипломатичні відносини [4]. Посольство Італійської Республіки в Україні було відкрито в березні 1992 р. Станом на серпень 2013 р. існує 32 документи, які регулюють відносини між двома країнами. Важливим документом є «Договір про дружбу і співпрацю між Україною та Італією». Італійська Республіка й Україна надалі є «Високими Договірними Сторонами», бажають зміцнювати дружбу і надалі продовжувати співробітництво у галузях політики, економіки та культури.

Після набуття Україною статусу незалежності україно-італійські дипломатичні відносини вийшли на новий рівень. Відсутність розбіжностей і спірних питань сприяла розвитку міждержавної співпраці. Саме це посприяло початку україно-італійських дипломатичних відносин 1990-х рр. – на початку XXI ст. Важливим є аналіз міждержавного співробітництва двох держав на тлі європейської інтеграції. Зважаючи на важливе місце Італійської Республіки у Європейському Союзі та НАТО, це є вагомим чинником реалізації європейського напрямку зовнішньої політики України. Почнемо з того, що Україна покладалася на підтримку з боку Італії у різних фінансових питаннях. Нашій державі було надано фінансову допомогу країнами «Великої сімки» за сприяння Італії. Італія доклала значних зусиль, щоб переконати представників інших держав-учасниць у необхідності підтримки євроінтеграційних прагнень України. Європейський Союз офіційно визнав Україну як державу, яка може стати повноправним членом Ради Європи (далі – РЄ). Цього ж року представники РЄ проголосували за входження України до цієї організації. Дослідження доводить, що незалежній Україні неодноразово надавалася підтримка, зокрема, Італійська Республіка сприяє співробітництву нашої країни з Європейським Союзом. Дипломатичні представництва України в Італійській Республіці відкриті у Римі, Неаполі, Мілані. Почесні консульства України діють у містах Барі, Реджіо Калабрія, Флоренція, Генуя, Падуя.

02 травня 1995 р. до Італійської Республіки прибув другий Президент України Л. Кучма. Тоді у Римі було підписано базовий «Договір про дружбу і співробітництво», згідно з яким була заснована україно-італійська рада з фінансового, економічного та промислового співробітництва. Саме це створило чудові умови для подальшого укріплення двосторонніх відносин. У 1996 р.

Президент Італії О. Скальфаро прибув до Києва. Також базу договірно-правових відносин поповнила Конвенція про уникнення подвійного оподаткування доходів і капіталу та виявлення ухилень від сплати податків, домовленостями про співробітництво в космічній, машинобудівній та енергетичній галузях. За часів головування Італії у 2003 р. розвивались україно-італійські відносини. Саме у цей період Євросоюз надав Україні статус сусіда і схвалив план «Ширша Європа», який має відновити відносини зі всіма державами-сусідами.

21 травня 1996 р. в Римі Міністр закордонних справ України Г. Удовенко зустрівся з «трійкою міністрів» закордонних справ країн Європейського Союзу: Італії, Іспанії та Ірландії. Вперше в історії європейської дипломатії «трійка міністрів» виступила із заявою ЄС щодо України, де було підтверджено значення незалежності та територіальної цілісності України як ключової складової частини безпеки в Європі. Італійська сторона керувала переговорним процесом у Римі між «трійкою міністрів» закордонних справ ЄС і українською делегацією. Виходячи з цього ми можемо зробити висновок, що Італія була одним із найголовніших партнерів нашої держави на шляху до євроінтеграції. У 1996 р. у Відні відбулося чергове засідання Міністрів закордонних справ держав – учасниць Центральноевропейської ініціативи (далі – ЦЕІ), у ході якого відбувся урочистий вступ України до складу ЦЕІ.

Протягом останніх років Італія є одним із найважливіших партнерів України у сфері торговельно-економічного співробітництва серед країн Західної Європи та світу, і саме у зовнішньоекономічних зв'язках є найактивнішим партнером. Вона входить до п'ятірки товарообігу за його обсягами. Сьогодні Україна постачає в Італію великий обсяг агропродукції і тому тримає перше місце у постачанні соняшників і кукурудзи. За підрахунками, 2016 р. товарообіг у сегменті агропродукції між країнами перевищив 770 млн дол. А за одинадцять місяців 2017 р. обсяг експорту в Італію зріс до 797,1 млн дол. США. В українському експорті найважливіше місце займає сировина, а в імпорті – промислова продукція. Головний експорт в Італію складає продукція харчової промисловості – мінеральні продукти, продукти рослинного походження, шкіряна сировина, текстиль і текстильні вироби, товари широкого вжитку. Тривале партнерство Італії з Україною в торговельній сфері, міцні господарські зв'язки гарно вплинули на двосторонній обіг і його наповнення.

У майбутньому стабільність основних позицій гарантує зростання двосторонньої торгівлі між нашими державами. Україна як торговельний партнер Італії бере на себе відповідальність за підтримку серед італійської ділової спільноти позитивного іміджу держави зі стабільними умовами господарювання, що, безумовно, сприятиме розширенню двосторонніх торговельно-економічних зв'язків і забезпечуватиме стабільність у перспективі.

Сталі господарські та торговельні зв'язки залишили певний відбиток як у структурі двостороннього товарообігу, так і у його наповненні. Якщо ми будемо робити аналіз експортно-імпорتنих шляхів між двома державами, то зможемо побачити, що, як і кожного року, велику частку товарних потоків складають ті самі продукти. Зростання двосторонньої торгівлі між нашими країнами зараз і в майбутньому гарантує саме така стабільність основних позицій структури двосторонньої торгівлі. Перспективи для України у цих відносинах полягають у запозиченні передових технологій, залученні італійських інвестицій та обміні підприємницьким досвідом.

Банківська сфера, металургія та машинобудування, суднобудування, цивільне та промислове будівництво, телекомунікації, агропромисловий комплекс, деревообробка та виробництво меблів, легка промисловість, виробництво будівельних матеріалів, природні ресурси, транспортування енергоносіїв викликають велику взаємну зацікавленість в українських та італійських підприємств. Італійські підприємці не поспішають приймати рішення щодо інвестування в економіку України, тому наявний потенціал двох держав не відповідає обсягам україно-італійського інвестиційного співробітництва. Шлях до збільшення припливу італійських інвестицій в українську економіку повинен полягати, передусім, у перенесенні італійськими компаніями виробничої діяльності в Україну, особливо за рахунок реалізації масштабних інвестиційних та індустріальних проектів, які могли б стати важливими «індикаторами» нового рівня співробітництва та «локомотивами» у створенні італійських промислових округів в Україні (на зразок італійських промислових районів – «кластерів» у Румунії) [3].

Інвестори Італії проявляють велику зацікавленість у можливих інвестиціях у сільське господарство України. Щоразу надходять запити стосовно бажання вкладати фінанси в оренду землі та вирощування сільськогосподарських культур. Важливим є будівництво центрів переробки та

транспортування сировини з метою розширення торговельного співробітництва між Україною та Італією, а саме збільшення експорту сировини та послуг підприємства, зокрема закріплення тенденцій двосторонньої торгівлі.

Сьогодні важливим є розвиток комплексу, який безпосередньо буде спрямований на розширення українського експорту в Італію, нарощення товарообігу розвитку галузевого і регіонального співробітництва. Торговельно-економічні відносини між Україною та Італією не можуть розвиватися і вдосконалюватися без залучення коопераційних та інвестиційних проектів співробітництва до їх структури. Їх включення дозволить закріпити співпрацю між двома країнами на тривалій період. Також це сприятиме розвитку стратегічної галузі промисловості України, залученню новітніх італійських технологій до процесів модернізації українських підприємств.

Спостерігається динамічний розвиток культурної сфери. Торгово-Промисловою Палатою Італії в Україні були започатковані «Дні Італії» у 2012 р. Цей захід поступово набув традиційного характеру, і відтоді його організують щорічно. Також у 2012 р. у Львові та Києві пройшли виставки картин італійських сучасних художників. Масштабна виставка «Усього найкращого, що є в Італії» відбулася у Києві у 2013 р. під час проведення «Днів Італії в Україні». Пізніше цей захід отримав своє продовження. Найкращі дегустації та навчальні семінари для представників готелів і мереж ресторанів були проведені в Україні виробниками італійських продуктів.

Забезпечення сприяння при підготовці мистецьких і наукових заходів, долучення до організації та проведення спільних двосторонніх проектів, поширення знань про українську історико-культурну спадщину, популяризація пам'яток української культури є одними з головних завдань. Щодо культурного сфери, то основною метою є забезпечення якісного представлення української художньо-мистецької спадщини та традицій у культурному просторі Італії на високому рівні. Саме ця спільна співпраця допоможе закласти міцний фундамент для розвитку гуманітарного співробітництва і реалізації проектів.

Урочисту виставку дитячих робіт «Моя Україна – Ucraina Mia» було організовано в Римі у 2018 р. Потім ця ж виставка була представлена у різних туристичних містах Італії. Була проведена велика кількість заходів, у т. ч. і три презентації талановитих сучасних українських митців. Також згадувалися події на Донбасі у фотовис-

тавці «Забута війна». Інсталяції зі всього європейського простору були присвячені Голодомору 1932–1933 рр. Покази українських фільмів «Міф», «Кіборги» та канадського фільму «Гірки жнива». Відповідна підтримка надавалася під час гастролей Одеського національного театру опери та балету й Одеського філармонійного оркестру. Італійські школярі мали змогу долучитися до конкурсу відео-робіт про Україну. Для україно-італійської гуманітарної взаємодії однією з найважливіших сфер є лікування онкохворих українських дітей в Італії. Меморандум про наміри щодо співпраці між Міністерствами охорони здоров'я України та Італії у сфері дитячої онкогематології вплинув на зміцнення та покращення співробітництва у цій сфері.

За підтримки української громади та Посольства України в Італії було проведено ряд культурних заходів в Італії. Так, пройшло декілька фестивалів української культури у різних містах цієї держави, в т. ч. Великодній фестиваль із майстер-класами з виготовлення різних видів писанок, літній дитячий табір, презентації книг українських авторів і виступи українських музичних колективів. На площах головних міст Італії українці часто проводять різні демонстрації, акції протесту та флешмоби, культурні заходи та благодійні ярмарки, які спрямовані на привернення до себе уваги італійського суспільства до ситуації в Україні. Проводиться збір і відправлення гуманітарної допомоги та пожертв для дітей-сиріт, важкохворих, а також українських військових.

Не менш важливе місце посідають у культурній сфері літературні зв'язки, що займають важливу сторінку в історії не лише україно-західно-європейських, а і світових культурних взаємин. Між італійською літературою як однією з найстаріших літератур романського регіону, що активно впливала на культурний розвиток всієї Європи, й українською літературою, котра належала до найрозвинутіших літератур слов'янського світу, поступово встановлювалися і згодом еволюціонували контакти, що ввійшли у процес розвитку обох культур і збагатили його. Літературні й культурні зв'язки України з державами Західної Європи, зокрема Італією, з'явилися внаслідок дипломатичних, релігійних, торговельних контактів. Італійсько-українські літературні зв'язки започатковані мемуарами італійських та українських мандрівників, дипломатів, ченців, а також різноманітними історичними документами й матеріалами – хроніками. Поява їх зумовлена міжнародними політичними, дипломатичними

й торговельними відносинами Київської Русі з країнами Європи і Сходу, а згодом – історичними контактами України з державами європейського регіону [1].

Підсумовуючи, можна зробити такі висновки:

– Протягом 1990-х рр. Україна та Республіка Італія, попри значні проблеми внутрішньополітичного й економічного характеру, активно розвивали дипломатичні контакти під цілеспрямованим керівництвом відповідних державних органів, на основі яких було закладено фундамент ефективної договірно-правової бази міждержавних відносин, що надалі стало стимулом розвитку цих взаємин в усіх сферах: політичній, торговельно-економічній і культурно-гуманітарній.

– Зважаючи на прагнення України до євроінтеграції, Італія активно підтримувала Україну в провідних європейських структурах, таких як Європейський Союз, Рада Європи та ЦЄІ.

– Починаючи з 1992 р., Україна та Італійська Республіка збільшували темпи й обсяги співробітництва в економічній сфері, сформували ефективну договірно-правову базу економічного співробітництва. 1995 р. Італійська Республіка вийшла на 2 місце за загальними показниками обсягів товарообігу з Україною і зберігала цю позицію до 2006 р., продовжуючи збільшувати постачання. Основними напрямками україно-італійської економічної співпраці були інвестиційне та торговельно-економічне співробітництво.

– Починаючи з 1991–2006 рр., держави почали встановлювати культурно-гуманітарні взаємовідносини.

– Україна та Італія налагодили міцні міждержавні культурно-гуманітарні відносини. Їх розвиток сприяє поверненню української культури до традицій родини європейських народів. Саме культурні відносини розвиваються з найбільшим урахуванням історичного досвіду й охоплюють різноманітні напрями наукових, освітніх, мистецьких та інших відносин. Одним зі складних питань залишається трудова міграція як одна з найгостріших проблем Європейського співтовариства. Українська діаспора в Італії є однією з найчисленніших порівняно з іншими європейськими державами (за офіційними даними, на початку 2006 р. в Італії проживало 117 тис. українців, а за неофіційними – їх більше 800 тис.).

– Із визнанням Італійською Республікою України як повноправного суб'єкта міжнародних відносин склалося дружнє співробітництво, яке протягом 1991–2006 рр. характеризувалося створенням цілісної системи двосторонніх

відносин між державами, яке не мало відчутних розбіжностей і спірних питань. Особливістю розвитку українсько-італійських відносин у зазначе-

ний період було зміцнення та поглиблення дружніх відносин між країнами, широке економічне і культурне співробітництво.

Список літератури:

1. Пахльовська О.Є.-Я. Українсько-італійські літературні зв'язки XV–XX ст. : монографія / відп. ред. І.О. Дзевєрін ; АН УРСР, Ін-т л-ри ім. Т.Г. Шевченка. Київ : Наук. думка, 1990. 215 с.
2. Курочкін Л. Італія і Україна – Взаємний інтерес. *Посередник*. 31 травня 1999 р. С. 9.
3. Спільна заява з питань економічних відносин між Урядом України і Урядом Італійської республіки. *Зібрання чинних міжнародних договорів України. Офіційне видання* / за ред. А.М. Зленка. Т. II. Кн. 1. Київ, 2002. С. 332–334.
4. Італія. *Українська мала енциклопедія* : 16 кн.; у 8 т. / Є. Онацький. Накладом Адміністрації УАПЦ в Аргентині. Буенос-Айрес, 1959. Т. 2, кн. 4. С. 559–561.
5. Чекаленко Л.Д. Зовнішня політика України : підручник. Київ : Либідь, 2006. 712 с.

Siekunova Yu.V., Ischuk I.A. UKRAINE AND ITALY – OBJECTIVES OF INTERNATIONAL LAW: CHARACTERISTIC FEATURES OF INTERNATIONAL RELATIONS

The main aspects of contemporary international political relations reveal the essence of the world political process, which reflects political reality, but in different aspects. Exactly when it comes to international political relations, the focus is on the subjects of these relations – states, international organizations, international movements. In this case, the authors consider subjects of international law Ukraine and the Republic of Italy, their political, economic, cultural and historical relations. It is a world political process, it means the functional aspect of international relations, the actions of these actors in the international arena. The paper identifies that Ukrainian-Italian relations have a long tradition, which attests to their importance both for the development of the two countries and for the pan-European historical process. Ukraine is now a fully-fledged subject of international law and has long played an important role, both in the European space and in Ukraine-Italy mutually beneficial relations. The article explores that, integrating into the European space, Ukraine cannot but interact with one of the highly developed countries of the Republic of Italy, which would be not only self-sufficient as a leading partner in the field of trade, science, technology and cultural relations, but also ideally, should represent and protect Ukrainian interests in European integration structures. Modern Ukrainian-Italian international relations are bilateral relations between Ukraine and Italy in the fields of politics, economy, education, science, culture, they are mutually beneficial and complementary relations. The main aspects of cooperation of these European states are investigated in the paper: Italy is a member of the European Union, and Ukraine is only striving and integrating Europe, borrowing from the experience of European countries. With the recognition of the Italian Republic of Ukraine as a full-fledged subject of international relations, friendly cooperation was formed, which during 1991–2006 was characterized by the creation of a coherent system of bilateral relations between the states, which did not have any significant differences and controversial issues.

Key words: *Ukraine, Italy, international relations, cultural development, diplomatic relations.*

Сєкунова Ю.В.

Національний університет біоресурсів і природокористування України

Савицька А.А.

Національний університет біоресурсів і природокористування України

МІЖНАРОДНА ПОЛІТИКА УКРАЇНИ З БІЛОРУССІЮ: ІСТОРІЯ ТА ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ

У цій статті у хронологічному порядку розглянуті українсько-білоруські відносини – один із провідних векторів зовнішньої політики України як у минулому, так і сьогодні. Проаналізована спільна історія та визначене місце наших давніх пращурів у складі таких різноманітних політичних організмів, як Київська Русь, Велике Князівство Литовське, Річ Посполита, Російська імперія та Союз Радянських Соціалістичних Республік. Описане підґрунтя виникнення та спростована радянська ідея про єдність трьох братерських східнослов'янських народів: українців, білорусів і росіян. Висвітлене питання спільних українсько-білоруських заходів щодо ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській атомній електростанції у 1986 р. Послідовно розкрита проблематика відносин України та Білорусі у пострадянський період, а саме окреслено такі аспекти: договірно-правову базу, що налічує понад 200 різноманітних міжнародно-правових угод; розвиток політичних зв'язків на рівні керівників держав, встановлення дипломатичних зносин, розвиток процесу демаркації кордонів. Автори зацентрували увагу на сучасному періоді, аналізуючи його крізь призму відносин Білорусі та України із Європейським Союзом і Російською Федерацією, і дійшли висновку про те, що білоруська сторона орієнтована на Росію через чисельні правові та юридичні зобов'язання, тоді як Україна рухається у напрямку євроінтеграції, але це не означає, що шляхи цих держав розійшлися: нині Білорусь є важливим зовнішньополітичним партнером України, який, на думку авторів, вимушений проводити свою політику у проросійському напрямі, та є головним посередником у сфері намагань урегулювати російсько-український військовий конфлікт на Донбасі, адже Мінськ надає можливість організувати на своїй території майданчик для переговорів. До того ж, ця арбітражна роль Білорусі гарантує її нейтральність, що є надважливим для сучасної політичної ситуації, коли прояви російської агресії загрожують суверенітету України. Запропоновано шляхи для більш ретельної та продуктивної українсько-білоруської міжнародної співпраці.

Ключові слова: Україна, Білорусь, «братній народ», аварія на ЧАЕС, демаркація кордонів, Павло Гриб, авторитаризм, Мінський процес.

Постановка проблеми. Українсько-білоруські відносини – це доволі складне та дискусійне питання, що є особливо животрепетним впродовж декількох останніх років, оскільки має багато підводних каменів. Анексія Криму Російською Федерацією та збройна агресія на сході України є тими факторами, що доводять безумовну актуальність розгляду питання міжнародної політики з Білоруссю, адже саме ця держава виступає третьою стороною для регуляції українсько-російського конфлікту.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематиці україно-білоруських відносин присвячено ліву частку наукових публікацій у радянський і сучасний період, адже ця тема не тільки не втрачає своєї актуальності, а ще й стає більш нагальною. Серед сучасників варто виді-

лити публікації П. Клімкіна [1] й О. Бетлій [5]. Недостатньо висвітленою можна вважати галузь прогнозування та розробки шляхів для укріплення дружніх відносин між Україною та Білоруссю.

Постановка завдання. Проблематика, висвітлена у цій роботі, має на меті дослідження зовнішньополітичного клімату між Україною та Білоруссю на різних історичних етапах і підвищення рівня ерудиції й політичної свідомості у сфері україно-білоруських двосторонніх відносин.

Виклад основного матеріалу дослідження. Україна та Білорусь – геополітичні сусіди, історія яких здавна будувалася пліч-о-пліч. Вважається, що білорусько-українські пращури становили етнонаціональну більшість населення Київської Русі. Згодом українські та білоруські землі опинилися у складі Великого Князівства

Литовського – це аж 90% всієї території цього державного утворення. Потім Люблінська унія об'єднала нас із Польським Королівством у Республіку Обох Націй. Цей етап особливо значущий насамперед реінтеграцією українців і білорусів у західний цивілізаційний простір, а саме тим, що наші міста одержали Магдебурзьке право. Навіть можна казати про те, що Україна та Білорусь вже фактично створювали одну соціокультурну ідентичність попри очевидні етнонаціональні розбіжності. Безумовно важливою історичною постаттю, яка яскраво ілюструє зв'язок між нашими народами, вважається гетьман Пилип Орлик – уродженець Білорусі й автор першої Конституції України. На наступних сторінках історії ми потрапляємо до Російської імперії, а після провальних потуг здобути незалежність – до СРСР [1].

Важливо зазначити, що саме на цьому історичному етапі, а особливо після Другої світової війни, яскраво простежується насадження ідеї про три братерські східнослов'янські народи: буцімто українці, білоруси та росіяни – один народ, одна сім'я, де старшим братом є Росія. Спільні риси, які ніби «зближують» українців, росіян і білорусів, мають швидше поверхневий характер і не мають істотного історичного підґрунтя. З кінця XVIII ст. імперський уряд інтенсивно використовував «слов'янську» і «християнську» концепції з метою внутрішнього консолідування населення та заради реалізації зовнішньополітичних мілітаристських цілей. Ідея була в тому, щоб створити на українській, білоруській і російській основі «неподільний народ» з єдиною мовою, культурою та релігією. Саме так і реанімували ідею «єднання» етносів, сформовану ще в Руський період. Ця ж традиція (у допрацьованому варіанті) відновилася в радянські часи та дістала назву «Русского мира». Але приблизно таку ж «єдність», зумовлену знаходженням в одному державному організмі, можна приписати українцям і білорусам із поляками, бо ці етноси були у складі Речі Посполитої практично стільки, скільки й у складі Російської імперії. Також цікаво, що оспівувана політиками й поетами трійка слов'янських народів-братів була побудована так, що російська нація була пріоритетною, тобто передбачався процес асиміляції українців і білорусів із росіянами, а не створення якогось нового народу. У такій ситуації зміцнення прямих україно-білоруських відносин без російського втручання взагалі не передбачалося.

Рухаючись за хронологією, бачимо подію, яку не можна обійти стороною – аварія на ЧАЕС

1986 р. Саме українські та білоруські території постраждали найбільше, отож і проблема виявилася нагальною для наших країн. Україна та Білорусь ліквідовують наслідки катастрофи на ЧАЕС спільними зусиллями, зокрема організовують співпрацю за японськими проектами «Сакасава – Чорнобиль» і «АЙФІКА». Ця співпраця реалізується на основі угод про партнерство між Міністерствами охорони здоров'я України та Республіки Білорусь [3, с. 216]. Також Україна та Білорусь були учасниками систем ООН, які здійснили понад 230 різних проектів, пов'язаних із проведенням досліджень і відновленням навколишнього середовища внаслідок аварії на ЧАЕС.

Далі – пострадянський період. У 1991 р. в Біловезькій пуці вирішилася доля СРСР: саме Білорусь та Україна донесли новину про розпад Радянського Союзу до Москви. Протягом наступних 28 років нормативно-правова база національного співробітництва між Україною і Республікою Білорусь суттєво примножилася. Основоположні документи, що стали фундаментальними у розвитку взаємин між державами, були підписані вже в 1990-х рр. До них належать, зокрема, Договір про дружбу, добросусідство і співробітництво між Україною і Республікою Білорусь (підписаний 17 липня 1995 р.); Договір про державний кордон між Україною та Республікою Білорусь (1997 р., набув чинності у 2015 р.) і Договір про довгострокове економічне співробітництво між Україною та Республікою Білорусь на 1999–2008 рр. У 2005 р. база українсько-білоруського співробітництва складала вже понад 200 двосторонніх міжнародних договорів та інших міжнародно-правових документів [3, с. 215]. Політичні відносини на рівні керівників держав також розвивалися: робочі поїздки, консультації, зустрічі на самітах і форумах – все це було основою рушійною силою вдосконалення відносин між державами. Міждержавні відносини у сфері дипломатії встановилися 27 січня 1991 р. – відразу ж після створення СНД [3, с. 216]. Наприкінці червня 1992 р. Володимир Желіба (перший посол України в Республіці Білорусь) вручив вірчі грамоти, а 12 жовтня 1993 р. це зробив і посол Білорусі в Україні Віталій Курашик.

Особливої уваги заслуговує ще й тема українсько-білоруського кордону. Правовою основою для регулювання цього питання є два документи: Договір про дружбу, добросусідство і співробітництво між Україною і Республікою Білорусь (1995 р.), у якому обидві сторони «визнають непорушність існуючих між ними державних кордонів і підтверджують, що не мають ніяких територі-

альних претензій одна до одної і не висуватимуть таких претензій у майбутньому» [4]; Договір між Україною і Республікою Білорусь про державний кордон (1997 р.), що того ж року був ратифікований Україною, але через політико-економічні чинники Білорусь утримувалася від обміну ратифікаційними грамотами аж до червня 2013 р. – лише тоді ця угода набрала чинності та розпочався офіційний процес демаркації кордонів.

Щодо аналізу сучасного етапу, то доцільно буде взяти до уваги методи оцінювання політичної ситуації зовнішніх спостерігачів і розглядати україно-білоруське співробітництво крізь призму відносин обох країн із ЄС і Російською Федерацією. Відомо, що українська сторона орієнтована на євроінтеграцію, НАТО та розвиток демократичних інститутів, тоді як Білорусь спрямована на Москву, про що свідчать реальні факти. Як відомо, Республіка Білорусь є одним із членів ЄАЕС, а Договір про створення союзної держави (1999 р.) визначає порядок міждержавних білорусько-російських відносин. На основі цієї угоди офіційний Мінськ на міжнародній арені дотримується «Програми узгоджених дій (з Російською Федерацією) у сфері зовнішньої політики»; активно модернізує двостороннє співробітництво в галузі військового і військово-технічного співробітництва з Російською Федерацією; формує міжрегіонального військового угруповання [5, с. 5]. Ба більше, в березні 2014 р. білоруська делегація проголосувала проти резолюції Генасамблеї ООН щодо територіальної цілісності України, а також проти резолюцій щодо ситуації з правами людини в Криму і ситуації на окупованих територіях України у 2016–2018 р. Ще один кричущий приклад – викрадення українського громадянина Павла Гриба з Гомеля у 2017 р. російськими спецслужбами, що ставить під сумнів безпечність перебування будь-якого українця на території Білорусі.

Також важливо наголосити на тому, що Росія та Білорусь – це країни де-факто авторитарні, що укріплює позиції їхнього співробітництва. Уже більше ніж чверть століття Республіка Білорусь не знає іншого президента, окрім Олександра Лукашенка, політичні партії створені для видимості, незалежна преса відсутня, а опозиція розчавлена. У міру переродження політичного режиму в Росії стало зрозуміло, що ці сусіди дуже схожі за своїм політичним устроєм і ставленням до демократії, щоправда, за частиною радянської та ізоляції від країн Заходу Білорусь дещо обходить Росію. Якщо подивитися на речі, зроблені протягом більш ніж

останніх 25 років, то схоже на те, що російський режим дійсно їх повторює: фактична націоналізація всіх активів, замикання всіх основних фінансово-економічних потоків, консолідація влади, виникнення персоналістського режиму, придушення ЗМІ й опозиції. Щодо становища опозиції, то не можна не навести найактуальніший сьогоднішній приклад – це дострокові білоруські вибори до парламенту, що відбулися 17 листопада 2019 р. Згідно з оприлюдненими результатами, для опозиції не знайдеться місця в оновленому складі парламенту. Організація з безпеки й співробітництва в Європі ці результати не визнала. Незалежна Білорусь провела вже сьомі парламентські вибори, але світ визнав лише одні.

Але чому ж тоді двосторонні відносини між Україною й авторитарною проросійською Білоруссю не характеризуються як однозначно ворожі? Можна припустити, що офіційний Мінськ вимушений дотримуватися вказівок із Москви – це є наслідком ескалації білорусько-російських відносин. Наприклад, 29 березня 2014 р. відбулася зустріч Олександра Лукашенка з виконувачем обов'язків президента України Олександром Турчиновим. Президент Білорусії запевнив, що у жодному разі Україна не буде атакована з території Республіки Білорусь. Водночас він підкреслив, що фактично АР Крим стала частиною російської території; у разі, якщо Білорусь потрапить у становище вимушеного вибору, то рішення буде прийняте на користь Росії з огляду на правові та юридичні зобов'язання [5, с. 10]. Або інший факт, що стосується позиції Білорусії під час голосування за ухвалення резолюції «Територіальна цілісність України». Як зазначають білоруські колеги, Білорусь тоді ще не визначалася як арбітражна сторона щодо вирішення кризової ситуації на Донбасі, а тому в неї не було аргументів, якими можливо було б обґрунтувати Москві, чому вона мала утриматися від голосування. З іншого боку, Білорусь не могла голосувати всупереч рішенням Москви відповідно до домовленостей в рамках Договору про союзню державу. Однак відразу ж після того президент Олександр Лукашенко і Міністерство закордонних справ Білорусії зробили декілька заяв, які суперечили голосуванню на Генеральній Асамблеї [5, с. 11]. Тому політику Мінська найдоцільніше характеризувати як таку, що маневрує між російським і західним векторами розвитку.

Не можна забувати також і про те, що Мінськ досі залишається єдиним справним майданчиком для зустрічей у рамках врегулювання збройного конфлікту на Донбасі. Якщо згадати події 2014 р.

та абсурдну позицію Росії, то, напевно, Мінськ був найоптимальнішим місцем, де реально було організувати круглий стіл. 05 вересня 2014 р. в Мінську відбулося перше засідання Тристоронньої контактної групи ОБСЄ по Україні. Значення Мінська-II, як і мирного процесу загалом, для інтересів України залишаються предметом суперечок, але він, безсумнівно, став центральним чинником її внутрішньої та зовнішньої політики, а також безпекових планів. Білорусь докладє усіх зусиль, аби відіграти в Мінському процесі більш вагому роль, аніж забезпечення учасників кавою і кімнатою для перемовин. На конференції Мінський діалог Трек-II у лютому 2016 р. міністр закордонних справ Білорусі Володимир Макей заявив, що Мінськ готовий взяти на себе повністю логістичний, протокольний і канцелярський супровід діяльності «Тристоронньої контактної групи». Насправді білоруський МЗС вже виконує більшу частину цих функцій. Білоруські колеги вважають, що навіть один цей факт перетворює Білорусь на ключового для Києва партнера, а отже, останній повинен активізувати свою комунікацію та координацію з Мінськом [5, с. 12-13]. Нині Мінськ вважається глухим кутом, і логічним є пошук нових форматів і локацій, але Україні вкрай важливо пам'ятати про те, що Мінський формат посилює здатність Білорусії не брати участі в антиукраїнських чи антизахідних ініціативах, а отже, зміцнює безпеку України.

Висновки. Таким чином, можна зробити висновок, що навіть всупереч абсурдності концепції про три братерські східнослов'янські народи українці та білоруси мають значне історичне підґрунтя та вигідне геополітичне положення для побудови дружніх зовнішньополітичних відносин. На жаль, нинішній стан відносин не можна характеризувати однозначно: вони й теплі, й холодні; й вигідні, й корисливі, адже влада Білорусії приміряє на себе роль вимушеного сателіта Москви з деякими представницькими функціями. На нашу думку, покращення становища можливе за умови реалізації таких пунктів, як:

1. Зміна орієнтації Білорусії на проєвропейську. Ця ідея дещо утопічна, адже Росія має надзвичайно потужні важелі впливу на Білорусь, і Олександр Лукашенко навряд чи змінить свої уста-

лені позиції, тому реалізація такого плану потребує рішучості та проведення дійсно масштабних дій, але у найближчій перспективі – це недопустимість створення Союзної держави, де президентом Білорусії лишиться Олександр Лукашенко, в Росії буде новий президент (за результатами президентських виборів у Росії 2024 р.), а Володимир Путін стане очільником цієї Союзної держави й матиме під власним контролем такі важливі галузі, як оборона, правоохоронна система та зовнішня політика.

2. Усунення недоліків чинного Мінського формату, аби не ставити під сумнів нейтральне позиціонування Білорусії щодо конфлікту. Одним із варіантів може бути спроба розширити нормандський формат.

3. Зміцнення економічно-торгівельних позицій партнерства та недопущення повторення «торговельної війни».

4. Розвиток двосторонніх економічних проєктів для спільного виграшу від співпраці з третіми країнами.

5. Розробка регіональних проєктів у рамках двосторонніх чи багатосторонніх механізмів.

6. Українсько-білоруський кордон, на жаль, характеризується як предмет маніпуляцій і дезінформації з боку окремих політичних діячів не лише України та Білорусії, але і сторонніх держав. Це формує взаємну недовіру між керівниками двох держав і створює основу для спекуляцій у засобах масової інформації. Динаміка збільшення прикордонного моніторингу й активізація демаркаційних робіт вказують на активну колективну роботу з посилення безпеки. Позитивною практикою може стати належний контроль за державним кордоном, але не перетворення його на «залізну завісу» між країнами, що тільки погіршить ситуацію; спільне опрацювання прес-службами прикордонних служб медійних повідомлень і прес-релізів щодо ситуації на прикордонній території, а також прецедентів широкомасштабних правопорушень режиму перетину українсько-білоруського кордону.

7. Поєднання зусиль у забезпеченні взаємної безпеки перебування громадян України чи Білорусії на українській чи білоруській території; в забезпеченні кібербезпеки та протидії дезінформації, протистояння «гібридній війні».

Список літератури:

1. Клімкін П.А. Україна і Білорусь. Логіка історії. Історична правда. 2018. URL: <https://www.istpravda.com.ua/columns/2018/03/25/152224/>.
2. Кралуок П.М. Міф про три «братерські східнослов'янські народи». *Газета «День»* № 31. 2014. URL: https://day.kyiv.ua/uk/article/ukrayina-incognita/mif-pro-tri-braterski-shidnoslovyanski-narodi-prodovzhennya?md_switch_to=main.

3. Чекаленко Л.Д., Федуняк С.Г. Зовнішня політика України (від давніх часів до наших днів) : підручник. Київ : «Видавничий дім «Персонал», 2010. С. 215–216.
4. Договір про дружбу, добросусідство і співробітництво між Україною і Республікою Білорусь : Закон від 16 травня 1997 р. № 267/97-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/en/112_692.
5. Бетлій О.В., Прейгерман Є.Л. аудит зовнішньої політики: Україна – Білорусь : дискус. зап. Київ, 2016. С. 5, 10, 11, 12–13.

Siekunova Yu.V., Savytska A.A. UKRAINE'S INTERNATIONAL POLICY WITH BELARUS: HISTORY AND TRENDS

This article considers relations between Ukraine and Belarus in chronological order. It's one of the leading vectors for Ukraine's foreign policy, both in the past and today. The common history and place of our ancient ancestors in such diverse political organisms as Kievan Rus, Grand Duchy of Lithuania, Polish-Lithuanian Commonwealth, Russian Empire and the Union of Soviet Socialist Republics are analyzed. Was described the basis for the emergence and was finally refuted the Soviet idea of the unity of three fraternal East Slavs: Ukrainians, Byelorussians, and Russians. Was raised the issue of joint Ukrainian-Belarusians actions to eliminate the consequences of the Chernobyl nuclear power plant accident in 1986. Questions of relations between Ukraine and Belarus in the post-Soviet period were consistently revealed, namely the following points are outlined: a contractual and legal basis, which includes more than 200 various international legal agreements; development of political relations at the level of heads of states, establishment of diplomatic relations, development of the process of border demarcation. The author focused on the modern period analyzing it through the lens of relations between Belarus and Ukraine with the European Union and the Russian Federation, and concluded that the Belarusian side is focused on Russia through numerous legal and juristic obligations, while Ukraine is moving towards the direction of European integration, but that does not mean that the paths of these states were diverged: now Belarus is an important foreign partner of Ukraine, which, according to the author's opinion, forced to pursue its policy in the pro-Russian direction, and is the main as a mediator in the sphere of efforts to settle the Russian-Ukrainian military conflict in the Donbas, as Minsk provides an opportunity to organize a negotiating site in its territory. Moreover, this intermediary role of Belarus guarantees its neutrality, which is crucial for the current political situation when the manifestations of Russian aggression threaten the sovereignty of Ukraine. Finally, ways for more thorough and productive Ukrainian-Belarusians international cooperation were proposed.

Key words: Ukraine, Belarus, “fraternal people”, Chernobyl disaster, demarcation of borders, Pavlo Gryb, authoritarianism, Minsk process.

ІСТОРИОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО ТА СПЕЦІАЛЬНІ ІСТОРИЧНІ ДИСЦИПЛІНИ

УДК 930:070 (477) «1985/1991»

DOI <https://doi.org/10.32838/2663-5984/2019/4.27>

Данилевський В.В.

ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»

ОСОБЛИВОСТІ СПАДУ ІДЕОЛОГІЧНОГО ПАФОСУ УКРАЇНСЬКОЇ ЖУРНАЛЬНОЇ ПУБЛІЦИСТИКИ В УМОВАХ ЗРОСТАЮЧОГО ПРОЦЕСУ ДЕМОКРАТИЗАЦІЇ СУСПІЛЬСТВА (1985–1991 РОКИ)

Висвітлено питання трансформації суспільної ідеології засобами публіцистичного жанру на сторінках української журнальної публіцистики в період перебудови (1985–1991 роки). Доводиться, що трансформація української публіцистики в роки перебудови відбувалася у складних суспільно-політичних умовах, коли змінювалися економічна основа, характер соціально-культурного середовища та духовно-психологічна атмосфера суспільства. Констатується, що в зазначений період на передній план виводились матеріали, присвячені оновленню суспільної ідеології та системи цінностей тодішнього радянського суспільства. Констатується, що в розпал перебудови в журнальному середовищі мала місце тенденція до ослаблення цензурного тиску, а згодом і втрачання компартійної монополії, а також стала можливою реалізація громадянських прав і свобод. Актуальні і співзвучні часові публіцистичні матеріали журнальних видань зумовили зростання їхнього тиражу і популярності. Вказується на те, що українські громадсько-політичні та літературно-художні журнали робили вагомий внесок в осмислення широким загалом суспільних процесів і утвердження плюралізму думок. Констатується, що з кінця 1980-х років на сторінках журналів з'являються матеріали релігійної тематики, що говорить про формування в той час нової суспільної ідеології та відхід від комуністичної політики атеїзму. Робиться висновок про те, що на завершальному етапі перебудови гострій критиці піддається існуючий лад і подвійні стандарти панівної ідеології, набувають актуальності публікації, в яких автори виступають за відокремлення та суверенітет України, підтримуються національно-патріотичні вимоги і програми, схвалюються дії політичних сил, які виступають виразниками національної ідеї.

Ключові слова: автор, журнали, ідеологія, перебудова, публікації, публіцистика, редактор, суспільство, читач.

Постановка проблеми. Часом докорінних змін в українській свідомості стала доба перебудови та гласності (1985–1991 рр.), яка стосувалася всіх сфер життя – суспільної свідомості, політики, економіки, культури. Велику роль в цей період в утвердженні засад демократії, формуванні ідеології національного відродження, оновлення суспільства і майбутньої державної незалежності України відіграла вітчизняна журнальна публіцистика.

Проблематика вивчення суто історії української журнальної публіцистики періоду перебудови донедавна фактично залишалася поза увагою дослідників. І лише останнім часом посилилася увага до вивчення та систематизації знань про цю

важливу складову частину духовного життя українського суспільства, усебічного й об'єктивного її осмислення. Одним із напрямів цієї роботи є аналіз особливостей висвітлення питань суспільної ідеології засобами публіцистичного жанру в періодичних журналах доби перебудови.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика функціонування української публіцистики в роки перебудови крізь призму аналізу висвітлення питань суспільної ідеології засобами публіцистичного жанру ще не стала предметом широкого і ґрунтовного історичного дослідження. Окремі аспекти порушеної нами проблеми висвітлювали такі дослідники, як: С. Костилова, Л. Нечипоренко, І. Михайлин, І. Храмцова [1].

Постановка завдання. Мета статті – висвітлення питань суспільної ідеології засобами публіцистичного жанру на сторінках української журнальної публіцистики в період перебудови (1985–1991 рр.).

Виклад основного матеріалу дослідження. У перші роки перебудови та гласності українська літературно-художня та громадсько-політична журнальна періодика ще практично повністю зберігала партійно-радянське ідеологічне забарвлення. Наприклад, журнал «Київ» друкував ще суто ідеологічного характеру статті. Про це говорять самі їхні назви: «Ілліч в Уфі» (П. Шабатин), «XXVII з'їзду КПРС – гідну зустріч. Все в ім'я людини», «Напередодні. Народ і партія єдині!» [2].

Така ж ситуація спостерігалась у перші роки перебудови і в редакційній політиці журналу «Жовтень». Так, дане видання під рубрикою «Червона ватра» продовжувало друкувати матеріали суто компартійної ідеології, про ідеологічну спрямованість яких можна судити навіть із заголовків. Серед них публікації В. Кравченка «За прикладом пролетаріату Росії» [3], О. Ткаченка «Умираю за справу робітничу. До 115-ї річниці від дня народження В.І. Леніна» [4], М. Романченка «Живи Україно, радянська державо» [5] та інші. У розпал перебудови ситуація в редакційній політиці українських журналів почала докорінно змінюватись.

Громадянську позицію журналістського колективу «Вітчизни» і свою особисту наприкінці 1980-х рр. головний редактор часопису сформулював у статті «Прозріння. Роздуми про дамби і реактори, багатство і бідність» так: «Ми прозріли, усвідомивши нарешті, що всі разом ми не «робоча сила», не «трудові ресурси» (по аналогії із природними), не абстрактні, знеособлені «кадри», які нібито вирішують все, а великий європейський народ з тисячолітньою матеріальною і духовною культурою. Сьогодні це, можливо, найголовніші зміни в суспільній свідомості, без яких годі було б сподіватися на успішне розв'язання економічних, соціальних, екологічних, культурних проблем» [6, с. 154].

Як своєрідний звіт-діалог редакційного колективу перед читацькою аудиторією й окреслення найбільш актуальних завдань журналу можна розглядати статтю «Що нам болить?», з якою заступник головного редактора журналу «Київ» О. Васильківський виступив на сторінках журналу, відкриваючи нову рубрику «Досил у номер». Автор зазначає: «Ми виконали більшість своїх зобов'язань перед читачами. До них прийшла після майже півстолітнього забуття «Сонячна

машина» Володимира Винниченка, з'явилася друга частина «Споминів» (рукописна спадщина) Михайла Грушевського, розпочато публікацію фундаментальної праці цього ж автора «Історія України-Русі». Зі сторінок «Києва» повернулися в нашу літературу деякі раніше «заборонені» твори Остапа Вишні, Сжи Єнджеєвича, Валер'яна Підмогильного, Івана Світличного, Євгена Сверстюка, Василя Стуса <...>. Розмаїто, гадаємо, було також представлено й сьогоденній літературний процес. У розділах прози, поезії, публіцистики, критики ми надали місце талановитому доробку відомих майстрів і молодих авторів. Одне слово, більшість зобов'язань із нашого боку виконано».

Продовжуючи діалог із читачами журналу, О. Васильківський разом із ними намагається визначити найболючіші теми часопису: «Що болить нашим читачам? Що їх непокоїть? Хоча б таке: які книжки останніх двох-трьох років глибоко схвалювали читацьку громаду? Здавалося б, жодних обмежень, повна свобода творчості, тож побільше б одкровень у прозі чи поезії. Навіть сплеск публіцистики, що було намітився, влігся. Немає з ким воювати? Нічого відстоювати? Що, потрібен новий Чорнобиль чи новий канал Дунай – Дніпро, аби пера публіцистів стали знову гострими? Документалістика вивчає події півстолітньої давності, тягне на лаву підсудних «великих покійників», переписує історію <...>. Ніби й зрозуміло: хто знає минуле, володіє сьогоденнім і може прогнозувати завтрашній день».

Далі заступник головного редактора, відомий письменник висловлює свої міркування щодо ролі і місця творчої інтелігенції в перебудовних процесах, стверджуючи, що «творча інтелігенція завжди була політизованою. Демократизація і гласність швидко визначили хто є хто. Тут теж свої ліві, праві, центристи, хто очікує, чим усе закінчиться. І як мало тих, хто займається власне творчістю. Невже й справді енергія творення надовго перейшла в іншу якість – мітингову?» [7, с. 3–4].

У розвиток теми участі творчої інтелігенції в суспільно-політичному житті О. Васильківський у наступному номері журналу «Київ» публікує статтю «Чому письменники рвуться до влади», у якій акцентує увагу громадськості на тому, що українські письменники стурбовані долею України, а тому хочуть впливати на поліпшення стану справ через участь у політиці. Він пише: «У письменника є слово, і воно вільне. Незашорене інтересами відомства, громадської організації, вузького кола людей. Діячі культури в союзній Верховній Раді б'ють у чорнобильські дзвони, нагадуючи

про страждання знедолених, а наш землячок, депутат від громадської організації, звинувачує їх, вони, мовляв, нагнітають жахи» [8, с. 3–4].

У висвітленні питань суспільної ідеології на сторінках художньо-літературних і громадсько-політичних журналів ситуація кардинально змінюється лише в 1990 р. – публіцисти виступають за відокремлення та суверенітет України, за єднання з українцями в усьому світі. Автори проголошують національно-патріотичні вимоги і програми, головним змістом яких є політичне самовизначення української нації, висловлюються на підтримку позиції Народного Руху.

У контексті суспільної ідеології принципову оцінку тогочасної суспільно-політичної ситуації на сторінках журналу «Дзвін» дав головний редактор цього часопису Р. Федорів: «Ми розуміємо, що теперішні економічні біди – це не результат перебудови, не вина тих людей, які її починали – у наших бідах винна Система, яка, облудно проголошуючи велику мету на майбутнє, насправді жила одним днем, заповзаючи в борги на багато десятиріч уперед». У своїй публіцистичній статті автор аналізує невтішний стан справ у багатьох сферах суспільного життя, висловлює стурбованість за майбутнє України: «Куди ми йдемо? І як ми прийдемо до економічного та політичного суверенітету? На милицях? Я упевнений, що всесоюзні концерни, які почали виникати і за які вхопилися, мов за рятівну паличку, – це давня співанка центральних відомств на новий лад» [9, с. 67–70].

Головний редактор журналу «Дніпро», відомий поет М. Луків свою громадянську позицію в оцінці суспільно-політичної ситуації в Україні висловив поетичним рядком у своїй поемі «Живемо в епоху потрясінь». У цьому поетичному творі він із гіркою говорить про пережите українським народом – голодомор 1933-го р., сталінські репресії, афганську війну, трагедію Чорнобиля. Публіцистичну оцінку невтішних наслідків перебудови і труднощі сьогодення поет виклав поетичним словом:

Щебече, мов пташа, дитина,

Цвіте і сяє далина.

Але тривожна і сумна

Лежить під небом Україна [10, с. 106–108].

Генератором зміни суспільної ідеології в роки перебудови виступив Народний Рух України як найбільш масова опозиційна організація кінця 80-х рр. ХХ ст. Проте українські журнали певний час мовчали щодо цього. І лише читацька аудиторія спонукала редакції журналів висвітлювати

його діяльність. Зокрема, у листі до редакції журналу «Київ», вміщеному під рубрикою «Про Рух, символіку та інше <...>», робітник із міста Ізюм на Харківщині О. Верещака писав: «Такі видання, як «Київ», «Літературна Україна» несуть у своїх кращих публікаціях справжнє світло. Однак я не розумію, чому журнал мало приділяє уваги прогресивним громадським організаціям. Хотілося б, зокрема, прочитати про Рух» [11, с. 3].

Інший автор – Яр Славутич із Канади, у листі до журналу «Київ» дав таку оцінку Рухові: «Народний Рух охопив усі прошарки населення, українців і неукраїнців, – у цьому проявилась велика мудрість його організаторів! Багато вже зроблено для порятунку української мови та надання їй державного статусу. Є підстави сподіватися, що нарешті затріумфує справедливість – Україна стане рівною серед рівних і вільною серед вільних республік, суверенною державою не лише на папері, а й у реальності. Народний рух України за перебудову – чи не найкраща платформа, на яку спромоглася громадська думка сучасності. Саме тому цей Рух запевняє кожному свободу, стабільність і національне відродження. Українці всього світу, даймо ж йому масову підтримку!» [11, с. 4].

Усе вищезазначене спонукало журнал «Київ», до речі, першим з українських журналів, опублікувати Статут Народного Руху України за перебудову, цим самим заявивши про його підтримку і водночас опозиційність до Компартії. У цьому документі була здійснена реальна спроба сформулювати засади нової, справді державницької ідеології національного відродження і будівництва незалежної української держави [12, с. 81]. У цьому і наступних номерах журнал під рубрикою «Рух» публікував матеріали на злободенні теми суспільного життя. Серед них публікації М. Рябого «Кому потрібна моя голова?» [13], Р. Скалій «Хліб з добавкою» [14, с. 115–119], Ю. Богущого «Хто підніме дзвін?» [15, с. 120–122].

В унісон з активізацією суспільно-політичних процесів, що відзначалися в західних областях України вищою динамічністю, журнал «Жовтень» («Дзвін»), що виходив у Львові, починає публікувати гострі публіцистичні матеріали опозиційної до панівної ідеології тематики. Прикметно, що частина цих матеріалів друкувалася ще під суто радянською рубрикою «Пост імені Ярослава Галана». Так, один з активістів опозиції М. Косів виступив зі статтею «Народному Рухові – рух», у якій зробив спробу роз'яснити програмні ідеї цієї політичної сили, що набирала ваги.

Особливу увагу він акцентував на такому аспекті суспільної ідеології, як інтернаціоналістський характер Руху, підкреслюючи, що «Народний Рух України за перебудову – масова добровільна організація, яка базується на патріотичній ініціативі громадян Української РСР: українців, росіян, євреїв, болгар, греків, угорців, поляків, молдаван, усіх національностей, які живуть на українській землі». Автор наголошував, що «ми всі сини і дочки нашої спільної матері – української землі, її краса і багатство – наше спільне багатство, її болі – наші болі. Усі ми, живущі на Україні, п'ємо одну воду із Дніпра і Дністра, дихаємо одним повітрям степів і Карпат <...> і нам усім мають бути небайдужими питання: що ж робиться на цій землі, хто і як господарює на ній, хто і як розпоряджається багатством її надр?» [16, с. 71, 75].

Далі М. Косів, висловлюючи своє бачення ролі та місця Народного Руху у процесах духовного оновлення українського суспільства, стверджував, що «найактивнішою силою перебудови є усе-таки народ, незалежно від того, чи він заявляє про свою активність у голос, чи прикидається і вдає із себе слухняного та покійного – він, урешті-решт, творець історії і саме від нього залежить: відбудеться перебудова чи ні. Саме тому і потрібен Народний Рух за перебудову, який стане ланкою, що в'яже партію і народ, який буде новою формою єднання між комуністами і безпартійними. Маю на увазі здорові, некорумповані сили партії, а вони є, і їх немало, а не чиновницький, збіюрократілий апарат» [16, с. 79].

Оцінюючи появу на політичній карті України нових партій та їхній внесок у формування суспільної ідеології, В. Драч на сторінках журналу «Вітчизна» висловлює думку про те, що «здавалося б, що така щедра політична мозаїка повністю відповідає інтересам усього суспільства. Здавалося б, що наявність великої кількості партій і політичних угруповань дає змогу кожній соціальній групі краще виявити себе. Парадокс же полягає в тому, що у масі своїй люди сторожко придивляються до кожної з них. Як показують соціологічні дослідження, авторитет політиків і політики в очах громадськості не зростає» [17, с. 134].

Велике значення для усвідомлення громадськістю необхідності переорієнтації суспільної ідеології на проблеми національного відродження українського народу і створення власної суверенної держави мала аналітична стаття І. Дзюби «Історія наша триває <...>» у журналі «Золоті

ворота». У ній автор, простежуючи історію української суспільно-політичної думки, намагається дати відповідь на питання про найбільш оптимальний тип державного устрою України і про її місце у світовому співтоваристві. Водночас, як зазначає автор, «в осмисленні теми «Україна і світ» нам, мабуть, треба бути тверезими і самокритичними, враховувати сучасні критерії і навіть прагматизм сучасного людства. Бо часто ми звертаємося до неї в мелодраматичному настрої, ладні нарікати на весь світ за байдужість до наших бід, плачемо і просимо уваги – або ж хвалимося тим, що сьогодні для інших не має реальної ваги» [18, с. 3].

Автор, розмірковуючи над долею країни, зазначає, що «у різні часи Україна опинялася то в центрі європейського політичного життя, то на узбіччі. Її політична думка також знає періоди розквіту і деградації. Як у формах громадянського самоврядування, так і в політичних ідеях Україна часом синтезувала ідеї західного і східного походження, нерідко народжувала глибоко самобутні явища, але також ставала ареною випробування нав'язуваних моделей, жертвою чужих експериментів. Визначальним фактором для характеристики політичної історії та громадського життя українського народу є його тривала бездержавність, і залишається відкритим давно і палко дискутоване питання про те, чи ця бездержавність є наслідком недостатності державотворчої волі, чи, навпаки, накинена бездержавність призвела до атрофії державницького інстинкту» [18, с. 9].

Водночас, як зауважує І. Дзюба, це «не означає, що українська історія не мала своїх політичних параметрів. Попри все, вона є однією з найцікавіших граней історії європейської і світової, а не периферійним додатком до історії російської, як це нам подавалося. У ній народжувалися суспільні моделі й цінності, які збагачували або могли збагатити світовий досвід демократичної самоорганізації людства». Тому, на переконання автора, суспільна ідеологія державотворення повинна ґрунтуватися на наукових засадах і «по неї треба йти – і в глибини нашої національної спадщини, і в обшири світового політичного досвіду та філософського й історіософського думання». У цій справі не може бути спрощення – «самвидав» і подібне при всьому його значенні все-таки не є вершиною мудрості людства, як і ті кілька донедавна нелегальних текстів, на яких дехто вибудував весь свій світогляд» [18, с. 10].

Застерігає І. Дзюба і від ідеалізації націоналістичних поглядів: «Дарма частина молоді думає, що найвище й найадекватніше вираження

українського національно-визвольного руху – це ідеологія Д. Донцова і те, що дістало серед еміграції евфемістичну назву «інтегрального націоналізму». Демократичні традиції українського національно-визвольного руху незрівнянно багатші й привабливіші за донцовські й націократичні – і набагато сучасніші, не кажучи вже про те, що ширше й гармонійніше вписуються в основний потік загальнолюдських політичних шукань. Характерно, що українська політична еміграція після Другої світової війни, опинившись в атмосфері життя західних демократій, мусила в особі своїх кращих мислителів піддати ґрунтовній ревізії засади «інтегрального націоналізму». Було б дуже корисно, на думку І. Дзюби, якби молодь ознайомилася із сучасною українською зарубіжною політологією та з усім спектром політичних ідей на Західній Україні 1920–1940-х рр., тоді б вона не абсолютизувала й не ідеалізувала одну-єдину течію [18, с. 11].

Завершує свою статтю І. Дзюба таким висновком: «Якщо наш рух до незалежності в мирних – тобто в єдино можливих і прийнятних сьогодні – формах дасть сподіваний результат, то народ України, ставши господарем своєї долі, зможе невдовзі посісти гідне місце в сім'ї європейських народів. Гідне, але не особливе» [18, с. 15].

З кінця 1980-х рр. на сторінках журналів з'являються матеріали релігійної тематики (зокрема, друкування Нового заповіту (Новий завіт) [19].) як один із чинників формування нової суспільної ідеології та відходу від комуністичної політики атеїзму.

Проблеми історії та єдності сучасної української церкви на сторінках журналу «Дзвін» у статті «Наша українська церква, або чиї ми діти» порушив В. Ярема. Він констатує, що «наш бідний народ, колись ділений і неволений сусідами, не знає історії своєї рідної Церкви. Всі знають, що тисяча літ минула від масового хрещення киян, але яке джерело, які витoki цієї Церкви, на якій основі була збудована церковна організація, де був фактичний центр і де тепер повинен бути центр нашої Церкви, хто повинен керувати нею – тут погляди, на жаль, розходяться. Одні бачать свій центр у Москві, інші в Римі. Свідомі люди бажали б мати свій центр у Києві, столиці України, але якого сповідання єрарх повинен бути обраний митрополитом, чи, може, патріархом, хто мав би настановити, затвердити патріарха – немає однієї думки, немає однозначної відповіді» [20, с. 107].

Надаючи великого значення ролі церкви в національному відродженні України, В. Ярема у

своїй публіцистичній статті висловлює впевненість, що рух за відновлення Української автокефальної церкви набирає сили, важливу роль у цьому відіграють православні священники, які «йдуть постояти за свою рідну справу, за свою рідну, історично усправедливлену Церкву. То є знаком, що Російська церква поступово тратить свою владу на Україні. В тому я бачу перший проблиск майбуття православної України. Взагалі України. Якщо, може, й трапляться між нами нечесні люди, може, й зрадники <...>. Уберегтися від таких, особливо в наших обставинах, дуже важко. Гадаю, що й в українських католиків не обійдеться без цього. Тому не треба вказувати на когось пальцями. Треба шукати порозуміння, прагнути до єдності, бути відповідальним за майбутнє свого народу» [20, с. 110].

В аналізований нами період до дискусій на шпальти журналів редакції почали запрошувати представників релігійних кіл. У 1988 р. в журналі «Київ» під заголовком «Творити добро, шукати істину» було надруковане інтерв'ю єпископа Переяслав-Хмельницького Палладія, вікарія Київської єпархії [21].

Єпископ позитивно оцінив ідею перебудови і ті зміни, що відбуваються у ставленні держави до церкви. Він наголосив, що оновлення суспільного життя привертає увагу громадян до релігії як чинника суспільної ідеології: «Процес розширення демократизації й гласності в нашій країні поставив на порядок денний питання про послідовне здійснення політики стосовно віруючих. В її основі лежить принцип свободи віросповідання, проголошений у декреті «Про відокремлення церкви від держави і школи від церкви». Не завжди і не в усіх випадках здійснення цих принципів відбувалося так, як нам хотілося б. Нині триває перебудова в усіх сферах суспільного життя, в умовах якої змінюється ставлення до церкви. Я б сказав, що в стосунках між радянською державою і церквою стало більше довір'я». Унаслідок цього, за оцінкою єпископа Палладія, «за останній час у храмах появляється чимало молодих людей, багато з яких приймають хрещення. Хрещення приймають також люди у зрілому віці. Причина?.. Пошук мети духовного життя» [21, с. 114].

Висновки. Отже, як бачимо, трансформація української публіцистики в роки перебудови відбувалася у складних суспільно-політичних умовах, коли змінювалася економічна основа, характер соціально-культурного середовища та духовно-психологічна атмосфера суспільства. Мала місце тенденція до ослаблення цензурного

тиску, а згодом і втрачання компартійної монополії. Стала можливою реалізація громадянських прав і свобод. Журнали робили вагомий внесок в осмислення широким загалом суспільних процесів, утвердження плюралізму думок. Актуальні і співзвучні часові публіцистичні матеріали видань зумовили зростання їх тиражу і популярності.

У публікаціях журналів дедалі менше місця відводилося партійним агітаційно-пропагандистським темам. Натомість на передній план виходили

матеріали, присвячені оновленню суспільної ідеології та системи цінностей тодішнього радянського суспільства. На завершальному етапі перебудови гострій критиці піддається існуючий лад і подвійні стандарти панівної ідеології, набувають актуальності публікації, в яких автори виступають за відокремлення та суверенітет України, підтримуються національно-патріотичні вимоги і програми, схвалюються дії політичних сил, які виступають виразниками національної ідеї.

Список літератури:

1. Костишева С. До питання про природу трансформаційних процесів у системі друкованих ЗМІ України другої половини 80-х – першої половини 90-х рр. XX ст. *Проблеми історії України: факти, судження, пошуки*. Вип. 9. Київ : Інститут історії України НАН України, 2003. С. 332–352 ; Нечипоренко Л. Еволюція української преси в контексті реформування суспільства (1985–1991 рр.). *Література та культура Полісся*. 2012. Вип. 69. С. 366–373 ; Михайлин І. Історія української журналістики. Харків : ХІФТ, 2000. 279 с. ; Храмцова І. Проблематика суспільної ідеології в українській публіцистиці часів перебудови. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Історичні науки*. 2015. № 7. С. 79–83.
2. Шабатин П. Ілліч в Уфі. *Київ*. 1985. № 4. С. 120–124 ; XXVII з'їзду КПРС – гідну зустріч. Все в ім'я людини. *Київ*. 1986. № 1. С. 8–15 ; Напередодні. Народ і партія єдині! *Київ*. 1986. № 2. С. 3–10.
3. Кравченко В. За прикладом пролетаріату Росії. *Жовтень*. 1985. № 8. С. 85–94.
4. Ткаченко О. Умираю за справу робітничу. До 115-ї річниці від дня народження В.І. Леніна. *Жовтень*. 1985. № 12. С. 81–93.
5. Романченко М. Живи Україно, радянська державо. *Жовтень*. 1985. № 1. С. 66–73.
6. Глушко О. Прозріння. Роздуми про дамби і реактори, багатство і бідність. *Вітчизна*. 1989. № 7. С. 152–160.
7. Васильківський О. Що нам болить. *Київ*. 1990. № 1. С. 3–4.
8. Васильківський О. Чому письменники рвуться до влади. *Київ*. 1990. № 2. С. 3–4.
9. Федорів Р. Смутне сонце на Україні, або ж на милицях до суверенітету : не виголошена промова на II з'їзді народних депутатів СРСР. *Дзвін*. 1990. № 4. С. 67–70.
10. Луків М. Живемо в епоху потрясінь. *Дніпро*. 1991. № 2. С. 106–108.
11. Про Рух, символіку та інше. *Київ*. 1990. № 3. С. 3–4.
12. Храмцова І. Проблематика суспільної ідеології в українській публіцистиці часів перебудови. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Історичні науки*. 2015. № 7. С. 79–83.
13. Рябий М. Кому потрібна моя голова? *Київ*. 1990. № 5. С. 111–124 ; № 6. С. 93–114.
14. Скалій Р. Хліб з добавкою. *Київ*. 1990. № 6. С. 115–119.
15. Богуцький Ю. Хто підніме дзвін? *Київ*. 1990. № 6. С. 120–122.
16. Косів М. Народному Рухові – рух. *Жовтень*. 1989. № 11. С. 75–79.
17. Драч В. Народ і партія єдині. *Вітчизна*. 1991. № 7. С. 129–136.
18. Дзюба І. Історія наша триває <...>. *Золоті ворота*. 1991. № 1. С. 3–15.
19. Новий Заповіт. *Дніпро*. 1991. № № 5–9.
20. Ярема В. Наша українська церква, або чий ми діти. *Дзвін*. 1990. № 10. С. 107–110.
21. Творити добро, шукати істину. Бесіда з єпископом Переяслав-Хмельницьким Палладієм, вікарієм Київської єпархії. *Київ*. 1988. № 9. С. 109–114.

Danilevsky V.V. PECULIARITIES OF THE IDEOLOGICAL PATHOS DECLINE OF UKRAINIAN MAGAZINE JOURNALISM IN THE CONDITIONS OF THE GAINING SCALE THE PROCESS OF SOCIETY DEMOCRATIZATION (1985–1991)

The article covers the issue of social ideology transformation by means of journalistic genre on the pages of Ukrainian magazines during the perestroika (restructuring) period (1985 – 1991). It is proved that transformation of Ukrainian journalism in the years of perestroika took place in difficult socio-political conditions when the economic basis, the nature of the socio-cultural environment and the spiritual and psychological atmosphere of society were changing. It is stated that during this period materials devoted to the renewal of

social ideology and the system of Soviet society' values of that time were brought to the fore. It is noted that in the midst of perestroika there was a tendency to weaken the censorship pressure in the magazine environment and later the loss of the Communist Party monopoly, at the same time the realization of civil rights and freedoms become possible. Relevant and in tune with time the journalistic materials of magazine editions caused the increase of their circulation and popularity. It is pointed out that Ukrainian socio-political and fiction journals have made a significant contribution to the public understanding of social processes and the affirmation of pluralism. It is stated that religious issues have been appearing on the magazines' pages since the late 1980's indicating the formation of a new social ideology at that time and a step back from communist politics of atheism. It is concluded that at the final stage of restructuring, the existing system and double standards of dominant ideology are strongly criticized, publications where the authors advocate separation and sovereignty of Ukraine, become relevant, national patriotic demands and programs are supported, actions of political forces that express the national idea are approved.

Key words: *author, magazines, ideology, perestroika (restructuring), publications, journalism, editor, society, reader.*

Семергей Н.В.

Українська медична стоматологічна академія

ТРАНСФОРМАЦІЯ ТРАДИЦІЙНОЇ МЕНТАЛЬНОСТІ УКРАЇНЦІВ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ – ПЕРШІЙ ТРЕТИНІ ХХ СТ.: НОВІТНЯ ІСТОРІОГРАФІЯ

Статтю присвячено аналізу наукових надбань новітньої української історіографії з проблеми змін, яких зазнала традиційна українська ментальність у період українського національно-культурного відродження другої половини ХІХ – першої третини ХХ ст. З'ясовано, що у новітньому історичному дискурсі ця проблематика розглядалася доволі спорадично й оглядово. Підкреслено, що вагомим внеском у заповнення цієї прогалини стало фундаментальне дослідження сучасних істориків Я. Калакури, О. Рафальського та М. Юрія «Ментальний вимір української цивілізації» (2017 р.). На думку істориків, упродовж першої половини ХІХ ст. ментальний ландшафт українців окреслювався поширенням малоросійської ідентичності та множинних (подвійних) лояльностей. Виявлено, що серйозні позитивні зміни у структурі українського менталітету історики пов'язують із початком творчості Тараса Шевченка, який викристалізував парадигму україноцентризму, проголосив вимоги соціального та національного звільнення українців, проклав перспективи їхнього розвитку в напрямі незалежності та соборності. Кобзар актуалізував у ментальності українців любов до рідного краю, звеличив цінність хліборобської праці й українського села. Підкреслено, що ментальні трансформації української національної ідентичності у другій половині ХІХ ст. сучасна історична наука пов'язує з політизацією національного відродження. Суспільно-політичні рухи заперечили малоросійську ідентичність, проголосивши стратегічними вимогами українства самостійність і єдність Галичини та Наддніпрянини. Наголошено, що особливого темпу ментальні трансформації набули в умовах Першої світової війни. Історики вважають, що зустріч східних і західних українців на фронтах Великої війни по-новому актуалізувала ідею соборності України, а катастрофи та трагедії людських і соціальних втрат детермінували розвиток таких одвічно властивих українському менталітету якостей, як взаємодопомога, милосердя, здатність до співчуття. Виявлено, що подальший розвиток української ментальності відбувався в умовах Української національно-визвольної війни 1917–1921 рр. Її ключовим здобутком учені вважають поширення національної свідомості серед широких верств робітників і селян, а також практичну реалізацію ідеї соборності України. Завершальним етапом розвитку української ментальності в добу національного відродження історики вважають українізацію, яка попри радянсько-більшовицькі мотивації на нетривалий час забезпечила збереження позитивної динаміки ментального розвитку українців. Зроблено висновок про те, що друга половина ХІХ – перша третина ХХ ст. стала ключовим періодом побудови української ментальності, що забезпечило формування модерної української нації.

Ключові слова: ментальність, менталітет, українська ідентичність, українське національно-культурне відродження, новітня історіографія, націєтворення, етнічно-ментальні трансформації.

Постановка проблеми. Ментальне обличчя сучасних українців стає основою постмодерного націє- та державотворення, а атрибути національної ідентичності та національний характер визначають темпи та динаміку інтеграції суспільства до пріоритетів інноваційного розвитку. Ціннісні основи новітньої української ментальності було закладено в добу національно-культурного відродження ХІХ – першої третини ХХ ст. Саме тоді відбувалося формування ментальних, соціальних

і політичної основ модерної української нації. Вивчення чинників, умов, контексту та цивілізаційного виміру ментальних трансформацій української ідентичності в окреслений період сьогодні залишається у переліку маловивчених проблем вітчизняної історії, що значно контрастує із винятковою важливістю розуміння сутності тогочасних ментальних змін.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти ментального виміру українського

національно-культурного відродження були предметом зацікавлень таких учених, як Я. Верменич, В. Верстюк, Я. Грицак, Я. Дашкевич, Л. Зашкільняк, Я. Ісаєвич, Г. Касьянов, В. Кравченко, П.-Р. Магочій, В. Масненко, М. Попович, О. Реєнт, В. Сарбей, В. Смолій, О. Удод, В. Яремчук та ін. Водночас першою спробою системного вивчення ментальних змін українства в імперську добу стало фундаментальне дослідження сучасних істориків Я. Калакури, О. Рафальського та М. Юрія «Ментальний вимір української цивілізації» (2017 р.), огляд вже був предметом нашого дослідження [13].

Постановка завдання. Мета цієї статті полягає в аналізі поглядів сучасних істориків на умови, зміст, характер і динаміку ментальних трансформацій української ідентичності в добу національно-культурного відродження другої половини XIX – першої третини XX ст.

Виклад основного матеріалу дослідження. Загалом поняття «менталітету» та «ментальності» належать до міждисциплінарних категорій. Ним насамперед позначають ті явища суспільно-культурного життя, які пов'язані з традиціями, свідомістю, мовою, духовними та ціннісними орієнтирами етносу. Менталітет асоціюється з такими соціокультурними феноменами, як національна психологія, національний архетип, національна вдача, національний характер, національна ідея, національна пам'ять [2, с. 67]. У сучасній історіографії менталітет розуміють як спосіб мислення і світосприйняття, історично укорінений у свідомість, поведінку, традиції, побут, звичаї багатьох поколінь людей. Натомість категорію «ментальності» визначають як глибинну та відносно усталену сукупність найхарактерніших спільних рис колективної та індивідуальної свідомості українців, що визначають національний характер, традиції, суспільну психологію, вироблені культурно-духовні цінності та власний образ світу [10, с. 8].

Водночас слід підкреслити, що сьогодні немає уніфікованого розуміння категорії «ментальності». Для більшості вчених характерним є виокремлення її емоційного, вербального та поведінкового складників. До емоційного належать психічні стани, колективні переживання, емоції. Вербальний компонент складається зі знань про об'єкти, явища та ситуації життєдіяльності, він є результатом набуття колективного досвіду. Поведінковий складник слугує імпульсом актуалізації ціннісних орієнтацій етносу, виявляє особливості та зміст його життєдіяльності [3, с. 61].

На становлення національної ментальності українців визначальний вплив мали суспільно-політичні, соціальні та культурні чинники, зміст і спрямування яких у різні історичні періоди були неоднаковими. Особливу роль у становленні ментального образу українця відіграли історичні події другої половини XIX – першої третини XX ст., адже саме тоді відбулася кристалізація найголовніших складників української ментальності. Говорячи про ментальні трансформації українства, слід есенційно окреслити першопочаткові атрибути його психоповедінкового менталітету.

Дослідники генези українського менталітету до найусталеніших рис українського характеру відносять заглибленість у любов до своєї землі, індивідуалізм, гуманність, працьовитість, охайність, ощадливість, гостинність, високий рівень статевої моралі, особливе прагнення до освіти, товарищескість, коректність, здібності до культури та творчості, любов до дітей, прагнення жити духовним життям, глибоку шану до предків, повагу до жінки-матері, лицарське ставлення до дівчини, гумористичність, ліризм, волелюбність, щирість, миролюбність [12, с. 120].

Автори колективного дослідження «Ментальний вимір української цивілізації» у структурі українського менталітету виокремлюють низку компонентів, зокрема: індивідуалізм (автономність і самостійність особистості, поєднання споглядальності, квієтизму, заглибленості у власні переживання з активною та діяльнісною життєвою позицією, яка у критичні моменти змінюється егоцентризмом і анархічним індивідуалізмом); інтровертивність (рефлексивність, поміркованість, послідовна наполегливість, врівноваженість, розважливості); екзекутивність (концентрація на поточних інтересах і потребах, самодетермінація, рутинна праця); толерантність (повага до інших, а в негативному значенні – апатичність, почуття страху, психологічна маргінальність тощо) [10, с. 127–138].

У новітній історіографії переважає думка про те, що, попри негативні (колоніальні, шовіністичні, українофобські та імперські) умови розвитку українського суспільства означеної доби, зміст ментальних трансформацій мав позитивну динаміку. Сформована у першій половині XIX ст. малоросійська ідентичність поступово змінюється переконаністю в окремішності українського народу, а подальша політизація національного відродження забезпечує появу вимог української соборності та самостійності.

На думку сучасних істориків (Ю. Барабаш, Г. Грабович, І. Дзюба, Я. Калакура, В. Яременко [1; 5; 9; 15]), «драйвером» і висхідною точкою початку ментальних трансформацій українства в імперську добу стала творчість Т. Шевченка. Із поширенням у суспільстві антропософії Кобзаря значних змін зазнали усі складники українського менталітету. Історики відзначають, що Т. Шевченко запропонував новий погляд на буття українського народу, заснований на вірі у майбутнє української нації, невичерпні сили людини, мудрість, свободу, пробудження гідності. Із творчістю поета на зміну інтровертності поступово приходить екстравертність, уявлення про колективне «ми», яке стає основою самосвідомості українців [10, с. 312].

Історики підкреслюють, що із творчістю Т. Шевченка у структурі українського менталітету викристалізується здатність до критично-сатиричного сприйняття дійсності, ідея національного та соціального визволення. Філософія Т. Шевченка збагатила український менталітет парадигмою україноцентризму, обґрунтуванням ідеї самобутності українського історичного процесу, його безперервності та наступності. Більше того, творчість Кобзаря актуалізувала в ментальній сутності українців любов до рідного краю, красу українського села як носія традиційної хліборобської культури та менталітету нації [9, с. 20; 10, с. 318–319].

У другій половині XIX ст. українське національно-культурне відродження поступово політизується, громадськість виголошує низку політичних вимог щодо окремішності України. Як зазначають О. Удод і М. Юрій, український націоналізм поступово починає заперечувати малоросійську ідентичність, яка мирно співіснувала із загальноросійською та створює образ ідеальної Вітчизни. Українська ідея повертала собі не лише забрані Російською імперією частини українських земель, але й «Київ – матір міст руських» [14, с. 50]. Історики спільні в думці, що активізація суспільно-політичних рухів (громади, народовство тощо) зумовила формування основ громадянського суспільства, створила необхідні підстави для проголошення вимог самостійності та соборності Галичини та Наддніпрянщини (Народна Рада та ін.).

Особливо успішними процеси національної консолідації були в підавстрійській Україні. Політичний розвиток відбувався на різних рівнях (місцевому, імперському, міжнародному), а головні вимоги зводилися до рівних прав української

та польської мов у школах і громадському житті, створення українського університету, запровадження загального виборчого права. Як резюмує П.-Р. Магочій, незважаючи на численні проблеми, економічну нерівність, національні конфлікти між поляками й українцями, внутрішні суперечки різних угруповань української інтелігенції, в австрійській Галичині кінця XIX ст. було доведено, що українська національність існує і може розвиватися у модерних соціальних умовах [11, с. 432, 442].

Активність ментальних трансформацій української національної ідентичності у другій половині XIX ст. значно зросла за підсумками Першої світової війни. У новітній історіографії легітимовано положення про амбівалентний вплив Великої війни 1914–1918 рр. на розвиток української свідомості. В означений період українські землі опинилися в центрі протистояння кран Антанти та Четверного союзу, а українці були мобілізовані до складу ворогуючих країн. Історики зазначають, що тоді поступово нейтралізуються такі негативні риси українського менталітету, як пасивність, анархізм, нігілізм, комплекс меншовартості та малоросійства. Сучасні українські історики Я. Калакура, О. Рафальський і М. Юрій зазначають, що Перша світова війна, будучи великою трагедією та катастрофою для українців, все ж «нагадала про старі кривди, завдані представниками російського й австро-угорського шовінізму, сприяла зростанню національної свідомості. У багатьох українців пробудилася пам'ять про звитягу предків княжих і козацьких часів, навіть заговорили про можливість відновлення козацьких полків, <...> активізувалася діяльність патріотичних товариств на західноукраїнських землях» [10, с. 334]. Загалом історики визнають, що війна справила глибокий вплив на розвиток української свідомості. Я. Грицак зазначав: «Якщо творення новітніх націй було результатом модернізаційних процесів, то саме війна виявилася найбільшим вторгненням модерного світу у традиційне селянське життя» [4, с. 105].

У новітній історіографії окреме місце посідає тема розвитку соборності українського етносу у добу Першої світової війни. Можна цілком погодитися з думкою Я. Грицака, що війна забезпечила контакти між українцями обох фронтів, що прискорювало кристалізацію національної ідеї [4, с. 102]. Перша світова війна стала зустріччю східних і західних українців у мундирах чужих держав [10, с. 332]. Безсумнівно звучить історіографічна теза про те, що саме війна сприяла

визріванню національно-визвольної революції 1917–1920-х рр., здобутком якої стала суверенна та соборна українська держава.

Обставини війни детермінували розвиток інших складників українського менталітету, зокрема таких одвічно властивих українцям якостей, як взаємодопомога, милосердя, здатність до співчуття. Йдеться насамперед про активізацію волонтерського руху та інших форм добродійності. Ці та інші аспекти в контексті історичного аналізу біженства Першої світової війни аналізувала сучасна дослідниця Л. Жванко. Вчена зазначала, що біженство актуалізувало здатність українців до співчуття та взаємодопомоги. Біженство стало катализатором розвитку добродійності, виявило ментальну спрямованість українців до надання допомоги, притулку тисячам вигнанцям різного віку, статі й етнічності [6, с. 342].

Цілоком закономірне продовження зміни етнічно-ментального складника української ідентичності отримали в добу Української національно-демократичної революції. Про зміст ментальних трансформацій окресленої доби говорять такі історики, як В. Верстюк, Я. Грицак, Я. Калакура, В. Литвин, М. Литвин, К. Науменко, Р. Пиріг, О. Реєнт, В. Смолій, В. Солдатенко та ін.

Масштабність ментальних змін у добу української революції 1917–1921 рр. історики пояснюють декількома аспектами: Українська революція була спрямована на національне визволення та відновлення української державності, на прощання українців з імперським світом, на досягнення соборності й утвердження демократичних цінностей; нові ментальні риси українства були обумовлені його національно-державницьким відродженням; охоплення ментальними змінами широких верств суспільства (українське дворянство, буржуазія, інтелігенція, свідоме селянство і робітництво, військові, студентська й учнівська молодь); революція і відновлення державності України істотно порушили ритми суспільного життя, норми поведінки людей і сприйняття ними дійсності [10, с. 346].

Одним із найголовніших її досягнень у ментальному контексті стало те, що «революція засвідчила вибух національного почуття серед раніш несвідомих селян і робітників» [4, с. 164]. Історики підкреслюють масштабність ментальних трансформацій у добу революції, адже найвищого піднесення набули такі її атрибути, як самоорганізація, демократизм, свобода, почуття соборності, дисциплінованість.

Водночас революційний контекст 1917–1920-х рр. спричинив і негативні зміни в ціннісних

орієнтаціях українців. Зокрема, історики говорять про те, що згубний вплив на соціально-політичну свідомість українців чинила панівна тоді соціальна ідеологія. Утвердившись у свідомості інтелекту нації, захопивши нешироку верхівку інтелігенції, соціалістична ідея поширювалася через політичні партії, які фактично перебували на стадії формування. Відтак соціалістичний складник значно послабив українську революцію. Більше того, соціалістична ідеологія, яку сповідували всі основні соціалістичні партії, призвела до пріоритетного утвердження автономістсько-федералістичних переконань у національній свідомості українців. Тому самостійницька концепція націєтворення не змогла глибоко проникнути в національно-визвольний рух і стати визначальною [7, с. 255].

Сучасна концепція українського національного відродження розширює його хронологічні межі до першої третини ХХ ст. Йдеться про добу українізації. Відомо, що після згасання Української революції розпочинається період радянсько-більшовицької окупації України, який призводить до деформації українського менталітету, його маргіналізації та комунікації. Поряд із цим, на початку утвердження влади більшовизм вдався до політики коренізації, що у вітчизняному соціокультурному просторі поширилася як українізація.

Окремі аспекти етнічно-ментального виміру українізації представлені в наукових доробках таких учених, як В. Даниленко, С. Кульчицький, Я. Дашкевич, О. Войналович, І. Кліцаков, Ю. Шаповал та ін. Відомо, що, попри українську форму, політика коренізації переслідувала прорадянські завдання укорінити владу більшовиків шляхом незначних поступок українцям у культурно-освітній сфері. Щоб зміцнити основи радянської федерації, повернути на бік радянської влади широкі прошарки національної інтелігенції та селянства, необхідно було надати народам Росії, об'єднаним в єдину, по-суті унітарну державу, своєрідну «компенсацію» у вигляді «культурно-національної автономії», розширювати можливість розвивати свої національні культури та мови. Саме в такій площині радянська влада розглядала національне питання.

Історіографічний огляд стану вивчення проблеми українізації 20-х рр. ХХ ст. дає підстави стверджувати, що цей процес мав вагомий успіх та відіграв цивілізаційне значення в розвитку мовної ідентичності та української ментальності в тогочасній Україні. У наявних дослідженнях історики звертають увагу на те, що важливим складником

українізації стало впровадження української мови в навчальний процес, збільшення кількості учнів у навчальних закладах, видання українськомовних підручників, посібників тощо. Вчені солідарні в думці про те, що, незважаючи на короткочасність проведення і ряд недоліків, українізація мала винятково позитивний вплив на розвиток національної культури й освіти, збагачення нових кадрів української інтелігенції. Більше того, феномен українізації залишив глибокий слід в українському суспільстві, закріпив ті державотворчі зрушення, що розпочалися в ньому ще в XIX ст., довів життєздатність і невичерпні можливості українського народу, його мови та культури. Історіографічним полілогом звучить думка про те, що українізація сприяла піднесенню духовного життя українців та усвідомленню ними національної ідентичності.

Водночас поступове згортання українізації засвідчило «справжні» перспективи майбутнього розвитку української ідентичності. Розпочалося насадження комуністичної ідеології, марксистсько-ленінської свідомості, інтернаціоналізму, советського патріотизму, колективного мислення, що зумовило формування радянської людини [8]. Все це, як зазначають історики, призвело до поширення на ментальному рівні бездуховності, толерантності до ігнорування прав і свобод громадян,

патерналізму, деградації особистості, кар'єризму, корупції тощо [10, с. 378].

Висновки. Як бачимо, в сучасній історіографії ментальні трансформації української ідентичності у добу національно-культурного відродження другої половини XIX – першої третини XX ст. розглядаються в інтер'єрі пробудження національної свідомості українського суспільства, у площині появи тих атрибутів української ментальності, які забезпечили легітимацію ідеї самостійної, демократичної та соборної України. Історики зазначають, що розвиток української етнічності відбувався під впливом низки чинників, провідну роль з-поміж яких відіграли духовність, національна ідея соборності та політичної консолідації. Водночас становлення національної ідентичності не могло проігнорувати тогочасні негативні виклики: імперську колоніальну систему, розпорошеність української етнічності, несприятливість політичних і суспільних умов, культурно-історичні та ментальні травми. Спільним знаменником звучить історіографічна теза про те, що попри суперечливі, колоніальні та нестабільні тогочасні умови все ж вдалося забезпечити позитивну динаміку і швидкий темп змін ментальності українців, які викликали до життя появу тих якостей, що сьогодні становлять цілісний ментальний образ української національної ідентичності.

Список літератури:

1. Барабаш Ю. Тарас Шевченко: імператив України: Історіо- й націософська парадигма. Київ, 2004. 181 с.
2. Бондаренко О.В. Українська ментальність в розмаїтті національних ментальних формоутворень й архетипів: історико-культурний аспект. *Гуманітарний вісник ЗДІА*. 2008. Вип. 32. С. 66–78.
3. Власевич Т. Ментальність як вихідний вимір народного світобачення. *Вісник Львівського університету. Серія : філософсько-політологічні студії*. 2011. Вип. 1. С. 56–65.
4. Грицак Я. Нарис історії України : формування модерної української нації XIX–XX століття : навчальний посібник. Київ : Генеза, 1996. 360 с.
5. Дзюба І. Тарас Шевченко. Життя і творчість. Київ : ВД «КМА», 2008. 718 с.
6. Жванко Л.М. Біженство Першої світової війни в Україні: документи і матеріали (1914–1918) / наук. ред. О.О. Нестуля. Харків : ХНАМГ, 2009. 360 с.
7. Історія України : навчально-методичний посібник / В.М. Литвин та ін. Київ : Знання-Прес, 2006. 460 с.
8. Каганов Ю. Конструювання «радянської людини» (1953–1991): українська версія. Запоріжжя : Інтер-М, 2019. 432 с.
9. Калакура Я. Рідний край в історіософії Тараса Шевченка. *Краєзнавча Шевченкіана України*. Черкаси, 2014. С. 17–23.
10. Калакура Я.С., Рафальський О.О., Юрій М.Ф. Ментальний вимір української цивілізації. Київ : Генеза, 2017. 560 с.
11. Магочій П.-Р. Україна. Історія її земель та народів / пер. з англ. : Е. Гийдель, С. Грачова, Н. Кушко, О. Сидорчук ; ред. укр. вид. Л. Ільченко ; відп. ред. В. Падяк. Ужгород : Вид-во В. Падяка, 2012. 794 с.
12. Обушний М. Менталітет українців у цивілізаційному вимірі. *Українознавчий альманах*. 2013. Вип. 11. С. 119–122.
13. Семергей Н.В. Українська ментальність та національно-культурна ідентичність в історіософських концепціях сучасного українського дискурсу. *Рецензія на монографію : Калакура Я.С., Рафальський О.О.,*

Юрій М.Ф. *Ментальний вимір української цивілізації*. Київ : Генеза, 2017. 560 с.; Гілея : збірник наукових праць. 2017. Вип. 127. С. 414–415.

14. Удод О.А., Юрій М.Ф. Модернізація і становлення української нації. *Сторінки історії*. 2013. Вип. 35. С. 39–59.

15. Яременко В. До проблеми історіософії Тараса Шевченка: методологічні підходи. *Слово і час*. 2007. № 3. С. 19–27.

Semersey N.V. TRADITIONAL MENTALITY TRANSFORMATION OF THE UKRAINIANS IN THE SECOND HALF OF THE XIX – THE FIRST THIRD OF THE XX CENTURY: MODERN HISTORIOGRAPHY

The article is devoted to the analysis of scientific research of modern Ukrainian historiography on issue of changes of traditional Ukrainian mentality during Ukrainian national and cultural revival in the second half of the XIX – the first third of the XX century. It has been found out that in modern historical discourse this issue was examined rather briefly. It is stressed that fundamental research “Mental measuring of Ukrainian civilization” (2017) of modern historians Y. Kalakura, O. Rafalskyi and M. Yuriia made a significant contribution in this direction. Attention is drawn to fact that during the first half of the XIXth century the mental space of the Ukrainians was within Malorossiya’s identity and double loyalty. The author assumes that according to historians serious positive changes in the structure of Ukrainian mentality are connected with the beginning of Taras Shevchenko’s creative work who outlined the idea of Ukrainian Centrism, proclaimed the requirements of social and national liberation of the Ukrainians, showed the prospects of development in direction of independence and unification. Kobzar actualized love to the native land in mentality of the Ukrainians, glorified the value of Ukrainian village and people work there. It has been underlined that in the second half of the XIX century modern historical science connected mental transformations of Ukrainian national identity with politicization of national revival. Social and political movements denied Malorossiya’s identity, proclaiming independence and unity of Halychyna and Naddnipyrianshchyna to be strategic requirements of Ukrainian national identity. It has been noted that mental transformations accelerated during World War I. Historians consider that the meeting of eastern and western Ukrainians in the trenches of World War I made the idea of unification of Ukraine more active, and catastrophes and tragedies of humanity determined the development of such inherent Ukrainian mentality qualities as mutual help, clemency and sympathy. The author comes to the conclusion that further development of Ukrainian mentality took place during Ukrainian civil war of 1917–1921. According to historians it resulted in the growth of national consciousness among workers and peasants, as well as the practical implementation of unification idea of Ukraine. Ukrainization is considered to be the concluding stage of the development of Ukrainian mentality at times of national revival. Despite Bolshevik ideology the process of Ukrainization provided positive dynamics of Ukrainian mentality development for a long time. It was concluded that the second half of the XIX – the first third of the XX century was the key period of Ukrainian mentality development which provided creating of modern Ukrainian nation.

Key words: *ethnical and mental transformations, mentality, national state creation, Ukrainian identity, Ukrainian national and cultural revival, modern historiography.*

ІСТОРИЯ УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ

УДК 930.85 (477.74) «18»

DOI <https://doi.org/10.32838/2663-5984/2019/4.29>

Захарова О.Ю.

доктор исторических наук, профессор

ВЗАИМОДЕЙСТВИЕ ИСКУССТВ В СВЕТСКОЙ ЖИЗНИ ОДЕССЫ XIX СТОЛЕТИЯ

Досліджується проблема синтезу мистецтв у світському житті Одеси в зазначений період. Особливе місце в роботі приділяється вивченню церемоніальних урочистостей, які відбувалися в Одесі під час відвідування регіону Миколою I. Зокрема, на прикладі бальних церемоніалів у Вознесенську й Одесі автор доводить, що бал, будучи церемоніальною урочистістю, має символічне значення – це політика, престиж, імідж влади. Аналізуються проблеми соціально-культурного середовища міста, участь у світському житті Одеси різних станів: дворянства, міщанства, купецтва. Виявлено, що, прагнучи до матеріального благополуччя, зокрема до розширення торговельних зв'язків, жителі міста дбали про його моральне середовище – розвиток освіти та просвітництва. Одесу по праву називали музичним містом. Музика і театр були важливими складниками суспільного життя, у якому також особливе місце відводилося одеським клубам і казино (англійський клуб, казино Карута, казино Стефана, казино Лемме), де обговорювали політичні та біржові новини, ознайомлювалися з новітніми періодичними виданнями, укладали торговельні угоди. Важливе місце в історії міста посідає діяльність генерал-губернатора М.С. Воронцова, за якого розвиток економіки і культури в регіоні загалом і в Одесі зокрема досяг високих результатів. У процесі дослідження були проаналізовані матеріали, опубліковані в газеті «Одеський вісник» (30-і та 40-і роки XIX століття), а також використані опубліковані джерела – записки, спогади сучасників.

Ключові слова: церемоніал, світське життя, просвітництво, освіта, бал, театральне мистецтво, соціо-культурне середовище.

Церемониальные торжества являются важной составляющей социокультурной жизни города.

Цель исследования – доказать, что церемониалы Одессы не только не уступали, но и по некоторым показателям (демократичность, оригинальность, новаторство) превосходили подобные явления в столичных центрах империи.

Если Петербург называли «Северной Пальмирой», то «Южной Пальмирой» Российской империи по праву считалась Одесса.

При графе Ланжероне, когда в Одессу ввозились материи, кружева, иностранные вина и другие товары, город начинает жить с европейской роскошью.

Но подлинное величие Одессы связано с именем генерал-фельдмаршала, светлейшего князя М.С. Воронцова. Генерал-губернатор Новороссийского края и Бессарабской области сделал всё возможное, чтобы Одесса по праву считалась одним из процветающих городов империи.

Обороты черноморской торговли постоянно росли. Через черноморско-азовские порты было

вывезено в 1825 г. товаров на 6,7 млн рублей, а в 1845 г. – более чем на 24 млн рублей.

При этом удельный вес черноморского экспорта по отношению к общероссийскому вырос на 11% в 1825 г. и до 28% в 1845 г. [3, с. 186]. Это означает, что темпы развития черноморской торговли были почти в три раза выше общероссийских. За Одессой прочно утвердилось наименование «житницы Европы» [9, с. 258].

На страницах «Одесского вестника» среди новостей о «внутренней жизни Одессы» особое место отводилось трём темам: благотворительности, культуре, торговле. Каждая из них дополняла другую, но следует отметить, что преимущественно торговля давала средства на развитие благотворительности и культуры в городе.

К 1 января 1837 г. Одесса имела «19 учебных заведений, городскую библиотеку, музей древностей, учебное общество, 2 журнала – всё это за 8–10 лет» [7].

Одесса во времена правления М.С. Воронцова была не только административным, но и культурным

центром огромного региона (включала Екатеринославскую, Таврическую и Херсонскую губернии). В городе жили известные литераторы, художники, представители польской аристократии, видные государственные деятели, богатые негоцианты.

В Одессе любили веселиться и делали это изысканно и оригинально.

Первый публичный бал состоялся в Одессе 23 сентября 1797 г. по случаю открытия Одесского иностранного магистрата. С целью регулярного проведения в городе «маскарадов и увеселительных вечеринок» были построены специальные дома на средства частных лиц, изъявивших желание устраивать такие собрания.

В период правления в городе герцога Ришелье после спектаклей заезжих польских, русских и французских трупп, которые давались в специально приспособленных для этого хлебных магазинах и военных казармах, устраивались танцы. Великосветские балы давал Ришелье, Сен-При, графы Сабаньские и Потоцкие.

При этом одесские балы были демократичнее петербургских, где поношенный фрак профессора «соседействовал с модным фракком».

На одном из балов г-жи Папудовой, на котором присутствовало 580 гостей, мазурку танцевали 120 пар, что являлось невиданным зрелищем для Москвы или Петербурга.

Один из маскарадов, на Масленной неделе, особенно поразил воображение современников. Гостям праздника было предложено участвовать в настоящем шахматном сражении, которое разыгрывалось прямо на их глазах в танцевальном зале. Две группы молодых людей, по 16 в каждой, одетые в белые и чёрные атласные костюмы, изображали шахматные фигуры.

Два волшебника, в остроконечных шляпах и на ходулях, распорядились игрой, указывая палочкой, какой фигуре и куда делать ход. Все гости принимали активное участие в игре. В результате игра закончилась неожиданно победой обеих сторон. Чёрный король получил мат от белой королевы, одновременно с белым, взятым в плен чёрной королевой. После игры танцы продолжались до «чёрно-белого утра».

В день именин М.С. Воронцова его подчинённые решили устроить генерал-губернатору сюрприз – маскарад. В.И. Туманский, который с 1 июня 1823 г. находился на службе в канцелярии М.С. Воронцова, был в костюме Амура, расшитом золотом, с орденами и камергерским ключом. Специально для этого маскарада он сочинил куплеты на музыку А.Н. Верстовского.

Уроженец Черниговской губернии В.И. Туманский окончил Харьковскую гимназию, затем учился в Петропавловском училище и в Collegede France. В Одессе В.И. Туманский – один из близких друзей А.С. Пушкина. Стихотворение «На кончину Ризнич» он посвятил А.С. Пушкину, в ответ поэт пишет элегию «Под небом голубым страны моей родной». Некоторые исследователи считают, что В.И. Туманский являлся прототипом образа Ленского.

Как известно, А.С. Пушкин посещал балы и вечера во дворце Воронцовых в Одессе. Поэт называет Одессу вольным европейским городом, а предыдущие годы – душным азиатским заточением.

Общество в доме генерал-губернатора делилось на две части. Первая состояла из «избранных» и собиралась в гостиной у графини Е.К. Воронцовой. Там можно было найти Н.Н. Раевского, Марини, А.С. Пушкина, Ф.И. Бруннова, Д.Н. Сенявина, Франка. Сам генерал-губернатор в основном находился в бильярдной, где собиралось «полуплебейское общество» [1, с. 218–219], как называет его Ф.Ф. Вигель, то есть состоящее в основном из служащих М.С. Воронцова.

Елизавета Ксаверьевна Воронцова, будучи председательницей женского благотворительного общества, привлекала в свои салоны художников, представителей польской аристократии, видных государственных деятелей, богатых негоциантов. «Светлейшего князя Воронцова обожали. Он заботился о крае, поощрял местных учёных, украсил Одессу прекрасными зданиями, был обходителен и гостеприимен» [5, с. 169]. Это был период подлинного величия Одессы.

Балы давались круглый год, за исключением времени постов. Главным же бальным сезоном была зима.

Светский этикет строго различал правила проведения бала и танцевального вечера. Последний не требовал большого количества приглашённых, изысканных костюмов.

Одинаково неприличным считался как городской костюм, так и бальный наряд. На эти вечера дамы наряжались лишь слегка. На балах не танцевали под рояль, а только под оркестр, причём лица, как говорили тогда, «средних лет», не решавшиеся танцевать на балах, могли свободно делать это на вечерах, где почти всегда царил атмосфера простоты и веселья. Программа вечера зависела от личных пристрастий, вкусов, убеждений хозяев, каждый из которых собирал своё общество.

Что касается балов, то по своему блеску они ничем не уступали столичным, достаточно вспомнить легендарный бал по случаю прибытия в город в 1837 г. Николая I.

В 1837 г. император Николай Павлович предпринял путешествие на юг России, главная цель которого – маневры в Вознесенске с 18 августа по 3 сентября.

30 августа в доме главного начальника сосредоточенных в Вознесенске войск генерала от кавалерии графа С.Ю.Витте состоялся бал.

Стены и потолок бального зала были обтянуты кисеей, вдоль карниза висели фестоны из голубой материй, отороченной блестящей бахромой. Зал украшали воинские доспехи и огромные канделябры, сделанные из сабель и ружей. Четыре люстры были увенчаны кирасирскими касками. В глубине от пола до потолка возвышался тройной ряд ружей, сабель и копий, освещённых множественством свечей.

Две комнаты, предназначенные для императорской фамилии, отличались изяществом убранства. В одной из них было развешано редкое оружие разных веков и народов. Бал начался в восемь часов вечера и окончился в два часа ночи (число посетителей доходило до 1 500).

Бал в Вознесенске – бал военной столицы края. Бал в Одессе должен был представить город как столицу огромного сельскохозяйственного региона империи, центр общественной и культурной жизни.

13 января 1837 г. для публичных собраний города был открыт новый зал в здании Одесской биржи, и уже 27 февраля в нём был дан благотворительный маскарадный бал.

За две недели до приёма императора и императрицы одесский градоначальник А.И. Левшин обратился к М.С. Воронцову с просьбой утвердить смету на «исправление всей наружной штукатурки и побелку стен биржевого здания; на устройство внутри большой залы пилястр и «росписку» стены; на пробивку двух дверных отверстий и на сделание дверей с коробками и с приборами <...>». Градоначальник предлагал произвести все эти работы за свой счёт, но М.С. Воронцов наложил резолюцию: «Разрешить из суммы 1838 г.», имея в виду городские доходы [10, с. 39].

Мебель, ковры, египетские циновки, турецкие шали, предназначенные для залов и комнат Биржи, были привезены в Одессу из Константинополя.

Бал устраивался по добровольной подписке жителей, без привлечения городских, казённых

или общественных средств. Сумма расходов доходила до 70 тыс. рублей. Обязанности хозяйки бала приняла на себя графиня Е.К. Воронцова. Вечером 6 сентября 1837 г. здание Биржи напоминало сказочный дворец, над балконом которого блистали слова «Боже, царя храни!» [10, с. 39]. Перед входом в зал был устроен кабинет для императрицы. Его убранство отличалось вкусом, оригинальностью и роскошью. Кабинет украшали листья и гроздья свежего винограда, драпировка из роскошных, шалей.

Открылся бал полонезом, и первой парой были императрица с генерал-губернатором М.С. Воронцовым. В двенадцатом часу ночи император удалился, но танцы продолжались. В первом часу пополудни высокие гости последовали на ужин, столы которого были накрыты между биржевой колоннадой и бальным залом. Стены украшали флаги морских держав, люстры были изготовлены в виде морских якорей. Стол для императорской фамилии был установлен на специальном возвышении. Кроме того, были накрыты 30 столов в этом же зале для 350 особ, других посетителей угощали в отдельных комнатах.

После ужина Александра Фёдоровна вернулась в танцевальный зал. Знак высочайшего уважения – следовать в первой паре с императрицей. Этой чести вновь удостоился М.С. Воронцов. И это притом, что в зале присутствовали наследник и великий князь Михаил Павлович. Бальный церемониал ещё раз подтвердил особый статус генерал-губернаторской власти и личное уважение к М.С. Воронцову.

Этот бал – важное событие в истории не только культурной, но и политической жизни Одессы и всего региона.

В 30-е гг. XIX в. Одесса славилась множеством «прекрасных домов», заведением искусственных минеральных вод, карантинном, который «далеко превосходит Марсельский», вымощенными камнем улицами, обсаженными по сторонам цветущей акацией и итальянским тополем.

Одесские магазины ни в чём не уступали столичным. В них можно было приобрести роскошные вещи, к тому же гораздо дешевле, чем в других городах России.

Но город – это, прежде всего, его жители. На улицах Одессы можно было встретить русских, украинцев, греков, итальянцев, немцев, французов, евреев, армян. Представители различных национальностей создавали неповторимую картину одесской жизни.

Как справедливо отмечает Н.С. Всеволожский, посетивший Одессу в середине 30-х гг., «описыв-

вая Одессу, нельзя не упомянуть об окружающих её дачах» [2, с. 99]. Это и живописный дом на берегу моря – дача господина Рено. И дача господина Стурдзы, славящаяся своим английским садом. И дача господина П.А. Разумовского.

Одессу невозможно представить без театра. Театральная жизнь города заслуживает отдельного исследования.

Со времён герцога Ришелье Одесский театр – это, прежде всего, итальянская опера. В нём нельзя было услышать хор «жалких скрипок и басов, вместо оркестра». Почти каждую весну – новый дебют. Одессу по праву называли музыкальным городом.

Вечером поклонники оперы спешили в театр, почти все ложи и первые ряды партера были абонированы негоциантами, помещиками и лицами из свиты М.С. Воронцова. В антрактах публика переходила из ложи в ложу, почти все одеситы – поклонники театрального искусства, знакомы друг с другом.

Здесь хочется отдать должное не тем, кто был на сцене, а тем, кто находился в зале, так называемым *fanatic per la musica*. При этом еврейские любители музыки отличались особой страстностью. Они аплодировали с таким восторгом, что оглушали других. «Вообще публика здесь любит музыку и поддерживает свой спектакль», – делает вывод Н.С. Всеволожский [2, с. 100]. Высшие круги одесской публики давали театральные представления в пользу нуждающихся.

«Одесский вестник» за 23 января 1837 г. (№ 7) сообщал читателям, что:

	Собрано	Издержано	В остатке
В конце 26-го декабря	570 р.	160 р.	410 р.
В конце 5-го января	717 р. 60 коп.	209 р. 50 коп.	508 р. 10 коп.
В конце 15-го января	402 р.	58 р.	344 р.
Всего	1689 р. 60 коп.	427 р. 50 коп.	1 262 р. 10 коп.

Собранные деньги были использованы для благотворительных целей.

Одеситы беспокоились не только о своём городе. В газете от 28 октября содержится информация, что 31 октября в пользу погорельцев в Казани будет дана опера «Норма».

По отзывам современников, только в Одессе и Петербурге музыкальное искусство представляло «особую стихию», которая являлась частью общественной жизни» [4, с. 186].

Покидая Одессу, Н.С. Всеволожский более всего сожалел о том, что, может быть, никогда

ему не придётся больше увидеть её удивительных жителей и того, кто продолжает дело, начатое великими одесситами прошлого. «Этот государственный во всех отношениях человек <...> ждёт своего историка. Я только странник: могу лишь радоваться, что таких сынов имеет Россия! Хвалить их не мне! <...>» [2, с. 91]. Трудно не согласиться с такой характеристикой М.С. Воронцова, данной Н.С. Всеволожским.

В очерке К.П. Зеленецкого «Жизнь в Одессе» («Одесский альманах» за 1898 г.) автор пишет, что с первых дней пребывания в Одессе вас охватывает особое чувство. «Это чувство какой-то лёгкости, как бы торжества душевного. Решительно – приехали вы в Одессу за делом, без дела, скучать или веселиться – вы рады, довольны собою <...>. Чувство личности при вас» [4, с. 173].

Одесситам, как справедливо заметил К.П. Зеленецкий, трудно поверить, что в хлебосольной Москве есть люди, которые ничего не делают и при этом наслаждаются жизнью.

В Петербурге людей сближают служебная необходимость, общие идеи, мысли, цели и средства.

В провинции тон задают представители власти и чиновничество. Купцу нелегко было попасть на аристократический приём, и это создавало дисгармонию в обществе.

Одесса и здесь опередила своё время и уже в 30-х гг. XIX ст. предлагала новый тип взаимоотношений между различными классами.

Особое место в общественной жизни Одессы занимали клубы и казино. Первые – для посвящённых. В английском клубе беседуют, играют, читают. Из одесских казино следует выделить казино Каруты. Оно занимало несколько роскошных комнат, где играли в карты, бильярд, пили кофе, читали газеты и беседовали. В биржевом здании находилось казино Лемми, посещаемое в основном в дни торговых сходов, совещаний, сделок.

Купеческое сословие Одессы было многочисленно и интернационально: греки, французы, немцы, итальянцы, англичане, шведы, испанцы.

Одесские негоцианты обладали светскими манерами. Каждый живёт в своём кругу. Одни предпочитают театр или поездки за город, прочие – игру в карты или на бильярде. Другие сословия также дробятся на отдельные группировки (3–4 дома), куда трудно попасть человеку со стороны.

На первый взгляд одесское общество казалось разобщённым. Однако при необходимости одес-

ситы выступали сплочённой нацией, проявляли удивительное единение не только в дни испытаний, но и в дни радости. Но при этом «благодаря Богу у нас нет и не может быть безумных вольнодумцев, непрощенных преобразователей, приверженцев заграничных партий <...>. Урожай пшеницы в Англии или Испании – вот что наводит гримасу на озабоченные чела одесситов <...>» [4, с. 488]. Одесса не знала праздности. Темпы её развития были столь стремительны, что казалось, будто все жители города втянуты в водоворот деловой жизни.

Как известно, нравственное состояние общества определяется, в частности, его отношением к женщине. Одесские дамы – предмет особого поклонения. Они могли без сопровождения, в одиночестве прогуливаться по улицам города, посещать магазины, и никто не смел проявить в их адрес бестактность.

В Одессе с особым вниманием относились к развитию женского образования. 12 сентября 1832 г. стал памятным днём для воспитанниц Одесского института благородных девиц. В этот день в торжественной обстановке окончившие обучение должны были получить заслуженные награды.

Собрание открыла кантата, которую пропели воспитанницы Института. Затем девушки демонстрировали свои таланты в игре на фортепиано.

Собрание закончилось танцами. В большом финале воспитанницы танцевали, держа в руках цветочные вязи и зелёные венки, из которых составили вензель имени императрицы – Александры (Одесский институт благородных девиц находился под покровительством императрицы Александры Фёдоровны).

Гости праздника смогли убедиться, что девушки преуспели не только в пении и танцах. В отдельном зале были выставлены предметы рукоделия и рисунки, поражавшие посетителей красотой отделки и совершенством вкуса [6].

К достопримечательностям Одессы в области образования принадлежал и Еврейский девичий институт Гуровичевых.

Спустя около восьми месяцев после открытия, летом 1846 г., в институте состоялись экзамены в присутствии родителей и родственников.

Гости были удовлетворены познаниями воспитанниц в русском, французском и немецком языках, истории Российского государства, географии и других предметах.

Во время экзаменов по музыке и танцам девушки демонстрировали навыки каллиграфии, читали стихи на русском, французском и немецком языках.

Подводя итоги проведённому исследованию, можно сделать вывод, что особенность светской жизни Одессы – демократичность. Балы, театральные представления, клубы посещали представители различных сословий и вероисповеданий.

Художественная составляющая светских торжеств в Одессе отличалась особой оригинальностью, Одесса не боялась экспериментировать. Особенно ярко своеобразное авангардное начало в светских торжествах города проявлялось во время проведения бальных церемониалов, которые объединяли восточные и европейские традиции.

В Одессе происходило взаимообогащение и взаимодействие восточной и западноевропейской культур.

В этом процессе большое значение имел субъективный фактор, а именно личность М.С. Воронцова, получившего в доме отца графа С.Р. Воронцова (посла России в Лондоне) классическое образование и по праву считавшегося одним из образованнейших людей своего времени, человеком передовых, европейских взглядов.

Анализ взаимодействия искусств в светских торжествах Одессы подтвердил, что в нормах церемониала отражена не только идеология, но и социальная психология общества, в жизни которого церемониал имеет символическое значение.

Список литературы:

1. Вигель Ф.Ф. Записки. Москва, 1928. Т. 2. С. 218–219.
2. Всеволожский Н.С. Путешествие через Южную Россию, Крым и Одессу в Константинополь, Малую Азию, Северную Африку, Мальту, Сицилию, Италию, Южную Францию и Париж в 1836 и 1837 гг. Москва, 1839. Т. 1. С. 91–100.
3. Дружинина Е.И. Южная Украина в период кризиса феодализма. 1825–1860 гг. Москва, 1981. С. 186.
4. Зеленецкий К.П. Жизнь в Одессе. *Одесский альманах на 1839 г.* 1839. 618 с.
5. Мурзакевич Н.Н. Автобиография. *Русская старина*. Санкт-Петербург, 1887. Т. LIII. С. 169.
6. Одесский вестник. Одесса, 1832. №. 75.
7. Одесский вестник. Одесса, 1837. №. 1.
8. Одесский вестник. Одесса, 1832. №. 7.
9. Смолянинов К.Н. История Одессы. Одесса, 1853. С. 258.

10. Солодова В.В. М.С. Воронцова и путешествие Императора Николая I по Новороссии в 1837 г. К 150-летию Алупкинського дворца. Симферополь, 2000. С. 39.

Zakharova O.Yu. THE INTERACTION OF ARTS IN THE HIGH SOCIETY LIFE OF ODESSA IN THE XIX CENTURY

The problem of synthesis of arts in the high life of Odessa in the specified period is investigated. A special place in the work is devoted to the study of ceremonial celebrations that took place in Odessa during Nicholas I's visit to the region. prestige, the image of power. The features of the socio-cultural environment of the city, participation in the secular life of Odessa of various classes: nobility, burghers, merchants are analyzed. It was revealed that in striving for material well-being, in particular, to expand trade relations, city residents took care of its moral environment – the development of education and enlightenment. A special place in the life of Odessa was occupied by theatrical art. Odessa was rightly called a musical city. Music and theater were an important component of social life, in which a special place was also given to the Odessa clubs and casinos (the English club, the Karut casino, the Stefan casino, the Lemme casino), which discussed political and stock exchange news, got acquainted with periodicals, made trade deals. A special place in the history of the city is occupied by the personality of the Governor-General M.S. Vorontsov, in which the development of the economy and culture in the region as a whole and in Odessa in particular, achieved good results. In the course of the research, materials published in the newspaper "Odessa Messenger" (the 3's and 40's of the 19-th century) were analyzed, and also published sources – notes, memoirs of contemporaries – were used.

Key words: ceremonial, high life, education, education, ball, theatrical art, socio-cultural environment.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

- Артюшенко І.А.** – здобувач Інститут історії України НАН України
- Беззубенко А.В.** – кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди
- Бенчук В. О.** – аспірант Національного університету «Острозька академія»
- Білоконь А.С.** – аспірант кафедри історії України Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини
- Бортнікова А.В.** – доктор політичних наук, доцент, професор кафедри всесвітньої історії Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки
- Бугрій В.С.** – доктор педагогічних наук, професор кафедри історії України Сумського державного педагогічного університету імені А.С. Макаренка
- Георгієва М.Д.** – кандидат історичних наук, доцент кафедри теорії та історії держави і права Національного транспортного університету
- Данилевський В.В.** – здобувач кафедри історії та культури України ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»
- Жмака В.М.** – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України Сумського державного педагогічного університету імені А.С. Макаренка
- Захарова О.Ю.** – доктор історичних наук, професор
- Іщук І.А.** – студентка 3 курсу Гуманітарно-педагогічного факультету Національного університету біоресурсів і природокористування України
- Куриляк В.В.** – докторант кафедри культурології та філософії Національного університету «Острозька академія»
- Лизень Є.В.** – аспірант ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»
- Мануїлова К.В.** – кандидат історичних наук, доктор наук з державного управління, доцент, кафедри історії України Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К.Д. Ушинського
- Мокроусов А.І.** – аспірант Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв
- Пирожин Р.В.** – аспірант кафедри історії України, археології та спеціальних галузей історичних наук Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка
- Присяжнюк О.М.** – кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії та методології науки Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К.Д. Ушинського
- Рец В.В.** – курсант Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ
- Савицька А.А.** – студентка 2 курсу Гуманітарно-педагогічного факультету Національного університету біоресурсів і природокористування України
- Сараєва О.В.** – кандидат історичних наук, доцент кафедри філософських наук та історії України ДВНЗ «Приазовський державний технічний університет»
- Святненко А.В.** – кандидат історичних наук, доцент, доцент Національного університету біоресурсів і природокористування України
- Семергей Н.В.** – кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри філософії та суспільних наук Української медичної стоматологічної академії
- Сенченко А.П.** – аспірант кафедри історії Національного університету «Києво-Могилянська академія»
- Сєкунова Ю.В.** – кандидат історичних наук, доцент кафедри міжнародних відносин і суспільних наук Національного університету біоресурсів і природокористування України
- Скиба І.Б.** – протоієрей, проректор з навчальної роботи Волинської Православної Богословської Академії, аспірант Національного університету «Острозька академія»
- Скубій І.В.** – кандидат історичних наук, доцент кафедри ЮНЕСКО «Філософія людського спілкування» та соціально-гуманітарних дисциплін Харківського національного технічного університету сільського господарства імені Петра Василенка
- Соколовська Ю.В.** – кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри соціально-гуманітарних дисциплін Національної академії Національної гвардії України
- Солодка К.Ю.** – аспірант кафедри історії України Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя
- Товкун І.І.** – студентка 3 курсу Гуманітарно-педагогічного факультету Національного університету біоресурсів і природокористування України
- Федоришин І.Я.** – аспірант кафедри історії України та методики викладання історії Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, заступник голови Тисменицької районної ради
- Хаустова О.В.** – кандидат історичних наук
- Христова Ю.В.** – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри теорії та історії держави і права Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ
- Чайка В.В.** – аспірантка Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв.

Науковий журнал

ВЧЕНІ ЗАПИСКИ
ТАВРІЙСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ІМЕНІ В.І. ВЕРНАДСЬКОГО

Серія: Історичні науки

Том 30 (69) № 4 2019

Коректура • *Н. Пирог*

Комп'ютерна верстка • *Н. Кузнєцова*

Адреса редакції:

Таврійський національний університет імені В.І. Вернадського

м. Київ, вул. Івана Кудрі, 33

Електронна пошта: editor@hist.vernadskyjournals.in.ua

Сторінка журналу: www.hist.vernadskyjournals.in.ua

Формат 60x84/8. Гарнітура Times New Roman.

Папір офсетний. Цифровий друк. Обл.-вид. арк. 19,37. Ум.-друк. арк. 20.23. Зам. № 0120/19

Підписано до друку 24.12.2019. Наклад 150 прим.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»

73021, м. Херсон, вул. Паровозна, 46-а

Телефон +38 (0552) 39 95 80,

+38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08

E-mail: mailbox@helvetica.com.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи

ДК № 6424 від 04.10.2018 р.